

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

RAYMOND ARON SANAYİ TOPLUMU

dergah yayımları batı
düşüncesi

SANAYİ TOPLUMU
Raymond Aron

Dergâh Yayınları : 56

Batı düşüncesi : 8

Raymond Aron
Türkçesi : E. Gürsoy

SANAYİ TOPLUMU

DERGÂH YAYINLARI
P.K. 1240 — İSTANBUL

BİRİNCİ BASKI : ŞUBAT 1978

«Sanayi toplumu» Emek Matbaacılık tesislerinde
dizilip, basılmış, Alibaba ciltvinde ciltlenmiştir.

SUNUŞ

Raymond Aron (1905-) Sorbon Üniversitesi sosyoloji profesörü ve **Ecole Pratique des Hautes Etudes** de araştırma yöneticisidir. Çağdaş Fransız içtimai nazariyecilerinin önderi olarak tanınır. Aron'a göre içtimai yapıların ideolojilerden bağımsız özellikleri vardır. İktisadi ve teknik gelişme ideolojileri ne olursa olsun aynı tarz toplumu yaratır. Bunun için söz gelişi Amerikan toplumu ile Sovyet toplumu sanayi toplumu olma özelliğinde birleşirler ve bu özellik ideolojik ve siyasi farklılığı ikinci plana iter.

Sanayi toplumlarının ortaya çıkardığı meseleler ve bunların çözüm şekilleri birbirine çok benzer. Aron, çağın en ileri toplum tipinin sanayi toplumu olduğuna inanmakla birlikte bunun hayal kırıklığını da beraberinde getirdiği kanaatındadır. İdeolojik farklılığın toplum yapısı üzerinde fazla etkin olmadığı görüşü onun bazı çevrelerce «militan bir antikomünist» olarak nitelenmesine sebep olmuştur. Aron sınıf çelişkisi tahlilini bir kenara itmez. Bunu Batı dünyasının bir gerçeği olarak kabul eder. Yalnız o, çoğulcu bir anlayışla geniş halk yığınlarının güçlendirilmesinden yanadır. Fırsat eşitliği, gelir dağılımının adil hale getirilmesi, herkese refah, mülkiyetin «halk sektörü» içinde yay-

gınlaştırılması görüşleriyle Aron sosyal demokrat olarak nitelenebilecek bir içtimai ilimcidir.

Eserleri arasında Montesquieu, Comte, Tocqueville, Marx, Durkheim, Pareto ve Weber'i incelediği «Sosyolojik düşün-
cenin safhaları» en tanınmış olanıdır. «Demokrasi ve tota-
litarizm», «Barış ve Savaş» ve özellikle «Sanayi toplumu»
ile «Gelişme ve hayal kırıklığı» onun çağdaş toplum üze-
rindeki düşüncelerini ihtiva etmektedir.

Tarih boyunca ortaya çıkmış bütün toplum tiplerine naza-
ran «Sanayi toplumu»nda üretimi artırma endişesi kendi-
ne has bir endişeye ve süratle dayanır. Bu kitapta R. Aron
toplumların menşelerini araştırırken Marx ve Tocqueville
gibi teorisyenlerin fikirlerini birbirleriyle karşılaştırır, ne-
ticede, özellikle, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler
Birliği üzerine ısrarla durarak, bugünkü sanayi toplumun-
da meydana gelen hızlı değişiklikleri inceler.

Dergâh Yayınları «Batı düşüncesi» dizisinde Batının olu-
şumu, Batının çöküşü adlı eserlerle Batının kültür ve tarih
anlayışına, Batının inanç temelleri, Musa ve tek tanrıcılık
adlı eserlerle din ve felsefe anlayışına, Endişe, İnsanı tanı-
ma sanatı adlı eserlerle de psikoloji ve insan meselelerine
bakış tarzına açıklık getirmek istemiştir. Elinizdeki eserde
ise, Batının sanayileşme ve sanayileşmenin topluma ge-
tirdikleri konusu işlenmektedir.

DERGÂH YAYINLARI

İçindekiler :

Sunuş/5

İçindekiler/7

Önsöz/9

Sosyoloji üzerine/13

Tocqueville ve Marx/29

Marx ve Montesquieu/45

Tarih ve inkişaf/61

Sanayi toplumu üzerine/77

Sanayi toplumu tipleri I/94

Sanayi toplumu tipleri II/109

Sanayi toplumu ve büyüme/126

Büyümenin tahlili/141

Büyüme (gelişme) faktörleri/156

Büyüme (gelişme) modelleri/172

Sovyet modeli/189

Kapitalizmin kendi kendini tahrip etmesi üzerine I/205

Kapitalizmin kendi kendini tahrip etmesi üzerine II/226

Avrupa ekonomilerinin sosyalleşmesi/244

1. İşletmelerin hukukî statüsü veya hukukî şekilleri/246

2. Avrupa ekonomilerinin bünyeleri/249

3. Sosyal ve mâli kanunlar/253

4. Ekonominin işleyişi/254

5. Farklı ekonomik piyasalar arasında ilişkiler/257

Gelişmenin yavaşlaması/263

Hızlanan gelişme üzerine/281

Geçici çözümler/298

ÖNSÖZ

Sanayi toplumu üzerindeki onsekiz ders, fiili olarak 1955-56 senesi içinde Sorbon Üniversitesi talebelerine verilmiştir. Bu sene benim ilk öğretim yılım olduğu için ilk dört ders çok genel bir manzara arz etmektedir. Bu dersler problemleri formüle etmektedir, ki bunların bir kısmı da gelecek iki sene içinde mütalaa edilecektir.

Bu eserdeki notlar Üniversite Dokümantasyon Merkezinde derlenmiştir. Şimdiye kadar bu eseri bu şekliyle daha geniş bir okuyucu kitlesine sunmayı reddetmiştim. Tereddüdümün şimdi okuyucuya yansıtacağım bazı sebepleri var Üniversite talebeleri için bir araştırma ve çalışma vasıtası olan bu eser, içinde olayları ve fikirleri taşımakta, kavramları taslak haline sokmakta, bir metodu telkin etmektedir. Bu eser daha evvel hazırlanıp meydana getirilmemiş öğretimin çizgilerini kendi için de gizlemektedir. Eserin üslûbu konuşma şeklindedir, çünkü daha evvel yazılı olarak hazırlanmamıştır. Bu eserin içindeki hatalar, bertaraf edilmeye çalışılarak ufak tefek düzeltmeler yapılmıştır.

Çoğunluğu ekonomik malumattan yoksun olan sosyoloji talebesine başvuruyordum. İktisatçıların haklı olarak iptidai diye yargıladıkları mefhumları hatırlamaya koyul-

muştum, bu ispatlanması gereken hesap ve tahlilleri eksik yaptığım kanaatiyle kendimi baskı altında hissediyordum. Çünkü bu mevzularda titiz davranmasam münazara çok teknik bir alana dönüşerek uzayıp gidecekti.

1955 den beri bu derslerin konusuyla ilgili edebiyat (literatür) oldukça artmış, muhtelif tip sanayi toplumları arasındaki karşılaştırmalar moda haline gelmişti. W. W. Rostow'un «Ekonomik büyümenin safhaları» kitabı okunmuş ve bütün dünyada tefsiri yapılmıştı. Bu kitapta, rejimler arasındaki muhalefetten dolayı yapılan soyutlama ve iktisadi büyümenin safhaları arasındaki ayırım meseleleri çok kötü olarak yorumlanmıştır. Eğer bu kitabı yazıyorsam, meydana getireceğim eserin bağımsız olarak Rostow'un kitabından farklılık göstermesindendir.

Belki de bu kitabı yazışımın sebeplerinden biri de eninde sonunda İdéés yayınları müdürünün dostane ısrarına dayanamamış olmamdır. Bu eserin, siyasal ihtiraslarla yüklü bir problemin incelenmesine objektif bir başlangıç teşkil ettiği kanaatindeyim.

Bu eser ihtisas sahibine değil, üniversite talebesine ve namuslu insana seslenmektedir. Doğmatik cevaplara yer vermeyen bu kitap şu meselelere daha çok yaklaşmak ister: «Siyasal rejim ve çağ ne olursa olsun ekonomik büyümenin muhtelif safhalarının benzer özellikleri ve ayrılıkları noktalar, her iki tip sanayi toplumundaki kaderce uygunluk, Sovyet sistemi içinde kapitalizmin gerekli gelişimi» Bütün memleketlerin başlangıçta atlatacakları engelleri mevcuttur. Ondokuzuncu yüzyılın ortasında ve yirminci yüzyılın ilk yarısında Birleşik Devletlerde ve Sovyetler Birliğinde hareket noktası safhalarının benzer olduğu neticesi çıkarılmamalıdır. Sovyetçilik sadece sanayileşme metodu olmayıp sanayi toplumunun teori ve pratiğini teşkil eder.

Gelişme olduğu sürece Sovyetçilik değişmektedir ve daha da değişecektir. Özellikle yatırımların seçiminde, iktisadi kararlarında sovyetizm daha akli olacaktır. Sovyetizmi, sovyet tüketicisinin hürriyeti ve mutluluğu olarak kabul edemeyiz. Belki Komünist Partisi 22'nci Kongresinde tüketim mallarının devlet tarafından dağıtılacağı kararına varılmıştır, ama bu vadedilen bolluk sadece kollektif bolluktur, yoksa sovyet tüketicisinin arzuladığı tüketim malları değildir.

1955'den beri batı memleketlerinin birbirleriyle olan durumları değişiklik göstermektedir. Fransa, ağır bir gelişim örneği vermekten çok uzaktır. On seneden beri Amerika Birleşik Devletlerinde elde edilen büyüme hızı Batı Avrupadakinin üstündedir. Bugün bunu yazarken son on senenin derslerini göz önünde bulunduracağım, gelişmenin uygunluğunun ve bazı sosyalist fikirli müesseselerin üzerinde daha dikkatli duracağım. Fakat genel olarak geçmişteki olaylar 1955'deki tezleri teyit etmiştir.

Bu birinci eser, ekonomik rejim ve gelişme meselelerini kapsar. İkinci eser her iki tip sanayi toplumundaki sınıflar ilişkisine ayrılmıştır. Üçüncüsü ise, bir taraftan tek partili, diğer taraftan çoğulcu anayasal rejim olan iki siyasi rejimin prensibi ve tabiatını inceler. İktisadi, sosyal, siyasi üçlü inceleme içinde sanayi toplumu olarak adlandırılmaya hak kazanan toplumların farklılığı keşfedilecektir ki bu fark muhtemelen geleneksel toplumlardaki farklılıktan daha az olmayacaktır.

RAYMOND ARON

Paris, Temmuz 1962

SOSYOLOJİ ÜZERİNE

Bu dersin, sosyolojinin mahiyeti hakkındaki genel faraziyelere ayrılması bana uygun geldi. Bu karar sadece üniversite geleneğine uymak için alınmıştır (sosyologların geleneklere karşı hürmetkâr olmaları tabiidir). Bu karar aynı zamanda öğretimini yapmağa mecbur olduğum disiplinin tabiatıyla da ilgilidir Sosyoloji devamlı olarak kendi kendine araştırma yapar bir vasfa sahiptir. Bir noktada belki de tek bir nokta üzerinde, sosyolojiyi tarif etmenin zorluğu üzerinde bütün sosyologlar hemfikirdirler. Sosyolojiyi tarifin zorluğunu hareket noktası olarak, bir öz mesele olarak telakki edeceğim: Sosyologlar objeyi keşfettikleri ölçüde yaptıkları inceleme üzerine soruştururlar. Bu esas meseleyi vasıflandırabilmek amacıyla, önce bir taraftan felsefeyi, diğer taraftan sosyoloji gibi özel bir sosyal disiplin olan iktisadı öz meselesiyle karşılaştıracam. Yaratıcı filozof, sanki hiç birşeyi kati olarak tesis etmemiş gibi, bütün düşüncelerden arınmış olarak, yaşanmış olan hisler ve bütün bu hislerin de üstünde soruşturma yapan, yeniden hareket eden bir kimsedir. Denilebilir ki, felsefe, filozofun bir araştırmasıdır, fakat bu formül soruşturmayı açıklığa kavuşturamamaktadır. Gerçekten hikmete sahip

olabilecek ve ona sahip olmaya ikna olmuş birisi, bilgin olmaktan aynı anda vazgeçebilecektir

Filozofun köklü meselesi, diğer bütün meselelerden ziyade kültürün devamlılığına bağlıdır. Filozof için hiç bir şey kati olarak kazanılmış değildir, buna rağmen filozofun ortaya koyduğu mesele, bütün meselelerin en eskisi olabilir. İki cümle aynı anda doğrudur: filozof yeniyle başlamakta, gelenekle devam etmektedir. Bundan dolayı bazılarına göre; filozoflar hiç bir şey üzerinde mutabakata varamazlar, diğerlerine göre ise filozoflar hep aynı şeyi söylerler. Felsefe hakikatin araştırılması ve müspet bilimin reddi olduğu ölçüde bu iki cümlelerin izahı ortaya çıkar. Özel bir bilimin bilinmesi bakımından, felsefe ne olduğunu bilmemekte, fakat ne olmadığını bilmektedir. Sosyoloji belki ne olduğunu bilmemektedir, ancak özel bir bilim olma arzusundadır.

Sosyolojinin öz meselesi iktisat gibi bir bilimin öz meselesinden hangi halde farklılık göstermektedir? Burada örnek olarak iktisatı alıyorum, çünkü iktisat bütün modern toplum bilimlerinden daha çok gelişmiştir. İktisat toplu gerçekten ayrılan, ayrılabilen bu sektörü incelemek istemekte ve esaslı bir metottan yararlanmaktadır. İktisadın ortaya koyduğu meseleler kendi metodunun özelliğinden gelmektedir. İktisat, insan davranışlarının özel bir görüntüsü veya tüm sosyal gerçekteki özel sektörün yorumu olarak tanımlanabilir.

Gerçekten iktisadi bütün, karşılıklı dayanışma halinde olan değişkenlerden oluşur. İktisadi bir bütünde rasyonelliğe yer verildiği müddetçe, iktisadi süjelerin (fertlerin) davranışları anlaşılır hale gelebilir.

İktisatçıların ne yaptıklarına ve neyle meşgul olduklarına dair şöyle sualler sorulabilir: Gerçeğin oluşturduğu

basitleştirilmiş modeller ile nazariyecilerin oluşturduğu basitleştirilmiş modeller arasındaki ilişki nedir? Doktrinlerle iktisat teorileri arasındaki rabıta nedir? Yani, devlet idarecilerine yapmaları gerekeni öğrettiğini iddia eden doktrinlerle iktisadi davranışı izah eden meseleler arasındaki ilişki nedir? Tüm iktisadın tahlili ile iktisadi sùjelerin (fertlerin) davranışlarına has küçük tahlil arasındaki ilgi nedir? Müşahhas tarihi gerçekler ile nazariyeler arasındaki ilişki nedir? Bütün toplumlar veya sadece tanım yapılan tek bir toplum için en genel tekliflerden hangisi, hangi noktaya kadar daha geçerlidir? Tarihi vasıf nedir? İktisattaki tekliflerin tarihilik derecesi nedir?

Gerçeği keşfeden ve yaptığı işin şuuruna varan iktisat, büyük bir gelişme göstermektedir. Gerçeğe yaklaşmak için iktisadın ortaya koyduğu modeller ve şemalar giderek karmaşık hale dönüşmekte ve zorlaşmaktadır. Zamanla iktisatçı eyleme çağrı niteliğinde olan doktriner tekliflerle, müşahhas teklifler arasında daha kesin bir ayırım yapmağa muktedir olacaktır.

Belirli bir limite gelindiği zaman, iktisat en karmaşık gerçeğe ulaşacaktır. Keynesçi teorideki iktisadi şemalar gerçeğe klasik ekonominin iktisadi şemalarından daha yakın olacaktır. Gelecek bir tarihte tatbiki mümkün mücerret ilim olma arzusundadır. Sosyoloji iktisadın öz meselesinden de ayrılır, neticede, toplumun bütününe anlamak ve tahlil etmek ister. Sosyolojik doktrinlerin ihtilaf halinde olması ve felsefi düşüncenin sosyoloji üzerindeki gayesi, işte bu iki gayenin birleşmesinden sosyologlar şüphelenmektedirler.

Sosyal gerçeklerin bir ilim olarak ortaya konmasına gayri kanûni olarak karşı çıkılabilir, fakat ben sosyal gerçeğe ulaşmak için ilmi maksattan yola çıkacağım. Sos-

yoloji daha evvel mevcudiyeti bilinen özel sosyal ilimlerin bir devresinde doğmuştu. Sosyologlar yeni bir şey meydana getirdiklerinin doğruluğuna inanmışlardır: yaratmak istedikleri disiplinin yeniliğini ne ile tarif etmek istemişlerdi?

Birinci cevap, kesin bir ilmi irade şekliyle sosyolojinin özgürlüğünü tarife dayanmaktadır.

Bunda şüphe etmemek gerekir, zira sosyolojinin maksadı ilmi irade'den harekettir, ancak hiç bir zaman bu ilim, sadece iradi olmamakla ilmilik vasfını kaybetmez. Buna ilave olarak, sosyoloji disipliniinde doğrulukların mübalâğa edilmesi halinde, yapılacak araştıma, kısırlaşma tehlikesi ile karşı karşıya kalır. Birleşik devletlerde bazı eleştiriler, daha az ilginç olan mutlak meseleleri ispat edebilmek için daha fazla zaman ve daha çok para harcadığını söylemektedirler. İspatta tereddüt ederken bir ilmin belirli bir gayeye yani belirli neticelere ulaşması gerektiğini unutmamalıdır.

Eğer sosyoloji ilmi bu maksatla tarif edilmezse, sosyolojiyi obje ile tarif etmek mecburiyeti doğacaktır: Diğer disiplinlerin incelemedikleri olaylar, deneme suretiyle anlaşılmaya çalışılacaktır. Misal olarak; aile, sosyal dağılım, sektörler arasındaki ilişki, iktisat ile siyaset arasındaki münasebetler, sosyologların müşahade ettikleri olaylar olup, şimdiye kadar hiç bir disiplinin incelemediği konulardır. Şimdiye kadar diğer disiplinler tarafından ihmal edilen bu olaylar, sosyoloğa esas konu teşkil edecektir.

Fakat, aile sosyal dağılım, toplumdaki sektörler arasındaki münasebetler gibi toplumun bütününe ilgilendiren bu olayların, aynı anda siyasi, iktisadi ve dini özellikler gösterdiği varsayımını göz önünde bulundurmadan, şahısların belirli bir kademelenme halinde alt topluluklar için-

de oluşturdıkları sosyal öz manasına gelen sosyal dağılım, incelenemez. Vasıfları itibariyle sosyolojiyle haşır neşir olan bu olaylar çok ileri bir incelemeyi gerektirmektedir.

Diğer sosyal ilimlere başvurmak suretiyle Sosyolojinin tarifi denendiğinde benzer neticelere ulaşılır.

Psikolojiye göre sosyal olaylar, kendine has olaylardır, çünkü; sosyal davranışlar meselesi psikoloğun ferdi olarak incelediği olaylardan daha geniş bir manzara arzeder, veya daha başka bir şekilde söylemek gerekirse psikolojide münferit olarak meydana gelen olay ile şahısların yarattıkları ve sosyal davranışı meydana getiren olay arasında fark vardır.

Tarihçiye göre sosyolog; genelleştirmelere yer verir, tekrarlanan olayları kavramaya çalışır, genel kategoriler içinde sosyal olayları yorumlar, kanunları keşfeder. Bu genelleştirme maksadıyla sosyolog, toplumları karşılaştırmacı, sosyal olayları ve daha geniş bir sistem içerisinde sosyal farklılıkları değerlendirir.

Durkheim'dan bir misal verelim. Eğer Durkheim'cı düşüncenin gelişmesini takip ederseniz bu düşüncede aşağıda sıralayacağım üç görüşü bulacaksınız:

1. Durkheim sosyolojiyi ferdi şuurdan üstün olduğu farz edilen sosyal olayın yoğunluğu ile tarif etmektedir.

2. Durkheim, disiplinsiz olarak adlandırdığı en basit toplumdan hareketle, basit ve çoğulcu toplumlarla devam ederek, sosyal tiplerin sınıflandırılması prensiplerini kurmayı gaye edinmiştir.

3. Durkheim, tarihi bir devamlılık içinde her toplumun bünyesini meydana getirmek ve muhtelif toplum bünyeleri arasında münasebet kurmak istemektedir.

Böylece sosyoloji üç hedefe yönelecektir: Birinci ola-

rak sosyal mefhumunun tarif ve tahlili. İkinci olarak bütünü sosyal bünyelerin veya her bünyenin kendine has özellikleri. Üçüncü olarak farklı sosyal bünyelerin değerlendirilmesi (tarih boyunca).

Eğer Durkheim örneği yerine, Max Weber örneğini ele almış olsaydık, bu üç karakteristik durumu tekrar bulacaktık. Max Weber fertler arasındaki münasebetlerden başlayarak, toplumun bütünü üzerinde siyasi, hukukî iktisadi kategoriler kurmuş, bu kategoriler kendisine belli başlı siyasi, hukukî, iktisadî tip yapıları tanıma fırsatını vermiştir. Neticede, meydana gelen farklılıkların, tarihi gelişim devamlılığı içinde yerli yerine koymayı denemiştir.

Sosyalin tarifi, tahlili ve Auguste Comte'un tabiriyle tarihi farklılıkların değerlendirilmesi ölçüsünde sosyoloji, bu üç hedefe ulaşmağa muktedir olur ve kendisini meydana getiren ilmi ve terkipçi iki maksadı uzlaştırıp bir araya getirir.

Sosyal'in tarifine göre sosyoloji az çok genişlemiş olmaktadır. Eğer örnek olarak şahıslar arasındaki münasebetler açısından sosyal kelimesine yapıcı bir mânâ verirsek, sosyoloji, terkipçi bir gayeyle değil sosyal disiplinlerin yanında özel bir yere kavuşacaktır. Buna mukabil sosyal kelimesine Durkheimci bir mânâ verirsek, sosyolog ilimleri bir araya toplamakla bu ilimlerin birimlerini ve terkiplerini oluşturmuş olacaktır. Yalnız bu durumda ek bir tehlike meydana çıkmaktadır. Çünkü sosyal'in tanımlanması sosyolojiye sadece ilmi bir otorite değil, felsefî bir otorite de getirmiş olacaktır. Böylece farklı tariflerden hareketle, sosyoloji gelişecek ve genellikle toplumu ilgilendiren ahlâkî ve ruhî olaylar dahil bütün olayları açıklamak isteyecektir.

Hemen belirtmek isterim ki, sosyoloji ile sosyolojizm

arasında gerekli bir ilişki yoktur. Sosyoloji ile uğraşmak manasına gelen sosyolojizm fikri gelişmenin sosyal şartlarını tahlil etmek için çaba sarfeden, sosyal gerçeği yorumlar. Sosyolojizm ile sosyolojinin birbirine karıştırıldığı Fransa'da, bu durum sosyolojinin gelişmesinde tehlike yaratmıştır. Bu birbirine karıştırma o kadar yoğun gözük-mektedir ki, Fransa'da ilk öğretim safhalarındaki sosyoloji eğitimi ahlâk eğitimine yaklaştırılmıştır. Çünkü Durkheim toplumu incelemek sayesinde ahlâkı yenileyeceğine inanıyordu; bu yüzdendir ki sosyoloji «Ahlâk ve sosyoloji sertifikasında» ortaya çıkmaktaydı. Halbuki kanunî yeri Hukuk Fakültesinde veya Sosyal İlimler Enstitüsü'nde olmalıydı.

Beni sosyolog olarak kabul etmenizi uygun bulurum. Ancak, sosyoloji alimi olarak tanımanıza karşıyım. Léon Brunschvicg «Batı felsefesinde şuur gelişmesi» adlı kitabında, Montesquieu'dan mükemmel bir sosyolog olarak bahsetmekte ve şunu ilave etmektedir: «Sosyoloji genç bir disiplin gibi gösterilmiştir, fakat gençleşmek arzusu genellikle gençliğe işaret sayılmaz».

Kabul edelim ki, milletlerarası münasebetler üzerinde ihtisaslaşmış bir çok eserin yanında Thucydide «Pelepones Harbi» adlı eseri, sosyoloji bilimine daha çok yaklaşmaktadır. Her zaman için gerçekliğini kabul ettiren Fransız sosyolojisinin en büyük kitaplarından biri olan ve günümüzde çok şey bilinmesine rağmen, hatası görülmeyen teksteri ihtiva eden yegane eser, Montesquieu'nun «Kanunların ruhu» adlı kitabıdır.

Sosyoloji bir taraftan ilmi diğer taraftan terkipçi iki gaye arasında bölünmüş olup, memleketlere, zamana, ekollere göre ilmi gayeden uzaklaşmakta, tafsilatlı anketleri ço-

ğaltmakta veya tam tersine, terkipçi maksada dayanmakta felsefe içine düşmekle tehlike geçirmektedir.

Felsefe içinde kaybolma tehlikesine rağmen hiç bir zaman tafsilatlı anketlerle yetinecek bir sosyoloji tasavvur edemiyorum. Sosyal bütünün esas anlamı kısmi anketlerle çıkartılamaz ve bir neticeye gidilemez.

Eğer genel meseleler bütün açıklığı ile ortaya konmaz; kısmi anketler çoğaltılırsa, neticede şuursuz bir kavrama ulaşılır. Bir misal verecek olursak, Amerika Birleşik Devletlerinde, sanayi ilişkileri sosyolojisinin, işçinin işletmeyle bütünleşmesini sağlayıp sağlayamadığı meselesinde sosyologlar pek emin gözükmemektedirler. Yüzlerce Amerikalı sosyolog daha en başta toplum bünyesi ve mülkiyet meselelerini bir kenara itmişlerdir. Oysa ideolojik ve siyasi olarak adlandırılan bu meseleleri ortaya koymamak, şimdiden bu meseleleri belirli bir tarzda ortaya koymak demektir Felsefede olduğu gibi, sosyolojide de, felsefe yapmamak, şimdiden felsefe yapmaktır. Bütünü anlama, gerçeği keşfetme, gerçeği kavrama tutkuları sosyolojiden esirgenemez. Eğer sosyolojik anketlerle yetinecek olursa, sosyoloji sadece bir araştırma tekniği olur. Sosyoloji resmi bir ideolojiye bağlı kaldığı takdirde sadece ispatlama sistemi içinde değerini kaybedecektir.

Sosyolojiyi inceleyenlerin siyasî gerçeğin gerek müşahitleri, gerekse aktörleri olmaları lüzumu bana tabii gelmektedir. Biraz evvel size bahsettiğim Thucydide (Tukidida) Pelepones Harbini yazmıştır, çünkü bizzat kendisi Atinalıların adaletsizliğinden dolayı kurban düşmüş, bu yüzden olayların ve ihtirasların gerekli diyalektik süreci içinde Atinalılarla Ispartalılar arasındaki mücadeleyi anlayabilmiştir. Sosyologlar siyaset çemberine girmeden siyasetle az da olsa ilgilenmelidirler.

Şimdi Durkheim ve Weber'i inceleyelim. Her ikisi de geniş mânada ihtiraslı bir şekilde siyasetle ilgilenmişlerdir. Sosyoloji, sosyal meselelerin çözümüne yardımcı olmazsa, Durkheim'ın kendisinin de söylediği gibi, sosyolojiyle uğraşmak için bir saatlik bir zahmete dahi katlanılmaz. Pelepones savaşı hiç bir şey ifade etmezse, yani savaşların önceden geleceğini bildirmezse Thucydide bu işle senelerce uğraşması Durkheim'ı memnun edecektir. Durkheim'ın kitaplarının sosyal meselelere çözüm getireceğine pek emin değilim, fakat bu kitapların yazılmış olması beni memnun etmektedir. Durkheim, ait olduğu toplumu anlamak arzusundaydı. Basit bir deyimle Durkheim'ın siyasi emelleri yoktu, bakan ya da milletvekili olmayı istemiyordu, fakat Fransa'da siyasi kariyere karşı siyasi emel beslemek ihtiraslı olmayı gerektirmez. Bu siyasi kariyer arzusu çok basit bir tevazuun şartlarından doğmaktadır.

Max Weber ise siyasi ihtiraslar besliyordu. Kendisi devlet adamı ya da parti yöneticisi olmak istemişti. Fikrinin büyüklüğü ve otoritesi sayesinde vatandaşları için kılavuz ve şef olma hasreti kendisinde mevcuttu. Fakat belki bu siyasi kavram yüzünden Max Weber hiç bir zaman hareket adamı olamamıştır. Weber, tesir altında kalmadan toplumunu ve bütün toplumları anlamaya çalışmıştır. Max Weber'in dinler sosyolojisi, kapitalizmin menşesinde protestanlığın rolüne ayırdığı incelemelerden ortaya çıkmıştır. Bu inceleme Weber'in düşüncesinde zamanımızın akılcı toplumunda mevcut olan endişeden dolayı kendiliğinden doğmuştur. Weber şöyle düşünmüştür: «Mesleğin kanununu icra ediyoruz, oysa birkaç asır önce insanlar meslekler üzerine kurulmuş bir toplumu arzu ediyorlardı.» Weber iktisatların ve dinlerin mukayeseli inceleme

planını, dinlerin iktisadî gelişmelere olan tesiri veya dinî olayların ekonomilere olan tesirini kavramıştır.

Montesquieu'nün kendi toplumu içinde köklü bir yeri vardır. Ortaya koyduğu meseleler XVIII. yüzyılın meseleleriydi. Fakat Montesquieu sosyolojik bir eser olan «İran mektupları»nı yazmakla başka toplumlar üzerinde müşahede ettiğimiz olayların kendi toplumumuzda ne dereceye kadar hayret verici olduğunu bize anlatmaktadır.

Herhangi bir toplumda kökleşmek, meseleleri ortaya çıkarmak, problemlerini anlayabilmek için toplumdan tamamen kopmak, bir toplumu diğer toplumlardan daha şaşırtıcı olarak müşahade etmek: belki sosyolojik davranışın esası olabilir. Mesela, sen inançsızsın, fakat ben de inançlı sayılmam demek karşılıklı şaşırmadır. İki ayrı toplumu inceleyebilmek, her iki toplum hakkında bir takım görüşlere sahip olmak için inceleme yapacak olan kimsenin ilk önce kendi toplumuyla bütünleşmesi, sonra da kendi toplumundan kurtularak iki toplum arasındaki mukayeseyi yapması gereklidir.

Sosyal olayların farklılığını anlama yeteneği sosyolojik şuuru tam olarak tarif etmez. Bu formül daha çok siyasi şuura tatbik edilir. Tarihçi sosyal farklılıkları müşahade etmekle yetinir, sanki o bitki koleksiyonu yapan bu botanikçidir. Sosyolog bu farklılığı müşahade eder, bunun da ötesinde bu farklılığı kavrar ve onun içindeki mantığı anlar. Belki M. Levi - Strauss'un «Akrabalardaki temel bünyeler» adlı kitabını okudunuz. M. Levi, uzak akrabalık şekillerinin farklılığını encestin (encest = akrabalara karşı duyulan cinsi arzu) yasaklanmış tarzlarını anlatırken, bu konuların farklı özellikler gösterdiğini söylemiştir. Müşahhas farklı gerçekler ve sağlam konular : işte sosyoloğun kati surette yöneldiği kolaylık.

Şimdi çağdaş topluma geelim. Tarihçi; geniş ovaların fethine atılmış iki insanlık, büyük ölçekli ekonomi, iki özel fert gibi, Amerikan ve Sovyet ekonomisini mukayese etmekle yetinecektir. Tocqueville'in meşhur formülünü söylersek, bu toplumlardan biri ferdi teşebbüse, diğeri ise genellikle devlet otoritesine dayanmaktadır. Aslında her ikisi de bir mânada aynı gayeye yönelmektedir.

Bir sosyolog ise, bunun ötesinde, çağımızın bütün ekonomilerindeki ortak vasıfları bulmak, aynı cinsden iki ayrı tipi, aynı konu üzerinde değişiklik gösteren iki tip iktisadî anlamak isteyecektir. Bütün modern iktisat sistemleri; iş yönetimine ilmi verileri tatbik eden, muhtelif sektörler arasında dağılımı mecbur kılan, ilerlemek isteyen iktisadî sistemlerdir. Muhtelif ekonomiler arasındaki ortak çizgiler çoğaltılabilir ve aynı zamanda bu ekonomilerin birbirlerinden ayrıldıkları noktalar tayin edilebilir.

Bu kavram, karşılaştırma ile de siyasi bünyelere tatbik edilebilir. Genel mânada, bu karşılaştırmalardan çıkan neticeler ile bir bünye meydana getirmek de çok ümitsizdir. Sosyoloji sosyal'in tarifi ve tahlilinin ötesinde, belli başlı sosyal teşkilât çeşitlerini ortaya çıkarmak istemektedir. Ancak sosyolojinin bu gayesine itiraz edilebilir, çünkü sosyoloji felsefeye yaklaşmak için ilimden ayrılmak istemektedir.

Bu durumda, toplumun genel nazariyelerinin daha ilmi olması gerekirken, daha az ilmi bir havaya büründükleri sezilmektedir. Bir misal verelim. İktisadî rejimler açısından toplumlar yorumlandığı zaman, bu yorumlama hadiselerinin belirli bir okunuşudur. Eğer bu yorumlama her türlü hadiseyi iktisadî planda mütalaa ederse ilmilik vasfını kaybeder. Çünkü sadece iktisadî planda fikir yürütmekle toplumun bünyesini sosyal gerçekle bağdaştırma-

yız. Bu nazariyeler kendi özelliklerini tamamen kabul eden toplumlar için ilmi bir ölçü taşırlar. Bu nazariyeler, sosyal bünyelerin genellikle geçerli, kendine has, sâdık bir kopyası olduklarını iddia ettikleri müddetçe ilmilikleri sona erer.

Weber'e göre sosyal teşkilâtı formüle eden nazariyeler oldukça fazla olup, bu genel nazariyeler müşahidin belirli bir gayesine göre meydana gelir.

Tarih alanında, «Felsefe tarihine giriş» de bundan yirmi sene evvel ilmi tenkitçiliği teyid etmiş, nazariyenin, tarihin arkasından geldiğini söylemişim. Oysa bugün bu hususta pek emin değilim, çünkü iktisadi tefsirler, sosyal olayların beynelmilel nitelikte bir değer taşıdığını bize açıklayamaz.

Max Weber'in düşüncesindeki izafiyet gerçek içinde oluşan fikre bağlı olup, bu fikir neokantçı bir felsefeyi oluşturur. Weber'e göre bütün sosyal gerçekleri anlamak zordur, çünkü sosyal gerçekde dağılmış olayları toplamak, bir araya getirmek oldukça zordur. Eğer sosyolog birbirleriyle ilişkisi olmayan olaylarla karşı karşıya ise, eğer kendi kavramları yardımı ile bu düzen yaratıyor ve kavramları bu düzen sayesinde anlamağa çalışıyorsa, bunların neticesinde tefsir, kavramlar sistemine bağlı olacaktır. Fakat toplumda birbirleriyle ilişkisi olmayan olayların mevcut olabileceğini kabul etmek gerçek dışıdır. Sosyal gerçek ne bir bütün, ne de bir düzensizliktir. Bu yüzden bütün nazariyelerin ne izafiyeti, ne de sosyal tipler nazariyesindeki genel geçerliliği dogmatik olarak kabul edilemez. Eğer Weber haklı olsa idi, eğer sosyal olaylar arasında bir ilişki bulunmasaydı, o zaman her türlü tefsir olaylara tesir edecekti ve bu yüzden yapılan tefsir sosyoloğun şahsiyetine göre değişiklik gösterecekti. Eğer sosyal gerçek sistem-

leştirilmiş olsaydı, sadece sosyal gerçeğin bir kısmı gerçeğin diğer kısımlarına emredebilseydi, o zaman hakiki ve tek bir sosyoloji nazariyesi olacaktı. İktisadi bir sistemi incelediğimiz zaman ki bunu size daha ilkeri derslerde göstermeyi ümit ederim; bu iktisadi sistemi açıklığa kavuşturabilirsiniz, yoksa müşahit tarafından aşılana bu sistemi açıklayamazsınız. Tefsiri yapılacak düzen tek yönlü olmayıp, bu düzeni yorumlamanın tek bir yolu yoktur. Sosyolog, mevcut olan düzenleri açıklığa kavuşturur, ancak bu düzenleri açıklarken, düzenler arasında her zaman belirli bir seçim yapar. Sosyolog ne kadar bütüne doğru yönelirse, felsefi sistemi keşfetmek tehlikesiyle daha çok karşılaşır.

Bu giriş dersinin geçici neticesi, toplumların genel hakiki sistemlerindeki ve sosyolojik tefsirlerdeki dogmatizmin reddedilmesidir. Sosyolojik nazariyelerin gelişimi takip edilecek olursa size aşağıda taslağını çıkarttığım şu intiba ortaya çıkacaktır: Sosyoloji önce olayların birikimi ile gelişecek, sonra ilmin ilerlemesi sayesinde sosyal olayları daha yakından tanıyacaktır. Daha sonra sosyoloji, yeni meselelerin doğmasıyla özellikle iktisat gibi yeni meselelerin durumu itibariyle daha çok gelişme imkanı bulacaktır. 1930 senelerinde İngiltere’de daimi işsizlik vukubulmamış olsaydı, Keynes’in «Genel nazariye»si mevcut olmayacaktı. Eğer Max Weber protestan olmasaydı, bu şahıs belki de sosyolojik dinler teorisini vücuda getirmemiş olacaktı. Sosyolojinin tarihi gelişimi içinde sosyolojik nazariyeler tekâmül geçirmişlerdir. Ancak meselelerin tarihi olarak yenilenmeleri ile olayların birikimi birbirine kavuşturulmalıdır.

Hakkında akli düşünme imkânı veren sosyolojik kavramlar sistemine henüz malik değiliz. Ancak müşahhas

toplumların tahlilinde sosyologların gösterdikleri çaba inkâr edilemez. Artık, olayları tanıma, yeni sualler sorma ve sistemleri kavramak için girişilen çabalar, yapılan yorumlar bir kenara itilemez.

Neticelendirmek için klasik bir konudan bahsetmek istiyorum: Siyaset ile ilim, değer yargısı ile diğer yargılar, Üniversite ile toplumun geri kalan kısmı arasındaki ilişkilere varamamak mazeret sayılmaz.

İlmi sahada bana mühim görünen: anlamak veya ihtiraslara bürünmüş ise bunları ortadan kaldırmak için çaba sarfetmektedir. «Fransa'nın ahlâki ve fikri reformu» adlı eserde, Renan, tezatlı değer sistemleriyle, hadiselere uygun olmayan tepkileriyle muhtelif Fransız topluluklarını anlamak için çaba sarfetmiştir. Düşünüyorum da bugün bir Renan sırf Fransızların ihtiraslı ve tezatlı tepkilerini anlamak için 15 seneden beri çaba göstermiştir.

Anlamak arzusu muhakeme etmeyi gerektirir. Artistik ve siyasi olayların üzerinde hükümlere varmadan tefsir yapmak mümkün değildir. Eğer misal olarak Aztek'ler inceleniyorsa, bunların ananelerini, örflerini, adetlerini acayip bulacak, yani bu toplum üzerinde bir hükme varmadan, kendiliğinden reddetmekle, faydasız bir temizliğin ispatı yapılmış olacaktır. Diğer bir misal olarak şunu söyleyelim. Kapitalist toplumlardaki işsizlik kötüdür, esir kampları kötü müesseselerdir demek suretiyle birçok çağdaş olay üzerinde hüküm sahibi olmaktan kaçınmak lazımdır. İlim hiç bir zaman siyasi kararların ne olması gerektiğini gösteremez. Bir insanın diğer bir insanı veya bazı insanları diğer insanların menfaati uğruna harcamak gibi meseleler ilmin dışındadır. Sosyoloji ilmi bu meseleler hakkında soru sormaz. Zaten böyle sualler sorulduğu andan itibaren ilimden uzaklaşılır. İşte bu mânada ilmin

kendisi arasında bir tabiat farkı olduğunu söylemekte Max Weber haklıdır.

Farklı belli başlı toplumlar birbirleriyle karşılaştırılırsa, ortaya birçok ilmi meseleler çıkabilir. Herhangi bir etnolog çıkıp da bize Bororas toplumlarının modern toplumlardan daha mükemmel olduğunu bir mânada söylese, o etnolog kendi açısından haklı olabilir. Eğer toplumların gayesi fertlerin topluluk içinde bütünleşmesini gerçekleştirmek ise, en iptidai toplumlar üstün toplumlar ile aynı seviyede telakki edilebilir, ancak modern toplumlar; iktisadi ve felsefi, ilmi diğer faaliyetleri oluştururlar. Bu yüzden muhtelif toplumlar, muhtelif faaliyetleri aynı yoğunlukta geliştiremezler. Farklı toplum çeşitleri karşılaştırıldığı zaman kesin hükümlere ulaşamaz.

Gerçek tehlike sosyologların ferdi tutumlarından gelmektedir. Sosyologlar gerçeğin tanımını incelediklerini iddia ettikleri halde, sadece bir kısmını incelemektedirler. Bu sosyologlar sempati duydukları toplumların hep iyi yönlerini, sempati duymadıkları, toplumların ise hep kötü yönlerini inceleme eğilimindedirler. Sosyolog kendi değer hükümlerini açıklamadan, ister istemez siyasi bir veçheye bürünmektedir. Siz de talebelerim olarak hür davranarak istediğinizi yapıp, ancak siyaset adamları ve bazı alimler gibi arzu ettiğiniz şeyleri görmek, diğerlerini görmemekle en büyük günahı işlemeyin.

Nasıl neticelendirmek gerekir? Gerçek tehlike, tanınmayan bir tarafı tutmaktır. Taraf tutmak ve tuttuğum tarafın doğruluğuna inanmak isterim. Bir kimsenin eşitliğe verdiği değer ne kadar büyükse, taraf tutma tehlikesi de o nisbetle azalır.

Bir üniversitede tek bir profesör olmayıp, birçok profesör vardır ve hepsi de aynı eğilimi göstermezler. Profe-

sörler ile talebeler arasında diyalog mevcuttur. Tek başına konuşulan bu üniversite salonunda diyalogu tesis etmek kolay değildir. Fakat burada diyalog kurma fırsatını bulamıyorsanız, dışarıda bu alternatifi gerçekleştirebilirsiniz. Zaten benimle diyalog kurmaktan vazgeçeceğinizi zannetmiyorum. Dersimin amacı size bir takım bilgileri öğretmektir, ancak bunun ötesinde, gerçeklere hürmetle eğilmek başkalarına saygılı olmak gibi iki fikri fazileti öğretmeyi derslerden de üstün tutarım.

TOCQUEVILLE VE MARX

Size geçen hafta göstermeye çalıştığım husus, sosyolog tarafından ortaya konulan meselelerin tarih gerçeğinden oluştuğudur. Bir taraftan toplumun bütünü yorumlamak, diğer taraftan tarihi farklılıkları değerlendirmek gibi hususları kapsayan problemlere, sosyal ortamın şuuruna varmakla ulaşılabilir.

Bugün, eserin kaynağı olan sosyolojik meseleyi tarif etmeye çalışacağım. Auguste Comte, Tocqueville ve Marx'a ait XIX. asrın ilk yarısının üç sosyolojik doktrinini ve özellikle Marx ve Tocqueville'in doktrinleri üzerinde duracağım. Siyasî ve sosyalist fikir akımları çoğunlukla XIX. asrın ilk yarısında ortaya çıkmıştır. Bugün dahi bu asrın düşünürler tarafından geliştirilen fikir stokları ile besleniyoruz ve şimdiki durumumuzun menşeiini tayin edebilmek bakımından geçen asra başvurmakta fayda vardır.

Bir asır evvelki fikir adamlarının düşüncelerine hâkim olan iki olay vardır. Bunlardan birisi Fransız İhtilâli, diğeri ise ilk fabrikaların gelişmesidir. Ondokuzuncu asrın ilk yarısının bütün sosyologları, bir taraftan sosyal hiyerarşinin yıkılması, diğer taraftan istihsal vasıtalarının çoğalması ve tahrip edilen Fransız monarşisi hakkında yorumlar yapmışlardır. Sosyolojik nazariyeler bu iki büyük

olaya verdikleri değer ölçüsü ile tarif edilir; ben de bu nazariyelere göre Marx, Compté ve Tocqueville'in meselelerini açıklamak istiyorum.

Saint - Simon'un meşhur metni hatırlanacak olursa, bu metinde Simon şöyle bir imaj meydana getirmiştir: «Birdenbire en iyi yüz general, en iyi yüz diplomat, en iyi yüz devlet danışmanı ortadan kayboldu ne olacaktır?» Saint Simon hiç bir menfi durum ortaya çıkmaz ve toplum fonksiyonlarını ifa etmeye devam eder demektedir. Buna mukabil: ««Farzedelim ki en iyi yüz mühendis, en iyi yüz bankacı, en iyi yüz müteşebbis toplumdan kayboldu, işte o zaman toplum felç geçirir» demektedir. Bu görüntü, iki tip toplum arasındaki tezadı ortaya çıkarır: Bir tarafta hiyerarşik ve siyasî veya askeri bir toplum, diğer tarafta ise toplum yönetiminden mesul olan ve içlerinde bilginleri, mühendisleri, teknisyenleri, endüstri şefleri de bulunan bir iktisat veya sanayi toplumu.

Auguste Compté'a göre Fransız İhtilâli, sosyal bir düzeni kurmaya muktedir olamayan tenkit ve metafizik diye adlandırdığı bir fikrin ifade tarzıdır. Compté'un ve Saint - Simon'un söylemek istedikleri, ortak inançlar üzerine yeniden bir sosyal anlaşmayı tesis etmektir? Eğer toplumun bütün üyeleri ortaklaşa inançlar sistemine ve değerlere malik değillerse Compté'a göre hiç bir toplum varlığını sürdüremez. Bu ortak inançlardan biri olan dini inançlar, tenkit ve ilmi fikirle tahrip edilmiştir. Ortak inançları eski şekli üzerinde yeniden meydana getirmek mümkün değildir, fakat yeni düzeni kurmaya yarayan inançlar sistemini yeniden yaratmak zarureti vardır. Başka bir deyimle, nasıl Fransız İhtilâli tahripkâr olarak farzediliyorsa, bugün için de sanayi toplumu veya iktisat top-

lumu dinden uzak, dini inançlarını yitirmiş olarak farzedilmektedir.

Tocqueville'e göre toplumların geleceğini gösteren büyük hadise demokratik harekettir. Tocqueville fabrikaların gelişmesini mühimsememekte, ona göre en büyük olaylardan biri, fertlerin hayat şartlarının tedricen birbirine yaklaşması ve geçmişteki aristokratik hiyerarşinin parçalanması ile tarif ettiği demokratik hadisedir. Tocqueville Amerikan toplumunu bir tesadüf olarak incelemeye gitmemiştir. Çünkü Amerikan toplumu kendisine göre demokratik hareketin en iyi örneğini ve gelecekteki toplumların en iyi görüntüsünü vermektedir. Amerika Birleşik Devletlerinde babadan oğula geçen bir aristokrasi mevcut değildir ve fertlerin şartları tedricen birbirine yaklaşmaktadır. Neticede, Tocqueville'in eserine hâkim olan sosyolojik mesele şudur: «demokratik hareket bütün hristiyan batı toplumlarını ilgilendirmektedir. Fakat bu toplumlarda siyasi rejimin şekilleri nasıl ortaya çıkmaktadır. Devletin rolü nedir. Hangi tip rejimlerde fertler arasındaki hayat farklılıkları giderek daha azalmaktadır».

Marx, sosyal gerçek ile Fransız İhtilâlini yaratan fikirler arasındaki tezdâdı müşahade edebilmek maksadıyla, Fransız İhtilâlini, düşüncesine hareket noktası olarak almaktadır. Fransız İhtilâlinden hemen sonra, özellikle iktisadî düzene karşı memnuniyetsizliklerini belirten işçiler ile toplum ve devlet arasında bir ayrılık ortaya çıkmıştır. Marx, kendi gençlik eserlerinde ilk ihtilâfı, yeni toplumla bütünleşme imkânına sahip olamayan gelenekçi devlet ile yeni bir toplum arasında görmektedir. İkinci ihtilâfı ise, bu yeni toplum içindeki kapitalistler ile proleterler arasında görmektedir. Netice olarak Marx'a göre, toplumun içinde

bir birlik yaratılamadığı müddetçe devlet teşkil edilemez.

Bu üç düşünür bugün dahi geçerli olan şu soruları ortaya atmışlardır. Compté'un sorusu şudur: «Belirli alanlarda ilmi ve teknik metotlarla hareket ediyoruz. İlim çağında, dini inanç birliğini yeniden meydana getirmek nasıl mümkündür?» Tocqueville'in sorusu: «Eşitlik eğiliminde olan bütün modern batı toplumlarında eşitliğin sosyal ve siyasî tabiatı ne olacaktır?» Marx'ın sorusu: «Üretim araçlarına sahip olanlarla işçilerin birbirine muhalif olmalarının esaslı bir ihtilâf sebebi olmasıyla sınıf mücadeleleri sanayi toplumunun kalbine yerleşmiştir. İktisadi ve sosyal seviyede bir birlik meydana getirmek hangi şartlarla mümkündür?» Compté, Marx ve Tocqueville, her üçü de XIX. asrın ilk yarısındaki tarih felsefesine sahip çıkmaktadırlar. Her üçü de tahlilini yaptıkları meselelere karşı çıkılamıyacağına inanmışlardır. Tocqueville'e göre demokratik hareket önlenemez. Compté'a göre, teolojik inançlar ve geleneksel dinlerin çöküşü durdurulamaz. Ve nihayet Marx'a göre, giderek hızlanan sınıf mücadelelerine karşı durulamaz.

Toplumların bünyesini inceleyebilmek için bu üç yaklaşım bizim hareket noktamız olacaktır. Compté'un, «kollektif şuurun teşkili ve ilmi toplum» şeklinde özetlenen görüşünü bu sene bir kenara bırakıyorum; çünkü felsefi yoruma başvurmadan bu en derin ve en zor konuyu açıklığa kavuşturmanın imkânı yoktu. Geriye Marx ve Tocqueville'in konuları kalmaktadır. Tocqueville sosyal adâlete karşı çıkılamayacağını düşünmekle yetinmemekte, sosyal adâletin sağlanması veya sağlanmaması halinde ne gibi neticelerin doğacağını araştırmaktadır. Marx ise sadece sınıf mücadelesini düşünmekle yetinmemekte, kapitalist toplumun değişim kanunlarını ve bu rejimin fonksiyonu-

nu nasıl icra ettiğini, nasıl işlediğini anlamağa gayret etmektedir.

Tocqueville modern toplumların siyasi ve içtimai görüşlerini inceliyor ve size daha evvel söylediğim gibi demokratik hareketi kendisine başlangıç noktası olarak alıyor. Mücerret incelemelerini ortaya dökmek ve sesini duyurmak amacıyla size Tocqueville'den birkaç satır okumak istiyorum: ««Demokrasiyi kazanma yolunda, milletlerin hayatında muhtelif hadiselerin döndüğü her yerde görülmüştür. Gerek demokrasiye düşman olanlar ve ona hiç bir fayda temin etmeyenler, gerekse onun uğrunda çarpışanlar, ister istemez bütün insanlar müspet ya da menfi de olsa Demokrasinin oluşumuna yardım etmişlerdir. Demokrasiye ulaşma yolunda bütün insanlar ortaklaşa çalıştılar ve aynı yola itildiler. Sosyal adaletin gelişmesi ilâhî bir olaydır ve bu ilâhî olayın başlıca vasıfları: evrensel, devamlı, âdil ve gelişmesine katkıda bulunan insanlara faydalı olmasıdır. Tamamı okunacak olan kitap, bir nevi dini terör izlenimi bırakacak şekilde yazılmış olup, asırlar boyunca bütün engellere rağmen yürüyen, yazarın ruhunda oluşan ihtilâle karşı çıkılamayacağı görüşü ile bugün dahi bu ihtilâl harabeleri ortasında ilerlemektedir».

Dini kavram telkin eden «ilâhî olay» gibi tabirleri bir kenara bırakalım. Tocqueville'in gözünde geçmişteki toplumlar, modern anlamda herkesin bir sınıf içinde mütalaa edilmediği, fakat herkese hiyerarşi içinde bir yer verildiği toplumlardı. Tocqueville'e göre sosyal adaletin gerçekleştirilmesi devlet selahiyetinin çoğaldığına bir işarettir. Demokratik bir toplumda imtiyazsızlar, kötü durumda olanlar mağduriyetlerini hafifletmek için devlete başvuracaklardır. Devlet, demokratik bir toplumda kudret kazanır çünkü yetkişi ancak yetkiyle durdurulur. Eninde sonunda,

demokratik bir toplumda tek bir iktidar olan devlet vardır. İşte buradan Tocqueville'in ortaya attığı soru karşımıza çıkmaktadır: «Modern toplumların demokratik olduğu kabul edilirse, bu toplumların siyasî tabiatı ne olacaktır?» Bu soruya Tocqueville, kendisi cevap verir: «Demokratik toplumlar ya mutlak bir baskıya sebebiyet verecekler, ya da siyasî alanda hürriyetlerine kavuşacaklardır.»

Modern sosyoloji açısından bu fikirlerin tercümesi şu olacaktır: «Demokratik toplum» değişkeni ortaya konmuşsa, bundan ne bir baskı rejimi, ne de parlamenter rejim mânası çıkar. Veya demokratik toplum, ihtiva ettiği mümkün alternatifler ile, tek bir partinin baskısını ihtiva edebileceği gibi bir çok partinin rekabetini de bünyesinde bulundurabilir. Demek ki eşit şartlar içinde olayların oluşumu değişik görüntülere bürünmektedir.

Yaşama şartları giderek birbirine yaklaşan bir toplum, an'anevi bir toplum gibi aynı zafer arzusunu, aynı ihtiras gücünü taşımaz. Adaleti sağlamış bir toplum içinde herkes daha zengin bir ortam arama gayreti içinde olacaktır. Demokratik bir toplumda zafer arzusu yerine zenginlik arzusu ve işletmecilik fikri hâkim olacaktır. Tocqueville, Saint-Simon gibi temel demokratik olayın bir neticesi olarak iktisadî değerlere öncelik vermiştir.

Bu konuyla ilgili olarak Tocqueville, Amerikan toplumunu model olarak almakta ve Amerikalıların servet eşitsizliklerini ortadan kaldırmayı reddettiklerini söylemektedir. Fakat aynı zamanda eşitsizlikleri gidermek için, imtiyazsız ve mağdur durumda olanların gösterdiği direnişe, demokratik Amerikan toplumunun kulak verdiğini ilave etmektedir. Tocqueville sınıflardan bahsettiği zaman; zenginler, fakirler ve orta halliler olmak üzere üç kısma

ayırmaktadır. Gelirlerin dağılımı açısından da, demokratik toplumun bünyesini göz önünde bulundurmaktadır.

Diğer taraftan Tocqueville Marx'dan farklı olarak -ki haklı olduğunu zannediyorum- sanayi toplumu ile kaynaşmış, demokratik hareketin ara sınıfları çoğaltacağına inanmaktadır. Onun gözünde demokratik bir toplum, ara sınıfların miktarca çoğalması ile anlaşılabilir (gelir kategorisi mânasındaki sınıflar). Çok zengin kişiler ile çok fakir kişiler olacaktır, fakat orta seviyede olanların sayısı gittikçe kabarcaktır. Tocqueville'e göre demokratik toplumlar giderek yeknesaklaşacaklar 've çalkantıları devam ettiği sürece kavga etmeye devam edeceklerdir, ancak neticede pek ihtilâl taraflısı gözükmeyeceklerdir. Tocqueville derinliği olmayan gürültücü bir basitliği kavramıştır. Demokratik toplumların ihtilâlcı mi yoksa sakin mi olmalarını dilediğini Tocqueville'in yazılarından anlamak mümkün değildir. Burjuva toplumlarındaki kurulu düzen pek hoşuna gitmemesine rağmen, servetlerdeki adâletsizliği gidermek yerine, büyük gelir eşitsizliklerini düzeltmek eğiliminde olan ve kurulu düzene bağlı gözüken Tocqueville'de belirli bir romantizm gururu mevcuttur.

Tocqueville, Amerikan toplumunun gününü gün eden bir eğilim içinde olduğunu müşahade etmiştir. Amerikan toplumunda despot bir idarecinin ortaya çıkarak toplumu tehlikeye düşürmesinden çok, bir asır sonra bugün bizim de endişesini duyduğumuz, çoğunluğun baskısı ile idare edilen bir toplum haline gelmesinden, fazlasıyla endişelenmektedir. Çoğunluğun konformist (gününü gün etme) eğiliminde olduğu demokratik toplumlardaki her türlü ah-lâki ve fikri konformizme Tocqueville cephe almıştır.

Tocqueville'in «**Amerika'daki demokrasi**» adlı kitabında Marx'ı ilgilendiren olaylar neyi anlatmak istiyordu?

Bu kitapta Marx'a göre en mühim olaylar birkaç sahife içinde yer almaktadır.

Bu kitapta sanayi buhranları ile ilgili bölümler çok az bir yer tutuyor. Tocqueville bu krizleri çağının diğer gözlemcileri gibi müşahede etmiştir. İnsanların devamlı hareket isteği zenginleşme arzuları, yaratma kapasiteleri, müteşebbis olmaları, gibi olağanüstü hallerin bu sanayi buhranlarına bağlı olduğunu ilave etmektedir. Tocqueville, bütün bu faaliyetler toplumla bütünleşmek için yapıldığı için sanayi buhranlarını giderme imkânının mevcut olmadığını söylemektedir. Tocqueville, ekonomik buhranları tarihi hareketin dinamizmi olarak görmemekte ve karamsarlığa kapılmamaktadır.

Tocqueville'in Amerika'yı ziyareti devrinde, Amerika iktisadî yapısı tarıma dayalı cumhuriyetlerden müteşekkil idi, ancak kendisi işçiler ile işletmeciler arasındaki münasebetleri az çok müşahade edebilmiştir. Gerek Amerika'da, gerekse Avrupa'da müşahade ettiği işletmelerde işçiler ile işletmeciler arasında bir birlik olmadığına kanaat getirmiştir. Ona göre işçiler tanımadıkları bir işletmecinin buyruğunda çalışmakta, her iki taraf yani işletmeciler ile işçiler birbirlerinin varlığından habersiz ve birbirlerine düşman iki ayrı dünya teşkil ediyorlardı. Bu iki kutubun birbirlerine karşı düşman olmalarını, zamanla giderilerek, hafifletilebilecek hale sokmanın mümkün olduğuna inanıyordu. Buna mukabil Tocqueville, tüm toplumu kapsayan sanayinin gayri adil olarak dağıtıldığını düşünüyordu. Auguste Comte ve Saint-Simon yeni Amerikan toplumunun hiyerarşisini teşkil eden ve yeni düzende yeri olan sanayicilerin ve banka yöneticilerinin büyük işler başardığını söylemişlerdir. Tocqueville, endüstri dünyası içinde bir hiyerarşinin meydana geldiğini müşahade etti. İşlet-

melerin başında bulunan yöneticiler aynı zamanda bu işletmelerin sahipleridir. Sanayi toplumunun yönetici sınıfı olan işletmeciler, Tocqueville'e göre geleneksel toplumlarla bir mukayese yapılacak olursa, bu yöneticiler kendisine, bayağı bir aristokrasi gibi gözükmektedir. Tocqueville'e göre, ortak inançlara sahip olmayan, aralarında dayanışma ve irade kudreti olmayan bu yöneticiler pek kolaylıkla en karanlık durumlardan en yüksek yerlere ve en yüksek yerlerden sefaletin kucağına düşmektedirler.

Tocqueville sanayi dünyası içindeki ihtilâfları hiç bir zaman tanıyamadı. Sanayi dünyasına özgü bir düzeni geçmişin aristokrasiyle mukayese edilebileceğine de inanmadı.

Son bir olay üzerinde birkaç söz söylemek istiyorum. Tocqueville acaba savaşlar hakkında ne demektedir? Savaşlar insanlık tarihinin en büyük olaylarından biridir. Sosyal hiyerarşiler geniş ölçüde askeri hiyerarşilerin yansımasıdır. Sosyolog savaş olayını düşünmeden sanayi toplumlarının bünyesi ve tabiatı üzerinde fikir yürütemez.

Savaş olayı ile ilgili olarak, demokratik toplumların davranış biçimleri ve demokrasilerin sürüklendikleri harplerden Tocqueville bahsetmektedir. Bu hususda Tocqueville akli selime dayanan şeyler söylemiştir: «Milletler sulh zamanında bir askeri alete sahip olabilmek ve onu işleyebilir hale sokabilmek için arzu etmedikleri tasarruflara itilmişlerdir. Zenginlik peşinde koşan bir toplum için savaşa hazırlanmak çok büyük külfetler doğuracaktır. Buna mukabil, savaşlar bir kere başladı mı, toplumların iktisadi tabiatlarına aykırı da olsa, artık çok büyük tehlikeler arzeden bu savaşları durdurma imkânı mevcut olmayacaktır.» Tocqueville, gerek savaş öncesi yapılan hazırlığı, gerekse

savaşı durdurmak için harcanan çabaların iki türlü risk olduğunu biliyordu.

Tocqueville'in ortaya koyduğu meselelerin tersine olarak Marx'ın ileri sürdüğü meselelerin neler olduğunu görmeye çalışalım.

Tocqueville, asırlar boyunca adalet fikrini getireceği için Fransız ihtilâlini en büyük olay olarak farzetmektedir. Oysaki adâlet ve eşitlik meseleleri Fransız İhtilâlin-den önce ve sonra da vardı ve ileride diğer başka ülkelerde de herhangi bir ihtilâlcı patlamaya sebebiyet vermeden bu meselelerin tartışılmasına devam edilecektir.

Marx'ın gözünde ihtilâlin başka bir önemi vardır. İhtilâl, ihtilâl öncesi toplumun içindeki temel bir ihtilâfa dayanmaktadır Feodaliteden gelen bir bünyeye sahip olan ve sosyal şartlara göre bölünmüş ihtilâl öncesi toplumu, geleneksel kadroları yıkacak çok geniş ve gelişmiş üretim vasıtalarını kendi içinde ihtiva eder Tocqueville'in düşüncesinde olduğu gibi, Marx'ın düşüncesinde de, Fransız İhtilâli asırlar boyunca uzayıp giden bir hareketin neticesidir. Fakat ihtilâlin şiddetli olması Tocqueville'e göre aşırı bir olaydır. Tocqueville şiddet hareketine girilmeden, Fransız imparatorluğu yıkılmadan, ya da Fransa İhtilâli senelerinde şiddete başvurmadan da adâletin tesis olunabileceğine inanmak istiyordu. Buna mukabil Marx, şiddetin kendisine ve patlamaya temel bir anlam vermiştir. Tarihi hareketin dinamizminden dolayı eski düzen Marx'ın düşüncesine göre olumsuzluktur. Marx'a göre bir düzenden diğer bir düzene geçiş şiddet yoluyla yapılmalıdır. İhtilâl hareketi, Tocqueville'e göre gelecekte ziyade, geçmişe aittir. Buna mukabil Marx için ihtilâli meydana getiren olay ise geçmişte üçüncü ve dördüncü devletin ortaya çıktığı anda bir kerede zuhur etmiş idi.

İşletme fikrine dayanan, işletme fikrinin hâkim olduğu modern toplumlar Tocqueville'e göre zenginliklerin yaratılması, korunması ve işletme fikri demokratik ihtilâlin bir alt oluşumudur. Kanun önündeki eşitlik prensibine dayanarak, miras yoluyla meydana getirilen eşitsizliklerin ortadan kaldırılması Tocqueville için en belli başlı, en büyük olaydır.

Buna mukabil Marx'ın gözünde beliren en büyük olay yeni ve temel bir çelişki yaratan sınaî gelişmedir. Bu çelişki kapitalistlerle proletarya arasındadır. Tocqueville'in bu çelişkiden haberi yoktu. Marx'a göre proletarya ile işletmeciler arasında ihtilafın meydana çıkışı, gelecekteki hareketlere canlılık katar. Eşitlik, Tocqueville'in deyimi ile zamanla sağlanacaktır. Marx'a göre ise eşitlik adalet dördüncü devletin ortaya çıkmasıyla (ihtilâl yoluyla) mümkün olabilecektir.

Tocqueville ve Marx, modern toplumlara şeklini veren tesirli prensibi aramışlardır. Tocqueville; sanayi, ticaret ve para fikri içinde toplumumuzun fikrini tanımıştır. Marx, modern toplumların para kazanmak endişesiyle yoğrulduklarını söylemeyi uygun bulmuştur. Paranın insanlar ve insancıl değerler üzerindeki baskısını dile getiren hem sosyolog, hem de ahlâkçı görüşünü Marx gençlik eserlerindeki metinlerinde sayfalarca açıklamıştır. Tocqueville açısından modern toplumu ekonomik ve demokratik olarak farzetmek, Marx'a göre temeli tanımamak mânasına gelir. Marx'ın görüşü şu şekildedir: «Bu olayların iki temeli vardır. İşin yönetimi ve teknik donatım bir taraftan üretim güçlerini, fertlerin üretim araçları mülkiyeti ile aralarındaki hukuki ilişki de diğer taraftan üretim münasebetlerini meydana getirir»

Oysa Tocqueville, üretim araçları mülkiyeti, üretim

şekilleri, işçiler ile işletmeciler arasındaki ihtilaf gibi meselelerden çok basit bir hadise olarak bahsetmektedir. Tocqueville demokratik toplumların giderek daha zenginleşeceklerini, daha çok iyi hayat şartlarına sahip olacaklarını ve bu yüzden zenginliğin artmaması için bir sebep görmediğini söylemiştir. Fakat bu olayların nasıl meydana geleceğini, nasıl kati neticeler doğuracağını hiç söylememiştir.

Bütün toplumların temeli olan: üretim güçleri, üretim münasebetleri ve üst yapı gibi meselelerden hareket etmeyen bir sosyolog, Marx'a göre en esaslı noktayı kaybetmiş olur. Marx; toplumların bünyesini, modern kapitalist toplumların gelişmesini, ekonominin birbirini takip eden çağlarını ve insan toplumları nazariyelerini, sınıfl genişlemekten hareketle incelemektedir.

Her iki düşünür şahsi ve tarihi durumları farklı olduğu için, farklı görüş noktalarına sahip olmuşlardır.

Tocqueville çok eski bir aristokrat aileden gelmiştir. Ona göre en büyük ve en önemli olay miras yoluyla ortaya çıkan adaletsizliğin bertaraf edilmesidir. Derin bir dinî duygu ile hürriyet temâyülleri değer hükümlerine tesir etmiştir. Modern toplumlara demokrasi yolunu açan olaylara karşı çıkılamayacağını kabul etmekle ve dinin, bu demokratik toplumları sakinleştirmesini dilemektedir. Adil bir medeniyet içinde, özellikle hür değerleri kurtarmak için meşgul olmuştur. Şu soru içinde Tocqueville'in meselesi neticelendirilebilir: Demokratik bir toplumun hür bir toplum olarak kalabilmesi için şanslar nelerdir?

Yaşadığı ortam içinde mütala edilecek olursa, Marx burjuva menşeli bir münevver olup, ihtilâlcî tercihe doğru meyillidir. Marx'ın zamanında Berlin Üniversitesi, Prusya'-

daki muhafazakâr rejime düşmandı. Marx dinci değildir. Tocqueville'in tersine filozoftur.

Marx, kendi öz felsefi meselelerin çözümünü sanayi toplumları içindeki harekette araştırmağa çalışırken, dinci ve liberal olan Tocqueville ise demokratik toplumlarda mevcut olan dini ve ahlâki değerleri kurtarmakla meşgul oldu. Sınıf ihtilafının ortadan kalktığı, sınıf tezinin aşıldığı ve insanların karşılıklı birbirlerini tanıdıkları ve yeni bir cemaat oluşturdıkları yerde Marx'ın düşüncesine göre nihâi toplum tipine ulaşılmış olur.

Bu iki düşünür iki ayrı görüş noktasına sahip olmalarına rağmen, benzer bir sosyolojik meseleyi ele almakta geri kalmamışlardır. İkisinin de meseleleri her zaman birbirleriyle uzlaşılabilir.

Her ikisi de, iş dünyası içinde işçiler ile işletmeciler arasında sanayi toplumlarının gelişmesinden dolayı ortaya çıkan ihtilaflara temas etmişlerdir. Temel soru: Keli-
menin geniş anlamıyla sanayi toplumunun gelişmesinin adâletsizlikler üzerindeki tesiri nedir? Gerek Marx'ın, gerekse Tocqueville'in çağında, miras yoluyla ortaya çıkan eşitsizlikler ile eşit olmayan şartların bertaraf edilmesi tam olmasa bile geniş ölçüde gerçekleştirilmişti. Ancak her ikisi de işin yönetiminin işçiler ile işletmeciler arasında geniş bir eşitsizliği tekrar yarattığını müşahade ettiler. Bir asır sonra şu soru sorulabilir: Sanayi toplumlarındaki gelişme hangi noktaya kadar sosyal ve ekonomik farklılıkları hafifletebilir veya tam tersine kuvvetlendirir?

Marx'ın üzerinde durduğu işçiler ile işletmeciler arasındaki ihtilafı, bugün dahi toplumlarda müşahade ediyoruz. Fakat Marx'ın sosyal topluluklar arasındaki diğer mücadeleden haberi yoktu. Tocqueville'in despot veya liberal Marx'ın sosyalizm veya barbarlık olarak ileri sürdükleri ih-

timaller birbirleriyle mukayese edilebilir. Her iki düşünür de meseleye tam olarak eğilememektedirler, oysa bizim için yeni olan, fakat üstünde ısrarla durduğumuz genel zen-
gliklerin gelişmesi çok mühim bir noktadır.

Proleterler ile işletmeciler arasındaki ihtilafın bertaraf edilmesi Marx için, adâletsizliklerin giderilmesi de Tocqueville için birer büyük olaydır. Her fert tarafından veya tüm toplum tarafından üretim değerinin artırılması veya verim artışı gerek Sovyet toplumunun, gerekse batı toplumlarının gerçekleştirdiği hususlar olup, bence en büyük olaydır. Bu verim artışı bizi diğer bir büyük olay olan sayı değişiklikleri meselesine götürür. Eğer verim artışını ilk değişken gibi alırsak, nüfusun çok yavaş veya çok hızlı artmasına göre, toplumun bütününe ilgilendiren bu verim artışından çıkan neticeler çok farklı olacaktır.

Aynı olaylar herkes tarafından görüldüğü için, şu veya bu sosyologun olayları göremediği kanaatine kapılmak yersizdir. Mühim olan olaylar arasında görüş farklılığından doğan farklı ilişkileri kavrayabilmektir. Verim artışının gerek sovyet toplumu gerekse batı toplumları için geçerli olduğunu kabul edersek, ilimin endüstriye uygulaması ile verim artışı sağlanmış olur. Mademki verim artışı ile nüfus başına veya bütün nüfusa göre bir büyüme ortaya çıkmaktadır, öyleyse bu verim artışı sosyal düzen üzerinde ne gibi neticeler doğurmaktadır?

Tocqueville eşit şartların sağlandığı bir toplumda; siyasî rejimin, düşünme şeklinin, adetlerin ve örflerin nasıl oluşacağını kendi kendine sormakta ve hep eşit şartlar etrafında dönmektedir. Bence bugünkü toplumlar iktisadi faaliyeti en temel faaliyet olarak görmekte ve nazari alanda miras yoluyla ortaya çıkan eşitsizlikleri reddetmek istemektedirler. Bugün için iktisada öncelik vermek ve an'ane-

vi aristokrasiyi ortadan kaldırmak için gösterilen çabalar semeresini görmüştür. Bu toplumlarda artık zenginliklerin çoğalması, kitleler ve hükümetler için bir zarurettir. Sınai toplumların gelişmesini yaratan eşitsizlikler nelerdir? Tocqueville'in düşündüğü gibi bu gelişme orta sınıfların gücünü mü arttırmaktadır, yoksa Marx'ın düşündüğü gibi sınıf mücadelesini mi kızıştırmaktadır? Asya'dan Avrupa'ya bakıldığı zaman, Avrupa'nın batı dünyası ve sovyet dünyası olarak temelde ikiye bölünmüş ayrı cinsten iki dünyayı oluşturmadığı, aksine tek bir dünyadan ibaret sanayi medeniyetini ortaya çıkardığı müşahade edilir. Gerek sovyet toplumları, gerekse kapitalist toplumları aynı cinsten oluşan iki çeşittir.

Sosyal düzen insanlar arasındaki münasebeti gerekli kıldığı için bilhassa bir dersin konusu sanayi toplumu ile ilgilidir. Eğer bir toplumu teşkil eden fertler arasında insancıl münasebetler yoksa, fertlerin içinde yaşadıkları ortam hiç bir zaman toplum kavramını oluşturamaz. Karmaşık toplumlardaki eşitsizlikler toplumun oluşmasına büyük bir engeldir. Eşitsizliğin belirli bir derecesinden itibaren, insani münasebetlerin tamamen ortadan kalktığı Hindistan gibi toplumlardan birine içinizden herhangi biri inceleme yapmaya gittiği zaman sefaletin ne demek olduğunu çok iyi öğrenecektir.

Sosyal düzen meselesini ortaya attığım zaman, aynı anda hem felsefi, hem de sosyolojik bir meseleyi sözkonusu etmiş oluyorum. Siyasetteki felsefi problem gerçek düzen problemdir. Sovyet sistemi ve kapitalist toplum çeşitlerinden başlamak suretiyle sanayi toplumu mefhumunu ortaya koyup sinai toplum tipleri arasındaki farklılıkları tahlil edeceğim. Sosyal düzen tarzları ile eşitsizliklerin çoğalması veya azalmasını sanayi toplumunun hangi nok-

tada tayin ve tesbit edebildiğini görmeye çalışacağım. Bu ders «Sınıf mücadelesi üzerine» diye adlandırılabilirdi, çünkü sınıf mücadeleleri, sosyal bünyenin tahlili ışığında daha kolay anlaşılır.

MARX VE MONTESQUIEU

Size geçen hafta izaha çalıştığım meselelerde istinaden bugünkü toplumlar üzerinde sualler sormaya devam edeceğim.

Tocqueville'den farklı olarak eşit olmayan şartların ne gibi neticeler doğuracağını sormayıp, sanayi toplumunda mevcut olan ekonomik ve sosyal eşitsizliklerin nasıl meydana çıktığını araştırdım. Marx'dan da farklı olarak kapitalist rejimin doğurduğu sosyal neticeleri söylemeyi, genellikle sanayi toplumlarının doğurdukları sosyal neticelerin neler olduğunu açıkladım.

Marksist şema, sosyalizmin, kapitalizmin bir mirası olduğunu telkin ediyordu. Fakat XX. yüzyıl tecrübesi, sosyalist rejimlerin kapitalist rejimlerin takipçisi olmadıklarını ispatlamıştır. Sosyalist rejimler eğer kapitalizmin bir ikamesi olmuş olsalardı, Marx'ın söylediği gibi bu sosyalist rejimler fonksiyonlarını sürdüreceklerdi. Bu yüzden sosyalist ve kapitalist rejim ayrılığına yer vermek suretiyle sanayi toplumlarının değişik veçhelerinin ortak çizgilerini daha genel tabirlerle belirtecektik.

Bugün bazı metot meselelerini ele alacağız. Metot kelimesini en geniş mânada kullanıyorum, şöyle ki, metot bir araştırma hedefi, sosyal bütünü anlama vasıtasıdır.

Sosyal bütünü anlamak, kavramak, sezmek Marx'ın kitaplarında sık sık geçen tarihi maddecilik meselesini marksist açıdan değerlendirmekle olur. Fakat tarihi maddeciliğin sadece sınırlı bir görünümünü, yani tarihin iktisadi açıdan tefsirini bir faraziye olarak düşünüyorum. «İktisadın tenkidi» adlı metninde Marx, en genel kavramlarını ortaya dökmektedir. Marx her toplumu, üretim münasebetleri durumu ile vasıflandırmış ve tarif etmiştir. Üretim münasebetlerinin gelişmesi ile siyasî, fikrî ve dinî olaylar bu alt yapının üzerinde oluşur.

Marx, sosyo-ekonomik alt yapı ve toplumu birbirinden ayırır, yaşanmış insanlık gerçeği ile gerçek insanlık şuurunu birbirine muhalif tutar. Bir toplumu anlayabilmek için insanların yaşadığı şekli kavramak gerekir, yoksa yaşama şartları hakkında bir fikir sahibi olmak yeterli değildir. Gene aynı şekilde insanları kollektif iş teşkilâtı içinde mütalaa etmek gerekir.

Bugünkü toplumlarda kapitalist istihsal münasebetleri bir tezaadı oluşturmaktadır, zira: bir tarafta üretim araçları malikleri, diğer tarafta sömürülen, işletilen proleterler bulunmaktadır. Bu zıt kutuplu istihsal münasebetleri devamlı bir gerilimi meydana çıkarmasıyla belli bir dönemden itibaren üretici kuvvetler ile tezatlı bir hale girerler. İstihsal kuvvetlerinin gelişmesi neticesinde hukukî ve sosyal kadrolar bu üretici kuvvetlere karşı gelemiyebilecek oldukları anda tezat büyür ve ihtilâle sebebiyet verir. Ezilen proletarya sınıfı tarih önünde bu ihtilâli, neticede gerçekleştirir.

Bu yaptığım özet, Marx'ın «İktisadın tenkidi»nin ön-sözünün bir yorumudur. Bu metni nasıl yorumlamak gerekir? Metot meselesi için bu metinden çıkarılacak neticeler nelerdir?

Metafizik olarak adlandırdığım birinci yorum sadece tek bir marksist yorum olmayıp, Marx'ın bir çok metinleri metafizik açıdan yorumlanır. İnsanların çalışma ile ve çalışmayı organize ettikleri duruma göre tanımlandıkları doğrulanmıştır. Bu tarife göre, ekonomik düzene harici olaylar müdahale edemez ve iktisadî rejimler öz bir dinamizme uyarak değişirler. Bu metafizik yorum Marx'ın yorumu değildir, çünkü Marx diğer olayların tesir kabiliyetini doğrulamamıştır. Marx toplumun global (bütün) olarak faaliyetlerini yorumladığı zaman; siyasî, fikrî ve dinî olaylara bir yer verir. Sınıf mücadeleleri diyalektiği içinde, proletarya kendi durumunun şuuruna vardığı zaman veya kısmî olarak filozofların da tesiriyle sömürüldüğünün şuuruna varırsa, ihtilâlcî bir sınıf haline gelir ve kapitalist rejimi devirir. Proletaryanın sınıf şuuruna varması, yani sömürüldüğünü keşfetmesi tarihin faaliyetlerinden birini teşkil ediyorsa, metafizik yorum Marx'ın ferdi düşüncesine uygun düşmez.

İkinciye antropoloji olarak adlandırıyorum. Bu yorum iktisadî olayların bütün toplumlara has ve belli başlı olaylar olduğunu doğrulamaktadır. Bu iktisadî olaylar diğer olaylardan daha tesirli oldukları için belli başlı olarak kabul edilmemeli, insanın çalışan bir varlık olması yüzünden ekonomik faaliyete iştirak etmesi sebebiyle bu iktisadî olayların daha esaslı oldukları kabul edilmelidir. İnsanın özü çalışma ile ifade edilebildiği ölçüde, işin yönetim tarzı her toplumun karakteristiği olmaktadır. Eğer çalışma veya iş insanın özünü tarif ederse, sosyologun bütün dikkatini işin yönetimi üzerinde toplaması tabiidir.

Toplumun bütünü ile toplumun sadece özel bir görünümü arasındaki münasebeti ihtiva etmediği için bu yorum

mun münazarasına girmek istemiyorum. Sosyolojik bir kavram olan tarihin iktisadî yorumunu inceleyeceğim.

Bu sosyolojik kavram iki anlatım tarzını ihtiva eder. Birinci anlatım tarzına göre, belirli bir toplumu anlayabilmek için o toplumun üretici kuvvetlerini, ortaklaşa sürdürülen iş yönetimini ve sınıflarının bünyesini tahlil etmenin faydalı ve uygun olacağı doğrulanmıştır. Demek ki iktisadî teşkilât ile toplumun geri kalan kesimleri arasındaki münasebetler üzerinde, hiç bir doğmatizme yer vermeden araştırmanın merhalelerini göstermek, bir yaklaşım yolu telkin etmek bahis konusu edilmektedir. Bu metodolojik anlatım tarzı, tarihin iktisadî yorumunu zorlaştırmaz. Bilakis sosyal münasebetlerin veya işin yönetiminin tahlili ile bir toplumu incelemeğe başlamak kurallara daha uygundur.

Metodolojik kavramın ikinci bir anlatım tarzına göre ise, ilk önce üretici kuvvetler, sonra da üretim ilişkilerinin belirli halleri, belirli bir üst yapı oluşturmaları bu açıklamanın doğurduğu zorluklardır. Teknik vasıtaların ve ortaklaşa iş yönetiminin belirli bir gelişme göstermesi Marx'ın üretici kuvvetlerden çıkardığı neticedir. Şu andan itibaren eğer üretici kuvvetler kavramından hareket edilecek olsa ve belirli bir durumdaki üretici kuvvetlerin belirli bir durumdaki üretim münasebetlerine tekabül ettiği söylene, her türlü teknik gelişmenin sınıflar arasındaki münasebetleri veya hukukî mülkiyet sistemini değiştireceğini ispatlamak lâzımdır. Üretici kuvvetler ve üretim münasebetleri ile üst yapı arasındaki irtibatın mevcut olmadığını görmek için olayları tahlil etmek bana yeterli gözükmemektedir.

Bir örnek alalım. Toprak, büyük bir mülk sahibinin ferdi mülkiyetinde de olsa, kolhoz sisteminde, yani kollektif mülkiyet halinde devletin mülkü de olsa, her iki sistemde

de zirai üretimin teknik yönetimi aynı olacaktır. Diğer bir şekilde söylemek gerekirse, üretici kuvvetler, üretim teşkilatı içinde farklı hukukî ilişkiler şeklinde tezahür eder. Modern fabrikaların durumunu ele alalım: Renault fabrikasının Citroën fabrikasına benzediği kadar hiç bir şey birbirine benzemez. Mülkiyetin ferdi veya kolektif olması üretim teşkilatı içindeki tekniğin farklılık göstermesini gerektirmez. Eğer tahlili uzatmış olsaydık üretim araçları sahipleri ile işçilerden müteşekkil ayrı ayrı iki sınıfın bir toplum içinde uyumlu bir ilişki içinde olamayacaklarını gösterecektik.

Bu temel müşahedeler, tarihin ekonomik yorumunu çürütemez. Akli başında olan herhangi bir nazariyeci bu yorumla ilgili ileri sürdüğüm olayları kabul edecektir. Bu ilk düşüncelerle size göstermek istediğim: ne üretim münasebetlerinin üretici kuvvetlerle, ne de üst yapının üretim münasebetleri ile tesbiti ve tayini için doğmatik bir gerçekten hareket edilemeyeceğidir. Tekniğin, ilmin ve üretici kuvvetlerin belirli bir durumunda müşahade edilebilmesi mümkün olan üretim münasebetleri **değişim marjı** nedir?

Bir meseleyi doğmatik müspetçiliğe ikame etmek bu ilk tahlilin gayesidir. Belirli bir **değişkenden** hareket edilir ve diğer olayların tesbiti için bu **değişkenle** nereye kadar gidilebileceği görülür.

Şimdiye kadar kullandığım kavramların belirsizliği üzerinde birkaç müşahedede bulunmak istiyorum. Marksizmin klasik bir kavramı olan üretici kuvvetler kavramını kullandım. Bu kavramın içine, ilmi bulguların üretim tekniğine uygulanışı ve üretimin siyasi, sosyal yönetimini de dahil etmek gerekir. Oysa toplumun temelini teşkil eden üretici kuvvetler, üstyapı olarak adlandırılan bir kesimi

kendi içlerinde gizlerler. Bundan da şu netice çıkar: alt yapı ve üst yapı ayırımı belirsiz bir kavramdır, çünkü içtimai gerçeğin bütünü aynı plan üzerinde kuruludur. Bu tarafdaki maddi gerçek, diğer tarafta ideolojik gerçek yoktur. Toplumun temelini teşkil eden ekonomik teşkilat kendi içinde belirli bir ilmi bulgu taşır. Demek ki, bütün insan faaliyetlerini açık seçik olarak farzetmek gerekir, yoksa maddi seviyedeki bir temeli ideolojik seviyedeki bir üst yapıyla tezat haline sokmayı denememek lâzımdır.

Üretim münasebetleri kavramı da belirsizdir. Bu kavram doğrudan doğruya üretim tekniği ve ilmi bulgulardan çıkar, üretim teşkilatını içine alır. Aynı şekilde bu kavramın içine, mülkiyetin kanunları olan yani muhtelif fertlerin mülkiyetle olan münasebetlerini de sokabiliriz. Ve nihayet bu kavram sınıflar olarak adlandırılan sosyal topluluklar arasındaki münasebetleri de ihtiva eder. Neticede üretim münasebetleri, bütün toplumu, bütün içtimai bün-yeyi içine alır.

Bir kavram hiç bir zaman doğru veya yanlış olmayıp, faydalı veya belirsizdir. Göstermiş olduğum üretim münasebetleri kavramı belirsizdir, çünkü bu kavramın bir çok yorumu yapılmakta ve birbirlerinden ayrılması mümkün olmayan olayları kapsamaktadır.

İktisat tiplerine gelince; beliyorsunuz ki Marx Asya tipi, ilk çağ, feodal, kapitalist ve sosyalist üretim modelleri tasnifini ortaya atmıştır. İlk çağın toplumu esaretle, feodalite kölelikle, burjuva toplumu da ücretlilerin durumu ile vasıflandırılır. Bir ekonomiyi çalışanların statüsüne göre tarif etmek mümkündür, fakat bu mümkün olan tek tarif değildir. Üstelik, ilk çağ, feodalite ve burjuva ekonomilerini çalışanların statüsüne göre tarif etmek başlangıçta ispatlanmamıştır.

Özel mülkiyet ve rekabet rejimi belirli bir zamanda üretim kuvvetlerinin gelişmesine engel olacak mıdır? bu rejim sosyalist bir rejime yerini bırakacak mıdır? **Amacım** bu suale cevap vermek değildir, çünkü bütün bu eserin çabası bu soruyu cevaplandırmaya çalışmaktır. Marx'ın, üretici kuvvetlerin devamlı olarak gelişmesini ve bir noktadan sonra özel mülkiyetin bu gelişmeyi önleyeceği tezine karşı, tarihi tecrübenin kontroluna başvurmayı deneyeceğim.

Marksist konular etrafındaki bu hızlı tahlil bizi olumsuz neticelere sürükler. Biz alt yapı ve üst yapı arasındaki dogmatik ilişkilerin yorumunu, veya üretim teşkilatı ile bütün sosyal teşkilat ayırımını kabul etmiyoruz. Aynı şekilde her toplumun belirli bir ekonomi tipi olarak tarif edilmesine, fertlerin işin yönetimine göre toplumla olan münasebetlerinin her ekonomi tipinde farklı olarak yorumlanmasına karşıyız. Olaylar arasında sebeplilik ilişkileri bulunabileceğini kabul ediyoruz. Veya bahsedilen **değişken** ne olursa olsun bağımlı olaylar arasında ilişkiler bulunabilir.

Bu netice bir tehlike veya bir zorluğu taşımaktadır. Tarihin iktisadî yorumu gibi bir sistem içersinde her toplum tipinin, her iktisadî sistemin nasıl tarif edileceği, ilk olayın ne olduğu bilinmektedir Eğer ilk defa hiç bir olayın ortaya çıkmadığını, tek yanlı hiç bir tesbitin yapılmadığını kabul etmezsek sebeplilik ilişkilerinin sonsuz derecede çoğaldığını farkedeceğiz.

Sosyolojinin, kesin bir şekilde tahlillere yer vereceğinin kavranmasına işaret edelim. Coğrafi ortamın nüfus sayısının, üretim tekniğinin devlet yönetimine yaptıkları tesirler ile sınıf münasebetleri ve dinin toplumla münasebetlerini sosyoloji inceler. Belirli bir dinin; siyasî siste-

me, aile teşkilâtına ve örflere ne gibi bir tesiri olacağını açıklayan bir sosyoloji, tamamen tahlile yer veren bir sosyolojidir. Bu tahlil mekanizması sayesinde, sosyoloji birbirinden ayrılmış olayların sebeplilik ilişkilerini daha açık seçik olarak ortaya koyar.

Benim hocam olan Léon Brunschvicg, «Batı felsefesindeki şuurun tekamülü» adlı kitapta Montesquieu'nün Sosyoloji'nin babası olmadığını, ancak en mükemmel sosyolog olduğunu beyan ediyordu. Léon Brunschvicg'in gözünde Montesquieu sosyal sisteme ulaşmak iddiasında olmayan analitik bir sosyologdur. Montesquieu sebeplilik ilişkilerini çok iyi kavramıştı. Kesin olarak analitik bir sosyolojiyi kavramak ve bu sosyolojiyi Marx'ın metinlerinden çıkarttığını sentetik sosyoloji tipine karşı tutmamız lazımdır.

Analitik ve sentetik çözüm arasında bir ara çözümün mevcudiyetine inanıyorum. Bu ara çözümü Montesquieu'nün «Kanunların ruhu» adlı kitabındaki bir fikirden çıkarmak istiyorum. Bu kitabın, ne analitik bir şekilde, ne de Marksist metot açısından sentetik bir tarzda belirsizliklere kaçmadan sosyolojiye bir düşünce metodu telkin ettiği kanısındayım.

Montesquieu'nün düşüncesini kavramak zordur. «Kanunların ruhu» adlı kitaptaki parlak formülleri uyumlu hale sokmak bir hayli zorluğu gerektirmektedir. Kanun kelimesi Montesquieu'nün eserinde iki farklı anlam taşımaktadır. Bunlardan biri, eşyanın tabiatından oluşan gerekli münasebet (tabii anlamda kanun), diğeri ise bizzat kanunun kendisi, yani toplumun emirleridir. Montesquieu devlet tarafından meydana getirilen kanunları bilmekte veya hukuki ve siyasi kanunlar arasındaki münasebeti kavramaktadır, ancak kanun kelimesinin iki farklı mânası

olması sebebiyle bu iki farklı kelime üzerinde oynayarak, kullandığı kelimenin hangi tercihe daha yakın olduğu görülememektedir.

Bütün içtimai faaliyet kanunlar ve emirler çerçevesinde yerine getirilir. Bütün kolektif emirler kanundur. Din, siyaset ve ekonomi faaliyetleri kanunla belirlenmiştir. Montesquieu kanunları incelerken, toplumun bütün kesimlerini, bütün manzarasını araştırmış olmaktadır.

Diğer bir zorluk Montesquieu'nün tabiat kavramından gelmektedir. Bütün kitapta tabiat, modern tabiat ilimleri olarak geçmektedir. Montesquieu'nün insan tabiatından bahsettiği, insanın özüne tekabül eden ve evrensel olan bir tabiat ise modern fizik anlamıyla tabii olaylara yöneliktir. Ve nihayet Montesquieu, muhtelif siyasi rejimlerin özünde çıkan siyasi kanunları ve topluma has kanunları tanımaktadır.

Toplumların tahliline bağlı olan sayısız karmaşıklıkları bize açıkladığı için bu muhtelif kanunları size izaha çalışacağım.

Bir tabiatçı gibi, muhtelif toplumların müspet kanunları veya örf ve adetleri incelendiği zaman, toplumların belirli zamanlarında, belirsiz çağlarında tatbik edilmiş dinî ve siyasi kanunların hayli kabarık bir yekûnu vardığı müşahade edilebilir. Aile teşkilatı veya siyasi hayat toplumdan topluma değişmektedir. Bu değişiklikler tabii sebeplerle açıklanır, fakat iyi bir teşkilat tesbit etmek zordur. Zira bu kanunî teşkilatlardan her biri tek bir sebepten değil, bir çok sebeplerden oluşmaktadır.

Montesquieu tabiatçı gibi bir izafiyetçiliğin sonuna kadar gitmemekte, sebebe dayalı olarak izahı yapılan müspet kanunlardan ziyade evrensel kanunları keşfetmektedir. Size şu meşhur formülü hatırlatırım: «Hiç bir şeyin

doğru ve yanlış olmadığını söylemek, herşeyden evvel bir dairenin çaplarının eşit olarak çizilmediğini söylemektir. Bu meşhur formül, adaletin beynelmilel kanunlarını geometrinin beynelmilel gerçekleri ile kıyaslamaya çıkarır ki, bu durum Montesquieu'nün düşüncesinde, bir kuruluşu doğru veya yanlış olarak vasıflandıran çizgilerle tarif edilmiş tarih üstü bir insanlık tabiatının mevcut olduğuna işarettir. Aristo'nun deyimiyle bazı kuruluşlar, bazı idareler insanlığın tabiatına uygun gelir, diğerleri ise insan tabiatına aykırı düşebilir. Montesquieu toplumdan bir ilim meydana getirmek istemesine rağmen, sebep ve sonuç ilişkilerini açıklamaktan vazgeçmemekte, beynelmilel adalet gerçeklerini ortaya çıkaran ve determinist olarak nitelendirdiği müspet kanunlara karşı çıkmaktadır.

Montesquieu'nün insanın özüne bağladığı adaletin tarih üstü kanunları ile sebebe dayanarak açıkladığı örf adetlere ve müspet kanunlar arasında bir ara tabiri olarak hükümet tipini de ilave etmektedir. Montesquieu hükümet tiplerini cumhuriyet, monarşi ve istibdat olmak üzere üçe ayırmış ve bu hükümet şekillerine çok büyük önem vermiştir. Bu hükümet tiplerini; tabiatları, prensipleri, onları harekete geçiren unsurları göz önünde bulundurarak birbirlerinden ayırmıştır. Ayrıca bu hükümet tipleri arasındaki ilişkileri, nüfus, iktisat ve din açısından değerlendirmiştir. Cumhuriyetler, eşitsizliklerin çok belirsiz olduğu küçük toplumlar için meydana getirilmiştir. Herkesin vazifesine ve şerefine sadık olduğu sabit kanunlara göre tek kişinin idaresi olan monarşi daha geniş toplumları ihtiva etmektedir. Kanunsuz ve nizamsız olarak tek bir kişinin idaresi olan istibdat ise geniş toplumlar için yapılmıştır ve bu toplumlardaki tek kişinin kudreti dinle dahi sınırlanamamaktadır.

Hükümet şekillerinin tahlili, modern sosyolojiye anlaşılması kolay bir tahlil tipi getirmiştir. Montesquieu monarşiyi veya cumhuriyeti tasvir ederken, tıpkı Max Weber'in yaptığı gibi ideal bir tipi oluşturmaktadır. Toplumun muhtelif görüntüleri, toplumun prensibine uygun olmalıdır: dış politika ve hukuki teşkilat gibi meseleler varsayılan bir hükümetin tabiatına uygundur. Hükümet şekillerinin tahlili, çoğaltılmış sebeplilik ilişkilerinin tahlili ile, toplumların sentetik karakterinin izah tarzı arasındaki bir vasıftır.

Bunun ötesinde Montesquieu kendisini itham altında bırakan şu şaşırtıcı cümleyi yazmıştır: «Nasıl ki fizikî dünyanın tabiatı icabı değişmez kanunlar vardır, toplumun da sahip olduğu bir takım içtimai kanunlar vardır. Bu içtimai kanunlar sayesinde toplum idaresi de fizikî dünyanın idaresi gibi düzgün olmalıdır, ancak toplum kendi kanunlarının bekçisi olmadığı halde, fizikî dünya kendi kanunlarının takipçisidir.» Montesquieu'ye yöneltilen tenkitlerin büyük kısmı Montesquieu'yü müphem içtimai kanunların tatbikini, fizik dünyanın belirli kanunlarına karşı tutmakla temel bir karışıklığa sebebiyet verdiğini söylemişler veya bahsedilen kanunlar sebebe dayanan kanunlardır ve bunun istisnası olmaz, ya da sebebe dayalı kanunlar değildir, öyleyse ne üzerine konuşuyoruz? diyerek suçlamışlardır.

Ben münekkitletlerin Montesquieu'nün düşüncesini anlamadıkları kanısındayım. Max Weber kapitalist rejimden ideal bir tip yaratmıştır. Weber kapitalizmin nasıl işleme gerektğini, bu rejimin işleyiş kanunlarını tesbit etmiş ve hemen sonra şunu ilave etmiştir: «Tarihi gerçek teşkilatlanan bir iktisat veya hükümet tipine her zaman uygun düşmez». İşte Montesquieu'de insanların zeki olması

sebebiyle kanunları ihlal edebileceklerini yazmakla, yukarıda bahsedilen hususu doğrulamaktadır. Biliyoruz ki bir demokraside sosyal eşitsizliklerin çok büyük olmaması gerekir. Ancak insanlar zeki olduğu için, rejimin tabiatına aykırı kararlar alarak rejimin işleyişini imkânsız hale getirirler. Bu nokta üzerinde Montesquieu haklıdır, zira zeki insanlar bir rejimin işleyişini sağlayan kaideleri ihlâl etmeğe muktedirler. Ancak demokratik bir rejimde, rejimin işleyişine sebep olan kanunlar ve kaidelerin insanlar tarafından ihlâl edilmesi de sebepsiz değildir. İdeal bir rejim tipi, rejimin işleyişine göre yaratılabilir. İşte bu ideal tipi göz önünde bulundurmakla, rejimin özüne her zaman için hürmet edilip, edilemeyeceği müşahade edilir. Montesquieu hükümet şekillerini tahlil etmekle «bir bütün içindeki münasebetler» olarak adlandıracağım kavramı bize vermektedir. Bir bütün içindeki temel münasebetleri kavramadan bir toplumu tahlil etmek imkânsızdır. Yani toplum bir bütün olarak kabul edildiği için, bu toplumun içindeki insanların siyasî ve iktisadî seviyedeki davranışları kavranmadan o toplum sistemini tahlil etmek imkânsızdır.

«Kanunların ruhu» artık yavaş yavaş açıklığa kavuşmaktadır. Montesquieu müspet kanunlar ile tarih üstü kanunlar arasındaki muhalefetten yola çıkmakta ve araya hükümet şekillerini sokmaktadır. Bu hükümet şekillerinin de dış politika, iç politika, aile teşkilatı gibi meselelere nasıl cevap verdiğini göstermektedir. Üçüncü ve dördüncü kısımlarda da Montesquieu, iklimin ve toprağın toplumlar üzerindeki tesirini tamamen sebeplilik münasebetlerine göre inceleyecektir. Böylece, insanın tabiatına bağlı tarih üstü kanunlar, bir rejimin bünyesine bağlı kanunlar ve toprak, iklim, tabiat, nüfus, topluluğun idaresine bağlı sebep-

lilik münasebetleri tesbit edilebilir. Ve nihayet, bir toplumun idaresini bozacak hadiselerin müdahalesi de tesbit ve tayin olunabilir.

Montesquieu'ye has hükümlerin çokluğu şu ifadelerle formüle edilebilir: Milli değer hükümleri mevcuttur: iklimin, insanlar ve toplumlar üzerindeki tesiri dünyanın farklı noktalarında nasıl meydana gelmektedir? İki veya daha çok olay arasında birbirine bağlı hükümler mevcuttur: örnek olarak küçük antik cumhuriyetler dışında Montesquieu'nün deyimiyle büyük ve geniş toplumlarda cumhuriyet şekli mevcut olamaz. Uygunluk belirten hükümlere gelince: meselâ, faziletin demokrasinin prensibi olması sebebiyle bir rejimde, eğer insanlar veya, vatandaşlar kanunlara ve vatanlarına aşıkarsa, eğer bütün insanlar vatandaşlık vazifelerinin ne olduğunu kavramışlarsa, vatandaşlık şuuruna ulaşmışlarsa, vatandaşlar arasında eşitsizlik bertaraf edilmişse, o rejim bütün etkenliğiyle işleyebilir, vazifesini yerine getirir. Ve nihayet adâletle ilgili hükümlere gelince: Montesquieu eserinde, esarete büyük yer vermiş, esaretin kaldırılarak eşitliğin kurulmasının insanın kalbinde yer alan bir duygu olduğunu ifade etmiştir.

Mücerret tabirlerle ifade edecek olursak Montesquieu'nün sosyolojisinin karakteristiği sosyal gerçeğin muhtelif unsurları arasında bir dayanışmayı sağlamasıdır. Bu sosyoloji gerek Auguste Comte'u, gerekse Durkheim'ın gözünde temel bir keşiftir. Montesquieu bir toplum içinde; iklimin nüfusun, dinin, örflerin, davranışların, anayasanın hepsinin birbirine bağlı şeyler olduğunu ve bir bütün teşkil ettiklerini gördü. Her toplum bünyesinde dayanışmaya gerekli kılan faktörleri ihtiva eder, ancak bu faktörlerden biri diğer faktörleri tayin etmez. Montesquieu, sosyal düzene tayin eden belli başlı faktörleri tanıdı ve onları sıraya

koydu. Bu faktörler, ilk önce iklim ve toprak olmak üzere, her toplumun coğrafi ve tabii çevresidir. Montesquieu insan nüfusuna büyük bir önem vermiştir, zaten bu nüfus mevzuu bugün dahi sosyolojide ehemmiyetini muhafaza etmektedir. Ve nihayet üretim ve üretim şekilleri üzerinde faraziyeler üzerinde durmuş ve örfleri, davranışları, dini olayları sıralamıştır.

Montesquieu, her tipin kolayca anlaşılabilir bir bün-yeye malik olduğunu anlamıştı. Tipleri iktisada göre değil fakat siyaset açısından tarif ettiği bir gerçektir. Montesquieu'nün neden iktisattan değil de siyasetten hareket ederek içtimai tipleri tanıdığını bugün için bir kenara bırakıyorum, ancak unutmayalım ki, siyasete öncelik vererek içtimai tipleri oluşturması sebeplilikten ziyade antropolojik münasebetlere dayanmaktadır. Sosyal tipleri siyasete göre teşkil etmesinin sebebi insanı siyasî bir hayvan olarak telâkki etmesindendir.

Montesquieu'nün sosyolojisinin son görüntüsü, tipler arasında mukayeseye yer vermesi, muhtelif siyasî ve sosyal tipleri sosyal düzene bir model olarak getirmesidir.

Bu sosyal bütünlerin birimi olarak Montesquieu iki kaynağı tanımıştı. Birinci kaynak ise, sosyal birimin diğer bir kavramı olup, bunu Montesquieu, bir milletin genel ruhu olarak adlandırmaktadır. Bu kavram, Tocqueville'in «Amerika'daki demokrasi» adlı kitabında kullandığı kavramdır. Tocqueville, Amerikan demokrasisindeki belirli bir temsil şeklinden toplumun bütün görüntülerini çıkarmak istemektedir. Amerikan toplumunun temelinin prensip olarak demokrasi olması yüzünden bu kavram Montesquieu'nün düşüncesine uygundur. Tocqueville, «Kanunların ruhu»nu büyük bir titizlikle okudu ve inceledi, ve genel ruh'dan hareket etmek suretiyle bir toplu-

mun muhtelif unsurlarının nasıl mükafatlandırılacağını göstermek istedi.

Eğer bu tahlil müspet ise, bir sosyolog olarak Montesquieu gerçeğe, Durkheim'den daha çok yaklaşmaktadır. Bu dersi bitirirken, Durkheim tarafından Montesquieu'ye yöneltilen birkaç tenkidi hatırlatmak isterim.

Durkheim, Montesquieu'yü ferdiyetçi rolü abarttığı ve insanların zeki olması sebebiyle içtimai kanunları ihlâl ederek, fiziki dünyanın kanunlarından daha az içtimai kanunlara karşı hürmet duyduğunu ileri sürdüğü için kınanmaktadır. Durkheim bu mevzuda determinist izah prensibine ters düşen bir tezadı görmektedir Ben size Montesquieu'nun büyük bir hata işlemediğini göstermişim.

Ferdiyetçi rolün abartılmasına karşı çıkan Durkheim'in yanıldığına emin olduğum bir cümlesi: «Eğer aynı vatan-daşlar, diğer bir devletin, diğer bir liderin otoritesi altında aynı tepkiyi gösterirse, aynı sebep aynı şartlar altında farklı neticeler doğurabilecektir. Demek ki sosyal sebepler arasında akli bir ilişki yoktur». Bu cümle, sosyal gerçeğin ve sosyolojinin düşünme şeklinin tipik bir örneğidir. Eğer sebep, ferdi ve bir şahsın tesiri ise, akli bir düzenden hareket edilecektir. Fakat Durkheim'in biraz evvel söylediği cümlesi çelişiktir, çünkü eğer vatandaşlar başka bir şahsın otoritesi altına girmişlerse, sebep aynı değildir veya sebep aynı şartlar altında tesirini icra etmemektedir. Devlet adamları, sosyal gerçeği ilk başta kitlelerin anladığı gibi kavramaktadır. Ancak şurası muhakkaktır ki, bir insan kendiliğinden bir devletin bünyesini değiştiremez. Fakat Durkheim sosyolojisinde ferdi faktörlerin tesirsizliğini dogmatik bir şekilde ortaya koyması büyük bir hatadır.

Durkheim, Montesquieu'nün kanunlarla örfler arasında yaptığı abartmalı ayırımı kınamaktadır. Montesquieu bir rejimin özünden hareketle, o rejime uygun olmayan kurumları gösterebilmekte, oysa Durkheim rejimin içinde bulunan kurumların o rejime uygun düşüp düşmediği değer hükmünü kabullenmemektedir. Durkheim olayları düzenli ve düzensiz olarak ikiye ayırmakta, Montesquieu gibi belirli bir olayın sosyal düzene uygun düşüp düşmediğini tayin etmek istemektedir. Fakat rejimlerin bünyesini anlamayı reddettiği için hadiseleri tabii ve hastalıklı hadiseler olarak mütalaa etmektedir. Rejimin bünyesini tanımadan, rejimlerdeki mevcut olayları Durkheim gibi düzenli ve düzensiz bir hastalığı teşhis eder şekilde tefsir etmek ilmi bir ilerlemeyi değil, bir gerilemeyi doğurur. Rejimin özünü tanıyarak, bu rejime ters düşen olayların uygunsuzluğunu Montesquieu gibi savunmak daha basittir.

Normali tayin etmek niçin zordur? Durkheim'a göre normal, belirli tipteki bir toplumun belli bir gelişme göstermesi ve bu gelişme gerçekleşirken belli merhalelerden geçmesidir. İşte bu şekilde, muhtelif tip toplumlardan nasıl bir gelişme gösterdiklerini ve hangi merhalelerden geçtiklerini varsayım olarak kabullenmek zorunda olacağız. Oysa muhtelif toplumlar aynı gelişme devresini geçirirlerken aynı merhalelerden geçmezler. Bu yüzden bütün toplumlara has normal gelişim devresinin nasıl olacağı ve hangi merhalelerden geçileceği kestirilemez. Netice olarak, bir rejimin özüne uygunluk - uygunsuzluk kavramı, normal kavramından daha müspet, daha belirli bir kavramdır.

TARİH VE İNKİŞAF

Geçen dersin sonunda Durkheim'ın Montesquieu'nün kavramları üzerinde yaptığı birkaç tenkidi özetlemiştim. Bu kavramlardan biri bugünkü dersin konusunu teşkil edecektir.

Durkheim, Auguste Comte'dan sonra ilerleme kavramını tanıyamamasından dolayı Montesquieu'yü de itham etmiştir. Ben ilerleme kavramı ile müspet sosyoloji arasındaki münasebetler üzerinde birkaç kelime söylemek istiyorum.

Bugünkü toplumların geçmişteki toplumlardan daha üstün olduğu gerçeği, yani bir ilerlemeden bahsedilmesi değer hükmünden ibarettir: oysa prensip olarak ilmi bir bilgi, değer hükmü taşıyamaz ve neticede ilerleme mefhumu kendiliğinden ilmi bilginin haricinde bulunur.

Bu ilmi açıklığa tarih alanındaki deliller de ilave edilir. Kudretleri ve faziletleri geleneksel bir şekilde sayısız insanlarca teyid edilen Avrupalılar, kendi üstünlükleriyle ikna edilerek geçen asırda dünyanın büyük bir kısmını idare ediyorlardı. Bugün sömürgecilik olarak adlandırılan mesele artık gerilemektedir. Avrupalıların eskiden idare ettikleri ülkeler artık hürdür veya hür olma yolundadır. Avrupalılar askeri kuvvetleri sayesinde dünyanın büyük

bir kısmına hâkim olmuşlardı. Oysa artık bu askeri üstünlük kaybolmuş ve asırlardır idare edilen bu ülkeler de, Avrupa ülkeleri kadar tesirli bir şekilde öldürme sanatını öğrenmişlerdir. Neticede bu Avrupa ülkeleri sahip oldukları tekniklerden memnun gözükmelerine rağmen, bu teknik imkânların bir takım harcamalara sebebiyet vermesinden dolayı nihai bilanço üzerinde durdular.

Fakat bu ilerleme mefhumu, zamana göre tarihi farklılıkların yerli yerine konmasında faydalı olmuştur. Buna dayanarak sosyologların ilerleme mefhumunu göz önünde bulundurmak suretiyle tarihi farklılıkları değerlendirmektedirler. Bu sosyologlar, Amerikan sosyologları gibi her türlü değer hükmünden sakınacaklarını açıklamalarına ve muhtelif kültürlerin ilgili değerleri üzerinde değer hükmü taşınamayacağını bir gerçek olarak kabul etmelerine rağmen, ait oldukları toplumların kültürlerini vicdanen üstün görmekle, bir değer hükmü meydana getirmektedirler.

Auguste Comte ve Durkheim gibi sosyologlar ilerleme mefhumunu müspet bir tercih olarak kullanıyorlardı. Bütün toplumlara has bir temel düzenin keşfedilecek, bunu daha mükemmelleştirmek suretiyle geleceğin toplumlarının kurulmasına katkıda bulunacağına Auguste Comte kendini inandırmıştı. Durkheim karmaşıklık derecelerine göre muhtelif toplumları sınıflandırmayı düşünmüştür. Durkheim karmaşıklık ile üstünlüğü ayırma temayülünde idi.

Demek oluyor ki, ilerleme mefhumunda pozitif (müspet) bir problem mevcuttur: Gelecekte, tarihin muhtelif devirleri nasıl sıralanabilir veya geleceğin muhtelif zamanları arasında ne gibi ilişkiler kurulabilir? Bu mesele iki soru halinde mütalaa edilebilir: **Birinci soru:** Bugünkü toplumları geçmişteki toplumlardan üstün gösteren insani faaliyetler mevcut mudur? **İkinci soru:** Bugünkü

toplumun bütün toplumları kapsamak üzere geçmiş toplumdan üstünlüğü söz konusu mudur? Birinci soruya cevap vermeğe çalışacağım. İkincisinin ise sadece nasıl oluştuğunu göstereceğim.

Başlangıçta hareket noktamız şu olacaktır: Beşeri faaliyetlerde halin geçmişe geleceğin hale üstün olduğu söylenemez. Bu beşeri faaliyetlerin ortaya çıkardığı neticeler sayısal olarak değerlendirilebilir.

İnsanlık tarihi öz olarak muhafazakârdır. İnsanlık tarihi, insanların müesseselerde yaşadığını, eserler meydana getirdiklerini ve bu müesseseler ile eserlerin devamlılığını kabul eder. Muhtelif nesillere geçmişin mirasını kabul mü, yoksa red mi edecekleri sorulduğu zaman, tarihin mevcudiyeti ortaya çıkmaktadır. Sosyal hayatın sektörlerle göre gelişme temposu, evvelki nesillere ait eserlere şimdiki neslin vereceği cevabın durumuna göre değişir. Zamanın akışı içinde ortaya çıkan eserlerin miktarı çoğaldıkça, bugünün ve geçmişin birikiminde her nesil bir evvelki nesilden daha çok imkanlara sahip olursa ilerlemeden bahsedilebilir.

İlmî faaliyetin, ilerlemenin karakteristik göstergesi olduğu doğrudur. Esas itibarıyla ilmî doğruların geçerliliği gelecek kuşaklara da şamildir. İlmin oluşumu bilgilerin bir araya getirilmesi, yani toplanması ile olur. Buna mukabil sanat faaliyetleri özü itibarıyla ilerleme kavramına yabancıdır. Çünkü bu sanat faaliyetleri birikim neticesinde ortaya çıkmaz. Aynı anda gotik, Yunan ve Çin sanatı beğenilebilir, fakat sanatın muhtelif şekilleri veya muhtelif eserleri birbirleriyle toplanamaz, ancak bu eserler birbirlerinin yanına yerleştirilebilir.

Bu tezat mübalağalı ifade edilmiştir, çünkü ilim tarihinde de birbirleriyle toplanması mümkün olmayan ele-

manlar mevcuttur. Her ilmi nazariye belirli bir felsefe limiti içinde düşünölmüştür Bütün kavramlar içinde yeri olan ilmi doğrular, her devirde birbirlerine ters düşebildikleri gibi, birbirleriyle de uyuşabilmektedirler Yalnız bu ilmi doğrular, ilmi varsayımlar gibi birbirleriyle toplanamazlar.

Estetik alanda da belirli bir safhanın sonunda ileriye dönük farklılıkların olamayacağını söylemek gerçek değildir. Sanat alanında, belirli bir sanatın gelişimini incelediğimizi farzedelim, mesela Yunan heykeltiliği V. asra doğru gelirken en mükemmel şeklini almıştır, bir başka misal verelim : orta çağ sanat şekilleri XIII. asırda gotik stil alanında gelişmesini mükemmelleştirmiştir. Bir evvelki zaman ile bir sonraki zaman arasında oluşan artistik faaliyetlerin aşama geçirmediğini, giderek mükemmelleşmediğini söylemek hatalı olur. Fakat sanat alanında bir takım değer hükümler taşınabilir. Mesela lâtın asıllı kiliseler stil itibariyle bir dünya görüşü getirdikleri halde, daha sonraki çağlarda ortaya çıkmış olan gotik kiliselerinin daha anlamsız ve stilsiz oldukları göze çarpmaktadır. André Malraux eserlerin taslaklarını bitirilmiş eserlere tercih ettiğimizi veya böyle bir temayöl içinde olduğumuzu söylemiştir. Mesela Rubens'in büyük tabloları sıkıcı olduğu halde, aynı ressamın taslakları bir dehanın işaretini taşırlar. Mükemmel görünen bir durum, hislerin yenilenmesiyle mükemmel gözükmezse, değer ilişkileri yıkılır.

Pascal'a ait : «Bütün insanlık devamlı olarak öğrenen bir insanla mukayese edilebilir» meşhur formölü tekniğin gelecekteki düzeninin, ilerlemeye bağılı olduğunu açıklamaktadır. İlmî keşifler geçen asırlarda ve yüzyılımızda devamlı olarak artmaktadır.

Mükemmel bir şekilde ilmi tekamölünden teknik tekamöl-

le geçilebilir. Teknik alanda birikimin meydana gelmesi pek kolay olmaz. Daha çok geliştirilmiş, derinleştirilmiş bir sistemdeki kısmi doğrular yerlerine konduğu zaman ilimden bahsedilir. Diğer teknik vasıtaların keşfedilebilmesi için bazı teknik vasıtaları terk etmek ilimin gereğidir. Bu durum da, kelimenin basit anlamıyla bir birikimden bahsedilemez. Fakat bir ilerlemeden bahsedilebilir, çünkü teknik gelişme için tedbir alınmıştır: yani toplumun fertlerinin kullanacakları enerji miktarı ve tabii kuvvetler insanlığın faydasına kullanılmak istenmiştir. Bu mânada, çağdaş toplumların geçmişteki toplumlara göre gösterdiği ilerleme bir gerçeği ortaya koyar. Faaliyetin esası tecrübeyle dayalı bir ilerlemede, bilim ve teknik olarak farzedilen iki alan vardır.

Bahsettiğim ilerleme şekline karşı çıkmak biraz mümkünse de tamamen muhalefet etmek uygun değildir. Demek istediğim şudur: her asırda teknik vasıtaların ve bilgilerin düzenli bir şekilde geliştiği görülmemiştir. Bazen öylesine haller ortaya çıkmıştır ki, ilerleme durmuş, durgunluk başgöstermiştir. Tarif etmek üzere olduğum ilerleme, faaliyetin esası olarak farzedilmiştir. Eğer yarın atom savaşı gibi bir felaket meydana gelirse, bugün sahip olduğumuz ve kazandığımız teknikler ve ilmi icatlarımız ortadan kaybolacaktır. İngiliz tarihçisi Toynbee'nin küçük hikâyesini belki hatırlıyorsunuz: «Atom ve hidrojen bombaları ile sürdürülen karanlık bir savaş, toplumun kurulu bütün şekillerini tahrip eder. Afrika'nın ortasında canlılardan arta kalan Pigmeler artık her şeyin yeni baştan kurulacağını söyleyerek bağrıışırılar». Münakaşa götürür değer hükümlerine başvurmadan, basit bir kıstasa göre tesbit edilmesi mümkün olduğu için, ilmi alanda ilerlemeye karşı çıkılamaz

Antropologlar üç büyük teknolojik ihtilâlin olduğunu telkin etmektedirler. Birinci ihtilâl, ilk insanın ortaya çıkıp çeşitli basit aletlerle, ateşi kulanmaya başlaması, bundan yüz binlerce sene evvel gerçekleştirilmişti. İkinci ihtilâl ise bundan on binlerce sene evvel, insanların hayvanları evcilleştirmeyi ve bitki yetiştirmeyi öğrendikleri bir zamana rastlar. Bu ihtilâl ilk önce neolitik (taş devri) toplumların menşei olmuş, sonra da medeniyetler gelişmiştir. Üçüncü ihtilâl ise içinde bulunduğumuz teknolojik ihtilâldir.

Teknik inkişafın düzensiz oluşu, tarihin en büyük olaylarından biridir. Antik çağ ile dünkü dünya arasındaki teknik imkân farkları çok basitti. Mesela Sezar'ın Roma'dan Paris'e gitmek için sarfettiği zaman Napolyon'un Roma'dan Paris'e gitmek için sarfettiği zamana hemen hemen eşitti. Bir sürü teknik icadlar olmasına rağmen, insan topluluklarının temel karakterleri değişmemiştir. Toprağa bağlı olarak yaşayan insanlar ile, şehirde yaşayan insanların nispeti, ilk çağda, 17'nci yüzyılda ve 18'nci yüzyılda pek değişmemiştir. Roma'lı bir burjuvanın sahip olduğu gelirler, bir XIV. Lui devri burjuvasının sahip olduğu gelirlerden pek aşağı değildir. Buna mukabil yaşama tarzı bakımından her ikisi arasındaki mesafe çok büyüktü.

İlim ve teknik esas itibariyle gelişen faaliyetlerdir. Fakat bu gelişme veya ilerleme, tarihin devirlerine göre eşit olarak seyretmemiştir. Bu durumda mesele ortaya çıkmaktadır: Kıymet hükmüne başvurmadan ölçülebilir bir ilerleme kaydeden insan faaliyetleri nelerdir? Tarihin tüm akışı hakkında ne düşünmek lazımdır?

Dinin ve sanatın gelişme imkân ve imkânsızlıklarını bir kenara bırakacağız. Ancak şu kadar söylemek isterim ki, gerek dinde, gerekse sanatta gelişmelerin olması top-

lumların ruhuna has olaylardır. Bu gelişmelerin birbirleriyle mukayese edilmesi mümkün olur, ancak dinde ve sanatta meydana gelen ilerlemeler dolayısıyla halihazır bir toplumun, geçmiş bir topluma göre daha üstün olduğu doğrulanamaz. Biz sadece teknik alana çok yakın olan siyaset ve iktisat alanlarını ele alarak, bu iki faaliyetin içinde bulunan ilerlemeden bahsedilip, bahsedilemeyeceğini araştıracağız.

Kantitatif (kemmî) olarak ölçülebildiği anda teknik ilerlemeden, teknik tekamülden müspet olarak bahsedilir. Eğer teknik faaliyetin gayesinin tabii kuvvetleri veya azamî enerjiyi en iyi bir şekilde kullanmak olduğu söylenirse, tesbit edilen teknik faaliyetin yalnız bir neticesi tarif edilmiş olur. Buna mukabil işte burada, bu noktada teknik ile iktisat arasında farklılık baş göstermektedir. Çünkü iktisatta erişilmesi gerekli tek bir hedef, tek bir faaliyet yoktur.

İktisat nazariyesinde tarif edildiği şekilde iktisadî ilerleme: kollektif kaynakların nüfusa göre artmasıdır veya her fert tarafından üretilen değer miktarının artışıdır.

Fakat iktisadın ulaşacağı tek hedef maksimum malları üretmek değil, aynı zamanda büyük sayıda insan topluluklarını insani şartlara kavuşturmak ve fakirlik problemini temelden çözümlenektir. Oysa toplumsal zenginlik geliştiği ölçüde emre amade olan malların fertler arasında eşit miktarda dağıtılabileceği ve nüfus başına düşen verimin artması ölçüsünde insanın durumunda memnuniyet verici neticeler doğurabileceği ispatlanmıştır.

Tek bir hedefe yönelik teknik faaliyet ile, bir çok hedefe yönelik iktisadî faaliyet arasında temelden bir fark olduğu kanaatindeyim. İktisadî hedef için kabul edilen değişkenlerin çokca olması sebebiyle, aynı hedefe ulaşmada

yapılan bir **değerleme**, diğer bir **değerleme** ile çatışabilir. Emre amade olan malları adil bir şekilde dağıtan, kolektif kaynakları mümkün olduğu kadar çabuk çoğaltan ve bu iki hususu aynı anda geliştiren bir teşkilatın en tesirli bir teşkilat olduğu ispatlanamaz. Mücerret terimlerle ifade edecek olursak tesir kabiliyeti olan bir iktisat sistemi yönünü doğru olarak tayin etmiş bir iktisat sistemi değildir. Malların adil bir şekilde dağılımı, en hızlı büyümeyi sağlayan bir dağılım şekli değildir. Tek hedefe yönelik teknik faaliyet ile, bir çok hedefe yönelik iktisadi faaliyet hangi sistem tercih edilirse edilsin ilerlemeyi doğurur. Diğer taraftan iktisadi seviyedeki kıstaslar uzlaştırılacak olursa, iktisadın insan faydasına olduğu anlaşılacaktır. Bir ekonomi içindeki yönetim, toplumları gerek özel, gerek kamu hayatında bir çok neticelere ulaştırır. Ancak insani değerlere uygun olarak geliştirilen iktisadi faaliyetlerin en tesirli bir yönetim şekli olduğu önceden iddia edilemez. Milli gelir, sadece aynı kategorideki maları daha çok üretmekle geliştirilemez, bu yüzden üretim teşkilâtını durmadan değiştirmek, çalışanları ekonominin dalları arasında dağıtmak gerekir. Bir ekonominin hızlı bir şekilde gelişebilmesi, büyüyebilmesi için makineleri devamlı olarak yenilemek, yeni işletmeler açmak, açılmış olan bir çok işletmeyi de iktisaden daha kuvvetli hale sokmakla mümkün olur.

Hızlı büyüyen bir iktisadi yapı, devamlı olarak gelişen bir yapıdır. Amerikan iktisadı diğer batı ekonomilerine nazaran daha hızlı bir büyüme göstermiştir. Amerikan iktisadında emek bir noktadan diğer bir noktaya devamlı olarak akar, yani emek transferi mevcuttur. Bütün iktisatçılar iktisadi büyümenin, üretim faktörlerinin seyyaliyeti ile gerçekleşebileceğini söylemişlerdir. Müşahhas mâ-

nada emek seyyaliyetinin ifade ettiği husus insanların ve ya makinelerin bir noktadan diğer bir noktaya taşınmaları gereğidir.

Nüfus başına düşen kollektif kaynakların artmasının tek bir gaye olarak mütalaa edilmesi ve bu artışın iktisadi bir düzen içinde ilerleme ölçüsü olarak tanımlanması kısmi bir hüküm olup, bütün toplumlar için geçerli değildir. Bu değer hükmünün doğru olmadığını şuradan anlıyoruz: Bugün için kendi öz teknik medeniyetimiz üzerinde taşıdığımız ahlâki değerler değişikliğe uğramış ve rûhî davranışlar çok karmaşık hale gelmiştir. XVIII'nci asırda, belki de XIX. asırda da ihtimal dahilinde olmak üzere umumi kanaat, insan topluluklarının daha mükemmel olmalarını garanti etmek, üretim vasıtalarını çoğaltmaktır. Aralarında olmadığım bir çok çağdaşlarımız teknik medeniyetten nefret etmek temayülünü göstermişlerdir. Bu hususda, teknik medeniyete tepki olarak yazılmış ve okuduğunuz tahmin ettiğim Bernanos'un «Robotlara karşı insan» kitabı mevcuttur. Bu tepki teknik medeniyete sahip olmayan toplumlardan değil, teknik medeniyete sahip olan toplumlardan gelmektedir.

İktisadi faaliyetin bir çok hedefe yönelik olması, iktisadi düzenin taşıdığı iç ve dış kıstasların çok çeşitlilik arzemesi yüzünden iktisat alanında ulaşılacak ilerlemenin mahiyeti tartışılabilir.

Siyaset alanında dahi ilerleme ile ilgili hükümler çok karmaşık gözüktür.

Siyaset alanında bundan on sene evvel Avrupalılar, kendi demokratik rejimlerinin geçmişteki rejimlerden daha üstün olduğu gerçeğini inanıyorlardı.

Temsili rejimlerin üstünlüğü bugün artık gerçek olarak kabul edilmiştir. Siyaset alanında tek kıstası, tek

hedefi keşfetmek zor olduğu için batılılar artık bu alanda üstün olduklarından pek emin değillerdir. Anlaşılması gereken farklılıkların yan yana konulduğu bir sanat faaliyetini siyaset ile mukayese etmek bana çok saçma gözükmektedir. Fakat siyaset, eğer teknik ve ilmi tekamül düzeninden çıkmıyorsa, sanat düzenine ait olduğuna inanmak gene bana çok saçma gelmektedir.

Küçük sayıda temel meselelere çare bulmaya yöneltilmiş siyasette, muhtelif siyasi rejimler tek bir problemin muhtelif cevapları olarak farzedilirse, aşağı durumdan üstün duruma ve kötülükten iyiliğe geçiş gibi değil, fakat herbirinin bazı avantaj ve mahzurları taşıması suretiyle bir rejimden diğer bir rejime, bir çözümden diğer bir çözüme geçilebilir. Bütün avantajların uygun görünmesi, bütün mahzurların hariç tutulması tarih ufkunda yer alan aklın oluşturduğu fikirden başka bir şey değildir.

Siyaset insanları birlik içinde yaşatma sanatı veya nazariyesidir. Siyaset teşkilat kurmuş toplulukların yaşamalarını ve devamlılıklarını temin eden bir nazariyedir. Karmaşık topluluklar çok büyük farklılıkları aynı anda bünyelerinde bulundururlar. Diğer taraftan siyasetin gayesi insanları birliğe iştirak ettirmektir. Bütün rejimlerde eksik çözüm olarak beliren siyasi seviyedeki temel tezat; bütün insanların topluma iştirakinin sağlanması, yetkililerin ve prestijlerin eşitsizliği ve görevlerin farklılığını uzlaştırma arzusudur. Bütün insanları siyasi hayata iştirak ettirmeyi denememiş hiç bir toplum mevcut değildir, fakat hiç bir toplum fertlerin siyasi hayata iştirakini adil bir şekilde yerine getirmemiştir. Bütün toplumlar, bütün rejimler eşitlikle hiyerarşiyi, yetki hiyerarşisi ile eşit insanlık şerefini uzlaştırmak için çaba sarfetmişlerdir.

Toplumlar bu çelişkiyi iki yünden çözmeyi araştırmış-

lardır. Birinci yönün hedefi herkese işgal ettiği yerin temel bir eşitsizlik olduğunu kabul ettirmek ve böylelikle sosyal eşitsizliği cezalandırmak. Bu eşitsizliğin en bariz şekli kastlar sistemidir. İkinci yönün hedefi, insanların demokraside siyasi eşitliğe sahip olduğunu doğrulamak ve böylelikle iktisadi ve içtimai eşitliği mümkün olduğu kadar en uzağa götürmek.

Bu her iki çözüm de eksiktir. Kastlar sisteminin en alt basamağında olan insanları bu hiyerarşik çözüm, insanlığın dışında telakki etmektedir. Demokratik çözüm devamlı bir hilekârlık peşindedir, çünkü fertlerin ne gelirleri, ne itibarları, ne de vazifeleri bakımından hiç bir toplum tarafından adâletli bir çözüm getirilmemiştir. Bütün gerçek eşitsizlikleri gizlemek suretiyle her iktidarın yücelttiği müspet düzen, eşitlik düzenidir.

Bütün demokratik toplumlar hilekârdır ve bu hilekârlıktan vazgeçemezler. Bütün modern rejimler eşitlik ilkesi üzerine kurulduğu için, çağımızda demokrasi adına insanları hürleştireceğini iddia eden mutlak bir iktidar veya otoriter bir rejim tesis edilemez. Tocqueville bir asır evvel büyük bir açıklıkla bu müşahedeyi yapmıştı. Eğer demokratik çağımızda bir takım otoriter rejimler ortaya çıkarsa, bu rejimlerin halka dönük ve eşitlik türküleri söyleyen rejimler olacağını Tocqueville söylemiştir. Mademki, bugünkü toplumlar hem sayıca kabarık, hem de karmaşık bir yapıya sahiptirler, öyleyse devlete ve iş yönetiminde otoriteden müteşekkil karmaşık bir sisteme ihtiyaç gösterirler. Eşitlik arzusu ile hiyerarşi arasında devamlı bir çelişki mevcuttur. Çağımızın bütün toplumları, her biri kendi ölçüsünde, kendi ilkeleri ile içtimai ihtiyaçları ullaştırmayı denemişlerdir.

Çağımızın müşahhas imkânları üzerinde mantıkî bir şekilde düşünmek istiyorsak eşitsizliğin toplumun bünyesine bağlı olduğunu kabul etmemiz gerekecektir. Bu bakımdan eşitsizliği bertaraf etmek için mevcut müesseselere karşı çıkmakla, yetinmemelidir. Bu çeşit olayları abartmak bilhassa gazete propogandaları ile adaletin sağlanmasını istemek herkesin sakınmadan yaptığı bir faaliyettir. Fakat böyle oyunlara girmek yerine, rejimlerin adâleti sağlamak için ileri bir rejimin hilekârlığı tekelinde taşımadığı fikrine sahip olmak gerekir.

Siyasî seviyedeki temel **çelişmeden** başka size felsefî ve tarihi muhtevalı iki temel **çelişmeyi** daha zikretmek isterim.

Hükümetlerin hem idare edilenlerin arzularına göre hareket etmeleri, hem de akıllı selime sahip olmaları gibi ikili bir mecburiyet içinde olmaları bir **çelişmeyi** doğurur. Fakat idare edenlerin, idare edilenlerin arzularına göre icraatta bulunmaları veya idare edenlerin arzuları mantıksız da olsa idare edilenlerin arzularına boyun eğmeleri, bu arzulara tamamen itaat etmeleri zor bir şeydir. Bugünkü toplumlar bu tezata mükemmel bir çözüm bulamamışlardır. İdare edilenlerin arzularını ne kabul etmek, ne de idare edenlerin akli selime sahip olduklarını düşünmek suretiyle soyutlamalara girmemek gerekir. Kendiliğinden herhangi bir tedbirin alınmasının gereğine kendimizi ikna etmişsek ve bu tedbir kamuoyu endişesiyle idare edenler tarafından alınmamışsa, hemen idare edenlerin demagog olduklarını ve devlet adamları gibi davranmadıklarını kendilerini seçenlerin arzularını yerine getirmediklerini beyan ederek, onları ağır ithamlar altında bırakırız. Fakat hemen şunu ilave edeyim ki, hükümet edenler veya idare edenler kendilerini seçenlerin arzularına göre ic-

raatta bulunmayı demokrasinin prensibi saydıklarından bu alanda çaba gösterirler.

Bütün mevcut rejimler hükümet edenler ile idare edilenler arasında bir uzlaşmayı temin etmeye çalışmışlarsa da, iki taraf arasındaki çelişmeye hiç bir siyasi rejim kati çözüm bulamamıştır. Fransız rejimi hakkında idare edenlerin idare edilenlerin arzusuna göre davrandıkları söylenirse de, aslında bu irade, bu arzu tüm idare edilenlere ait olmayıp, sadece özel vatandaş topluluklarının arzuları ve dilekleridir. İyi işleyen bir demokrasi, hükümet edenlerin iradesiyle değil, fakat hükümet edilenlerin iradesiyle icraatta bulunan bir hükümet intibası veren bir demokrasidir. Bu tahlil çok basitleştirilmiştir, çünkü idare edenlerin idare edilenlerden daha üstün olmasını gerektiren hiç bir sebep yoktur. Fakat siyaset felsefesi tarihi içinde farklı akımlar tarafından karşı çıkılan iki çelişik prensibin siyasi düşünce seviyesinde mevcut olduğu söylenebilir. Bazıları idare edilenlerin iradelerinin yüce bir prensip olarak idare edenler tarafından kabul edilmesini istemişler ve genel irade prensibini her türlü yüce iktidarın menşei olarak kabullenmişlerdir. Diğerleri ise, yani klasik ilk çağ filozoflarına göre, siyasetin gerçek gayesi iyilik olmalıdır, yoksa idare edilenlerin iradelerine boyun eğen bir hükümet idaresi olmamalıdır. Vatandaşları hem iyi, hem de faziletli olmaya teşvik edecek şekilde emirler veren bir hükümetin varlığı arzu edilir.

Ve nihayet toplum sosyal adalet ve kudret hakkında birkaç kelime söylemek istiyorum.

Toplumların askerî alanda daha kuvvetli, daha kudretli olmaları arzu edilebilir. Fakat aşırı bir kötümserliğe kapılmadan, kuvvetinin azami seviyesine ulaşan bir topluluğun gerek gelirlerin dağılımı açısından, gerekse siyasi

kurumları itibariyle en demokratik toplum olduğu söylenemez. Bir milletin kudreti askeri teşkilatına göre değişir. Çağımıza gelinceye kadar âdil düzen fikri ile askeri yönetim şekli çelişikti. Aslında bu iki unsuru uzlaştırmak zarureti varsa da, aynı anda hem âdil bir düzene kavuşmak, hem de topluluğun hayatta kalmasını temin edecek askeri kudrete ulaşmak, yani bu iki unsuru uzlaştırmak kati olarak imkânsızdır. Belirli bir kudrete sahip olmayan hiç bir toplum varlığını sürdüremez. Kudret ve adâlet çelişik beyanlardır.

Teknik ilim ve sanat planında olduğu gibi siyasetin geleceği, yani ilerlemesi de tek bir doğrultuda farzedilemez. Her toplum ortaya konulan meselelere belirli cevaplar verir. Umumiyetle tatmin olmamış insan, meselelerinin halledilmediğini görünce belirli bir noktaya kadar bu meselelerin halledilmesi için başkaldırır, ihtilâle başvurur veya reformların yapılmasını ister. Fakat arzu ettiği neticeye ulaşan insanoğlu, getirilen çözümlerin gene eksik olduğunu iddia ederek yeni çözümlerin, yeni tedbirlerin alınmasını ister. İşte devamlı olarak çözümlere karşı çıkılması ve yeni çözümlerin getirilmesiyle bu ilerleme kaydedilir. Demek ki, siyaset düzenli bir şekilde diyalektik oluşum içinde gelişmektedir. Bütün fertlerin arzularını, ihtiyaçlarını karşılamak kavram olarak kabul edilebilir. Fakat tarihçe doğrulanan gerçek şudur: fertlerin ihtiyaçları, arzuları her halükârda yeterince giderilememiş olur.

Meselenin çeşitli toplumlarda nasıl ortaya konduğunu kısaca anlatacağım.

Çağımızda uniter (tekçi) olarak adlandırdığım marksist anlamda bir şekil mevcuttur. Marksistlere göre, üretim araçlarının kollektif mülkiyeti sayesinde bütün insanlık sınıfsız tek bir rejime doğru gitmektedir. Kültür

farklılıkları giderek azalacak ve muhtelif kültürlerle aynı içtimai ve siyasi rejimde buluşacaklardır.

Marksistlerin tekci rejimine karşı Toynbee ve Spengler'in çoğulcu felsefesi bu tekci rejime muhalif olan karakteristik örneklerdir. Çoğulcu rejimi savunan bu filozoflar kültürel farklılıkların gelecek bir tarihte giderek azalmayacağını, aksine birbirine yabancı farklı kültürlerin oluşacağını söylemişlerdir.

Burada şimdi tekci ve çoğulcu rejimlerin münakaşasını yapacak değilim. Size sadece bu temel muhalefetin menşei göstermek istiyorum.

İnsanlık tarihinde köklü bir çoğulculuğun mevcut olacağı, muhtelif kültürlerin mutlak surette birbirinden ayrılacağı, bir kültürün diğer kültürleri anlamakta zorluk çekeceği gerçek değildir. Bunun tam tersi olarak kültürler kendi aralarında giderek artan bir temas içinde olup, bugünkü tarihin evrensel bir anlamı vardır.

Spengler ve Toynbee gibi filozoflar kültürü; din, ruh ve düşünme şekli ile tarif etmektedirler. Toynbee'nin felsefesinde din, her kültürün prensibi olarak kabul edilmektedir. Farklı seviyede meydana gelen olaylar bir kültürün menşei olarak kabul edilirse, neticede çoğulcu kültürlerle ulaşılmasından hayrete düşmemek gerekir. Diğer bir şekilde söylemek gerekirse, seçilmiş bulunan insan faaliyeti tarihin genel temsilidir.

Marksist tekci hedefte seçilen faaliyet iktisadi faaliyetidir. Tahlil ettiğim bir sürü faraziyenin, iktisadi meselelerin çözümüne bir gün için uygun neticeler getireceği hayal edilebilir.

Demek oluyor ki, tekci veya çoğulcu temsil felsefi seviyede bir karardır. İnsanlığın mevcudiyetini belirten bir fikre göre insanlık tarihi; insanlara faziletli ve âdil bir ha-

yat temin eden, eserler yaratma imkânı sağlayan, ferdi ruhları selamlayan, yüce bir gayeye hizmet eden bir tarih olarak farzedilmiştir. Tekci hedef açısından marksist tarihin gayesi, insan ilişkilerini adâletli bir şekilde sağlamak amacıyla tabii kuvvetleri tesirli bir şekilde işletmektir. Malraux açısından tarih, sanat eserlerinin yaratılmasıdır. Bir hristiyan için ise insanlık tarihinin yüce gayesi, dünya adına ferdi ruhların selamıdır.

Gelecek dersden itibaren teknik gelişmeye bağlı olan iktisadi düzenin kapsamını teşkil eden sanayi toplumunu hedef olarak alacağım. Müspet araştırmanın esası bakımından teknik ve iktisaden hangi hallerde âdil veya gayri âdil toplum tipini oluşturduğunu sormak gerekir. Bütün toplumlara has üretim araçlarının nasıl geliştiğini bilmek, muhtelif yönetim şekillerini araştırmak ve iktisadın tekniği ve yönetimi ile insanların toplum hayatının hangi ölçüde tayin edildiğini sormak istiyorum.

SANAYİ TOPLUMU ÜZERİNE

Bir öğretim modeli olarak sadece bu sene ele aldığım konuyu kapsamayan bu eserin ilk dört dersi genel bir giriş mahiyetindedir. Bugünden itibaren muhtelif sanayi toplumlarının vasıflarını ortaya koyacağım: bundan maksat, her sanayi toplumu içinde mevcut olan ortak karakterleri ve bütün sanayi toplumlarına has ortak vasıfları ayırmaktır.

Üretim şekliyle vasıflandırılabilcek büyük sanayi toplumu için sade bir tariftir. Sanayi toplumu, Renault ve Citroën gibi işletmelerde üretimin oluşturulduğu bir toplumdur. Bu tariften itibaren, fiili olarak bir sanayi toplumunun vasıfları hakkında neticeler çıkarılabilir. Herşeyden evvel işletme köklü olarak aileden ayrılmıştır. İş yeri ve aile çevresi ayrılığı tamamen bir veridir. Meslek işletmeleri ve köy işletmeleri, ailenin bir yanda, işletmenin öbür yanda olmak üzere iş yeri ayrılığının tarihi bir zaruret olmadığını göstermişlerdir.

İkinci olarak, sanayi toplumu orijinal iş bölümü modelini getirmektedir. Sanayi toplumu sadece köylüler, tüccarlar, meslek sahipleri, ekonomi kesimleri arasında zarureti değil; modern sanayi toplumlarının en belli başlı özel-

liklerinden biri olan, işletme içindeki teknolojik iş bölümünü de zarurî kılmıştır.

Üçüncü olarak, bir sanayi toplumu sermaye birikimini gerektirir. Sanayi medeniyeti, sermayenin çoğalması için her işçiyi mühim bir sermaye üzerinde çalışmaya zorlar. Sanayi toplumu tasavvurundan ilerlemiş ekonomi tasavvuru çıkar. Bununla ilgili olarak Marx'ın meşhur formülünü hatırlatabiliriz : «Biriktirin, biriktirin, işte bu kânardur». Marx bu formülü kapitalist toplumun vasfını ortaya çıkarmak için ileri atmıştır. Tarihi tecrübe yolu ile biliyoruz ki, sermayenin biriktirilmesi sadece kapitalist toplumların değil, bütün sanayi toplumlarının vasfıdır. Stalin hiç şüphesiz kendi toplumuna Marx'ın formülünü tatbik etmiştir.

Dördüncü olarak, işverenin yatırımları genişletmek amacıyla sermayeye ihtiyaç duyduğu andan itibaren akli hesaplama meselesi doğmuş olacaktır. Saymış olduğum büyük işletmelerden birinde sermayeyi yenilemek ve çoğaltmak için devamlı olarak en düşük maliyet fiyatını ortaya çıkarmak lüzumludur. İçinde ister burjuva, ister marksist ekonomistler bulunduran hiç bir modern sanayi toplumu ekonomik hesaptan vazgeçemez. Hesaplama usulünü rejime göre ne ölçüde değiştiğini görme fırsatını bu iacağız, ancak kaybolan enerji ve zenginliklerin genişlememesi için her sanayi toplumu bu ekonomik hesaba ilk anda başvurur.

Teknik hesaplama ise, ekonomik hesaplamadan tamamen farklıdır. Bu ikisi arasındaki farkı belirtmek amacıyla bir misal verelim: Teknik yönden muhteşem olan Fransız Demir yolları işletmesi devamlı olarak malî bir dengesizlik göstermektedir. Bu dengesizliğin sebebinin teknik mükemmellikten ileri geldiğini söylemiyorum, fakat

işletmeye dahil edilecek teknik mükemmelliklerin hesap edilmesi meselesi vardır. Son model olmayan bir makineyi daha mükemmel bir makinayla değiştirmek acaba kârlı olacak mıdır? Kara yolu ile demir yolu arasındaki kaynakları nasıl paylaştırmak lazımdır? Topluluğun bütün kaynaklarını farklı hizmetler arasında nasıl dağıtmak gerekir? gibi sanayi toplumu içinde tekniğin mümkün kıldığı meseleler devamlı olarak hiç bir zaman gerçekleştirilemez.

Bazan da içinde yaşadığımız toplumun hatalarını gösteren misalleri buluyorsunuz, ancak en mükemmel teknik usulleri her zaman kulanma şansı yoktur, çünkü sınırsız sermaye kaynakları her zaman mevcut değildir. Teknik imkânlara göre bazı kesimlerde geç kalındığını müşahade ediyorsunuz (tarif icabı). Kullanılması gereken teknik imkânların hangileri olduğunu bilmek için iktisadî bir hesaplama gerekir.

Nihayet beşinci olarak, iş yerine işçi toplanması meselesi gelmektedir ki, bundan da üretim vasıtaları mülkiyeti meselesi ortaya çıkmaktadır.

Üretim vasıtaları mülkiyeti statüsü ne olursa olsun, işçilerin bir araya toplandığını görürüz. Tabiatıyla bir tarafta yüzlerce, binlerce işçi, diğer tarafta da küçük sayıda maliklerin bulunması, maliklerle toplanmış bulunan işçiler arasındaki münasebet bir problem olarak ortaya atılamaz. Bütün sanayi toplumları, üretim araçları ferdi mülkiyeti meselesi ve işçi kitlelerinin teşkilatlanması ile uğraşırlar.

Ortaklaşa mülkiyet fikri çok eski olup, en karmaşık toplumlar ve bilinen medeniyetlere kadar ulaşır. Özel mülkiyet sebebiyle meydana çıkan eşitsizliği protesto eden, eşitsizliklere son verecek ortaklaşa mülkiyeti hayal eden insanlara her zaman bazı çağlarda rastlıyoruz. Fakat sa-

nayi toplumlarının sosyalizm meselesi ile sosyalizm rüyasını birbirine karıştırmak saçmalaktır, çünkü üretim vasıtaları ilk defa kendi boyutları ile ferdi mülkiyetin imkânlarını aşmış ve ilk defa mevcudiyeti beliren büyük işçi yığınları kime ait olduklarını bilmek için sorular sormuşlardır.

İktisadi tasavvuru açıklığa kavuşturmak zor bir meseledir. Ekonomi, insanların ihtiyaçlarını tatmin etmeye yönelmiş faaliyet olarak tarif edilebilir, ancak bu tarif pek tatmin edici değildir. Herşeyden evvel cinsi ihtiyaç gibi öyle ihtiyaçlar vardır ki, tatmin edilmeleri için ekonomik bir faaliyetin oluşması gerekli değildir ve sonra şunu belirteyim ki, insanların ihtiyaçlarını tam olarak saymak mümkün olamamıştır. İnsan kaba bir deyimle hayvan olup, insan için lüzumsuz gibi görülen ihtiyaçların tatmin edilmesi, lüzumlu ihtiyaçların tatmin edilmesi kadar acil olabilir. Beslenme, korunma, tatmin olma ve sosyal seviyedeki tanınma, itibar, kuvvet gibi diğer ihtiyaçlar ki, bunlar belli başlı en mühim ihtiyaçlardır, ortaya çıktıkları andan itibaren bulardan bazılarının ekonomik ihtiyaç, diğerlerinin ekonomik ihtiyaç olmadığını söylemek imkânsızdır.

İkinci çeşit bir tarif, ekonomik faaliyetin mânasına uygun olup, Max Weber'in diliyle bu faaliyete insanların kendi davranışları ile verdikleri bir mânadır. Bu durumda ekonomi kıt kaynakların idaresi diye adlandırılabilir.

Gelişmiş toplumlar için faaliyet yoluyla ekonominin tarifi yeterlidir. Toplumlarımızda fertler tarafından teklif edilen gayeler çokca ve açıktır Arzular ve ihtiyaçlar devamlı olarak artmaktadır Bu ihtiyaçları giderme vasıtaları sayısızdır. Özellikle paranın kullanılması, malların tayin edilmesinin yaygınlaştırılması ve kullanma vasıtası nedeniyle gayelerin çoğalması seçim fikrini ortaya çıkarır. Pa-

ra herkesin kulanabileceği (hedefe varmak için) bir vasıta-
 tadır. Ekonomiye tarif zorluğu kıt vasıtaların idaresinden
 gelmektedir. Belirli sonuçlara varabilmek amacıyla kıt
 vasıtalarla idare edilen küçük ve arkayık toplumlarda
 mevcut olan faaliyeti zaten kıt olan vasıtalar arasında se-
 çim yapmak suretiyle yukardaki faaliyeti durdurmak he-
 men hemen imkânsızdır. Dini inançlar ve gelenek yolu ile
 her zaman bir defada genişçe tayin edilen ihtiyaçlar için,
 en basit toplantılarda ekonomik hesap yapmak gerekmez.
 Çünkü kıt vasıtaların ekonomik hesabı bir çok zorluk gös-
 terir. İptidai toplumlarda ekonomik kesim ve ekonomik
 faaliyet sosyal bütünden ayrılmamıştır. Bu toplumlarda
 insanların ekonomik davranışları birbirlerinden ayıramaz
 çünkü neticeler vasıtalar gibi inançlarla tayin edilmiştir
 (ekonomi dışı).

İnsan, hayvan olarak mütalaa edildiği vakit, varlığını
 sürdürebilmesi için bazı temel ihtiyaçlarını elbetteki tat-
 min edecektir. İnsan, insan olarak ele alındığı zaman, top-
 lumlar varlıklarını ortaya koyduklarından beri biyolojik
 olmayan ihtiyaçları tanımaktaydı. Bu ihtiyaçların tatmin
 edilmesi temel ihtiyaçların tatmin edilmesi kadar acil
 ve mecburiydi. Bütün toplumlar fakirdir ve iktisadi mese-
 le olarak adlandırdığımız problemi çözmek zorundadırlar.
 Bu durum bütün toplumların ekonomik şuura vardığını
 göstermez: kıt vasıtaların akli olarak idaresi. Bütün top-
 lumların bir ekonomisi vardır, kendi iktisadi meselelerini
 kendileri çözerler, ancak iktisadi deyimlerle ifade edecek
 olursak bu iktisadi meseleleri açıkça ortaya koyamazlar.

İktisadi faaliyetlerin birbirinden ayrılmadığı toplum-
 larda temel ihtiyaçların tatmini iktisat dışı bir teşebbüs
 olarak farzedilmiştir. Gerçekten bu gibi toplumlarda ikti-
 sadi olarak adlandırılabilen temel ihtiyaçlar mevcuttur,

fakat ekonomik faaliyetlerin de birbirinden ayrılmadığı görülmektedir.

İlkel bir toplum olsa dahi her ekonomi, üretim, malların dolaşımı ve tüketim gibi unsurlardan meydana gelir.

Toprağın ürünlerini toplamak, hem maddeyi değiştirmek için gösterilen çaba, yani üretim, insanın yeryüzü cennetine gelmesiyle birlikte mevcut olmuştur. Belirli bir iş yaparak ihtiyaçlarını temin etmek veya ihtiyaçlarını teminle hayatını devam ettirmesi insanın durumunu ortaya çıkarır. Bu çalışma belli başlı üç noktaya inhisar eder.

1. Teknolojik görüş noktası: incelemesi yapılan toplum veya insan belirli bir iş ifa edebilmek için hangi vasıtaları kullanmaktadır?

2. Hukuki görüş noktası: özellikle toprak ve üretim vasıtaları kime aittir?

3. Ortak çalışmanın sosyal, idarî teşkilatı nedir?

Marksist üretim ilişkileri teklifi ise, yukarıda saydığımız üç noktayı hep bir arada mütalaa ettiği için açıklığa kavuşmamıştır. Bir yanda üretim araçları mülkiyetinin idarî farklılıklar dolayısıyla gösterdiği hukuki durumu, diğer yanda her türlü teknolojik üretime has olan ortak noktaları birbirinden ayırmadan çağımızın ekonomik meselelerini anlamak imkânsızdır. Tedavül, mübadele ve paylaşırma meseleleri bütün bu ekonomik sistemin ikinci kısmını teşkil eder.

Mübadele problemi kollektif ve sosyal üretim faaliyetinin bulunduğu en küçük toplumlarda ortaya çıkmıştır. Bütün ürettiği malları kendine saklayan bir toplum mevcut olmadığı gibi, ufak çapta da olsa ticaret ve mübadelenin yapıldığı bir gerçektir. Ekonomik bir sistemi, mübadele modellerine, mübadeleye konu olan maddî sisteme, malla-

rın dağılımına, tüketimine yeterli olup olmayacağı derecesine göre inceleyeceğiz.

Tüketim gayesiyle, her ekonomi ihtiyaçların ve arzuların tatmin edilmesini sağlar. Tüketim açısından bir ekonomiyi incelemek, herşeyden evvel toplumun tüketmek arzusunda olduğu şeyi aramaktır. Demekki, toplumun arzu ettiği tüketim mallarının neler olduğunu bilmek gerekir. Karmaşık bir toplum içinde tüketimi incelemek, belirli sınıfın, belirli fertlerin veya bütün toplumun tüketiminin hangi seviyede olması gerektiğini tayin etmek demektir. Toplumdaki fertlerin hangi kaynaklardan ne miktarda arzularına göre tüketim yaptıkları ve bu yapılan tüketimin özelliğine göre oluşan farklı yaşama ve hayat seviyesini ortaya çıkarır.

Muhtelif faraziyelerden başlamak suretiyle ekonomik bir bütün terkip yoluyla şu şekilde anlaşılır :

1. Bütün topluma has iş bölümü.

2. Değişik iktisadi faaliyetler. Doğrudan doğruya ihtiyaçların tatmin edilmesi için istihsal yapılacağı gibi kâr gayesiyle pazar içinde üretim faaliyetine girişilebilir. Fransız köylüsü ürettiği malın bir kısmını kendi ihtiyaçları için, diğer kısmını pazara satmak için ayırır. İhtiyaçları tatmin gayesiyle ekonomik faaliyetin hüküm sürdüğü toplumlar ile, üretilen malları pazara satmak ve kazanç elde etmek amacıyla kâr mefhumunun hüküm sürdüğü ekonomiler mevcuttur.

3. Ekonomik sistemin teşkilat biçimi: Bütün ekonomilerde ulaşılabilecek gayeleri tayin etmek, vasıtaları paylaştırmak ve nihayet üreticileri ve satınalınanı dengeli hale koymak lazımdır. Birincisi merkezi ve planlanmış kararlar tayin, ikincisi piyasa mekanizması ile tayin olmak üzere ekonomide en azından iki çeşit tayin usulü vardır, ki bun-

lar mücerret tiplerdir. Büyük bir sanayi işletmesi olan Renault fabrikaları gelecekteki seneler için muhtemel üretim planları yapmakta ve merkezi olarak yönetilmektedir Fakat bu planlar revizyona tabi tutulurlar, çünkü planlanması kabil olmayan otomobil satışları tüketicilerin arzuna göre değişir. Bütün ekonomik bütünler, merkezi karar, arz ve talebin pazar üzerindeki dengesi ile tayin edilen bir karışımı ihtiva ederler. İdeal bir ekonomi tipi planlı bir ekonomi olup bu ekonomide, muhtelif fertlere dağıtılacak gelirler ile sene başında üretilecek iktisadi malların hepsine karar verip, plan bürosunun kararıyla üretim ile talep arasındaki uygunluğu gerçekleştirirler. Tamamen planlamaya dayanan bir ekonominin hiç bir zaman mevcut olmadığını ve mevcut olamayacağını size söylemiyorum. Fakat planlama dereceleri de çok büyük farklar gösterir. Geniş ölçüde sanayi toplumları arasındaki farklılık, şematik olarak planlama ile piyasa arasındaki zıtlığın neticesi olmayıp, bu farklılık planlama ile pazarın kullanılma şekline ileri gelmektedir.

Sistem içersinde fertlerin girişimleri : Devletleştirilmiş ekonomi ile ferdi ekonomi muhalefeti sevmem, çünkü bu muhalefet açık olmayıp iki kıstası bir araya getirmektedir. Bunlardan biri ekonomiyi tayin metodu, diğeri ise ferdi veya kollektif üretim araçları mülkiyetidir.

Ekonomik bir bütünü incelemek için farklı görüş noktalarından hangileri daha mühimdir?

Ekonomi tiplerinden genel bir nazariye ortaya atmak niyetinde değilim, çünkü bu derslerin gayesi size sosyolojik meseleleri telkin etmektir. Benim için mühim olan ekonomi tipleri arasındaki problemleri çözmektir, yoksa ekonomi tiplerini sınıflandırmanın hiç bir gereği yoktur. Tarihçiler, etnologlar, arkeologlar tarih öncesi için teknolojik

görüş noktasına başvurmuşlardır. İnsanlık türünün ilk zamanlarında, fiili olarak emre amade olan aletlerin miktarı ve kalitesi yaşamış olan insanların davranışlarını tayin etmez, çünkü bu insanların yaşama şekilleri çok değişiklik göstermiştir.

Spengler ve Toynbee'nin kültür veya medeniyet diye adlandırdıkları ve inceledikleri karmaşık tarihî toplumların hemen hemen çoğu ziraat ve yetiştirme ile uğraşmışlardır. Teknolojik görüş noktası yetersizdir, çünkü aynı teknoloji den itibaren farklı üretim araçları mülkiyeti tarzları ve sınıf münasebetleri türemektedir. Tarihî toplumların gelişme süresi içinde kendi bünyeleri içinde meydana gelen değişikliğin, teknolojik bir değişim olduğu söylenemez. Teknolojinin mümkün kıldığı değişiklikler müphem ve geniş hükümlerdir. Farzedelim ki, örnek olarak Amerika Birleşik Devletlerinde aktif nüfusun % 7'si tarımda, % 45'i sanayide ve geri kalan üçüncü bir sektörde istihdam edilsin. Modern çağdan evvel mevcut olmayan marksist bir deyim kullanmak gerekirse böyle bir dağılım, üretici bir kuvveti gerektirir. Emre amade olan belirli bir enerji miktarı, toplumların yönetimini değil, toplumların gösterdiği belirli farklılıkların marjını tayin eder. Modern toplumlar enerji potansiyeli bakımından özgün ve yeni bir tipi oluştururlar. Üçyüz günlük bir sürede, bir adamın günde normal sekiz saatlik bir çalışma karşılığı tükettiği enerji için basit anlamda mekanik esir fikri kullanılmaktadır. 1938'lerin Fransa'sında ve aynı çağda Büyük Britanya ve Birleşik Amerika'da işveren başına düşen mekanik esir miktarı aşağıda çıkarılmıştır: Fransa'da 15, İngiltere'de 36, Amerika'da 55. Eğer bu rakamları 10 ile çarparcak olursanız, geçmişte bilinen bütün toplumlara nazaran, orijinal olan bir toplum tipini kavramış olursunuz.

Toplum tipleri için muhtelif sınıflandırmalara başvurulabilir. Bu sınıflandırmalardan en meşhuru Alman iktisatçısı Karl Bücher'in yaptığı sınıflandırma olup; kapalı ekonomi, şehir ekonomisi, ve milli ekonomi, iktisat tarihinin birbirini takip eden üç safhasıdır. Bu nevi bir sınıflandırma, ekonominin vasıflarını ortaya çıkarmak iddiasıyla içinde istihsal edilen malların tedavülde olduğu genişletilmiş tedavül çemberine döner. Oradan itibaren müşahhas tarihi özelliklere sahip toplumlar bulunabilir, fakat bu toplumlarda bu üç safhanın birbirini takip edeceği söylenemez.

Diğer bir sınıflandırma tipi ise mübadele ve iktisadi hesaplamaya irca edilebilir: tabii ekonomi, para ekonomisi, kredi ekonomisi, «Siyasî iktisadın tenkidine katkı»da bulacağınız (önsözünde) Marx'a ait bir sınıflandırmayı söylemeden geçmek istemiyorum. Marx'ın üretim modelleri şunlardan ibaretti: esaret üzerine kurulmuş Asya tipi üretim tarzı, esaret üzerine kurulmuş antik üretim tarzı, kölelik üzerine kurulmuş feodal üretim tarzı ve nihayet ücretlilerin durumu üzerine kurulmuş kapitalist üretim tarzı. Marx'ın sınıflandırması tarihi tecrübe merkez olmak üzere insanların üretim içindeki durumları göz önüne alınarak yerine getirilmiştir. Antik, orta ve modern çağ ekonomilerinin özelliklerinin esaret, kölelik ve ücretlilerin durumu mefhumlarından çıktığı söylenebilir, ancak bu üç mefhum bütün ekonomilerin özelliklerini ortaya çıkarmaz. Ekonomik bir bütünü anlamak için sıralanan kıstasların en belli başlarını size gösterebilmek, çeşitli görüş noktaları üzerinde yerleşmek gereğini doğurur. Şu andaki bizimle, sadece tek bir kıstas'ın ekonomik bütünü tayin etmeye yeterli ve hâkim olduğunu iddia edemeyiz.

Çalışanlarla çalıştırılanların birbirinden ayrıldığı, üc-

retin var olduğu bir ekonomi hem Birleşik devletler, hem de Hindistan ekonomisine hasdır. Her iki ekonominin ücretlilerin durumuna göre kurulduğunu söylemek sınırlı bir menfaattir, çünkü bir menfaatin her iki toplum açısından ücretlilerin durumu lehine sağladığı imkânlar şekil bakımından birbirinden farklıdır. Aranması gereken husus, belirli bir kıstasdan itibaren değışiklik marjını tayin edebilmektir

Marksist metoda göre modern kapitalist toplumların ücretlilerin durumu üzerinde kurulduğunu söylersek durum ne olabilir? Demekki, üretim aracı ile işçi arasında bir farklılık mevcuttur. Üretim aracı kapitaliste veya işletmeye ait olup, işçi kendi çalışma gücünden başka hiç bir şeye malik değildir. İlmi mesele şudur: İşletme sahibi ile ücretlilerin ayrı ayrı mütalaa edildiğı her türlü ekonomide bulunan özellikler nelerdir? Ücretlilerin durumu üzerine kurulmuş ekonomilerin değışiklik marjları nelerdir?

Bütün sanayi ekonomilerine has söylediğimiz özellikleri hatırlayalım: İşletmenin aileden ayrılması, iş bölümü, sermaye birikimi, iktisadi hesaplama, işçi toplanması gibi bu beş özellik gerek kapitalist bir toplumda, gerekse sovyet tipi bir ekonomide mevcuttur.

Bu iki tip ekonomi arasında mevcut olan tezatları iki nokta üzerinde toplayabiliriz:

1. Üretim araçları mülkiyeti: Kapitalist bir ekonomide üretim araçları mülkiyeti devlete değil, özel şahıslara aittir.

2. Tayin tarzı: Bir tarafta kaynakların dağılımı planlama bürosunun kararıyla, diğer tarafta ise fertlerin pazar üzerinde almış oldukları kararlara göre tayin edilir. Veya arz ile talep arasındaki denge, sovyet tipi ekonomi-

lerde planlama yolu ile, kapitalist tip ekonomilerde ise piyasa üzerinde yapılan tahminle elde edilir.

Üretim ile ortaklar arasında ilişkiler ve özel mülkiyet ile halk mülkiyeti sisteminde işçilerle yöneticiler arasındaki üretim ilişkilerinin ne ölçüde farklılıklar gösterdiği sorulabilir. Her iki sistemde ekonomik faaliyet saiki ekonomiyi tayin tarzı açısından birbirinden farklı mıdır? Veya kâr saikinın her iki sistemde oynadığı farklı ve benzer rollerin ölçüsü nedir?

Muhtelif kıstasları bir araya toplamak suretiyle kapitalist ekonomi için şunlar söylenebilir :

1. Üretim araçları özel mülkiyeti ferdindir.

2. Ekonomi merkezden uzaklaştırılmış olup, üretim ile tüketim arasındaki denge planlanmış karar yolu ile değil, piyasa üzerinde tahmin yürütmek suretiyle teessüs eder.

3. İşverenler ile işçiler birbirlerinden ayrılmış olup, bir tarafta üretim aracı malikleri, diğer tarafta çalışma gücünden başka hiç bir tasarrufu olmayan işçiler arasındaki münasebet işçilerin durumu olarak adlandırılan mefhumu ortaya çıkarır.

4. Kâr elde etmek saikinın hâkim oluşu.

5. Kaynakların dağılımı planlı bir şekilde tayin edilemediği için bütün ekonomiyi içine alan, her kısmi piyasa üzerinde fiyat dalgalanmaları mevcuttur. Merkezi bir tayin usulü olmadığı için, fiyatlar arz ve talebin piyasadaki fonksiyonu muvacehesinde teşekkül eder. Toplam arz'a göre toplam talepte meydana gelecek fazlalık veya eksiklik fiyatların genel seviyesine tesir eder; bu yüzden düzenli, düzensiz buhranlar ortaya çıkar.

Netice olarak, idealist hiç bir kapitalist toplum mevcut değildir. Bugünkü Fransız toplumunda sanayinin bir kıs-

mı kollektif mülkiyete aittir. Diğer taraftan kapitalist bir sistemde bütün ekonomik öznelerin kâr saiki ile dolu oldukları doğru değildir. Biz, basit haldeki kapitalist bir rejimin belli başlı özelliklerini araştırıyoruz.

Bazı çevreler için kapitalist rejim niçin kötü gözük-mektedir? Şimdiye kadar hiç bir değer hükmü taşımadan, ancak şu andan itibaren bu rejimi, diğer mümkün üretim rejimleri ile mukayese etmek gerekir.

Kapitalist ekonomiye yöneltlen tenkitler neler olabilir? Bir asır evvel antikapitalist skandal çıkarırdı, bugün ise antikapitalist olarak gözükmeyen skandal yaratmaktadır. Ben şahsen her iki taraftan da değilim, ancak kapitalist rejimin tahlilini yapmak için belli başlı delilleri ortaya koyacağım. Önce işçileri sömürmesi, ikinci olarak gayri ahlâki bir sistem oluşu (kâr gayesi sebebiyle), gelirleri arasındaki eşitsizliğin had safhaya varması, planlamaya yer vermemesi, gelirlerin ve kaynakların iradi olarak dağıtılmaması ve devamlı olarak buhran tehlikesiyle karşı karşıya olması sebepleri kapitalist sisteme yöneltlen başlıca tenkitler olarak gözükmektedir.

Belirli açılardan üretim araçları özel mülkiyeti üzerine kurulmuş kapitalist toplum, kendi kendini tahrip etmeye mahkûm olacaktır. Kapitalizmin kendi kendini tahrip etmesi delili daha ileride incelenecektir. Bugün ise birinci delili çok çabuk incelemeye koyulacağız. Bu delili geliştirmeden evvel Marx'ın sömürü fikri üzerine kurulmuş olan «Kapital» adlı eserindeki artık değer nazariyesine başvuracağız, sömürü ile alâkadar olan bugünkü nazariyecilerin hepsi, «Kapital»i okumamıştır, ancak bildiğimiz gibi bir fikir popüler olduğu vakit, orijinal metnine başvurmağa hacet yoktur.

Ücret eşitsizliğinin mevcudiyetinden doğan bir sömür-

rülme mevcut ise, bu durum kapitalist işletmelerin yönetiminden gelmektedir, yoksa gelirlerin eşit olamayacağı bir gerçektir. İfa edilecek işlerin iyi olması ölçüsünde, gelirlerin artma temayülünde olduğu kötümser olmadan söylenebilir. Bize en basit, en kötü, en kalitesiz görünen işler için en az para ödenmektedir. Bu özellik sadece kapitalist topluma has olmayıp, bilinen bütün toplumlarda, hatta sovyet toplumunda da geçerlidir.

Eşitsizlik meselesini bir kenara bırakacak olursak, sömürülme veya sömürme fikri artık değer mefhumu etrafında dolaşır. Bunun için ileri sürülen delil şudur: İşçi yaptığı için neticesi olarak belirli bir miktar değer yaratmaktadır, oysa ücreti yaratmış olduğu değer miktarının altındadır. Marksist ücret nezarisi ve emek-değer nazariyesini bu durumu izah etmek için kullanırsak ileri süreceğimiz delillerin karmaşık hale dönüşmemesi için, bizi çok uzaklara götürecek olan bu nazariyeden vazgeçmek mecburiyetindeyiz. Aslında delilin basit anlamda çözülmesi şöyledir: İşçi çalışması karşılığı yarattığı değer miktarına karşılık, düşük ücret almakta, geri kalan kısımda sermaye sahiplerinin kârı olmaktadır. İşçinin veya işçi kitlelerinin yaratmış oldukları değerlerin altında ücret aldıkları aşikârdır. Fakat çağdaş bir ekonomide bu durum başka türlü tezahür edemez. İlerlemiş ekonomi olarak tarif ettiğimiz çağdaş ekonomi, toplumun bütün üretiminin her sene tüketilemeyeceğine inanmaktadır. Tamamen plana dayalı bir ekonomide de artık değer olacaktır ve bu artık değer bu ekonomide de işçiler tarafından yaratılan işin kaynağı olarak ücret şeklinde onlara iade edilmeyecektir. Ancak bu artık değer kollektif teşkilatta toplanır. Teşkilat ise, bu ek değeri kendi planları muvacehesinde muhtelif sektörler arasında yatırım amacıyla dağıtır.

Sovyet ekonomisinde, üretim ötesinde, işçi tarafından yaratılan artık değer'in tamamı teşkilatta toplanır. Planlama bürosu'nun kararları ile bu ek değer'in dağıtımı yapılır. Üretim araçları özel mülkiyetine dayalı kapitalist ekonomide ise bu artık değer işletme sahiplerinin ferdi gelirleri arasına karışır. Kapitalist ekonomide yatırımlar için gerekli olan fonlar ferdi tasarruf yoluyla oluşur. Her iki durumda da bir yatırım fazlası mevcuttur. Planlı sovyet sisteminde değer fazlasının yeniden yatırımlara yöneltilmesi planlama bürosu aracılığı ile yapılır, kapitalist ekonomi sisteminde ise fertlerin gelirleri vasıtasıyla bu fazlalık yatırıma yöneltilir

Kapitalist ekonomide artık değer'in fertler kanalıyla yatırıma yöneltilmesinin mahzurları nelerdir?

Artık değer'in üretimi genişletmek amacıyla yatırımlara yöneltilmesinde, bu değer'in sahiplerinin bu fazlalığı harcama tehlikesi mevcuttur. Eğer kapitalist bir sistemde sermaye sahipleri çok büyük kârlar sağlıyorlarsa ve bu kârları umulmadık masraflara tahsis ediyorlarsa, bu sistemden nefret edilebilir. Eğer kapitalist bir sistemde sermaye sahiplerine giden gelirlerin çok büyük bir kısmı tekrar yatırıma dönüşebiliyorsa, artık değer'in ilk önce kapitaliste gelmesinden ve sonra da ekonominin diğer kesimlerine gitmesinde bir mahzur yoktur Birinci mesele imtiyazlılar tarafından tüketilen değer fazlasının oranını, ikinci mesele kollektif üretim sistemi ile özel üretim sisteminin tesirlilik derecelerini, ve üçüncü olarak da, yatırımların paylaştırılmasına planlama bürosu aracılığı ile karar vermenin, sermaye piyasasının paylaşıracağı yatırımlar kadar iyi olup olmadığını bilmek gerekir

Artık değer'le ilgili bir soru daha yöneltilebilir. Ame-

rikan tipi kapitalist bir toplumda sermaye sahiplerine giden değer fazlasının miktarı neyi göstermektedir?

1953 de kapitalist Amerikan toplumunun toplam masraf dağılımları için istatistik birkaç not çıkardım. Bütün masraflar içinde ücretler yüzde 76,9 dur; 12,4 ü vergi olarak devlete gitmekte 5,2 si işletmede yatırım için kalmakta, geri kalan 5,5 ise hissedarlara ayrılmaktadır.

Gelişmiş kapitalist bir toplumda yukarda görüldüğü gibi hissedarlara dağıtılan kâr oranı çok düşüktür.

Bu yüzde neden düşüktür? Fazla masraf yapmak ve elde bulunan yatırıma kanalize edememe imkânları iki faktörle sınırlandırılmıştır. Birincisi rekabettir. Rekabetçi bir ekonomide genişlemek için sermaye yatırmak gereklidir. İkinci ise işçi sendikalarının baskısıdır. İşlerinde benim de olduğum kötümser müşahitlere göre sömürmenin etkinliği sömürülecek olan insanların kapasitesi ile orantıdır. Bir sosyal sınıf diğer sosyal sınıflara göre bulunduğu durum ne kadar çok kuvvetliyse, bu sınıf fiili olarak diğer sosyal sınıfları o ölçüde sömürür. Geniş masraflar yapan, hiç bir zaman kapitalist fikre sahip olamayan, içinde küçük sayıda kapitalistlerin bulunduğu ve bugün az gelişmiş olarak adlandırılan az gelişmiş bir kapitalist toplum içinde, sömürülen ücretlilerin durumu toplum açısından nefret edici bir manzara arz etmektedir. Bu tip toplumlarda ücretler, kollektif kaynaklara göre belirli bir seviyenin altında olup, büyük gelirler yatırıma yöneltilememektedir. Buna mukabil ücretli sınıfın sömürüldüğü diğer toplumlarda ferdi gelirlerin paylaşılması başka türlü olabilir ve işçi tarafından yaratılan kıymet fazlasının bütünü tek-rar topluma dönebilir.

Kapitalist sistem de fertlerin artık değeri elde etmelerinden doğan mahzurları tenkit etmek mümkündür, an-

cak bu sistem üretim ile yönetimin müessir ve kaliteli hale sokulmasıyla sonsuz büyük kârlardan daha fazla fayda temin eder. Size vermiş olduğum rakkamları hatırlayın: farzedin ki, yüzde 5,5 kadarı hissedarlara ayrılmış olan miktar hiç dağıtılmamış olsun. Dağıtılmamış miktar ücretlere ilave edilmek suretiyle her sene verimin artmasını sağlamış olursunuz.

SANAYİ TOPLUMU TİPLERİ

I

Geçen derste sanayi toplumunun birkaç özelliğini sunmaya başlamıştım, sonra iktisadî bir sistemi vasıflandırmak için muhtelif kıstasların neler olabileceğini size açıkladım ve nihayet kapitalist bir iktisadî sistemin tahline geldim.

Geçen dersin sonunda umumî mânada kapitalist ekonomik modeline karşı ileri sürülen delilleri verdim. İncelemiş olduğum birinci delil işçilerin sömürülmesi ile ilgiliydi. Kapitalist bir toplumda, sömürü mekanizmasının mevcudiyetinin bütün toplumu ihtiva etmediğini, sadece emeğe inhisar eden bir sömürü mekanizmasının varolabileceğini size göstermeğe çalıştım.

Antikapitalizmin ikinci delili kâr fikridir. Üretim araçları mülkiyetinin ferde ait olduğu, masraflarına göre yüksek gelirler temin etme çabasında olan bir sanayi toplumu işletmesi, özünde kâr fikrinin tesirini taşır. Fakat kurulu bir rejimi yerme amacını münakaşa etmeden evvel kâr fikrinin oynadığı rolü çok yakından incelemek lazımdır.

Kâr fikrinin bir taraftan iktisadî özne'ye etkin olduğu farzedilebilir. İkinci olarak kâr, işletme çapında olabilir (iktisadî bir fonksiyonu ifa etmek şartıyla). Kapitalist tip-

teki bir sanayi toplumunda, fertlerin (iktisadi özne) maddî gelirleri arttırmak için çaba sarfetmelerini mecbur kılar. Buna ilave olarak kapitalist bir toplumda mesleğin itibarı ile bu itibar sayesinde elde edilen gelirler arasında bir orantı mevcuttur. Fakat bu durumu fazla basitleştirmek gerekir.

Kapitalist bir ekonomide dahi kâr saikinın tek başına bir rol oynadığı gerçek değildir. Gelirler seviyesi ile itibar arasındaki uygunluğun müşahade edilemediği yerde mesleğin belirsizliği ortaya çıkar. Mesela, gazetecilik gibi çok iyi bildiğim bir meslekte itibar gelirlere göre ters orantıdır. En çok para kazanan yayınlar, elit zümre tarafından horgörülen büyük tiraja sahip olan yayınlardır. Diğer taraftan, yüksek seviyedeki devlet memurları orta derecede sosyal hiyerarşinin yüksek bir kademesinde bulunurlar. Bununla birlikte eğer belirli bir meslek devamlı bir şekilde düşük gelirler sağlıyorsa bu meslek yavaş yavaş itibarını kaybeder.

İkinci olarak gelirlerin belirli bir seviyesinden itibaren kazanç saiki yavaşlamaya başlar. Büyük bir Amerikan sınai işletmesini dikkate aldığımız zaman, yüksek mertebedeki bir işletmeci kazancı düşünmeyebilir. Çünkü bir çok özel işletmeci bakan olmak suretiyle devlet hizmetine girmekte ve özel sektörde iken aldığı ücretin çok altında maaş almaktadır.

Meselenin ikinci görünüşü daha mühimdir. Kapitalist bir sanayi toplumu içinde, işletmelerin muhasebeleri sene sonunda gelirlerin masraflar üzerinde bir fazlalık sağlamak mecburiyetindedir. Bu mânada bir kârın mevcut olması gerekir. Fakat bu olay sadece kapitalist topluma has değildir. Bütün iktisadi rejimlerde, sene sonunda işletmenin bir muhasebe fazlalığı vermesi gerekir.

Ne zamandır sosyalist bir bakan olan arkadaşlarımdan birisiyle savaş esnasında sanayinin herhangi bir sektörünün millileştirilmesinin uygunluğu üzerinde yapmış olduğum münazarayı hatırlıyorum. Ben kendisine niçin sanayinin belirli bir kesimini millileştirmek arzusunda olduğumu sormuştum. Bana şöyle cevap vermişti: «Endüstrinin açığı kabul edebilmesi için». Bir kamu işletmesinin açığı kabullenmesi lazımdır; böylelikle belki bu açığın ortaya çıkmasıyla bir malın veya hizmetin fiyatı indirilir, endüstriyel gelişme sağlanır. Bu gösterilen hoşgörüyü kötü niyete çekmemek gerekir. Eğer büyük sayıda işletmeler açık veriyorlarsa, bu sistemin verimliliğinin kötü olduğuna delaletti. İster kamu, ister özel işletme olsun, kâr mefhumunun rolü olacak, işletmenin özel veya kamuya ait olmasında ve sistemin işleyişinde kâr mefhumunun oynacağı rol farklı ise bunu da tayin etmek gerekir.

Tekrar ferdi saik meselesine dönelim. Planlı bir ekonomide para mevcuttur (parayı neden bertaraf edemiyeceğimizi biraz sonra göreceğiz) ve nakdi gelir arzusu bir rol ifa etmeğe devam edecektir. Sovyet tipi ücretler para miktarı olarak ödenmektedir. Bu ekonomide, ücretin tediyeye vasıtası olan parayla mükafatlandırılması arzusu kapitalist ekonomide olduğu gibi kuvvetlidir. Sovyet işçisini çaba sarfetmeğe teşvik eden rekabet hissi ve sosyal kayırmalar (iş kahramanı) gibi sebeplerin devamlı olarak aşılana sebebiyle, kapitalist ekonomiye nazaran sovyet ekonomisinde maddi olmayan etkenlerin payının büyük olması mümkündür. Nakdi olmayan etkenlerin rolü dağıtılırsa, bütün ekonomik özneler (fertler) en basit insancıl sebeplerle nakdi en yüksek geliri elde etmek isteyeceklerdir. Fiyatlar para gibi çok eskiden beri vardı muhtelif cisimlerin fiyatı birbirine eşit değildir. Nakdi bakımdan yüksek ge-

lirler mevcut olan iyi şeylerin alınmasını sağlar ve bunun da ötesinde nakdi yüksek gelirliiler itibar getirir. Dini ve ahlâki görüş noktaları açısından gelirliilerin toplamı ile itibar arasında hiç bir ilişkinin olmaması arzuya şayandır. Fakirin şereflendirildiği bu toplum türü hayal edilebilir. Servet ile itibar arasındaki köklü ayırımın ortaya çıkardığı oraya buraya serpiştirilmiş misaller bilinmektedir. Şunu ilave edelim ki, kiliselerin çoğunda kilise hiyerarşisi içinde oluşan itibar seviyesi, gelirler seviyesi ve herkesin bulunduğu mevki arasında belirli bir nispet ortaya çıkmıştır. Bütün toplumlar için geçerli olmak şartıyla, yüksek faziletlerden yoksun olanlar hiyerarşinin en yüksek kademesine yükselemezler.

Sovyet tipi bir toplum ile kapitalist toplum arasında kâr fikrinin fonksiyonu değişik veçheler gösterir. Kârın tabiatından ziyade derecesi ferdin etkilendiği hususdur. Bütün modern toplumlarda, işletme bünyesinde yapılan kâr hesapları işletmenin iyi çalışmasını temin etmek için yapılır. Planlı bir ekonomide, kâr gayesi gütmeyen (kâr etmeyen) bir sanayi bir çok kaynaklara yer verilebilir. Kapitalist bir toplumda ise kârların noksanlığı işletmenin kötü idaresinden olabileceği gibi, talep'in azalmasından da doğabilir. Milli kaynakların paylaşılmasında kâr bir fonksiyon ifa eder; buna mukabil planlı bir ekonomide elde edilecek kâr'a dönülmeden, milli kaynakların paylaşılması merkezden tayin edilir. Fakat tüketicilerin arzuları göz önüne alındığı zaman milli kaynakların planlı paylaşılması iktisadi öznelerin (fertlerin) cevabının tesiri altında kalmış olur.

Sanayi toplumlarında, kâr fikrinin oynadığı rolü baştanbaşa abartmayı kastetmiyorum. Hayat seviyesinin her zaman geçerli olmak üzere bir tek kerede tayin olunduğu

geleneksel toplumlara göre sanayi medeniyetinin gerilemesi ve nakdî gelirlerle donanmış olması şikâyet konusu olabilir. Modern toplumlar bir açıdan gayri ahlâkî gözükmedir, çünkü ahlâk hocaları menfaat duymanın ahlâkî bir işaret olmadığını bize açıklamaktadırlar oysa ki hangi modern sanayi sistemi olursa olsun kâr saiki bu sistemin işleyişinin temel taşıdır. Faziletli insanların bulunduğu bir toplumu geçmişin siyasî nazariyecileri iyi bir toplum olarak telakki etmişlerdir, oysa ki, bugünün sosyoloğunun düşünce temâyülüne göre iyi bir toplum, ferdî kötülükleri ortak bir fazilete dönüştüren bir toplumdur.

Kapitalist topluma karşı ileri sürülen üçüncü delil, bu toplumun bünyesinde gelirlerin paylaştırılmasında geniş bir eşitsizlik derecesinin ortaya çıktığıdır. Eğer gelirler eşit olarak dağıtılmış olsaydı, kapitalist sistem iyi olacaktı, oysa ki, bu sistemin muhtevası gelirlerin eşit olarak dağıtılması için bir tedbir getirmiştir. Bu eşitsizliğin ölçüsü her zaman için bir kerede tayin edilemez. Bu eşitsizlik ölçüsü bazı kapitalist sanayi toplumlarında düşürülmüştür. Diğer bir eşitsizlik ölçüsü ise, üretim araçları özel mülkiyetine sahip olan sermayedarlar arasında sermayenin dağıtılmasında ortaya çıkan eşitsizliktir. Bu eşitsizlik sabit tutulsa da, tutulmasa da azamî kâr gayesiyle fertlerin serbest rekabetini kabul eden, fertlerine üretim araçları üzerinde özel mülkiyet hakkı tanıyan her türlü iktisadî sistem, ilk önce sermaye sonra da gelirlerde mevcut olan eşitsizliği bertaraf edemez. Miras üzerindeki hakların maliye kanalıyla vergilendirilmesi sayesinde, belki sermayenin eşitsizliği hissedilebilir bir şekilde azaltılabilir. Fertlerde kalan servetleri azaltmak gayesiyle, servetlerin bir kısmı için her nesil vergiye tabi tutulabilir. Gelirlerin eşitsizliği ile ilgili olarak, toplam gelirler arasında sermaye

gelirlerinin payını tesbit etmek gerekir. Eğer dağıtılan toplam gelirler arasında sermaye gelirleri düşük bir payı temsil ediyorsa, endüstriyel sistemin en belli başlı eşitsizlik faktörü olur. Fransa gibi bir memlekette, sermaye gelirleri toplam, ferdi gelirlerin toplamının % 5 veya % 7 si-dir. İngiltere'de ise bu oran % 10 dan % 15 e kadar yüksel-mektedir. Fransa'da, servetlerin nüfusun azınlığında top-lanması sebebiyle meydana gelen eşitsizlik, sermaye geliri-nin ferdi gelirlerin % 5 ine tekabül etmesine ortam yaratır. Ücretlerin eşitsizliği meselesinde ise, gerek planlı ekono-mide, gerekse kapitalist bir ekonomide ücretlilerin eşit-sizliği mevcuttur. Kavram olarak, planlı bir ekonomide üc-retlerin eşitsizliği bertaraf edilebilir. Hiyerarşinin en alt basamağı ile en üst basamağı arasındaki ücret farklılıklarının azaltılabileceği düşünülebilir. Sovyet sisteminin ilk senelerinde bir komünist partisi üyesinin geliri kalifiye bir işçinin ücretine göre ayarlanırdı ve parti üyesinin ge-liri tesbit olunan işçi ücretini aşamazdı. Demek oluyorki, gelirlerdeki eşitsizliği en aza indiren planlı bir sistem ta-hayyül edilebilir. Fakat sosyolojik bir ihtimal olmayan bu mücerret akış içinde gerçekleşmekten çok uzaktır.

Bugünkü Sovyet sisteminde, vasıflı bir işçi ile, maran-goz yardımcısının arasında dahi ücret eşitsizliği Amerikan sistemine göre daha kuvvetlidir. Sovyet eri ile sovyet ge-nerali arasındaki ücret farkı, Amerikan eri ile Amerikan generali arasındaki ücret farkından daha büyüktür. Bu-radan da şu netice çıkmaktadır: Kapitalist toplum esas iti-bariyle ferdi faaliyet üzerine kurulmuş olup, kendi bün-yesinde eşitsizliği taşımaktadır, planlı bir rejim (Sovyet rejimi) ise nazari alanda bu eşitsizliği ortadan kaldırmak istemekte, fakat plan yöneticilerinin kararları tatbikatı farklı hale sokmaktadır. Yöneticiler, eşitlik kavramının iyi

olduğuna inanırlar, aynı zamanda toplum için eşitsizlik kavramının, fazla istihsalde bulunmayı teşvik edeceğini düşünebilirler.

Sovyet yöneticileri kollektif toplumlarına sağladıkları değerler üzerinde bir hükme sahiptirler. Sovyet yöneticileri acaba kendilerine milli gelirden ayrılan pay üzerinde nasıl bir fikre sahiptirler? Sovyet rejiminin başlangıç zamanlarında sosyalizmi gelirlerin eşitliği olarak tanıyan bolşeviklere rastlanmıştır. Sonra aynı bolşevikler gelirlerin eşitliğini küçük burjuva ön yargısı olarak düşünmüşler, ücretler yelpazesinin genişletilmesinin en fazla üretimi teşvik edeceğini, sosyalizmin çizgisi olarak kabul etmişlerdir. Mukayese, muhtelif müşahhas sistemlerdeki eşitsizliklerin gerçek ölçüsünü ortaya çıkarmak amacıyla yapılır, yoksa eşitsizliği teşvik eden bir sistem ile eşitsizliği bertaraf eden diğer bir sistem arasında yapılmaz. Sovyet deneyinden elde edilen neticelerin bütün planlı sistemler için geçerli olacağı kabul edilemez.

İlave etmek gerekir ki, kapitalist toplumda zenginliklerin eşitsizliği bazı neticeler doğurur. Önce nüfusun bir bölümüne toplanan servetlerin mevcudiyeti, nüfusun o bölümüne çalışmadan yaşama imkânı verir. Hizmet, çalışma, katkı üzerine kurulmamış değerlere karşı saygılı olmamak ve eşitsizliğe karşı protestoda bulunmak gerekir.

İkinci olarak, eşitsizliğin başlangıçta kaldırılması, servetlerin oluşmasından meydana çıkan gelirlerin kaldırılmasından daha tesirli olur. Zıt mânada ifa edilen fonksiyonlar muvacehesinde ferdi mülkiyete kavuşulur. Villa, otomobil ve çeşitli servetlere sahip bir sovyet işletme müdürü, bazı sebeplerle bu vazifeden düşürülürse elde ettiklerini bir anda kaybeder. Sosyalist Proudhon, hayatının sonunda şöyle düşünüyordu: «Ferdi mülkiyet, ferdin dev-

lete karşı bağımsızlığını sürdürebilmesi için lüzumlu bir şarttır.» Ferdi mülkiyeti kaldırırsanız, ferdi devlete teslim etmiş olursunuz. Eğer devletin iyi olduğunu düşünürseniz, fikirlerinin doğruluğuna inanırsanız, devlet daha salahi-yetli olur ve siz daha çok tatmin edilmiş olarak uzunca bir müddet devleti idare edenlerden yana olursunuz.

Bu varsayımlardan çıkarılacak küçük bir netice var-dır : eşitsizlik meselesi evet, hayır, iyi, kötü gibi mefhum-lar üzerinde tartışma götürmez. Bilinen bütün toplumlar-da üretimi teşvik etmek için eşitsizlik mevcuttur. Azınlığa üstün faaliyetlere katılma imkânı vermek bir kültür şartı-dır. Bu barikatın kötü tarafında olanların kötü olduklarını göstermez.. Ve nihayet ferdin kollektif teşkilata karşı ba-ğımsız olabilmesini sağlamak açısından fertlerin ferdi mülkiyete kavuşmaları şansı bir eşitsizliği meydana çıka-rabilir.

Kapitalizmi yermek için ileri sürülen dördüncü delil kapitalist anarşi olarak adlandırılır.

Antikapitalistlerin kapitalist anarşi iktisatçıların pi-yasa mekanizması diye söyledikleri aynı şeyi ifade etmek-tedir. Arz ile talep arasındaki denge, piyasada buluşan alıcılar ve satıcılar arasında kendiliğinden meydana gelir. İşte iktisatçıların piyasa mekanizması dedikleri şey budur. Bu piyasaya, plansız olarak arz edilecek olan mallara ce-vap verecek olan tüketicidir. Genel piyasada veya kısmi piyasalarda zaman zaman dengesizliklerin olabileceği ih-timal dahilindedir. Antikapitalistlerin kapitalist anarşi diye bahsettikleri şey ise iktisadi bir planın olmayışı ve bu yüzden fiyat ve üretim dalgalanmalarının karmaşıklı-ğıdır. Bütün mesele kapitalist anarşinin genişliğini bilmek ve planlamanın hangi ölçü içinde sürünmeden işleyebile-ceğine karar vermektir.

Karmaşıklığı bünyesinde bulunduran her türlü sanayi ekonomisi, muhtelif branşlara ayrılmış, birbirinden farklı üretim modelleri ile değişik tarzda üretim faaliyetini oluşturan büyük sayıda işletmelerden meydana gelmiştir. İktisadi büyümeye ulaşmak amacıyla gerek kapitalist sistem içinde, gerekse Sovyet tipi bir sistem içersinde devamlı bünye değişikliklerine şahit oluruz. Bu bünye değişikliğinin uyumlu bir şekilde meydana gelmesi arzu edilir, ancak bilinen ekonomik sistemlerde bu bünye değişiklikleri tam olmasa dahi pek başarılı sayılmaz. Bir buhar makinesinin verimi gibi ekonomik bir sistemin verimi hiç bir zaman mükemmel değildir. Kapitalist bir ekonomide emeğin, makinenin, üretim araçlarının eksik istihdamını müşahade edebilirsiniz. Aynı şekilde planlı bir ekonomide, nazari açıdan koordinasyon sağlanabilir ise de, muhtelif sebeplerden dolayı, özellikle istihdam edilemeyen üretim araçları sebebiyle bu ekonomide başarısızlığa uğrar.

Marx'ın sanayide ihtiyat ordusu diye adlandırdığı şey kapitalist toplumun kendi bünyesinde taşıdığı gerçektir. Marx'a göre üretim biçimlerinin devamlı değişimi, ücretler seviyesine ve iş piyasasına yük olan belirli sayıdaki işçilerin sürekli olarak devreden çıkmasını mecbur kılıyordu. Kapitalist toplum bünyesinde, çöküş halinde olan bir işletmeden diğer bir işletmeye bir meslekten diğer mesleğe geçen az sayıda işçi topluluklarını barındırır. Bu ihtiyat ordusunu bertaraf edebilmek için, gelişmiş bir sanayi toplumunda emeğin planlanması gerekir. Diğer bir şekilde, modern bir sanayi toplumunda mesleğini seçme hürriyeti sanayideki ihtiyat ordusu alternatifi gereğince ortadan kalkmış gözükmektedir. Emeğin planlanması halinde, mesleğini kaybetmiş olan işçilere ekonominin herhangi bir kesimini, herhangi bir yerini (iş bulmak gayesiyle) aşlamak

gerekecektir. Bu durum işçinin serbestçe. (hür seçim yoluyla) iş bulma imkânını kısıtlayacak, emeğin paylaştırılması ise talebin ve ücretlerin fonksiyonuna göre yapılacak ve her an için işsizlik ortaya çıkacaktır. Mühim olan problem, bu işsiz işçi kitlesinin giderek nereye varacağını bilmektir. Büyük sayıda işsizlik bahis mevzuu ise sistemi haklı çıkarmak imkânsızdır. Devamlı olarak emeğin önemli bir kısmını istihdam edilememesi halinde kapitalizm mahkûm edilecektir. Fakat buhransız devrelerde Amerikan, İngiliz ve Fransız sistemlerinde; istihdam edilemeyen emeğin oranı % 3, bazen de %2 nin altına düşmektedir. Bu durumda sanayideki ihtiyat ordusu faktörü geçerli olmayıp, meydana çıkabilecek buhrandan gerçek bir problem doğurabilecektir.

Fazla istihsal dolayısıyla ortaya çıkan umumî buhranların piyasa ekonomisi ile alâkası nedir? Bu mesele birkaç kelimeyle anlatılamaz. Ve nihayet kapitalist anarşi üzerindeki münakaşa şu soruya gelip dayanmaktadır: Toplam talep üzerinde bir üretim fazlalığı meydana gelmesi ile piyasa mekanizmasıyla işleyen bir iktisadî rejimde buhranlar ortaya çıkar mı? Arz ile talep arasındaki dengesizlik devamlı ve sık olursa, diğer taraftan kapitalizmin gelişmesi ile buhranlar ağırlaşır mı kapitalist sistemi yermek imkânı mevcut olacaktır. 1930 larda ortaya çıkan ve 1929 dan 1933 senesine kadar ekonomistleri kötümserliğe sürükleyen buhran tecrübesi göstermiştir ki, 1945 den itibaren durum refaha dönüşmüş ve iktisatçılar iyimser olmuşlardır. Ekonominin bünyesine bağlı olarak ortaya çıkan tutarsızlıklar dolayısıyla bir rejimi yermek mümkün değildir.

Vardığım netice belki çok basit olabilir, ancak bu bir hülâsa metodudur. Bir rejimi mücerret olarak yermek ve-

ya onu yüceltmek gerekmez. Ekonomik rejimin yerilmesiyle ilgili olarak ileri sürülen delilleri tartıştım ve muhtelif delilleri size gösterdim. Mücerret denge mefhumundan hareket eden liberal iktisatçıların delillerini tersinden de alabiliriz. Tarif icabı denge halinde üretim maksimum seviyededir; ve neticede kendi kendine işlemeye terk edilen bu rejimde piyasa kendi içinde mükemmelleşecektir. Bu istidlal zıt olan istidlal kadar geçersizdir. Bir durumda, kapitalist rejimi yermek için şematik temsillerden yararlanılmakta, diğer durumda ise aynı rejimi yüceltmek için gene şematik temsillerden yararlanılmaktadır. Siyasî ve tarihi mukayesenin geçerliliğe, bu mukayesenin işleyiş tarzlarına göre müşahhas rejimler üzerinde yapılmasına bağlıdır. Planlamanın kapitalist sistemin bütün kötülüklerini ortadan kaldıracığını söylemek yeterli olmayıp, çok bilgili, iyiliksever ve kuvvetli planlamacılar sayesinde, tarifi icabı kapitalizmin kötülükleri kaybolur. Fakat kuvvetin değerine karşı uzun süre direnen bu iyilikseverlik tecrübeyi düşünmeğe teşvik etmez.

Rekabetin hiç bir zaman iyi işlemediğini, rekabete dayalı mükemmel bir rejimde hiç bir zaman mükemmel bir piyasa mekanizmasının var olmadığını, gelirlerin paylaştırılmasında rekabetin adâletsiz davrandığını ve nihayet bir topluluğun veya bir ferdin kâr gayesiyle hareket etmesinin kötü neticeler doğuracağını düşünmek ihtimal dahilindedir.

Demek ki, metodun ilk prensibi iktisadî ve sosyal gerçekler üzerinde mantıkî olarak düşünmek isterseniz, müşahhas bir rejim üzerinde ideal bir tip yaratmaktan sakınınız. Arzuya bağlı olarak mükemmel olan ve mükemmel olmayan bir kapitalizm tipi kurabilirsiniz.

Şimdi planlı ekonomik rejimi yeren delilleri incelemek

istiyorum. Planlı bir iktisadi rejime karşı sürülen iki delil şudur :

Tam bir planlama despotizmi ve tiranlığı doğurur. Her şeyden evvel planlamacıların mutlak iktidarlari kötü neticeler doğurur. Sonra, planlı bir ekonomi sisteminde ekonomik hesaplama koyulmak imkânsız olup, böyle bir hesap yapılırsa dahi, kapitalist ekonomi sisteminde yapılan ekonomik hesaplar planlı ekonomi sisteminde yapılan ekonomik hesaplardan daha mükemmeldir.

Tekrar birinci delile dönelim. Tam bir planlama, devleti idare edenlere mutlak bir yetki (iktidar) imkânı verir mi? Tam bir planlama, kollektif kaynakların ve gelirlerin planlama bürosu aracılığı ile paylaştırılmasını temin eder. Tam bir planlama sisteminde, istatistikçilerin, planlama bürosu eksperlerinin şöyle bir karara vardıklarını farzedelim: «Bu sene, millî gelirden yatırımlara tahsis edilen miktarı % 20 olarak tesbit edelim. Bu durumda tüketime ayrılan pay % 80 olacaktır. Bu % 80 üzerinden % 10 u idarî masraflara ve askerî masraflara ayıralım. Geri kalan % 70 ise halkın tüketimi olsun ve böylelikle ücretler politikasının fonksiyonu muvacehesinde topluluğumuza ait muhtelif toplulukların kaynaklarını tayin edeceğiz». Fiili olarak ücret politikası planlanmışsa, herkesin ayrı ayrı gelirini tesbit etmek mümkün olur. Devlet kendi hakimiyetini kullanarak, mesela bugünkü Sovyet sisteminde kolhozlardaki gıda maddelerinin fiyatlarına göre köylü sınıfının gelirini tayin eder. Sovyet vatandaşları, serbest piyasa kanalıyla gıda maddelerini devlet mağazaları dışında temin etmek isterlerse, ödemeye hazır oldukları miktarlara göre kolhozlardaki çalışanların geliri tayin olunur. Farzedelim ki, bir sistem tam bir planlamaya da-

yalı olsun, bu sistem de kollektif kaynakların muhtelif istihdam alanlarına göre ve milli gelirin muhtelif topluluklar arasında paylaştırılmasına karar veren Planlama Bürosudur. Topluluklarına teşkilatta söz hakkı veren planlamaya dayalı bir toplumu nazarı itibara aldığımız zaman; işçi, köylü ve muhtelif sanayi sektörlerindeki temsilcilerin arasında milli kaynakların âdil olarak dağıtılması meselesinde devamlı olarak mücadele ettiklerini müşahade ederiz. Sistemin işleyişini kolaylaştırmak amacıyla eğer devlet, otoritesine dayanmak herkesin gelirini ayrı ayrı tesbit ediyorsa, bu hususta idare edilenlerin ne düşündüğünü sormaz.

Tamamen planlamaya dayalı bir ekonomik sistem ile Fransız siyasi rejimini anlamak bana zorca gözüküyor. Fakat şunu itiraf ediyoruz ki, ele aldığımız misaller hep iki yönlüdür ve planlı bir ekonominin ideal bir tipi ile yetkileri ayrılmış ideal bir tipi oluşturur. Tamamen planlamaya dayalı bir ekonomi ile güçsüz bir iktidarı temsil eden ekonomiyi biraraya getirmenin imkânsızlığını keşfetmek için sosyolog olmaya gerek yoktur. Mesele demokrasinin bazı öğelerinin, milli kaynakların otoriter olarak paylaştırılması ile bir arada mütalaa imkânının olup olmadığıdır. İktidarı yürütmeye namzet olan birbirine rakip birçok partinin mevcudiyeti, Schumpeter'in deyimi ile demokrasiyi oluşturur. Problem aşağı yukarı şöyle sorulmalıydı: Milli kaynakların otoriter olarak paylaştırılması ile hükümeti ele geçirmek için mücadele eden birçok partiye aynı anda sahip olunabilir mi? Bu iki hususun savaş yıllarında birleştiğini batı memleketlerinde müşahade ettik. İngiltere'de dahi savaştan sonra partilerden oluşan parlamenter rejim, geniş bir planlama ile bir arada yaşamıştır. Burada bana kurnazca gözükten, idare edenlerin idare edilenleri ne

ölçüde tatmin ettiği meselesidir. Eğer milli kaynakların % 30'unu yatırımlara veya askeri masraflara tahsis ederseniz iktidar için çarpışan bir çok partinin mevcut olmaması tercih edilir, çünkü bu partilerden en azından biri askeri masrafları çok bulacaktır. Sanayinin hızını arttırmak gayesiyle planlamaya başvurursanız, planlama ile parti rekabetini bir araya getirmeye zorlanırsınız. Buna mukabil planlı bir ekonomide, yüksek verim noktasına ve genel olarak zenginliklerin seviyesine ulaşıldığı zaman, toplum içinde bulunan muhtelif topluluklar arasındaki ihtilâfı % 10'un altına düşürebilirsanız parlamenter bir rejimde planlamaya yer verilebilir.

Açık seçik bir neticeye ulaşamamak, plana dayanan rejimlerin tecrübelerinin sınırlandırılmış olmasından ileri gelmektedir. Savaş zamanında yarı yarıya planlanmış rejimleri tanıyoruz. Çünkü savaş zamanında, emre âmâde olan kaynakların büyükçe bir kısmı savaşın kazanılmasına tahsis edilir. III. Reich tipinde yarı yarıya planlanmış rejimleri tanıyoruz; bu tip bir rejimde planlama, otoriter bir planlamaya mecbur kalıyordu. Sovyet tecrübesinde ise, komünist partisinin mutlak iktidarı, planlamadan evvel ortaya çıkmış ve parti, ekonominin nasıl olması gerektiği hakkında dogmatik bir kavrama sahip bulunmuştu. Sovyet tipi planlı bir ekonomi mutlak bir iktidara ihtiyaç gösterir, çünkü çok sayıda sektörde, idare edilenlerin arzulamadıkları meseleler bu iktidar vasıtasıyla yaptırılırdı. Bütün dünya köylüleri gibi, Sovyet köylüleri de topraklarının kollektifleştirilmesini arzu etmiyorlardı, oysa ki, devlet, toprakları tarımda kollektifleştirmeye karar vermişti. Sovyet rejimi sanayide ileri gitmek, ilerleme hızını çoğaltabilmek amacıyla tüketimi kısımaya mecbur olmuştur. Bu şartlar altında idare edenlerle, idare edilenler ara-

sındaki gerilim son haddini bulmuş ve Sovyet tecrübesi netice vermemiştir.

Bazı Sovyet gözlemcilerine göre, hayat seviyesi yükseldiği ölçüde, rejimin despot karakterini yavaş yavaş kaybedeceği ifşa edilmektedir. Rejimin despot karakteri planlamanın kendisinden gelmemekte, fakat Sovyet yöneticilerinin planlamayı tatbik usullerinden gelmektedir. Bu yüzden, gerek planlamaya dayalı bir ekonomiyi, gerekse kapitalist bir ekonomiyi yererken ihtiyatlı davranmanızı ve herhangi bir problemi çözerken köklü bir şüphecilğe düşmemenizi tavsiye ederim. Mantiki kanaatlara varabilmenin şartı, bahis mevzuu olan şeyi bilmek ve bütün sistemlerin, şimdiye kadar mükemmel bir çözümü bulunmamış bir problemin çözümleri olduğunu unutmamak gerekir.

SANAYİ TOPLUMU TİPLERİ

II

Geçen iki derste sanayi toplumuna has tipleri ve sanayi toplumundaki özellikleri anlatmaya başladım. Bu sanayi toplumundaki ekonomik sistemin kıstaslarının neler olabileceğini size sıraladım. Sonra plana dayanan bir sistem ile, kapitalist bir sistemin mücerret bir tarifini kabul ettim. Müşahhasa yaklaşmak için kapitalist rejime karşı ileri sürülen delilleri münakaşa ettim. İdeal bir kapitalist toplumun gerçekleşmesine yarıyabilecek delilleri göstermeye çalıştım.

Siyasî demokrasiyi kabul etmeyen merkezî planlı ekonomiye karşı yöneltlen ilk delilden geçen derste bahsettim. Planlı bir ekonominin, kararların merkez dışında verildiği bir ekonomik rejime göre otoriteye daha çok ihtiyaç gösterdiğini açıklamış ve prensip olarak partilerin kendi (planlı) rejimi içinde iktidarı ele geçirmek için yarışmalarına planlı bir sistemin izin vermediğini, idare edenlerin iradeleri ile, idare edilenlerin arzularının farkını açıklamıştım. Eğer bir iktidar sanayileşmeyi hızlandırmak istiyorsa, tarımdaki işletme modelini değiştirmek temayülünde ise idare edilenlerin hoşgörülerinin ötesinde, despotik usullere başvurmak mecburiyetindedir, çünkü

idare edilenlerin birdenbire kabul edemeyeceği tedbirleri aşılama mecburiyeti vardır

Bu incelemelerden, her türlü planlı ekonominin «demokrasiyi ve partilerin yarışmasını reddettiği» genel formülüne geçilemez.

Planlamanın demokrasiyi kabul etmemesi ikinci bir şekilde şöyle ortaya konabilir: Kanun esas itibarıyla olup hiç bir özel şahsa, hiç bir özel topluluğa şamil değildir. Kanun bütün vatandaşlar için geçerlidir. Oysa ki, planlı bir ekonomik rejimde, devlet her işletmeye, her topluluğa ayrı ayrı emirler yağdırabilir. Plancı devlet sadece kanun yapmakla yetinmez; fertler arasındaki yarışmanın kaidelerini tayin eder, bu plancı devlet ile askeri bir idare mukayese edildiği zaman şu durum ortaya çıkar: Devletin genel kaide olarak ortaya koyduğu kanun ile ferde verdiği özel emir arasındaki ayrılık kaybolma temayülündedir. Eğer kanun evrensel mânada ortadan kaybolursa veya kanun idarenin özel kararlarıyla uyum halinde olsa ortaya hukuk devleti olan bir anayasal rejim çıkar ki, planlı bir ekonomik sistem bu durumu hiç bir zaman kabul etmez.

Söz gelişi, plancı devlet ekonomik yarışın kaidelerini çizmek, ekonomik hayatın detayına inmek için diğer devlete göre daha çok çaba sarfeder. Ancak bu bir, nazariye olmayıp, sadece bir ihtimaldir.

Batı rejimlerindeki demokratik planlama teşebbüslerini misal alacak olursak, gerek savaş sırasında, gerekse savaş takip eden yıllarda mesela Büyük Britanya'da tatbiki yapılan planlamanın kanuni düzeni kökünden ortadan kaldırdığını söyleyemeyiz. Planlamaya yer veren bir sistemde, işletmecî nazariî açıdan kanunlara hürmet etmek ve planı icra etmek mecburiyetindedir. Oysa biliyoruz ki, bu iki mecburiyet arasında tenâkuz vardır. Pla-

nın icrası için işletmeye ham maddeler ve el emeği olan bir işletmeci tasavvur edelim. Fakat herhangi bir işletme açık veriyorsa, ham madde ve makina tedarikleri gecikmişse, diğer işletmelerin müdürleri ya planı icra etmezler ya da kanunlara göre hareket etmezler. Bütün şahadetlere göre böyle bir durumda Sovyet işletme müdürleri tereddüt etmezler, çünkü bilirler ki, tehlikelerin azamisi planın icra edilmemesinden gelir. Otoriter bir şekilde planlı bir ekonomik sistem mükemmel olarak işlemiyorsa gayri kanunî bir çizgi ortaya çıkar, veya batı dünyasına has tabirler kullanılırsa, kalifiye işçi veya ham madde karaborsası ve buna eşit mânada tüketim seviyesinde kıt mallar karaborsası oluşur. Bu söylediğim ne bir kanaat, ne de bir değer hükmüdür. Binlerce baskısı yapılmış ve satışa arz edilmiş herhangi bir kitabın, çok tutulan bir gösterinin, tiyatro biletlerinin veya kitap nüshalarının hemen ortadan kaybolduğunu, fakat hemen sonra Sovyet sisteminde dahi kanunî fiyatın üstünde bir fiyat verilerek bunların tekrar temin edildiğini, basında sık sık okuyorsunuz. Bu durum sistemin işleyişinin kötü olduğuna delalet etmeyip, sadece işletmeler seviyesinde bu karaborsa marjı, karmaşık planlamanın mükemmel olmadığının işaretidir. Karaborsa marjı tüketiciler seviyesinde arz edilen mallar ile satın alma gücü arasında eşitsizlik doğurur ve batı tabiriyle ifade edecek olursak enflasyon meydana çıkmış olur. Satın alınacak mallar mevcut olmadığı müddetçe Sovyet piyasasında emre amâde bir para miktarı olmayacaktır. Bundan böyle ekonominin evrensel kanunları işlemeye başlayacak, yetkililer tarafından tesbit olunan resmi fiyat ile arz ve talep arasındaki münasebetten çıkan gayri resmi bir fiyat, kıt malların iki fiyata sahip olduklarını ispatlayacaktır. Zaten Sovyet rejiminde daha evvel söylediğimiz gibi bir çok

istihsal malının iki resmi fiyatı vardır. Özellikle gıda maddeleri devlet mağazalarından devletin tesbit edeceği bir fiyatla satın alınabileceği gibi, Kolhoz piyasasından serbest bir fiyata da temin edilebilir.

Diğer taraftan bir fert ekonomi kaidelerine karşı çıktığı takdirde aynı zamanda devlete karşı olan vecibelerini de yerine getirmemiş olur. Ekonomik cezaları indirdiği yerde siyasi cezaları çoğaltma temayülünde olan planlı bir ekonomik sistem hakkında şaşırmamak gerekir. Basitleştirerek denebilir ki, temizlikler, yerlerini iflaslara bırakmaktadır. Şefler, ekonomik piyasada elde edilen kötü neticeler dolayısıyla ihraç edilemediği için, siyasi iktidarın kararları ile ihraç edilmektedirler. Hangi metot tercih edilebilir? Bunun münakaşası yapılabilir. Fakat açık kalple ve kötümserlikle tanımak gerekir ki, siyasi ve iktisadi cezaların mevcut olmadığı bir rejim kötü işler.

Ekonomik hesaplamanın mümkün olmadığı, ekonomik hesaplamanın yapılamadığı planlı bir ekonomik sisteme karşı ikinci bir delil ileri sürülür. Bu zor nokta üzerinde açıklamada bulunmak teknik yapı icabı imkânsız olup, bu eserde size isbatı yapılamıyacak birkaç fikri göstereceğim. İlk sosyalist nazariyeciler ileri sürülen delilin muhtevasını anlamamışlardı. Bunlar liberal iktisatçılar olup, fiyatların ve piyasanın mevcut olmaması sebebiyle akli ekonomik bir hesaplamanın zorluğu üzerinde duran, özellikle L. von Mises ve Fr. von Hayek gibi neo-liberaller'dir.

Sosyalistler, uzun zaman fiyatlar mekanizmasının oluşum şekli üzerinde düşünmeye mecbur olmuşlardır. Başlangıçta, planlı bir ekonomik sistemde sosyalistler parayı tamamen bir kenara bırakmayı düşünmüşler ve paranın aracılığından faydalanmadan, tüketicileri piyasa üzerinde seçim hürriyetinden yoksun bırakmak suretiyle malların

fertler arasında doğrudan doğruya paylaştırılmasını düşünmüşlerdir. Modern ekonomi gibi karmaşık bir ekonominin bir mübadele sistemi gibi kavranamayacağını sosyalistler tecrübe etmeden biliyorlardı, iş saatlerine göre yapılacak bir ekonomik hesaplamanın pratik faydalar temin etmeyeceğini, bir malı üretmek için gerekli olan iş saatlerinin sayısının devamlı değişiklik gösterdiğini sosyalistler kavramışlardı.

Bugünkü şartlara göre sosyalist ve liberal nazariyecilerin aşağıdaki teklifler üzerinde hemfikir oldukları kanısındayım :

1. Planlı modern bir ekonomi, en azından tam bir komünizm devresi süresi kadar parayı bünyesinde bulundurur. Kollektif kaynakların paylaştırılması fertlerin arzularına cevap verebilirse, gelirlerin para olarak ödenmesi lazım olup, kendilerine arz edilen muhtelif mallar arasında piyasada seçim hakları vardır.

2. Planlı bir sistemde, kollektif kaynakların tüketim ile yatırım arasında paylaştırılması üzerindeki ekonomik bir kararı kavramanın mümkün olamayacağını planlılar hemfikir olmakla doğrulamışlardır. Fertlerin serbestçe karşılaştıkları bir piyasada, yatırımlar ve tasarruf miktarının tesbit edilememesi halinde, milli istihsalin bir bölümünün yatırıma, diğer bölümünün tasarrufa ayrılacağı kararı planlılar tarafından alınması gereklidir. Planlı bir rejimde, kaynakların tüketim ile yatırımlar arasında paylaştırılması, planlamacılar tarafından alınan siyasi bir karar olup, bu kararın fonksiyonu muvacehesinde kollektif topluma fayda sağlanır. Bu fayda, üretim araçlarının genişletilmesinin uygun görüldüğü üzerinde bir hükmü ifade eder.

3. En zor olan üçüncü nokta, planlamacıların yatırım-

lar arasında nasıl bir seçim yaptıklarıdır. Buna kesin bir cevap vermek bana göre mümkün gözükmemektedir, çünkü problemin nazari olarak bir çok çözümü vardır ve Sovyet Rusya'da kabul edilen çözümün ne olduğu tam olarak bilinmemektedir. Tek bir çözüm olduğu da pek kati değildir. Milli kaynakların belirli bir bölümünün planlamacıların kararı ile yatırıma tahsis edilmesi ve tüketicilerin pazardaki nihaî mallar üzerindeki seçimlerine göre yatırımların akli bir iktisadi dağılım ile tesbit edilmiş olduğu nazari alanda kavranabilir. Tüketicilerin kararlarının tesiri altında olan tüketim eşyaları ve temel yatırımların fiyatı yükseltilebilir. Fakat bu hesap çok karmaşık olup hem nazariyede, hem de tatbikatta Rusya'da bir rol oynamıştır.

Çünkü bugüne kadar pazara arz edilen tüketim malları satın alma gücünün altındadır. 1928 den beri, yani beş yıllık planların başlangıcından itibaren tüketim mallarının fiyatı tüketicilerin tercihlerine göre değil, üretim imkânlarına göre tesbit edildiği için Rusya'da devamlı enflasyon olmuştur.

Hesapların çok basit bir sürü faraziyelere göre yapıldığı göze çarpmaktadır. Her şeyden evvel Sovyet planlamacıları, piyasa ekonomilerinin mevcut olduğu bir dünyada bulunmaktadırlar. Yeni bir zamana kadar Sovyet planlamacıları geniş ölçüde kapitalist ekonomileri taklit ediyorlar ve kapitalist ekonomik hesaplardan neticeler çıkarmak suretiyle bu ekonomilerden faydalanabiliyorlardı. Bazı durumlarda teknik hesaplamalarla yetiniyorlardı. Kömür, çelik ve petrolde tek bir üretim objektifini gaye ediniyorlar ve kaynakların paylaşılmasını kendilerine göre en tesirli teknikle yapıyorlardı. Teknik randımanı hesap ederken geniş ölçüde yaklaştırma usulünü kullanmışlardı.

Planlı bir rejimde yatırımların nasıl hesaplandığını söyleme zorluğu, bu hesapların, liberal bir ekonomide işletmeciler tarafından yapılan ve aldanma ihtimali olan hesaplar kadar kötü olduğuna delalet etmez. İşletmeciler süratle dalgalanan fiyatlara göre bu hesapları yapmakta ve yaptıkları hesaplar belirli bir vade sonunda yanlış neticeler vermektedir. Bunun ötesinde işletmecinin kısa süreli menfaati ile, kollektif sistemin uzun süreli menfaati birbirlerine tekabül etmemektedir. Özel işletmecinin menfaati ile kollektif sistemin menfaatinin ayrı gayelere yöneldiğini bir misalle verelim. Tarımda kullanılan usüller ile Birleşik devletlerde topraklar çöl haline getirilmiştir. Tarımda kullanılan bu usuller sayesinde birkaç sene için çok yüksek gelirler elde edilmiş, fakat gelecekteki üretim kapasitesi üzerinde de çok kötü neticeler alınmıştır.

Bu ilk tahlillerin hülâsası olarak planlı bir ekonomiyi idare etmek ne kolay, ne de imkân dışıdır. Planlı Sovyet ekonomisi işliyor, üretiyor ve üretimini hızla arttırıyor. Bu ilerlemede ödenen payın bedeli büyük olup, tecrübe göstermiştir ki, piyasa mekanizmaları ne kadar aza indirgense de sistem çöknektedir.

Bu ilk tahliller, her iki çeşit sanayi toplumundaki vazife benzerliklerini ve kurum benzerliklerini bize tanıtmaya yetmiştir. Bütün sanayi toplumları ileriye dönük olup, akli hesap yapmakta, fertlerin arzularını kısımmaktadır. Demek ki, lüzumlu olan, bir sanayi toplumunu yermemek, yüceltmemek ve ideal tipler üzerinde hükümlere varmak yerine müşahhas rejimler ve tarihi üniteler üzerinde neticeler çıkarmaktır.

Bu tahlilleri son safhasında soyutlamalardan tarihi ve müşahhas rejimlere geçeceğiz.

Müşahhas rejimlerin tesbiti meselesi zordur. Netice

itibariyle en azından üç farklı varsayımı nazarı itibara almak gereklidir, yönetim şekli veya ekonomiyi tayin usulü ve mülkiyetin statüsü, size geçen ders sıralamış olduğum belli başlı ekonomik kıstasları teşkil eder. Fakat aynı zamanda, ekonomik gelişmenin safhalarını da bu kıstaslar arasında göz önünde bulundurmak gereklidir. Rusya'nın rejimi batı sistemlerinin bir veya yarım asır evvel geçirdikleri gelişme safhalarına paralel olarak, geçirmiş olduğu ekonomik safhalara ve iradî bir planlamaya göre tesbit edilir. Bütün müşahhas ekonomik sistemler nüfus ve coğrafi faktörlerle siyasi ve ahlâki faktörlerin tesiri altındadırlar. Rus geleneği, ihtilâl arzusu ve planlamacılığın Sovyet bürokrasisini oluşturduğunu zannetmek pek kolay olmasa gerek. Belki de bu üç faktörle Sovyet sistemi tesbit edilmiştir. Sistemleri müşahhas bir şekilde anlatmak ve mukayese etmek tecrübesine girilirse size şimdiye kadar saymış olduğum faraziyeleri iyi kullanmak gerekir.

Kapitalist olduğu söylenen ekonomileri vasıflandırmaya çalışacağım.

Tamamen sanayi toplum tipleri arasına girmeyen Hindistan gibi az gelişmiş ekonomileri bir kenara bırakıyorum. Hindistan toplumu, bünyesinde batı fabrikalarına benzeyen fabrikalara sahip olabilir fakat bu fabrikalar bugüne nazaran çok düşük olan 2,5 milyon emeği barındırmaktadır. Hindistan ekonomisinde, sadece sınırlı bir sektör sanayi üretim modelini teşkil etmektedir. Ben sadece batı avrupa kapitalist ekonomileri ile Amerika Birleşik devletleri ekonomisi ile ilgileneceğim.

Bilhassa sanayide, üretim açısından hâkim olan işletme tipi kapitalist işletme tipidir. Fakat Batı Avrupa'da millileştirilmiş işletmeler, öyle mülkiyet işletmeleri ile birlikte yaşamaktadır. Fransa'da kömür işletmeciliği devlete aittir.

Amerika'da ise bu işi özel işletmeler, özel teşebbüsler ifa etmektedir, çünkü ister kamuya, ister özel bir işletmeye ait olsun, Amerika'da işletmeler arasında hissedilir derecede idari ve teknik farklar bertaraf edilmiştir. Batı ekonomileri ile Sovyet ekonomisi mukayesesinde göze çarpan bir nokta da şudur: Özel veya kamuya ait büyük kapitalist işletme üretim faaliyetinde bulunan yegane bir ünite değildir. Ziraatte, ticaretle veya sanayinin belirli bir kesiminde ferdi teşebbüsler, ferdi işletmelerde üretim faaliyetine katılırlar.

Tarihde alay konusu olan bir nokta üzerinde ısrarla duruyorum. Sovyet sistemi ile kapitalist sistem büyük sanayi işletmeleri arasında çok az bir farkın göze çarptığını ve tarımda, ticaretle ve sanayide küçük ferdi işletmelerin büyük işletmeler dolayısıyla yaşayıp, yaşayamayacakları meselesi marksist bir kavram olarak ileriye sürülmüştür.

Birleşik devletlerin ve Avrupa memleketlerinde tarım alanında, kapitalist işletmenin, Marx'ın İngiliz tarımında müşahade ettiği gibi ziraat işçisi, çiftçi ve kapitalist işletme sahibi arasındaki ayırma sebebiyet vereceği ve bu durumun gelecek için hâkim bir karakter taşıyacağı fikri azınlıkta kalmıştır. Tek bir tip yaratmak suretiyle kapitalist toplumu genelleştirmek için harcanan gayretlere göre bir kıyaslama yapılacak olursa, Sovyet sistemine getirilen üretim yeniliklerinin daha az tesirli olduğu görülecektir. Bu olay üzerinde bir an düşünecek olursanız, batı memleketlerinde mevcut olan bir çok siyasi tepkileri kendi kendinize açıklarsınız. Marksist propoganda ve doktrine karşı en az hassas olan sosyal topluluklar, kamu işletmesinin ortadan çekilmesinin genelleştirilmesini isteyen topluluklardır. Doktrinin ne olduğunu anlamayan değil, onu açık-

ça anlayan sosyal topluluklar Sovyet doktrinine karşı çıkarlar ve onu reddederler.

Mübadele açısından, kapitalist ekonomiler, dünya devresinin içinde olduklarından bu ekonomilerde meydana gelen mübadeleler Sovyet sistemindeki mübadelelere göre daha az karmaşıktır. Az gelişmiş bir ülke olan Rusya'da uygulanan ilk planlı ekonomi denemesinin başarılı olmadığı söylenir. Ekonomisinin tamamının planlamaya dayalı olduğu bir memleketin mümkün olabilmesi, ancak o memleketin kendi kendine yeterli olabilmesiyle gerçekleşebilir. Bu yüzden, gıdasının yarısından çoğunu dışarıdan temin etme mecburiyetinde olan İngiltere'de merkezî bir planlama yapılmasının sebebi anlaşılamamaktadır. Hemen hemen bütün ham maddeleri bünyesinde bulunduran Rusya'da, dış ticaret marjinal bir rol oynamaz. Tanımlama icabı, planlamacıların kudreti memleket sınırında sona erer. Planlamacıların aynı anda kendi alıcılarının ve kendi işletmecilerinin hocası durumunda olmaları halinde kendi mallarını onlara sunamazlar. Dışarıya satış yapılmak istendiği zaman, dışarıdakilerin satın almayı kabul etmeleri gerekir. Rusya bugüne kadar geniş ölçüde yabancı alıcıların arzularını bilmiyordu.

Tüketim açısından, kapitalist toplumlarda fertlerin piyasa üzerindeki kararlarının hâkim bir rolü vardır. Bugünkü kapitalist toplumlarda, tüketicilerin piyasa üzerindeki kararlarının doğrudan doğruya üretimi tayin edebileceğini söylemek yanlış olur; ancak uzun vadede tüketiciler arzu ettikleri şu veya bu maddeyi tüketim malları piyasasından tedarik edebilirler ve tüketicilerin kararları dolaylı olarak üretime tesir eder.

Kapitalist ekonomide tüketicinin etkinliği devletin git-tikçe artan müdahaleleriyle sınırlandırılmaktadır. İkinci

dünya harbinden beri tasarrufu teşvik amacıyla ve eğer tasarrufu tayin etmek için başka alternatifler bulamazsa yatırımların miktarı üzerinde tesirini icra etmek üzere devlet, kaynakların tüketim ile yatırım arasında dağılımını değiştirir. İkinci bir şekilde devlet kendiliğinden gelirlerin dağılımını da değiştirebilir; sosyal kanunlar ve hazineyle ilgili kanunların varlığı gelirlerin dağılımında değişiklik meydana getirir. Ve nihayet devlet, klasik ve geleneksel yatırım-tasarruf dolaşımını (sirkülasyon) değiştirmek için muhtelif şekillerde müdahale eder. Yatırımların gerek işletme çapından, gerekse hazine kanalından temin edilecek sermayeler ile yapılması, yatırımlar için gerekli kollektif bir sermaye tedariki usulüdür.

Son olarak kapitalist ekonomik sistemler içerisinde işletmeciler ve işçiler ayrı ayrı sendikalar halinde topluluklar meydana getirirler. Kapitalist ekonomilerde fertler, topluluklar ve devlet toplulukları arasında devamlı olarak bir rekabet vardır. Batı sistemlerinin en büyük vasıflarından biri, işçi sendikalarının devlet iradesine boyun eğmeden mücadelelerini yürütebilmesidir.

Sovyet sistemine ters düşen kapitalist ekonomik sistemin özellikleri hülâsa edilecek olursa, dört tane belli başlı özelliğin mevcudiyetini söyleyebilirim :

1. Kapitalist ekonomik sistemler, özellikle tarım ve ticaret alanında şahsi işletme ve ferdi mülkiyet ile mülkiyet şekilleri bakımından büyük farklılıklar gösterirler.

2. Kapitalist sistemler, millî ekonomilerini dünya ekonomisinden köklü bir şekilde ayrılmasına izin vermedikleri gibi dış ticaret ihtiyaçlarına da katlanırlar.

3. Millî kaynakların dağılımında, tüketicilerin hâkimiyetleri bir tesir icra eder.

4. İşçi sendikaları devletleştirilmemiştir.

Şimdi daha evvel kısmi olarak anlattığım Sovyet sistemine geçelim ve bu sistemi yapacağımız tahlillerin her noktasında kapitalist sistemle olan farklılıklarını göstereyim. Özel bir planlama ekonomisi olan Sovyet ekonomik sisteminin planlı bir ekonominin prototipi olamayacağını unutmamak gerekir.

Üretim açısından, Sovyet sisteminin birinci özelliği tarım, ticaret ve bütün sanayi sektörlerindeki büyük işletmeye kollektif mülkiyet iradesinin sokulmasıdır. Sovyet ekonomisinin muhtelif sektörlerinde alınan neticeler incelendiği zaman şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır: Sosyalistlerin çok büyük ümit besledikleri sektörlerde alınan neticelerden ziyade diğer sektörlerde daha iyi neticeler alınmıştır; buna örnek olarak büyük endüstride göze çarpan neticeler alınmasına rağmen, tarımda alınan neticeler çok aşağı bir seviyede olmuştur. Tarımda ferdi işletme ve ferdi mülkiyetin olması böyle planlı bir sanayi ekonomisi için bu durumun ekonominin bütün sektörlerine tatbik edileceğine delalet etmez. Sovyet sisteminde dahi büyük işletmeye ve kollektif mülkiyete bazı sınırlar konmuştur şöyle ki, en azından iki tane hususu sayabiliriz: Sovyet yöneticileri ferdi teşebbüs olarak faaliyette bulunan kolhoz işletmelerine ve vatandaşlarına ferdi mülkiyet açısından toprağın belirli kısmına malik olmalarına müsaade etmişlerdir. Lopin olarak adlandırılan ve kolhozların küçük bir parçası olan bu ferdi küçük işletmeler hemen hemen etin ve sütün yarısını temin ederler. Diğer taraftan Sovyet yöneticileri evlerin inşa edilmesi meselesinde bir istisna getirmişlerdir. Birkaç senedir inşaat sanayiinde yenilikler getirmiş olup gerekli malzemeleri temin eden bu vatandaşlara kendi evlerini yapma imkânı verilmiştir.

Tarımda kollektif mülkiyetin iki veçhesi vardır: Bir ta-

raftan milli kollektif mülkiyet ki, adına s o v k h o z denilmektedir, diğer taraftan kooperatifin mülkiyetinde bulunan da kolhoz olarak adlandırılır. Ştalin'in vasiyetname olarak yazılmış eserinde kolхозlardan, ekonomik gelişmenin gerçekleştirilmesi gerekli olan geçici bir devre, sovkhozlardan ise vazgeçilemez bir kollektif mülkiyet olarak bahsedilmektedir. Fakat Stalin bu eserde, kolхозlardan sovkhozlara ne zaman geçileceğinden dem vurmamıştır.

Mübadeleler açısından senelerce dünya piyasasına göre imtiyazlar gösteren Sovyet sisteminin karakteristik çizgisi ve özellikle dış ticaret açısından çok zecri bir planlamaya başvurulması, bu sistemin genel hatlarını ortaya koymuştu. Ekonomik sistemi yola koyabilmek amacıyla NEP (New economic policy = Lenin devrinde yürütölen yeni iktisat siyaseti devresi) zamanında dahi özel girişime imtiyazlar verilmesini Sovyet yöneticileri kabul etmişlerdi, fakat iki önemli nokta üzerinde, yani rejimlerinin temeli olan; dış ticaret tekeli ve sanayide üretim araçları kollektif mülkiyeti prensipleri üzerinde Sovyet yöneticileri hiç bir imtiyaz tanımamışlardır.

Planlanmış bir dünya ekonomisini kavram olarak anlamak mümkündür. Birkaç senedir Sovyet mntıkası içinde milli ekonomiler arasında artan müzakereler devam etmektedir. Sözün geliş planlamacılar, yabancı alıcılara kendi mallarını satın almaya zorlayamazlar. Fakat muhtelif milli ekonomiler planlanmış ise Asya-Avrupa seviyesinde bir planlamacılık ki zaten Weimar'dan Hanoı'ye kadar geniş bir ölçüde gerçekleşmek üzeredir, milli ekonomiler arasında mübadeleyi kolaylaştıracaktır.

Böyle düzenlenmiş bir sistemde sömürme fırsatları meydana çıkacaktır. Sosyalist nazariyeciler kapitalist mü-

badelelerin âdil olmamalarını kınamaktadırlar. Bu nazariyeciler en kuvvetli ekonomilerin mübadele şartlarına göre kârları kendi lehlerine çevireceklerini söylemektedirler. Bu doğrudur, ancak planlanmış bir ekonomik sistemde dahi aynı olay pekâlâ ortaya çıkar. Yugoslavlar Rus yöneticileri ile yaptıkları anlaşma gereğince Rusya ile yaptıkları mübadelelerin Moskova lehine dönüştüğünü ve sömürdüklerini şikayet konusu yapmışlardır. Yugoslavlara göre, Rusların ham maddeyi dünya piyasa fiyatının altında bir oranla Yugoslavya'dan satın aldıkları ve bu ham maddeyi fabrikalarda işledikten sonra yüksek fiyatla tekrar Yugoslavya'ya sattıkları iddiası mevcuttur. Sömürülme tehlikesi, fiyatların keyfi karakter taşımasından ve mallar arasında adâletli bir paritenin tesbit edilememesinden doğmaktadır. Ancak sosyalist ekonomiler şimdiye kadar kapitalist ekonomi fiyatlarını kullanmakla milletler arası mübadelelerde adâletli bir davranışta bulunmuşlar ve en azından bu durum iki farklı sisteme sahip ekonomiler arasında şerefli bir uzlaşma yolunu açmıştır.

Sistemin işleyişi ve tüketim açılarından gerçekleştirilmesi gereken hususlar Sovyet sisteminde en belli başlı objektifleri şunlardır: Hızlı bir sanayileşmeye yer vermek, kollektivitenin en güçlü kaynaklarını harekete geçirmek, yatırımların büyükçe bir kısmını ağır sanayiye tahsis etmek. Fakat ağır sanayiye öncelik verme fikri ile ekonomik planlamacılık fikri arasında mantıki bir ilişki yoktur. Doktrin açısından ve tarihi sebeplerden dolayı Sovyet yöneticileri kollektivitenin kuvvetini sağlamlaştırmak istemişlerdir. Planlı bir ekonominin daima kuvvetli bir ekonomi olacağına karşı çıkıldığı zaman sosyolojik veya siyasi bir sav formüle edilmiş olur. Askeri masrafları kısmak suretiyle tüketicilerinin hayat seviyelerini en hızlı bir şekilde yük-

selden planlamacıların bulunduğu planlı bir ekonomiyi tahayyül etmek mümkündür.

Her iki zıt sistemde yapılmayan temel ayrımlar üzerinde ısrarla duruyorum. Planlamacılığa düşman olanlar, Sovyet misalinin her türlü ekonomik planlamacılığa kötü örnek teşkil etmesini arzu etmektedirler. Bazı acayip Rus hayranları ise, Sovyetler Birliği tarafından resmi olarak kabul edilen olayları bilmemezlikten gelmektedirler. Yakın bir tarihe kadar Sovyet ekonomisinde hedefler idareciler tarafından tayin edilir, fertlerin piyasa üzerindeki tercihleri tesirsiz hale getirilirdi. Fertlerin tüketim dağılımı ve kollektif kaynakların dağılımı üzerindeki tesirleri ortadan kaldırılmış idi. Birkaç seneden beri ise Sovyet planlamacıları reklamcılık, hayat seviyesi, pazarlama noksanlığı gibi meseleleri ortaya koymaktadırlar. Piyasadaki mallar ile satın alma gücü arasında devamlı bir fark olmasına rağmen şimdiye kadar arzedilen bütün mallar satın alınıyordu. İki üç seneden beri Sovyet tüketicisine, hayat seviyesinin yükselmesiyle arzedilen malları seçme imkânı verilmiştir. Hayat seviyesinin yükselmesi ölçüsünde kötü satış tehlikesi artar.

Ekonomik sistemin işleyişini ihtiva eden kredi ve para nötr olarak kavranmıştı. Bildiğiniz gibi kredinin bu fiyatı olan faizin nispeti ise kapitalist ekonomilerdeki gibi olmayıp, her zaman geçerli olmak üzere bir tek kerede tayin olunuyordu. Faiz nispetinin, kaynakların, yatırımların ve tüketim arasındaki dağılımı üzerinde hiç bir tesiri yoktu. Kredi fiyatı ve faiz nispeti, işletmelerin sonsuz kredi taleplerine mani oluyordu.

Para, aynı şekilde Sovyet sisteminde nötr olarak kabul edilmmişti, çünkü planlama nazariyesine göre piyasada emre amâde olan mallara göre maddi gelirlerin dağıtılması ge-

rekirdi. Netice olarak enflasyon Sovyet sisteminin devamlı bir verisi olup, son senelere kadar belki de bugüne kadar devamlı bir tehlike olmuştur. Beş yıllık planların ilk sene-lerinde 1928 ila 1938 arasında fiyatlar büyük bir yükselme göstermiş ve altı yedi misli çoğalmıştır. Miktarca satın alınacak malların değerinden daha yüksek gelirlerin dağıtılması, en kısa zamanda en fazla fabrika yapılması, fiyatların yüksekliği, planlamacılar tarafından alınan kararların arzu edilmeyen neticeleriydi.

1928'den beri plan tarafından öngörülen hedeflerin ana gayesi ağır sanayiye kavuşabilmekti, yoksa küçük sanayi ve tarım söz konusu değildi. Eğer plan akli bir bütün olmuş olsa idi, bu planın öğeleri arasında dayanışma olacaktı ve hiç bir zaman bir sektörde ulaşılan hedef, diğer sektörde ulaşılan hedefin altına veya üstüne çıkamayacaktı. Gerçekde ise bu rasyonellik bütün olarak görülememektedir. Planlamacılar öncelikle tesbit edilen hedefleri birkaç sayıda sektör üzerinde toplayıp sahip oldukları kaynakları bu sektörlerle kanallı ediyorlardı ve böylelikle diğer sektörlerde bir boşluk meydana geliyordu.

Bu bahsi bitirirken bir hikâye anlatacağım. Birinci beş yıllık plan zamanında Rusya'da yaşayan bir fizikçinin hikâyesini işitmiştim. Bu fizikçi planın öngördüğü meseleleri görüşmek üzere bir müzakereye iştirak eder. Bu toplantıda meşhur Sovyet idarecisine bir sanayi dalında ulaşılması gereken bir husus hakkında tekliflerde bulunulur. Sovyet idarecisi: «Amerika'da ne kadar üretiliyor?» diye sorar. Kendisine Amerika'da üretilen miktarı planlamacılar hemen söylerler. Bunun üzerine idareci: «İyi öyleyse, sizde % 25 daha fazla üretin» diye cevap verir. Diğer bir şekilde söylemek gerekirse, planlama ilk önce kapitalist memleketleri yakalamak ve onları geçmek için çok dikkatli he-

defler tayin etmektedir. İlk planları pek hesaplı yapılmamıştır, fakat uygun olacak dikte edilen teşebbüsler serisi ortaya çıkmıştır. Her zaman başarılı olduğu söylenemeyen metotlarla da başarılı neticeler elde edilebilmiştir.

SANAYİ TOPLUMU VE BÜYÜME

Geçen derste, her iki tip ekonomiye karşı ileri sürülen delilleri ortaya koymuş ve her iki toplumun özelliklerini belirten kıstasların neler olduklarını anlatmıştım. Batı toplumlarında işletme şekli kapitalist işletme şekli olup, bunun yanında gerek hukukî açıdan gerekse boyutları bakımından muhtelif işletme şekilleri ortaya çıkabilir. Diğer taraftan kapitalist toplumda, tüketicilerin tercihleri ön planda olup, iktisadî öznelerin davranışlarına göre, üretim yönünü tayin etmektedir. Batı toplumlarının çoğunda işçi sendikaları devletleştirilmemiştir. Devlet tam istihdamı sağlamak ve gelirlerin dağılımını değiştirmek için müdahaleci bir fonksiyona sahiptir. Ve nihayet, milli ekonomiler milletlerarası piyasanın dışında kalamazlar, yalnız planlamacıların yetkisinin memleket sınırlarında durdurulduğu planlı bir ekonomide bu durum yasaklanmıştır.

Devletin düzeltici müdahaleci ve işçi sendikalarının devletleştirilmemeleri, geçen asrın kapitalist toplumlarının değil, halihazır gelişme derecesinde olan batı toplumlarının özelliklerindendir.

Sovyet tipi bir ekonominin çizgilerini inceledim ve şu kanaata vardım ki, gerek ticaretle, gerek tarımda, gerekse

sanayide; büyük işletmelere ve kollektif mülkiyet fikrine yer verilmektedir.

İşletme şekli hakkında tam bir genelleştirme yapılamaz, özellikle halk demokrasilerinde ferdi mülkiyet tarım alanında kısmi olarak varlığını sürdürmektedir. Planlı sanayi ekonomilerinde, tarımdaki ferdi mülkiyet sistemi hariç, ekonominin diğer sektörleri kollektifleştirilir.

İkinci olarak, planlı ekonomilerde tüketicilerin ekonomik davranışları göz önünde bulundurulmayıp; milli kaynakların, tüketim ile yatırım arasında dağılımına karar veren hâkim otoriteler; planlamacılar. Diğer taraftan kaynakların muhtelif sektörler arasında dağılmasında tüketicilerin kararları hariç tutulmaktadır. Neyin, hangi şartlarda üretileceğine karar veren planlamacılar. Tüketicilerin karar verme imkânlarının kaldırılması planlı bir ekonomi için nazari alanda gerekli bir özellik değildir. Ekonomi belirli bir gelişim seviyesine ulaştığı zaman, planlamacılar, tüketim mallarının fiyatlarının dalgalanmasına müsaade etmekte ve tüketicilerin kararlarına göre fiyat inişleri ve yükselişleri meydana gelmektedir. Kaynakların, üretim seviyesinde dağılmasında tüketicilerin verdikleri cevaplar rol oynamaktadır.

Sovyet planlamacıların sanayileşme hareketini temel sektörler üzerinde yoğunlaştırmaları ve bu yolda karar almış olmaları, talebi karşılamayan tüketim mallarının tüketicilerin ellerinde bulunan gelirlerden daima noksan olarak arz edilmesi sebebiyle tüketicilerin faal bir rol oynamalarını engellemiştir.

Sovyet planlamacıları, en kuvvetli endüstrinin ağır endüstri olduğuna inanmakta; kömür, çelik ve enerji kaynakları gibi temel maddeler üretimine dönük yatırım kararları aldılar ve kısa zamanda en büyük neticelere varmak

istediler. Başlangıçta hızlı verim almak için en iyi yatırım kaynaklarını seçtiler. Şüphesiz yatırımların seçiminde, siyasi görüşler ve daha çok gelişmiş batı ekonomilerinin arz etmiş olduğu modeller çok tesirli olmuştur.

Prensip olarak ,toptan fiyatlar planlamacılar tarafından tayin ediliyordu. Fakat neticede gerek toptancı ,gerekse perakende fiyatları orantısız olarak artma temayülü göstermiş ve bu artışta planlamacıların kararları tesirsiz kalmıştır. Perakende fiyatlar esas itibariyle büyümenin ihtiyaçlarına göre tayin ediliyordu. Yatırımları ve üretimi yeniden genişletme gayesiyle, marksist bir tabirle artık değer birikimini sağlamak için her ekonomi tüketimini kısma mecburiyetindedir. Sovyet ekonomisinde, tüketicinin kısılmasında dolaylı vergilendirme mühim bir rol oynar. Bu vergilendirme sayesinde, tüketim mallarının fiyatları ile bu tüketim mallarını üreten üreticilere ödenen fiyatlar arasında fark doğmaktadır. Devlet gıda maddelerini piyasadan ucuza almakta, sonra da bu gıda maddelerini şehirdeki tüketicilere çok pahalıya satmaktadır. Bu fark (fiyat farkı), tamamen tüketicinin dolaylı olarak satın aldığı tüketim malının vergilendirme usulüyle devlet bir fon teşkil etmekte ve bu fonu yatırıma tahsis etmektedir. Burada bahsedilen mesele, Batıda dolaylı vergilendirme yoluyla yaratılan cebri tasarrufa tekabül eder. Sovyet ekonomisinde, dolaylı vergilendirme usulüyle yaratılan cebri tasarruf ile yatırımların % 55 veya %60 ı gerçekleştirilmiştir. Özellikle tüketim maları üzerindeki vergi miktarı yüksek tutulmuş ve çeşitli maddeler üzerindeki vergilendirmeler, farklılıklar göstermiştir. Eğer vergi sadece lüks ve yarı lüks maddelere inhisar etmiş olsaydı, yatırımlar için lüzumlu olan fonlar yeterli olmayacaktı. Devletin, tüketim mallarının fiyatlarını istediği gibi değiştirebilmesi bu vergilendirme sayesinde ol-

maktadır; ve çeşitli tüketim malları arasındaki maliyet farklılıklarının fiyat değişimleri ile bir ilişkisi olmamaktadır. Bir maddenin maliyet fiyatı iki veya üçle çarpılmakla vergi miktarı blunmakta, netice itibariyle çeşitli kategorilere ait tüketici grupların ihtiyaçları, planlamacılar vasıtasıyla yerine getirilmektedir.

Rusya'da, ferdi işletmenin bünyesi içinde kalan bir kâr fonu mevcuttur. Bu fonun büyükçe bir kısmı işletme müdürüne ayrılmıştır. Sovyet planlamacıları bu fonların önemli kısımlarını maximum verimi elde edebilmek amacıyla işletme müdürlerine tahsis etmişlerdir. Bu kâr fonu batıdaki işletme kârına tekabül etmekte ise de, birbirlerinden ayrıldıkları noktalar vardır: İşletme kârı, kapitalist bir sistemde, müteşebbisleri üretilecek olan malın miktarını çoğaltmalarını teşvik için verilir. Sovyet sisteminde ise kâr fonu, bizzat işletme müdürünü, başarısından dolayı teşvik etmek için verilir. Kâr, maximum verime ulaşmak için bir nevi teşviktir, yoksa üretilmesi tasarlanan malın miktarını çoğaltmağa teşvik etmek değildir.

Sovyet ekonomisi, ikinci dünya savaşının sonrasına ve bugüne kadar dünya piyasasından ayrılmıştı, fakat geniş ölçüde planlanmış milletlerarası mübadelelerin oluşturulduğu ikinci bir dünya piyasası 1945'den itibaren kapitalist dünya piyasasına rakip olarak gelişmiştir.

Siyasî bir sisteme bağlı olan Sovyet sistemi, batı sistemiyle karşılaştırıldığı zaman bünyesinde bir takım farklılıkların ve benzerliklerin mevcudiyetine şahit oluruz. Siyasî sistemin ekonomik sisteme bağlı olduğu nazari açıdan hiç bir zaman söylenemez ama, bu ekonomik sistemin siyasî sisteme bağlı olduğu iddia edilebilir. Sovyet sistemi bünyesinde sendikalar devleştirilmiş olup tek parti mevcuttur. Propaganda, reklam ve basın devletin tekelindedir.

Parti tarafından tesbit edilen siyasi çizgi herkes için emredicidir. Siyasi ve iktisadi doktrin resmi olarak tesbit edilmiştir. Bu doktrin prensipleri bakımından çok katı, tatbikatında ise değişebilen bir özellik arzetmektedir. Batı tipi ekonomiler ile Sovyet tipi ekonomiler mukayese edildiği zaman, hangisinin ekonomik bakımdan daha tesirli olduğu neticesine ulaşma kolay değildir.

Kendine has bir ekonomik sistemi ihtiva eden Sovyet toplumunu anlamak ve yorumlamak için şu noktalardan hareket etmek gereklidir:

- a) Planlı ekonomi. b) İdeolojik ve tekelci ihtilâl
- c) Ekonomik gelişme safhası.

Ekonomik toplum nazariyesi ile ekonomik gelişme nazariyesinden her ikisi de bugünkü edebiyatta klasikleşmişlerdir. Buna mukabil her iki nazariyeyi birleştirmek için teşebbüsde bulunmaktadır.

Dil bilimi üzerine birkaç müşahedede bulunmak istiyorum. Benim de bugüne kadar kullandığım büyüme, gelişme, ilerleme gibi üç ayrı farklı kelime kullanılmaktadır. Kavramların hakiki mânası üzerinde tartışmak gerekli olmayıp, herkes kendi kullandığı dili seçmekle serbesttir. Mühim olan kelimelere verilen mânalar üzerinde hemfikir olmaktır.

Bazı yazarlar toplumun ekonomik değişimi büyüme kelimesiyle; nüfus başına veya global olarak üretimin artmasını ise, gelişme kelimesiyle belirtmekle iki deyimini birbirinden ayırmaktadırlar. Ben böyle bir ayırıma girmek istemiyorum. Büyümenin ekonomik gelişmeyi doğurduğu ve ekonomik gelişmenin büyüme ile olacağı kanısındayım.

Colin Clark gibi yazarlar, benim büyüme olarak adlandırdığımı, ilerleme olarak adlandırmaktadırlar. Üretilen miktar çoğaldığı anda, bir mânada ilerleme vardır. Ben

şahsen ilerleme kavramını kullanmayacağım, çünkü bu ilerleme kavramını gelişmenin ve büyümenin tarzları olarak kabul ediyorum.

Büyüme problemi, bugünün modern ekonomik ilminin merkezi meselelerindendir. Büyüme probleminin sebeplerini incelemek çok ilginçtir.

Her devirde, iktisat ilmi gerçeğin görüntüsünü anlamak için belli başlı hedeflere yönelmiştir. Merkantilist çağda zenginliklerin ve kuvvetin mevcudiyeti ancak kıymetli madenlerin elde edilmesiyle olabilirdi. Diğer bir çağda ise mübadele ve ticaret hürriyetinin kısılmasından endişe duyuluyor, zenginlikleri arttırabilmek amacı ile tabii kanunlar aranıyordu. Yakın çağda ise dikkatler denge kavramı üzerinde toplanıyor ve dengesizliğin kendiliğinden fiyatlar mekanizması ile giderilebileceği savunuluyordu. Bugün ise herkes büyümeden bahsetmektedir. Batı toplumları, tarihi, v.s. sebebler dolayısıyla Asya ve Afrika gibi az gelişmiş toplumlara nazaran daha zengindir. Bir taraftan batı sistemi ile Sovyet sistemi ve her iki sistem de meydana gelen zıt ve benzer olaylar, diğer taraftan az gelişmiş toplumlar ile batı toplumlarındaki kaynakların orantısızlığı iktisatçıların dikkatlerini büyüme kavramına çevirmelerine sebep olmuştur. Merkezi gayenin değişmesi bilginin gelişmesine sebebiyet vermiştir. Netice itibariyle iktisat, bünyesindeki mevcut modern büyüme nazariyesiyle bertaraf edebilmiştir.

İlk tenâkuz, makro-ekonomi ile mikro-ekonomi arasındaki ilişkiyi ihtiva eden bir tenâkuzdur. Makro ekonomi alanında geçerli olan meseleler, mikro ekonomi alanında geçerli olamamaktadır. Bu tenâkuzu izah eden tasarruf misalini ele alacağım.

Eğer bir fert tüketimden çekinirse tasarrufu çoğalır. Ta

sarrufunu çoğaltırsa daha çok emre amâde sermayesi oluşacak ve böylece yatırım imkânı fazlalaşacaktır. Tek bir iktisadî özne (fert) için geçerli olan bu durum global seviyede ele alınırsa geçerliliğini kaybedecekti. Modern bir ekonomide, Keynes bu durumun geçerli olamayacağını şöyle ispatlamıştır: «Tasarrufun fazlalığı talebin azalmasına, talebin azalması üretimin düşmesine, üretim seviyesinin düşmesi de yatırımların hacmine menfi olarak tesir eder.» İktisat ilmi ferdî seviyede ve global seviyede oluşan hadiseleri kavramıştır. Makro hedefe ulaşabilmek amacıyla modern ekonomi büyük çaba sarfetmiştir. Marx ve Keynes büyümenin bugünkü kavramlarını doğru keşfettikleri için her ikisi de büyük nazariyeciler arasına girmektedir.

İkinci tenâkuz, denge ve dengesizlik kavramlarını ihtiva eder. İktisat ilmi, ekonomik gerçeğin temel vasfı olan denge mefhumunu kullanır ve bir sistemin muhtelif değişkenleri arasındaki karşılıklı ilişkileri öğrenmeğe çalışır. Bir mamûlün fiyatı nazari açıdan diğer bütün mamûllerin fiyatına göre oluşur, bir malın fiyatı üretim şartlarına göre ayarlanır. İlerlemiş bir ekonominin esası, aynı zamanda, devamlı olarak dengesizlik halinde olmak suretiyle, muhtelif işletmeler ve muhtelif sektörler arasında eşit olmayan gelişmeler gösterir ve fiyatlar daima dalgalanır. Statik ve dinamik ayırımı ekonomiler için birer faaliyet göstergesi olup, denge şeması kısa ve uzun vadelerde ekonomik devreleri izah eder.

İktisatçı, en iyi ekonomik rejimin nasıl olması gerektiğini kendi kendine sormuştur. Oysa, mikro seviyede olayları incelerse fiyatlar mekanizmasına doğru yönelecektir. Eğer dünya ekonomisi ile milli ekonomi arasındaki ilişkileri incelerse, kendiliğinden oluşan denge ile

azamî üretimi sağlayan mübadelelerin serbestçe yapılmasına taraftar olacaktır.

Büyüme nazariyesi bütün bu meselelerin yeniden düşünülmesini zorlamaktadır. Bu nazariye makro seviyede olup, zamanın akışına göre üretimin gelişimini kavramaya çalışır. Denge unsurundan hareket etmeyen bu dinamik kavram, birbirini takip eden dengesizlikleri izler. Ve nihayet uzun vadeli ekonomik olaylara bağlanır. Büyüme nazariyesini müdafaa edenlere göre, kısa devreler ekonomik olayların tahlilinde tâli durumda kalır. Simiand'ın incelediği uzun devreler bile bu nazariyenin öncüleri için tâli planda kalan ekonomik olaylar olup, onlara göre bir mâna ifade etmemektedir. En iyi ekonomik rejim meselesi büyüme nazariyesi ile yeni bir şekil almıştır. İktisatçıların planlamaya dayalı bir rejimi tercih etmelerinin sebebi, büyümenin, en hızlı bir şekilde bu planlı rejimde yürüyebilme imkânı bulmasındandır. Dış ticaret nazariyesinin de yenilenmesi gerekir, çünkü milletlerarası iş bölümüne prensip olarak elverişli olan ticaret politikaları büyümenin ihtiyaçlarına ters düşmektedir.

Ekonomik nazariyenin geleneksel safhalarını anlatan, büyüme problemine yer veren bir iktisat el kitabına sahip olmayı tahayyül edebilirsiniz.. Fakat benim arzu ettiğim şey klasik kitapları tetkik etmeniz ve büyüme nazariyesi ile ilgili esaslı noktaları çıkarabilmenizdir.

Büyüme nazariyesi ile ilgili olarak, «ekonomik ilerlemenin şartları» adlı Colin Clark'ın klasik bir kitabı mevcuttur.

Fransızca yayınlardan ise Clark'ın kitabından faydalanılarak geliştirilen, değiştirilen, daha iyi bir hale sokulan ve okumanızda büyük menfaatler temin edebileceğiniz kitaplar şunlardır: «Yirminci asrın büyük ümidi», «1960

ekonomisi», «Makineleşme ve mutluluk». Bu kitapların yazarı M. Fourastie'dir.

Birkaç ay evvel yayınlanan İngiliz iktisat profesörü Arthur Lewis'e ait «Ekonomik gelişme teorisi» kitabı size tavsiye ederim. Bu eser Clark'ın kitabından daha çok, sosyolojik meselelere yer verir. Üstelik bu kitabın onbeş yıl sonra yazılması, 1940 ila 1955 seneleri arasında meydana gelen ekonomik olayları daha açıklıkla anlamınızı sağlamaktadır. Diğer taraftan, Clark'ın kitabı ekonomik büyümenin temel özelliklerini istatistikî bir şekilde tesbit etmiştir. Buna mukabil gelişmemiş ekonomilere inhisar eden M. Lewis'in kitabı ise büyümenin hangi şartlarla gerçekleşebileceğini anlatmaktadır.

Colin Clark'ın kitabında ortaya konulan büyüme nazariyesi uzun vadeli ekonomik hareketlerle ilgilidir. Bu kitap ekonomik tarihin neticelerini inceler. Elde edilen neticelerin hangi mekanizmalarla gerçekleştirildiğini tahlil etmez. Bu nokta üzerinde ısrar ediyorum, çünkü önemlidir. Colin Clark'e göre üretimin değeri, muhtelif sektörlerde zamana göre değişmektedir. Ancak Clark sebepleri ve mekanizmayı tahlil etmemektedir. Clark dikkatini istatistikler üzerine çevirmekte, büyüme için gerekli şartların neler olduğunu soruşturmadan büyümeyi incelemektedir.

Büyüme nazariyesi global bir nazariyedir. Global üretim değeri, ekonomi sektörlerine göre değer, nüfus başına düşen değer gibi üretilmiş değerleri tesbit ettiği için, büyüme nazariyesi ekonomik veçheleri inceler; fakat emeğin muhtelif sektörler arasındaki dağılımı ile hayat seviyesi ve yaşama tarzı değişikliklerini aynı anda inceler. Bu nazariye marksist sosyoloji geleneği içinde bütün toplumu kapsayan bir nazariyedir.

Size tavsiye ettiğim Colin Clark ve M. Fourastie'nin ki-

taplarını okuma fırsatını bulamayacaklar için her iki yazarın fikirlerini özetliyeceğim.

Hareket noktası basit bir fikirden oluşmaktadır: Modern ekonomide en mühim mesele çalışan başına veya nüfus başına üretilen değerin arttırılmasıdır.

Verilmiş bir düzen içinde, ki bu bir saatlik bir çalışma olsun, işçi gittikçe daha fazla bir değeri üretmektedir. Büyüme nazariyesi teknik ilerlemeyle ilgilidir.

Ekonomik ilerleme (büyüme) mefhumunu bir kenara bırakıyoruz. 1950 senesinde bir işçinin bir saatlik çalışma karşılığı ürettiği değer, 1850 senesinde bir işçinin bir saatlik çalışma karşılığı ürettiği değerden daha fazladır.

İkinci olarak, teknik tekamül, aynı malların her zaman daha fazla istihsal edilmesine dayanmaz. Sektörlere göre; üretimin, emeğin ve üretilmiş değerlerin dağılımı değişiklik gösterirse, teknik tekamülün rolü ortaya çıkar. Büyüme nazariyesi taraftarların klasik fikrine göre üç sektör birbirinden ayrılır. Birincisi tarım, ikincisi sanayi, geri kalan da hizmet sektörü olmak üzere üçlü bir ayırım yapılmaktadır.

Ekonomi üç sektöre ayrıldıktan sonra, büyüme nazariyecileri teknik tekamül hızının her üç sektörde eşit olduğunu müşahade etmişlerdir. Bir taraftan emeğin dağılımı, diğer taraftan milli gelirin dağılımı ve nihayet üçüncü olarak nüfus başına üretilen değer'in görüş noktalarına göre büyüme, herbirinin izafi ehemmiyetini değiştirmeye dayanır. Daha açık bir deyimle teknik inkişaf, tarım kesiminde çalışan nüfusun azalmasını mecbur kılar. Tarımda çalışmaktan vazgeçer, nüfusun bir kısmı endüstri sektörüne, sonra da hizmet sektörüne aktarılır. Bu transfer, tarım sektöründen sanayi ve hizmetler sektörüne doğru aynı anda meydana gelmez, çünkü sanayi sektöründe, is-

tihtdam edilen emeğin nasıl bir gelişme göstereceği problemi halledilememiştir. Sektörler arasındaki teknik inkişafın eşitsizliği ve ihtiyaçların doyum halinde olması sebebi ile, sektörler ihtiyaçlarının sınırsız olduğunu söylemişlerdir ve bunda da haklıdırlar; ihtiyaçlar arasında sadece boş zaman faaliyetleri olarak değerlendirilen ihtiyaçları saymak yeterli olur kanaatindeyim. Demek ki, ihtiyaçlar sonsuz olup tatmin edilmeleri gerekmektedir. Fakat tamamlayıcı bir prensip olarak müdahale eden ikinci bir husus vardır; ihtiyaçların bir çoğu doyma noktasına gelmiş olabilir. Belirli bir gelir toplamına erişildikten sonra gıda alımlarına ayrılan miktarlarda bir artma meydana gelmez. Aynı şekilde tüm toplumda bu sektörde zarurî ihtiyaçların tatmin edilmesiyle doyma noktasına ulaşıldığı zaman, bu ihtiyaçların ötesinde üretim faaliyetini oluşturacak olan emek, sanayi ve hizmetler sektörüne akacaktır. Gıda ihtiyacı arzusu bir noktada herkes için sınırlı olduğundan tarımda meydana gelen teknik tekamül sebebiyle toplam emeğin sadece belirli bir miktarı nüfusun gerekli gıda ihtiyacını üretecektir. Nüfusun bir bölümünün zarurî ihtiyaçlarının doyma noktasına ulaştırıldığı, diğer kesiminin ise ihtiyaçlarının tatmin edilmemesi bütün toplumların temel adaletsizliğidir. Meseleler global açıdan, makro ekonomi tahliline göre ele alınırsa, ihtiyaçların tatmini ile doyma noktasına teknik inkişaf sebebiyle ulaşılması halinde bugünkü modern toplumlarda, tarımda istihdam edilen emeğin miktarının azalmadığı görülür. Ancak bu durumun geçerli olabilmesi için bir şartı ilave etmek lazımdır: «nüfus miktarındaki artış, teknik ilerleme hızını aşmaması» gerçeği. Sovyet toplumlarında ve batı toplumlarında nüfusun artışı teknik inkişaf hızından fazla değildir. Batı da, doğumların azalması sebebiyle toplam nüfusun

belirli bir kısmı zarurî ihtiyaçlarını tatmin edebilmektedir.

İkinci derecede ihtiyaçlar da tatmin edilebilir. İkinci dünya savaşından itibaren Fransa'daki tekstil talebi artma eğilimi göstermiştir. Fransız ekonomisi büyüdüğü müddetçe, ferdi gelirlerden otomobil, buzdolabı gibi dayanıklı tüketim mallarına ayrılan pay artar, daha tâli derecede kalan tüketim malları için ferdi gelirlerden ayrılan pay ise azalır. Toplumun bütün gelirleri arttığı veya toplam üretim büyüdüğü takdirde bir sektörden diğer bir sektöre talep akışı başlar veya zarurî ihtiyaçlar tatmin edildiği ölçüde kaynakların büyükçe bir kısmı yeniden yapılacak mallar üzerine geçer.

Teknik ilerlemenin hızı sektörlerle göre farklılık göstermektedir. Teknik ilerleme hızı sanayide en fazla, tarımda daha az, hizmetler sektöründe ise hiç yoktur. Hizmetler sektöründe teknik ilerlemenin olmadığını M. Fourastie'nin misali ile anlatacağım. 1850 ila 1950 senelerinde bir terzi kalfasının veriminde hiç bir artma olmamıştır. Çünkü bir saatlik bir çalışma süresinde aradan yüz sene geçmiş de olsa meydana getirilen eser el emeğine dayandığı için verim değişmeyecektir. Aynı şekilde bir saatlik bir zihni faaliyette bulunulduğu zaman alınacak verim aynı olacaktır. Çünkü her iki misalde de teknik inkişaf ile verimi arttırmak mümkün değildir. Sanayi ve tarım sektöründe ise ilmi verileri üretime tatbik etme imkânı mevcut olup, nüfus başına düşen emre amâde sermayenin arttırılması, ilmin teknikte uygulanışı gibi meseleler teknik ilerlemeyi mümkün hale sokmaktadır; oysa ki, hizmetler sektöründe nüfus başına düşen sermayenin arttırılması her zaman mümkün olamamaktadır.

Büyüme nazariyesini ileri sürenlerin genel perspektif-

leri kabul edilecek olursa bugünkü toplumların devamlı bir şekilde dengesizlik gösterdiği ve bu dengesizliğin geçici bir devre sonunda tekrar dengenin tesis edilebileceği ispatlanmaktadır. Neticede; gelirlerin, emeğin, üretimin dağılımı ve fiyatlar arasındaki münasebetlerde meydana gelecek değişimleri büyüme, varsayım kabul etmektedir. Fakat tarih ufkunda, yeni bir denge unsurunun çok ileri bir zamanda nasıl meydana gelebileceği ve bu denge unsurunun ne olacağı hayal edilebilir. Teknik inkişaf sayesinde, çok ileri bir zamanda tarımda istihdam edilen emeğin miktarı en aza indirilebilir. Büyük Britanya'da tarımda istihdam edilen nüfus miktarı % 6'dır, ancak Büyük Britanya, gıdasının yarısını Amerika Birleşik devletlerinden ithal etmektedir. Teknik inkişaf düşüncesini genişletecek olursak öyle bir zaman gelecektir ki, sanayide ve tarımda istihdam edilen emeğin miktarı en aza indirilmiş olacaktır. Bu durumda, M. Fourastie'nin söylemiş olduğu son durum haline varmış olacağız. Sanayi ve tarım sektöründe istihdam edilen emeğin toplam miktarı % 10 veya % 15'den fazla olmadığı, geri kalan emek miktarının hizmet sektöründe istihdam edildiği bir devreye gelindiği zaman teknik inkişafın sonuna varmış olacağız. Gıdanın gökten düşmesine, otomobillerin yer altından zuhur etmesine kadar geçecek bir süre içinde, fertlerin ihtiyaçlarını tatmin etmek gayesiyle nüfusun çok az bir kısmı üretim faaliyetiinde bulunacaktır.

Ütopik olarak bu kavramın saçma olduğu söylenemez. Gıda ihtiyaçları, giyim ve otomobil ihtiyaçları birbirini takip edecek şekilde doyma noktasına varırlar. Amerika Birleşik devletlerinde nüfusun hemen hemen % 70'inin zaruri ihtiyaçları doyma noktasına ulaşmıştır. Bu durum az bir farkla otomobil, televizyon, radyo gibi dayanıklı tü-

ketim mallarında da bizi aynı neticeye götürmektedir. İlimi icatların büyüme nazariyesinin prensiplerini değiştirmek kaydı ve nüfus artışının tarımda istihdam edilen emeğin oranını arttırmaması şartıyla hizmetler sektöründe istihdam edilen emeğin oranı artma temayülü gösterir.

Modern toplumlar sadece işçi toplumları olmayıp, istihdam imkânına sahip hizmetler gören insan cemiyetleridir. XIX. asrın görüşüne göre toplumun çok geniş bir fabrika karakteri göstermesi gereklidir. Bugün ise çok geniş bir bürokrasi manzarası arz ediyoruz. Unutmayalım ki, büyümenin şartı tarım ve sanayideki teknik inkişafdır. Bir sektörden diğer bir sektöre geçişin; yani tarımdan endüstriye akışın sebebi, sanayi sektöründe nüfus başına düşen kazancın tarım sektöründen fazla olması sebebiyle meydana gelmektedir. Sanayi sektöründen hizmetler sektörüne veya tarım sektöründen sanayi sektörüne doğru, çalışan kimselerin geçmesini sağlamak toplumun zenginliğini arttırmak için yeterli değildir. Belki de bu emek seyyaliyeti, teknik gelişmeyi geriye doğru götürür.

Geçen asır ile bugünü kıyaslayabilmek amacı ile iyimserlik ve kötümserlik üzerine son olarak birkaç kelime söylemek istiyorum. XIX. asrın iyimserliği liberalizme dayanıyordu. Şahsi teşebbüs, rekabet ve ilim sayesinde zenginliğin fazlalaşacağı düşünülüyordu. XIX. asrın kötümserliği ise sosyalizme dayanıyordu. Marksistlere göre işler iyiden iyiye kötüleşecekti ve öyle bir zaman gelecektir ki, patlama, kapitalist toplumlar için vazgeçilemeyecek bir durum arzedecek ve en sonunda teknik inkişaf sayesinde işler yeniden düzelecekti.

M. Fourastie'nin sosyalist ve liberal olmayan bugünkü iyimserliği ise tamamen teknik inkişafa dayanır. Modern

ekonomik tarihin anahtarı, hem kapitalist rejimde, hem de Sovyet rejiminde geçerli olan teknik ilerlemedir.

Marksist veya antimarksist olan kötümserliğe gelince, marksist kötümserlik XIX. asrın kötümserliği ile aynı mânaya gelmektedir. Antimarksist kötümserlik ise, liberal rejimin yıkılacağı ve planlı Sovyet rejiminin giderek daha despot bir karakter taşıyacağı ve sonunda teknik inkişafı durduracağı şeklinde yorumlanır. Demek oluyor ki, marksist mânada bir iyimserlik ile antimarksist mânada bir kötümserlik mevcuttur.

Ben şahsen ihtimalci mekteptenim. Ben ne sonsuz bir teknik ilerlemenin ne de kati felaketlerin gereğine inanıyorum. Teknik inkişafın her iki zıt toplumda da yaşayabileceğine ve bu inkişafın en azından şu iki şarta bağlı olduğunu söylüyorum:

1. Kaynakların gelişmesi ve nüfus artışı arasındaki ilişki.
2. Üretim vasıtaları ile tahrip vasıtaları arasındaki ilişki.

Aynı anda insanların yeteneği arttırılmadan üretim vasıtalarını genişletmek imkânsızdır. İnsanların, biriktirdikleri vasıtaları kesinlikle ne şekilde kullanacaklarını öngörmek zordur.

BÜYÜMENİN TAHLİLİ

Bu dersi de genel olarak büyüme nazariyesine ayırdım. Özellikle Amerikan toplumu olmak üzere, batı ekonomileri ile Sovyet ekonomisi arasındaki büyüme nazariyesinin mukayesesini gelecek derse bırakıyorum.

Teknik gelişme ve iş veriminin artması ile üretim faaliyetinin ilmi ve akli bir davranışla oluşturulduğu modern ekonomiler, gelişmişlik vasfını kazanırlar. Muhtelif ihtiyaçların devamlı olarak tatmin edilmesi, gelirlerin artışı muvacehesinde bir sektörden, diğer bir sektöre emek akışı ve teknik ilerleme hızının sektörlerle göre farklılık göstermesi gibi faktörler sayesinde bütün ekonomilerdeki şekil değişiklikleri ortaya çıkabilir.

Size faydalı olacağı düşüncesiyle birkaç istatistikî rakam vermek istiyorum.

Amerika'da bütün fabrika endüstrisini kaplayan alanda, saat başına iş verimliliği 1869 da 27 iken, aynı verimlilik 1944 de 150 ye ulaşmıştır. Aynı anda, haftalık ortalama çalışma süresi (saat olarak) 1869 da 60 iken, bu süre 1939 da 36,3'e düşmüştür. Bu endüstride meydana gelen teknik tekamül, zenginliklerin artmasını değil, iktisadi öznelerin, fertlerin çalışma sürelerinin azalmasını doğurmuştur.

Amerika'da reel (gerçek) milli gelir 1925-34 fiyatları ile 25 misli bir artışla, 1850 senesinde 6 milyon dolar iken, 1954 senesinde 150 milyon dolara yükselmiştir. Bu zaman esnasında aktif nüfus, (çalışma olanağında olan nüfus) 7,7 milyondan 55 milyona çıkmıştır. Aktif nüfusun reel milli geliri ise, adam başına 787 dolardan 2700 dolara fırlamıştır.

Şimdi de büyüme hızının Amerika'daki gibi çabuk olmadığı Fransa için birkaç rakkam veriyorum. Aktif nüfusun, 1850 - 1859 seneleri arasında adam başına düşen senelik reel geliri 426 milli birime ulaşıyordu. Milli birim = doların 1925-34 devresindeki satın alma gücüdür. Bu rakkam 1900 - 1909 senelerinde 597'ye, 1928 senesinde de 844'e yükseldi. Bu rakkamlar ilginçdir, çünkü 844, 1934 de 697'ye düşmüş, 1938 de de 715'e çıkmıştır.

Yanılma payı olup olamayacağı kestirilemeyen bu rakkamlar size sadece büyüme hızının ne şekilde yol aldığını hatırlatmak için verilmiştir. Ekonomik büyüme ne tanrıların bir iyiliği, ne de bütün halklara sağlanmış tabiatın bir bağıışı değildir.

Fransa'yla ilgili her üç sektörün önemiyetini belirtmek amacıyla birkaç rakkam daha veriyorum.

Toplam gelirler içinde, tarımın payı 1860 - 1870 devresinde % 58 idi. Bu rakkam sanayileşmenin pek hızlı olmadığı Fransa'da 1930 senesinde % 21'e düşmüştür. Bu zaman zarfında toplam gelirler arasında sanayinin payı % 21'den % 41'e yükselmiştir. Hizmet sektörünün payı ise % 11'den % 30'a çıkmıştır.

Fransa'nın 1938 senesinde sahip olduğu otomobil miktarı, 1900 senesinde sahip olduğu bisiklet miktarından daha fazladır. Şeker tüketimi 1830 da 2 kilo 300 gram iken, 1938 de 23 kiloya yükselmiştir. Tütün tüketimi dört misli,

bira tüketimi ise üç misli artmıştır. Hissedilebilir derecede artış gösteren şarap tüketimi hakkında maksatlı olarak rakkam vermekten kaçınıyorum. 1938 de Fransızlar 1830 senesine göre 3 misli yün ve 7 misli pamuk tüketmişlerdir. Orta öğretimdeki talebelerin sayısı 5, yüksek öğretimdeki talebelerin sayısı 3 misli aynı senelere göre bir artış göstermiştir. Kıtlik ve savaş zamanlarında çok büyük bir darlık hissedilmiş, fakat Fransız milletinın tüketimi 1850 seviyesinin altına düşmemiştir.

Fransız ekonomisinin büyümesiyle ilgili olarak vereceğim son rakkamlar 1949 ila 1954 senelerini kapsayacak. Ancak bu rakkamlar büyümenin sektörler itibariyle gösterdiği eşitsizlikleri ortaya çıkaracaktır.

Hayvani menşeli gıda maddeleri 1949-54 tüketim devresinde 100'den 134'e üçde birlik bir artış göstermiş; buna mukabil diğer gıda maddeleri 100'den 119'a kadar yükselmiştir. Aynı zaman zarfında, elektrik ve mekanik endüstride yapılan üretim 100'den 137'ye, sanayi mamülleri üretimi ise 100'den 166'ya yani 6 senede üçde ikilik bir artış göstermiştir. Aynı devrede tekstil tüketimi ise ancak 100'den 127'ye ulaşabilmiştir. Kısa devre içinde, bu rakkamlar, biraz evvel de söylediğim gibi muhtelif sektörler itibariyle eşitsizlik örneği vermektedir.

Şimdi tekrar Büyüme problemleri ile ilgili genel varsayımlara dönelim.

Büyüme, bizim ekonominin geleneksel meselelerini tekrar düşünmemizi sağlar. Milli ekonomi ile milletlerarası ekonomi arasındaki ilişkiyi ele alalım. «Serbest mübadele veya himayecilik» meselesini mücerret olarak ortaya koymak hatalıdır. Mesele bir ekonominin gelişme safhaları gözönünde bulundurmak suretiyle değişik açılardan incelenir. Mesela gelişme devresinin ilk etabında olan Hint.

ekonomisi için, bu memlekete endüstri mallarının serbestçe girmesini teşvik etmek (şuurlu veya şuursuz olarak) Hint ekonomisinin, gelişme çağında olan sanayiine felç gelmesine sebep olur. Buna mukabil, gelişme devreleri birbirine tekabül eden ekonomiler için serbest mübadele veya milletlerarası rekabet, irtibat halinde olan bu ekonomilerin aynı anda büyümelerine uygun da olabilir.

Büyüme nazariyesi fiyatlarının niçin sunî olarak oluştuğuyla ilgili bütün kavramları izah etmeğe çalışır. Hangi mamüller olursa olsun, bunların fiyatları diğer mamüllerin fiyatlarıyla ilgilidir, (mücerret nazariyesini bilmiş olduğu) fakat, büyüme muvacehesinde muhtelif fiyatlar arasındaki ilişkiler çoğalır.

Simiand'ın değişiklik arzeden ekonomik devrelerin iktisadi büyüme meselesi üzerine tekrar dönelim. Simiand Fransa'da iktisadi büyüme meselesi üzerine incelemelerde bulunmuş ilk iktisatçılardan biridir. Simiand Fransa'nın ekonomik bünyesini XIX. asrın özel örneğine ve o zamanki ekonomik büyümeyi, uzun süreli birbirini takip eden ekonomik devreler ve fiyatların alçalması ve yükselmesi şekline göre incelemiştir. Bu incelemeden, ekonomik devrelerin birbirini takip edeceği neticesini çıkarmıştır. Simiand'a göre, itibari ücretlerin düşmesine karşı direnen ücretlilere rağmen, ücretlerin düşmesi tesiriyle makineleşme çoğalmakta ve teknik ilerleme meydana gelmektedir.

Birkaç kelimeyle hatırlatacak olursam, Simiand'ın nazariyesi ekonomik olduğu kadar sosyolojik bir nazariyedir. Bütün toplumun veya nüfusun belirli bir kesimine tekabül eden bir sınıfta gelirlere göre masrafların nasıl dağıldığını bize anlatmak istemektedir. Nüfusun bütününün bozuk veya toplum içindeki belirli bir sınıfın yaşama tarzlarını ekonomik açıdan izahıdır. Bu teori bize nüfus değişik

liklerini, ölümün ve doğumun azalması meselesini anlatmaya çalışır ve iş müddetlerindeki değişiklikleri açıklar. Ve nihayet toplum içinde mevcut sosyal sınıfların yaşama tarzlarını izah eder. Toplumla ilgili gerek ekonomik, gerekse sosyal olayları bütün veçheleriyle incelediği için, bu nazariye modern sanayi toplumlarının temel sosyolojik nazariyesidir.

Simiand'ın, M. Fourastie'nin kitabı hakkında yaptığı yorumu aşağıya çıkarıyorum : «Bu kitap okunduğu zaman tepkimiz hemen oluşur, çünkü gerçek olması için çok sade yazılmış. Eğer bu olaylar doğruysa niçin uzun zamandır incelenmedi. Bu hususlar hakkında daha geniş düşündünüz mü o zaman ikinci bir tepki meydana gelir. Bu nazariyede hakikaten büyük bir payı vardır.»

Bu tefsiri genişletmek ve size mühim olan hususları aktarmak istiyorum. Simiand tarafından sunulan özeti biraz karmaşık hale sokacağım. Kavramlardan başlamak üzere, istatistikleri ve olayların sebeplerini izah edeceğim.

Kavramlar üç sektörle ilgilidir. Daha evvel birinci sektör olarak tarımı, ikinci sektör olarak endüstriyi ve geri kalanı da üçüncü sektör olarak ayırmıştım. Bu sektörler arasında en karmaşık, en belirsiz olan üçüncü sektördür. Mesele üçüncü sektörün neleri ihtiva ettiğidir. Bu üçüncü sektörde üç nevi faaliyet vardır. Birinci faaliyet olarak geleneksel toplumda dahi mevcudiyeti bilinen ve bugün dahi sanayi toplumunda yürütülen idari ve sivil hizmetlerdir. Bu hizmetler, teknik ilerlemenin tesiri altında olmadığından giderek bu bölümde istihdam edilen emeğin oranı artmaktadır.

İkinci faaliyet olarak, sanayi sektörüne yapılan gerekli hizmetlerdir. Modern bir ekonomi gerek tarım, gerekse

sanayi sektöründe bir takım bankacılık ve sigortacılık sisteminin oluşmasını gerekli kılar.

Üçüncü olarak lüks ve yarı lüks faaliyetleri sayabiliriz. Bu faaliyetler; birinci ve ikinci derecede mamüllerin fiyatlarının düşmesiyle gelirlerin bir kısmının bu mamüllerin tedarik edilmesi için elden çıkarılmasını oluşturan faaliyetlerdir. Ekonomik büyümeyi en çok gerekli kılan bu üçüncü faaliyettir. Tarım ve sanayi sektöründe meydana gelen verim artışı hakiki teknik inkişafı genişletir. Çünkü sanayide yapılan hesaplarda, öngörülme-yen sosyal masraflar, bu yapılan hesapta gözönünde bulundurulmaz. Üçüncü sektörün bir kısmı, tarım ve sanayi sektöründeki verim artışının meydana çıkmasına sebep olan gerekli bir şart değildir.

Üretim faaliyetinin oluşturulduğu sektörler için nazariyecilerin yaptığı ayırım biraz farklıdır. Colin Clark bir tarafta tarımı ,diğer tarafta fabrika mamüllerini, geri kalanı da üçüncü sektörde olmak üzere bir ayırım yapar. M. Fourastie ise teknik ilerlemenin hızına göre üçlü bir ayırım yapar. Fourastie'ye göre teknik ilerlemenin en hızlı olduğu sektör sanayi sektörü olup, bunu tarım sektörü takip eder. Teknik ilerlemenin hiç mevcut olmadığı ya da çok az olduğu sektör ise üçüncü sektördür.

Colin Clark ve M. Fourastie'nin yaptıkları ayırımlar hemen hemen birbirlerine yaklaşıp, ancak bu iki ayırım marjinal farklılıklar gösterir. Bu farklılıklardan biri madenlerle ilgilidir, çünkü madenler hem tarım sektöründe, hem de sanayi sektöründe mütalaa edilmiştir. İkinci ayırım inşaat sanayiyle ilgilidir. Colin Clark'a göre inşaat sanayi, sanayi sektöründe, M. Fourastie'e göre ise, üçüncü sektörde mütalaa edilmektedir.

Büyüme kelimesinin geniş mânada mütalaa edersek,

miktar olarak büyümede meydana gelecek müspet artışın, ekonomik büyümeye ve insanlığın ilerlemesine tekabül edeceği hiç bir zaman söylenemez. Çok geniş miktarda silah ve teçhizat üretiminde bulunmak suretiyle savaş ekonomisinin geliştirilmesi, ilerleme demek değildir. Mamül fertlerin ihtiyacını iyi bir şekilde karşılamıyorsa ve millî gelir âdil bir şekilde dağıtılmamışsa, ekonomik büyüme belki mevcut olur, ancak ekonomik ilerleme yoktur.

Millî gelirin dağılımı ekonomik büyümenin aynısıdır. Ancak ekonomik büyüme ile gelirlerin eşitliği ve fertlerin artan ihtiyaçları sağlanamaz. Brüt millî hasılası devamlı olarak artan bir halkın on sene geçtikten sonra tatmin edilme derecesinin birinci seneye nazaran daha yüksek olduğunu bize kimse ispatlayamaz. Tatmin ve tatminsizlik meselesi, fertlerin elde etmek istedikleri malların mutlak miktarlarıyla ilgisi olmayıp, gelirlerin âdil olmayarak paylaştırılmasından ileri gelmektedir.

Sanayi toplumunda fertlerin ihtiyaçlarının, bu ihtiyaçları tatmin eden kaynaklardan niçin daha hızlı artmadığı sorulabilir. Bugün için insanlığın çektiği zorluklar, ızdıraplar, tamamen bir üretim fazlalığının oluşturduğu neticelerden doğmayıp, yönetim hatalarının yapılmasından dolayı meydana gelmektedir. İnsanlığın asırlarca düçar olduğu fakirlik bu durumun tahliline göre tarif edilirse şöyle söylemek gereklidir: Fakirlik, fertlerin ihtiyaçları ile, bu ihtiyaçları tatmine yarayan vasıtalar arasındaki oransızlıktır.

Şimdi daha karmaşık bir meseleye geçelim. Size bazı istatistiki rakamları sıralamıştım, oysa bu nevi bütün istatistiklerde yanılma payı çok olup, rakamlar mutlak surette doğru değildir.

İlkin birinci zorluk, bir toplumun millî gelirini hesap

etmede ortaya çıkmaktadır. Milli geliri hesaplama zorluğunu bu problemlerle ilgili olmayanları da düşünerek basit bir şekilde açıklamak istiyorum. Bir ferdin kazancını elde ettiği ve bu gelirlerle elde ettiği mallar oranı ölçüsünde tespit etmek kolaydır. Bir toplumda üretilen malların hepsi toplanırsa bir sürü engelle karşılaşılabilir. Bir senelik bir üretim devresinde mevcut olan aletlerin yenilenmesinin, o üretim yılına ait olup olmadığını ve yapılan ek bir yatırımın gene o seneye ait olup olmadığını tesbit etmek zordur. Aynı şekilde ara mamüller ile nihai mallar arasındaki ayırımı tesbit etmek zor bir meseledir. Modern ekonomilerde bir mamülün fiyatını tesbit ederken, o mamülün ham madde ve yarı mamül safhalarında iken değerleri de nazarı itibara alınır. Yani üretimin her safhasında bir değer artışı meydana gelir. Eğer bir topluluk içinde üretilen malların hepsini toplamak isterseniz, üretimin her safhasındaki sadece ilave değerleri toplamak yeterli olacaktır. Fakat buna rağmen üretim devresinin her safhasındaki ilave değeri hesap etmek de kolay olmayıp, hesaplarda tekerrür hataları yapmak, yani hesaplanmış değeri tekrar hesaplayarak nihai üretim safhası hakkında yanıltıcı neticeler elde etmek de imkân dahilindedir. Diğer taraftan devlet tarafından görülen sayısız hizmetler mevcut olup milli gelirin nasıl hesaplanması gerektiği bilinmemektedir. Ve nihayet toplum menfaatine olduğu halde, ifa edilen hizmet karşılığı parasız yapılan bir iş vardır. Bu misale en uygun olan da ev hanımlarıdır. Ev kadınları kendi evlerinde gördükleri işler mukabilinde para almadıkları için milli gelir hesabında nazarı itibara alınmamıştır. Halbuki siz sihirli bir değnekle bu durumu değiştirerseniz ve evde kendi hizmetlerini gören kadınları fabrikaya göndermiş olsanız, bu hizmetlerin görülmesi

için çalışacak kimselere ödemedeki bulunmak mecburiyetinde olacaksınız ve dolayısıyla milli gelir hesaplamasına ücretlerle çalışanların payı da iştirak ettirilmiş olacaktır.

İşte böyle bir sihirli değnek, Rusya ihtilâlinde ortaya çıkmış ve ev işletmelerinde kendi başlarına zenaat faaliyetinde bulunanları bizzat resmi kanaldan üretim faaliyetinde bütünleşmelerini sağlamıştır. Neticede milli gelirin hesaplanmasında, bu nevi faaliyet gösterenler de iştirak ettirilmiş ve kâğıt üzerinde hakiki zenginliklerin miktarı ortaya çıkmıştır.

İki ayrı tarihe göre milli gelirin değerini tesbit etmeye çalışalım. Bu tesbiti yapabilmek için fiyatlar sisteminden yararlanmak gerekir. Milli gelir hesabı yapılırken fiyat değişimleri göz önünde bulundurulur on, onbeş seneyi ihtiva eden bir müddete göre bu milli gelir hesabı yapılırsa, belli bir senenin sabit fiyatı tesbit olunur ve bütün diğer seneler bu sabit kabul edilen yola göre hesap edilir.

1928 senesinde Sovyet ekonomisi makine aletleri veya makine üretim endüstrisi bakımından çok az bir gelişme göstermiştir. Bu endüstrinin mamûllerinin pahalı olması zaten o devirde bu sanayi dalının pek az gelişme göstermesini doğruluyordu. On beş sene sonra ise bu nevi endüstri dalları çok büyük bir gelişme gösterdi. 1928 fiyatlarına göre mütalâa edilecek olursa, milli gelir büyüme oranının çok büyük olduğunu anlayacaksınız. Eğer 1928 den sonraki gelişme ile endüstri mamûllerinin bollaştığı ve değerlerini kaybetmeye başladıkları sıradaki fiyatlara göre bir mütalâa yürütülecek olunursa, görülecektir ki, milli gelir büyüme oranının daha az olduğu müşahade edilecektir. Sovyet ekonomi uzmanları bir çok zorlukla çarpışmak mecburiyetinde idiler, zira en iptidai istatistikler dahi devlet sırrı olarak saklanıyordu. Yakın zamana kadar

Sovyet milli geliri tahminleri, 1928 yılı fiyatlar seviyesine göre yapıliyordu. 1928 fiyat cetveline bağı kıt mallar raporu ile, 1937 fiyat cetvelinde elde edilebilecek milli gelir büyüme oranından daha yüksek bir neticeye ulaşıliyordu. Bu rakamlar üzerinde pek fazla durmayın. «Sovyet brüt milli gelir oranının büyüme hızı % 10 civarındadır» diyen bir kitaba ve maliye müfettişi tarafından açıklanan bu hükme inanmayın. Çünkü diğ er bir kitap veya diğ er bir maliye müfettişi tarafından açıklanan büyüme hızı oranının % 6, % 8 olduğunu göreceksiniz. Bütün bu rakamlar kabul edilen fiyatlar cetveline ve milli gelirin tarifine göre değişmektedir.

Bundan baş ka eğer muhtelif memleketlerin milli gelir miktarları mukayese edilecek olursa, her memleketin farklılıklar gösteren fiyatlar cetvelini gözönünde bulundurmak lazımdır. Birleşmiş Milletler gibi milletlerarası teşkilatların devamlı yayınladıkları milli gelir mukayeseleri milli geliri ilk önce, her memleketin parasına göre tesbit ediliyor, sonra da bu para resmî kambiyo oranına göre değiştirilip hesap ediliyor. Herkes biliyor ki, kambiyo oranları fiyatlar cetveline kesin olarak tekabül etmemektedir. Avrupa ekonomik topluluğu teşkilatı bu hatayı gidermek ve hesabı daha açıklığa kavuşturmak için çalışmalar yapmıştır. Uzmanlar bu hususu düzeltmek için çok zorlukla karşılaşmışlar ve şöyle bir hesaplama tekniği ileri sürmüşlerdir. A ve B olarak iki ayrı memleket olsun. A memleketinin toplam üretim mallarının değerini A ve B memleketinin fiyatlar cetveline göre tespiti yapılır. Sonra B memleketinin toplam üretim mallarının değerini B ve A memleketinin fiyatlar cetveline göre tespiti yapılır. Neticede her iki fiyat seviyesine göre tespit edilen neticelerin ortalaması alınır.

Klasik hesaplara göre Fransa ile Amerika arasındaki hayat seviyesi oranı 1'e 3 civarındaydı. Fakat şimdi size yukarıda hesaplama tekniğini gösterdiğim usulle bu hayat seviyesi oranının 1'e 3 değil, fakat 1'e 2'ye tekabül ettiği müşahade edilir.

Memleketlerin, fiyatlar cetveline göre mukayesesi usulüyle çok yapıcı sonuçlar alınmıştır. Bu mukayese göstermiştir ki, ekonomik gelişme safhalarına göre fiyat ilişkileri büyük miktarda değişmektedir. Fransa ile Amerika arasındaki mukayeseden şu anlaşılmaktadır: Orta gelirliiler açısından Fransa ile Amerika arasında hayat seviyesi birbirine yaklaşmıştır. Çünkü her iki ülkenin orta sınıflarının tükettikleri mallar açısından Fransa ile Amerika arasında pek bir değişiklik yoktur. Fransa'daki bir üniversite profesörünün geliri, hemen hemen 1/3'lük bir orana; Amerikan üniversitesi profesörünün maaşına yaklaşmaktadır. Sosyal sınıflara göre değişiklik gösteren hayat seviyeleri arasındaki adâletsizlik, netice itibariyle farklı fiyat cetvellerini oluşturmaktadır. Siyasi sebepler dolayısıyla Amerikan tipi bir sisteme en çok muhalif olmasına rağmen, sosyal bir sınıf olan işçi sınıfı bu sistemden en çok yararlanan bir sınıftır. Buna mukabil gene siyasi sebeplerle Amerikan tipi bir sisteme en yakın olan sınıflar bu sistemden daha az yararlanan sınıflardır. Bu durum da gösteriyor ki, ideolojik tercihler sadece ekonomik menfaat açısından tayin edilemez.

Gerek kapitalist bir ekonomide, gerekse Sovyet ekonomisinde tüketim mallarını ihtiva eden fiyat cetvelleri çok farklı olabilir. Şansölye Adenauer ile Moskova'ya seyahat eden bir Alman siyaset adamının yaptıkları incelemeyi bir misal olarak vereceğim. Şansölye Adenauer diğer batı ziyaretçileri ile birlikte Sovyet mağazalarına ilgi duydu,

hayat seviyesi açısından muhtelif fiyatları inceleme imkânına kavuştu. Bir ayakkabı mağazasında vasat deriden yapılmış bir çift ayakkabının fiyatının 400 ruble olduğunu müşahade etmiştir. Bu 400 ruble pek kalifiye olmayan bir işçinin 600 rublelik gelirine yaklaşmaktadır. Bu bir çift ayakkabı, ücretler piramidinin en alt basamağını teşkil eden bir işçinin aylık ücretinin dörtte üçüne tekabül eder. Buna mukabil şaşkınlık yaratan bir olay da şudur: Bir televizyon fiyatının, iki çift kötü ayakkabının fiyatından daha düşük olduğu da müşahade edilmiştir. Fransa'da ise bir çift ayakkabının fiyatı 1500 frank, bir televizyonun fiyatı ise 10.000 franktır. Bu rakamlar, fiyatlar cetvelindeki aşırı değişikliklerin neticesinde, mukayeseli olarak yapılan hayat seviyeleri hesaplamalarını zorlaştırmaktadır.

Bütün bu büyük farklılıklar nereden ileri gelmektedir? Planlamaya yer vermiş rejimlerin sahip oldukları kolaylıklar mevcuttur, planlamaya yer vermemiş olan rejimlerin ise sahip oldukları kolaylıklar mevcut değildir. Planlamaya dayalı olmayan bir rejimde yaklaşık olarak bir eşyanın maliyet değeri ile satış fiyatı arasında bir ilişki vardır. Oysa planlı bir rejimde ise eşyanın fiyatı arzuya göre değiştirilebilmektedir. Niçin iki çift ayakkabının fiyatı bir televizyonun fiyatından daha fazladır?

Sovyet hükümeti büyük bir sanayileşme programına yer vermiştir. Kültürel ve askerî sebepler dolayısıyla hükümet elektronik endüstrisini geliştirdi. Büyük sayıda işçi yığınlarının radyo ve televizyona kavuşmalarını sağlamak amacıyla, seri halinde üretim faaliyetinde bulunmuştur. Gerek radyo, gerekse televizyon hemen hemen bütün işçi ailelerinin sahip olmuş olduğu eşyalardır. Moskova'nın fakir evlerinin hepsinde bir televizyon anteni gözükür. Buna mukabil Sovyet hükümeti, ham madde darlığından ve di-

ğer bazı sebeplerden dolayı, lüks ve yarı lüks dokuma mallarının fiyatını mümkün olduğu kadar pahalı tutmaya karar vermiştir.

Şansölye Adenauer ile Moskova gezisine çıkan bir Alman siyaset adamı, tüketim mamülleri ile dokuma mamülleri arasındaki fiyat eşitsizliklerini şöyle dile getirir. Bir Sovyet mühendisi ile konuşur ve kendisine şunu söyler: «Sovyet vatandaşlarını gerek kılık kıyafet, gerekse malik oldukları meskenler bakımından, hep aynı kıyafeti giydiklerini ve benzer yerlerde oturduklarını müşahade ettim». Sovyet mühendisi, siyaset adamına yanıldığını söyler ve şöyle ilave eder: «Bakın şu adamın giyiniş şekline; üzerindeki nazarı itibara alındığı zaman bu adamın aylık maaş seviyesi ortaya çıkar. En iyi yünden yapılmış elbise ki, fiyatı 3000 rubledir. Ve buna ilave olarak ayağında en iyi cinsten bir çift ayakkabı vardır, bunun da fiyatı 500 rubledir». Hangi endüstriyel toplumda olursa olsun, mutlak bolluk çağına erişilinceye kadar, satın alma güçlerinde ve gelirler arasında farklılıklar olacaktır. Fakat otoriter bir rejimde, lüks olan bir tüketim malı veya eşyası her zaman daha ucuza satılmakta ve tedariki mümkün ve mamülleri lüks addedilip daha pahalıya satılmakta ve daha az üretilmektedir.

Büyüme nazariyesi ile ilgili, büyümenin fonksiyonunu ve mekanizmasını incelemek ve bunların muhtelif veçhelerini anlatmak fırsatını ancak buldum. Şimdiye kadar size büyümeyi tayin eden sebepleri ve büyümeyi hızlandıran ve yavaşlatan faktörlerin neler olduğunu göstermemiştim. Oysa bugün herkes büyüme olayı ile ilgilenmemekte, genellikle değişiklik gösteren büyümenin temposu ile daha çok alâkadar olmaktadır. Bir taraftan batı medeniyeti devletler ve diğer medeniyetler, diğer taraftan batı mem-

İketleri ile Sovyet memleketleri ve nihayet batı ülkeleri arasında mukayeselere başvurulmaktadır. Fransa, diğer batı Avrupa memleketleriyle mukayese edilecek olursa, iktisadi büyüme hızı bakımından pek parlak bir durum göstermez, ancak bu yavaşlayan büyüme hızı bazı devrelere rastlamaktadır. Büyüme ölçülebilir bir miktar olmasına rağmen, onu tayin eden olayların nitel olması dolayısıyla büyümenin düşünme şekilleri çalışma tarzları ve bizzat insanların kendileri devamlı olarak değişmektedir. İşte büyümeyi gerekli kılan gerçek olayın sosyal değişim olmasına rağmen, bu sosyal değişimi miktar olarak bize aksettiren sadece rakamlardır.

Geri kalan birkaç dakika içinde size yeni bir fikirden bahsedeceğim. Geleneksel bir toplum, modern çağın karakteristiği olan ekonomik büyüme olayı ile çalkalanmaktadır. Ekonomik büyümenin en hızlı, belki de Rusya'dan bile hızlı olduğu yer bir batı ülkesi olmayan Japonya'dır. Hiç bir batı toplumu tarafından ne sömürülmüş, ne de idare edilmiş olmadan, farklı bir medeniyet yaratan ve bu medeniyete ihtilâlcı bir değişiklik ile ulaşan Japonya'dan olağanüstü bir ülke olarak bahsedilmektedir.

Batı toplumları gibi ülkelerini sağlamlaştırmak, donatmak üzere Meiji çağının reformcuları Japonya'yı bağımsız hale sokmak ve batı ekonomisine uyarlanmak için kendi ülkelerinin ekonomilerini batı ülkelerinin ekonomileri ile mukayese etmeden, batı orduları ile kıyaslanacak bir ordu teşkil edemeyeceklerini anlamışlardı. Bu yüzden bu reformcular ülkelere batı anlayışında bir ilkokul düzeni getirdiler, herkese okuma yazmayı öğrettiler. (Bugün için dünyada, okuma yazma bilmeyen insanların en az olduğu ülke Japonya'dır). Batı tipi bir ekonominin ferdi, aklı, hukuki vasıflarını kavradılar, Fransa'ya ve Almanya'ya

uzmanlar gönderdiler. Japonya'nın hukuk sistemi, geniş ölçüde bu iki ülkenin hukuk sistemlerinin taklididir. İlmin endüstriye uygulanışının vazgeçilmez bir unsur olduğuna inanarak teknik okuları yarattılar. Batıda mevcut olan haberleşme ve ulaşım sistemi yaratılmadan, idari bir alt yapı oluşturulmadan özel işletmelerin vazifelerini, tam mânâsıyla ifa edemeyeceklerini bu reformcular biliyorlardı. Ve nihayet bu reformcular, milli gelirin önemli bir kısmının yatırıma tahsis edilmesi zaruretinin bilmemezlikten gelmiyorlardı.

Eğer Japonya örneği doğruysa, işte görüyorsunuz ekonomik büyümenin sebeplerini formüle etmek ne kadar zordur. Japonya gibi bir ülkede büyüme olayını meydana getiren sebep bütün bu anlattığım değişikliktir. Daha fazla üretmek, daha fazla kazanmak, daha akli çalışmak arzusunda olan bir batı toplumunda, insanlar iktisadi özne idealine daha uygun oldukları müddetçe, iktisadi büyüme daha hızlı olur. Daha çok akli, daha çok dinamik olduğu müddetçe, bir ekonomi daha hızlı büyür. Bir ülkenin iktisadi büyüme temposu sadece bir tek faktörle değil, ekonomik ve bütün sosyal gerçeklerle tayin edilebilir.

Bu düşünce şeklinin sonuna kadar gidilecek olursa, büyüme faktörlerini parça parça ayırmak suretiyle bir neticeye ulaşmak imkânsızdır. Oysa ben, bu faktörler arasından bazılarının mücerret olarak ayrılabilceğini size göstermek istiyorum. Hızlandırıcı ve yavaşlatıcı faktörlerin şiddetine göre ekonomik büyümenin çok hızlı veya çok yavaş olduğunu teşhis ettim. Fakat bana, bunun da ötesinde en mühim gözüken büyüme faktörü, iktisadi öznelere (fertlerin) davranışdır. Yeni insanların düşünce şekilleri, çalışma şekilleri bu ekonomik büyüme faktörünü meydana getirir.

BÜYÜME (GELİŞME) FAKTÖRLERİ

«Büyümenin müşahhas olarak ölçülebilir neticeler doğurduğunu» geçen ders söylemiştim. Bu formülden hareketle, bir ekonomik gelişmenin gerek kantitatif, gerekse kalitatif bazı veçhelerini size göstereceğim.

Bir uçta ihtiyaçların gelenekle tayin edildiği, geleneksel iş yönetiminin hâkim olduğu tarımsal bir toplumu, diğer uçta ihtiyaçların seneden seneye arttığı, iş yönetiminin çok karmaşık bir yapıya sahip olduğu bir sanayi toplumunu incelersek; her iki toplum tipinin millî gelirlerinin eşit olarak artmadığını söylemekten ziyade, her iki toplumun ayrı ayrı millî gelirini miktar olarak tesbit etmek ve tesbit edilen miktarları birbirleriyle mukayese etmek bizim konumuz olacaktır. Gelişme, bir sanayi toplumunda gerek kantitatif gerekse kalitatif olarak ayrı ayrı özellikler gösterir.

M. Sauvy, emeğin istihdamını çoğaltan ve azaltan iki tip gelişmeyi birbirinden ayırmaktadır. Sinema ve elektronik gibi yeni endüstri alanları yaratmağa yönelik bir teknik gelişme, derhal emek için ek istihdam imkânı sağlayacaktır. Buna mukabil, meselâ madencilik (kömür) ve çelik endüstrisi gibi klasik branşlarda, istihdam edilen emeğin fonksiyonuna göre, çelik ve kömür üretiminde bir artma

meydana gelecektir. Madencinin verimini arttırmak için makine imalâtında bulunan fabrikalar, ürettikleri makine-lerin maden endüstrisinde kullanılmasıyla emeğin bir kısmı işsiz kalacak ve kullanılmayan emek makine imalâtında bulunan fabrikalara aktarılacak suretiyle istihdamı sağlanacaktır. Emre amâde olan emeğin diğer kısmı ise başka bir üretim için istihdamı sağlanacaktır. Demek ki, bu iki tip ayırım neticesinde, teknik gelişme ya üretilen malların artmasıyla meydana gelmekte, ya da yeni mamûllerin oluşturulmasıyla ortaya çıkmaktadır.

Bugün için bir sanayi ekonomisinde mevcudiyeti bilinen ve arz edilen mallardan çoğu bir asır evvel de emre amâde olarak üretiliyordu. Diğer mallar ise geçmişe nazaran tamamen yeni yaratılan mamûllerdir.

XIX. yüzyılda Avrupa sanayi toplumlarının gelmiş oldukları ekonomik gelişme safhasına, Avrupalı olmayan toplumlar ancak XX. yüzyılda ulaşabilmişlerdir. Bu bir asırlık fark, teknik gelişmeden ileri gelmektedir. Eğer bir Avrupa toplumu Hint ekonomisinin bugünkü gelişme seviyesinde olsaydı, elektronik endüstrisi ve havacılık bugünkü çağda mevcut olamayacaktı. Aynı ekonomik gelişme etaplarını geçirmemiş toplumları birbirleriyle mukayese etmek bizi menfi neticelere sevkeder. Sanayi toplumunun bizzat Avrupa tarafından yaratılması ile, bir Avrupa toplumunun Avrupalı olmayan toplumlarca taklit edilmesi arasında kalite farkı oluşur.

Tarım sektörünü ele alalım. Tarımdaki gelişme, az emek istihdamı ve halen bilinen mallardan çok miktarda üretim yapmakla gerçekleştirilebilir. Makineleşme, fazla miktarda gübre kullanma ve işin yönetiminin düzenlenmesi ile, tarımdaki teknik gelişme muhtelif yollardan sağlanabilir. Evrensel olan tarım usullerini tarımda uygula-

mak daha geçerlidir. Bununla birlikte tarımda nüfus başına yatırılan sermaye miktarının, üretim artışı ile alâkası vardır. Diğer taraftan tarımda, makineleşmenin kârlı olup olmadığı işletmelerin büyüklüğüne bağlıdır. En ileri tarım ekonomilerinde kullanılan bazı teknik metotları taklit etmek pek fayda sağlamaz. Mesela Amerikan tarımında: verim artışı, makineleşme, gübrenin çoğaltılması ve istihdam edilen emek miktarının azaltılması gibi faktörlerle elde edilen müsbet neticelere, başka ülkelerin tarımında, başka usullerin uygulanması ile de ulaşılabilir. Sonuç olarak, gelişmenin miktar olarak hesap edilmesi her zaman için gerçekleştirilebilir, fakat gelişmenin alacağı şekil ekonomiden ekonomiye değişiklik gösterir.

Tarımda müspet neticelere ulaşmak için herşeyden evvel tarım üreticisinin ve özellikle köylünün davranışının bir değişikliğe uğraması şarttır. Köylünün, geleneksel dünya anlayışından kurtularak, tarlasını sürdüğü atın bir traktörle değiştirmek veya gübre miktarını çoğaltmakla daha rantabl (kârlı) hareket ettiğinin şuuruna varması zarurî olup, geniş ölçüde ekonomik hesap usulüne başvurusu ve üretim vasıtalarının yenilenmesini normal bir olay olarak telakki etmesi lazımdır. İşte, köylünün geleneksel davranış biçimlerinden sıyrılarak, kendi öz işine yeni bir açıdan bakması ile müsbet sonuçlara ulaşılır. Çünkü eski kadrolar içinde en mükemmel teknik vasıtaları tatbik etmenin imkânı artık kalmamıştır.

Gelişmenin miktar olarak muhtelif usullerle gerçekleştirilmesi, bir memleketten diğer bir memlekete aktarılmaz. Çünkü yukarıda tahlilini yaptığım insan davranışına bağlı olan gelişmenin elde ediliş şekli; her memlekette aynı olması sebebiyle, üreticiler tarafından yenilik yaratan bir sistemi oluşturur.

Büyümeyi ve gelişmeyi tayin eden sınırsız bir çok faktör sayılabilir. Fakat bunların içinde en önemli olanı, iktisadi öznelerin (fertlerin) kendi işleriyle olan münasebetlerinde oluşturdukları davranış biçimidir. Endüstride, yukarıda size tahlilini yaptığım bir taslak tarım sektöründe olduğu gibi çizilebilir. Endüstride yenilik yaratan faktörler tarımdan daha çoktur, zira devamlı olarak yeni imalatlar zuhur etmekte ve bellibaşlı enerji kaynaklarına göre, sanayi medeniyetinin muhtelif gelişim safhalarının tesbitine teşebbüs edilmektedir.

Artma, bazen doğrudan doğruya miktar olarak tesbit edilir. İşletmenin başında bulunan bir şef, sanayi toplumlarının kanunlarına uygun olarak düşündüğü vakit, kendi kendine şöyle sorar: «Elimdeki mevcut üretim vasıtaları ile maksimum kâra veya en çok mamül üretimine nasıl ulaşabilirim?» Üreticinin kafasında, üretimin miktar olarak arttırılması ile ilgili bir kavram mevcuttur. Fakat bu üretim artışı, kapsamı olmayan diğer muhtelif usullerle de elde edilebilir.

Tarımdaki üretim miktarı iki yönde en yüksek seviyeye çıkarılır. Ya ekili alandaki hektar başına düşen verim arttırılır, ya da nüfus başına üretim çoğaltılır. Tesbit edilen şartlara göre bu iki yönden birinin seçimi yapılır. Mevcut olan toprağın büyüklüğüne ve küçüklüğüne göre, ya üretim hektar başına en fazlasına çıkarılır, ya da fert başına düşen üretim miktarı çoğaltılır. Tarım işletmesinin çok büyük topraklar üzerinde oluşturulduğu Amerika Birleşik Devletlerinde Avrupa randımanı ile mukayese edilecek olursa, Amerikan nüfusunun fazla olması sebebiyle hektar başına düşen verim Avrupaya göre daha azdır. Ancak, Amerika'da tarımda çalışan nüfus az olduğu için, nü-

fus başına isabet eden üretim miktarı yüksek bir seviyeye ulaşmaktadır.

Aynı şekilde sanayide teknik gelişme iki yönde arttırılabilir. Emekten veya ham maddeden en fazla ölçüde iktisat etme çareleri aranır. Endüstride bu iki yön, biri Amerika'da, diğeri Avrupa memleketlerinde çok tipik özellik arzederler.

Amerika Birleşik devletlerinde emek kaynakları kısıtlı, ham madde kaynakları ise çok miktardaydı ve bu yüzden emeğin fiyatı pahalı idi. Ham maddeleri büyük ölçüde harcamaktan sarf-ı nazar etmek ve emekten en fazla tasarrufu sağlayabilmek Amerikan sanayinin ana gayesiydi. Gerek Avrupa, gerekse Amerikan sanayiinin ham maddeyi ve emeği kulanma usulleri birbirinden farklı olup, her toplumun muhtelif şartlarına göre değişiklik gösterir.

Ekonomik büyüme veya teknik gelişme nüfus başına emre amâde olan sermayenin arttırılmasını veya makine-lerin çoğaltılmasını gerektirir. Nüfus başına kullanılan sermaye değeri nedir? mefhumu, ekonomiler arasında mukayese yapıldığı zaman çok defa kullanılan yalın bir mefhumdur. İşçinin eliyle sürdürülen faaliyet, daha sonra makinenin keşfiyle, faaliyet makine tarafından sürdürülmüş ve işçi makinenin çalışmasını kontrol eden kişi olmuştur. Neticede teknolojinin daha da gelişmesiyle otomatik kontrolün bizzat makine tarafından yapılması; işçi ile makine arasındaki münasebeti değişik bir şekle sokmuş, yani, gerek makinenin, gerekse işçinin oluşturdukları faaliyetin değişikliğe tabi olmasına sebebiyet vermiştir. Yukarıda açıklamasını izah ettiğim değişim sebebiyle, ölçülebilir bir miktar olan nüfus başına veya çalışan başına düşen sermaye miktarını ekonomiler arasında mukayesesini yapmak tehlikelidir.

Bu karmaşık değişikliklerden, her çalışan başına düşen sermaye miktarını kesin olmayarak basitleştirilmiş bir şekilde tesbit edebilirsiniz. Fakat elde edilen neticenin artış gösteren sermaye toplumunun tesiriyle oluştuğuna dair hayale kapılmamak gerekir. İşçilerin kendi aralarında ve makineyle olan devamlı münasebet şekilleri; her işletmenin, her atölyenin, her sektörün içinde yeniden düşünülmüş olması sebebiyle, nüfus başına düşen sermaye miktarı artan bir temayül göstermektedir.

Gelişmenin muhtelif iktisadî rejimler üzerindeki tesiri nasıl mukayese edilebilir?

Rejimin gelişme üzerine kesinlikle yapacağı tesiri ortadan kaldırmak için, gelişmeyi tayin eden faktörleri sıralamak ve bu faktörlerin toplumdan topluma değişip değişmediğini görmek gerekecektir. Oysa neticede, farklı iktisadî rejimlerin gelişmeyi farklı olarak oluşturmaları sebebiyle bir rejimin gelişme üzerine olan tesirini bertaraf etmek imkânsızdır. İktisadî rejimin bizzat kendisinin gelişme üzerine yaptığı tesiri nazarı itibara almadan, sosyologların ve iktisatçıların gelişme problemini nasıl ortaya koydukları gösterilebilir.

İktisat literatüründe, birincisi iktisatçılara, ikincisi tarihçilere ait olmak üzere gelişme faktörleri ve iktisadî gelişme üzerine iki çeşit kitap bulunmaktadır.

İktisatçıları ilgilendiren kitaplar arasında, Amerikan iktisatçısı W. W. Rostow'un «Ekonomik gelişme safhaları» adlı kitabını sayabiliriz. Bir iktisatçı olarak Rostow, profesyonel iktisatçıların özel dilinde gelişmeyi tayin eden faktörleri temayül tabiriyle formüle etmekte ve bir kavram şeklinde şu altı değişkeni sıralamaktadır: 1) İlmi geliştirme temayülü. 2) İlmin ekonomiye uygulanışı temayülü. 3) Yenilik yaratan imkânları kabul etme temayülü.

4.) Tüketim temayülü. 5) Maddi tatmin temayülü. 6) Çocuk yapma temayülü. Bu altı ekonomik değişken daha basit bir hale sokulabilir. Yukarıdaki değişkenlerden ilk üçü, iktisatçılar tarafından yenileştirme yeteneği mefhumu içinde mütalâa edilerek bir araya getirilmiştir. Çünkü bu mefhum nazari bilgileri, bu nazari bilgilerin tekniğe uygulama arzusunu ve maddi tatminin mükemmelleştirilmesi gibi meseleleri ihtiva eder. Tüketim temayülü ise yatırım temayülüne bağlı olması sebebiyle, bizi nüfus ve sermaye problemine kadar götürür.

Bu sıralama ekonomik açıdan büyük bir fayda sağlamamakta ve sosyolog için pek tatmin edici olamamaktadır. Bu sıralama mücerret gelişme nazariyesi ile sosyolojik gelişme faktörleri nazariyesi arasında yer alır. Bu sıralama, sosyolojik gelişme faktörleri olarak tefsir edildiği ölçüde, değişkenlerden her birinin gelişme üzerine yaptığı tesir belirli bir şarta göre tayin edilmemesine rağmen çok müsbet bir sıralamadır. İktisatçının vazifesi ise, ekonomik sistemin, işleyişindeki gelişmeye tesir eden iç olayları kesinlikle tesbit etmek, sosyolojik faktörlerin araştırmasını da daha geniş bir disipline terk etmektir..

İktisat tarihçileri ise gelişmenin oranına tesir eden muhtelif değişkenleri mücerret alanda tesbit etmemekte, ilk önce kapitalist olarak adlandırılan modern ekonominin sonra da muhtelif ülkelerdeki sanayi ekonomisinin nasıl geliştiğini araştırmaktadırlar.

Keşiflerin rolü, ilim, büyük keşifler üzerinde yapılan genel münakaşalar, Sombart'ın yahudilerin ekonomik hayatta oynadıkları rolü ifade eden kitapları, Max Weber'in kapitalist fikrin menşei nazariyesi gibi bildiğinizi tahmin ettiğim bu belli başlı konular, kapitalist fikrin menşeiini araştırmak bakımından tarihçiler arasında münazara ko-

nusu olmuştur. Tarihi seviyedeki bu konuları kesinlikle bir kenara bırakıyorum. Tarihçi modern sanayi toplumu ve muhtelif ülkelerdeki olup biten gelişmeleri takip edebilir. Tarihçi, her çağda gelişmesi ile bütün sektörleri tesiri altında bırakan belirli bir sanayi dalının hâkimiyetini müşahade eder, demir çelik ile dokuma sanayii safhalarını birbirinden ayırır ve elektrik, otomobil, elektronik endüstrisi çağlarını tanır. Geçen yüzyıl tarihinde her sektörde meydana gelen adâletsiz gelişmeleri takip edebilmek imkân dahilinde olup, bir tarihte nasıl doğduğunu görmek ve diğer endüstrilere göre nasıl gelişme gösterdiğini kavramak mümkündür. Bir tarafta iktisat nazariyecileri değişkenleri ayırmayı araştırırken, diğer tarafta iktisat tarihçisi ekonomik hadiseleri birbiri arkasına sıralamakta ve bu ekonomik hadiselerin neticesini ölçmek, değerlendirmek de gene iktisat nazariyecilerine düşmektedir.

Sanayi toplumunun tarihi gelişimi; emeğin muhtelif sektörler arasında dağılımının ve nüfus başına üretilen değerlerin miktarının tahlili ile tamamlanabilir. Bu tarihi gelişim içinde bahis mevzuu olan, gelişme neticelerinin tahlili ile iktisadi hadiselerin tarihi yönünü bir araya toplamaktır. Her millî gelişmenin, tarihi bir olay olduğunu fazilet sahibi olan tarihçiler bize hatırlatmaktadır. Her memlekette meydana gelen gelişme, diğer bir memlekettekine benzemeyen bir gelişmeye tekabül eder. Tabiatıyla muhtelif millî ekonomi bünyeleri arasında ortak çizgiler mevcuttur, ancak hareket noktasında her gelişme belirli bir teknik ve ilmi malûmatlarla kendine has bir tarihi oluşturur. Tarımda tekniğin ikamesi ile istihdam edilen emek oranının % 80'den, % 50'ye düşürülmesi yani, tekniğin ikame edilmesinden, elli sene evvel bu birinci yüzdenin ikinci yüzdeye düşürülmesi imkân dahilinde değildi. Mücerret ge-

lişme değişkenleri nazariyesi ile tarihe has gelişmeler arasındaki ara çözüm sosyolojik gelişme nazariyesi tecrübesi olacak ve bu sosyolojik gelişme nazariyesi tarihi vakıa ile ekonomik tahlili bir araya getirebilecektir.

Gelişme faktörleri meselesini nasıl ortaya koymak gerekir? Kanaatimce gelişme faktörleri, iktisadî öznelerin (fertlerin) davranışına göre değişebilmektedir. Sosyal bir olayı inceleyen sosyolog, merkez olarak insan davranışlarını ele alır. Fertlerin bu davranışı çağdaş sanayi medeniyeti fikrine ithaf edilen şu üçlü görünümü açıklar:

1. Teknik ve ilim fikri.
2. Ekonomik hesaplama fikri.
3. Yenilik, değişim ve ilerleme fikri.

Modern ekonomik rasyonelciliğin bu üçlü görünümü üzerinde ısrarla duruyorum. Bu üçlü görüntü aynı şiddet derecesine sahip olmayıp, aralarındaki ilişki her zaman için kurulamamaktadır. Hiç bir fert, para hesabında bir tüccar, ya da satıcı kadar mahir değildir, ancak kazancını tamı tamına hesap eden tüccar veya satıcı sanayi medeniyetinin yaratıcısı değildir. Yenilik ve ilim fikri birbirleriyle birleştikleri ölçüde, hesaplama fikri sanayi medeniyetine fayda sağlar.

Bu ekonomik hesaplama fikri hangi şartlarda oluşur, nasıl gelişir ve meyvesini ne şekilde verir? Çok yüksek bir soyutlama seviyesini kabul etmek suretiyle uygun şartları gösteren bir sıralama yapılabilir.

Şartların birinci tipi kurumsal bir kadronun oluşturulmasıdır. Yenilik arzusu, ilim ve hesaplı davranış akli bir idareyi ve adâleti mecburî kılar. Siyasi kurumsal ve ahlâki seviyedeki muhtelif şartlar sanayi medeniyetinin ekonomik hesaplama fikrini gerçekleştirilebilmesi için zaruridir.

Şartların ikinci tipi iktisadî dilde teşvik sistemi olarak

adlandırılan duruma yöneliktir. Sanayi medeniyeti fikrinin olgunlaşması için ücret ile iş arasında bir ilişkinin olması zaruridir. Çok çaba göstermekle üretim artışına sebebiyet veren üretici, işletmeci ve çalışanların (işçiler), üretimin artmasıyla kendi durumlarının düzeleceğini hissetmiş olmaları gerekir.

Üretimi teşvik meselesini, tatbiki alanda tesirli bir şekilde uygulayan siyasi ve sosyal bir kuruma rastlamamaktadır. Bugün dünyanın geniş bir kesiminde hâkimiyetini sürdüren toprak ağalığı rejiminde, çalışanın üretimi arttırmada hiç bir menfaati yoktur, zira artan üretimin büyük bir kısmının toprak ağasına gittiğini ziraat işçisi çok iyi bilmektedir. Ancak bu misal biraz abartılmıştır, çünkü teşvike uygun bir hukuki mülkiyet yönetimi olmamasına rağmen bu tip bir uygulama büyüme oranına, gelişme derecesine tesir edebilir.

Az gelişmiş ekonomilerden gelişmiş ekonomilere geçelim. Üretimi teşvik bakımından doğuracağı neticelerin tahlil edilebileceği maliye rejimi, iş ile ücret arasındaki ilişki üzerine tesirsizliğini gösteren unsurlardan biridir. Gelirlerin belirli bir bölümünden itibaren çok büyük vergi almak belki gelişmeye menfi yönde tesir eder, çünkü fertlerin belirli bir noktadan sonra üretimde bulunmalarının hiç bir menfaati olmayacaktır. Ücretler yelpazesini genişletmek suretiyle, ücretlerde belirli bir eşitsizlik yaratılması gelişmeye müsbet yönde tesir eder. Çünkü daha çok çalışanları ek bir primle mükafatlandırmak, onları daha çok üretimde bulunmaya teşvik etmek demektir. Demek ki, üretimi teşvik bir gelişme faktörünü teşkil eder, fakat tatbikatta üretime teşvik faktörü bütün siyasi ve ekonomik kurumların tesirine maruz kalmaktadır.

Üretim araçları özel mülkiyeti gelişmeye uygun mudur, yoksa gelişmeyi önleyen bir sistem midir? Eğer tarımdaki özel mülkiyetten büyük toprak mülkiyeti anlaşılıyorsa, toprak ağasının büyük miktarda artan üretimi kendine saklaması sebebiyle, tarımda büyük toprak mülkiyeti gelişmeye uygun değildir. Ancak toprak ferdi mülkiyetin sahibi, servet sahibi olmayan köylü tarafından işletilirse bu özel mülkiyet şekli gelişmeye uygun düşebilir. Fakat köylünün sahip olduğu toprak parçası küçükse ve kendisi muhafazakâr bir psikolojiye sahipse, ilmin gerekli kıldığı vasıtaları kullanamayacağı için bu tip özel mülkiyet de gelişmeyi menfi yönde etkiler.

Gelişmeyi gerekli kılan üçüncü çeşit bir faktör de nüfus ve sermayedir. Nüfus başına düşen sermaye miktarının önemi, gelişmeyi tayin eden faktörlerden biri olarak kabul edilen bir mefhumdur. Genellikle yatırımların tayininde; emre amâde olan sermayenin artmasını sağlayan her türlü önemli yatırımlar gelişmeye uygundur. Fakat emre amâde olan sermayenin ehemmiyetini tayin eden faktörler hangileridir? Ekonomik sistemin kendi içinde oluşan bazı iç olaylar ile sosyal düzeyde mevcudiyeti bilinen dış olayları sermayenin ehemmiyetini tayin eden faktörler arasına dahil etmek gerekir. Ekonomik sistem tasarrufu çoğaltarak emre amâde olan sermayenin miktarının genişlemesini bazı safhalarda sağlar. Nüfus hareketlerinin neticesine bağlı olarak fertlerin psikolojisi emre amâde olan sermaye miktarları üzerinde tesirini sürdürür. Nazari olarak, nüfus artışı düşükse tasarrufta bulunmanın önemi artacaktır. Bu görüş noktasına göre nüfusu artan bir ülke daha çok sermaye miktarına ihtiyaç gösterir ve böylelikle nüfus başına düşen gelişme daha hızlı olur. Fransa bu misale göre bütün emre amâde olan sermayesini sanayi yatırım-

larına yöneltmemiş müttefik devletlere borç olarak vermiştir.

Nüfus hareketlerinde psikolojik dolaylı tesirler doğrudan doğruya olan tesirlerden daha kuvvetlidir. XIX. yüzyılda nüfus artışının hızı ekonomik gelişmeye en uygun olan bir şarttı. Nüfusun hızlıca genişlediği ülkelere nazaran Fransız nüfusunun artış oranı çok yavaş olmuştur.

Üretimi teşvik tedbirleri, nüfus ve sermaye hareketleri, iktisadi davranış, oluşturulmuş siyasî-hukukî kadrolar gibi meselelerin rejimden rejime mukayesesini yapmak, herhangi bir rejimin gelişmeye müsait olduğunu, bir diğerinin ise gelişmeye elverişli olmadığını beyan etmek mümkün değildir. Doğrudan doğruya gelişme meselesine başvurmadan mukayesesini yapmağa alışık olduğumuz rejimler ekonomik ve hukukî çizgilerle tarif edilmektedir.

Siyaset nazariyesi rejimleri monarşik, aristokratik ve demokratik olmak üzere üçlü bir ayırıma tabi tutar. Oysa bu kavramlar çağımızın meselelerine çok kötü olarak uygulanmaktadır. Başta kraliçe olması sebebiyle monarşik, yönetici sınıfın mevcudiyeti sebebiyle aristokratik ve parlamentonun varlığı sebebiyle demokratik, farklı görüntüler yansıtan İngiliz rejimi veya Sovyet rejiminin ne derece yanlış tarif edildiği ortadadır. Geleneksel siyaset felsefesi kategorileri, problemlerin farklı tabirlerle ortaya konduğu bir tarihe rastlamaktadır.

Aynı durum iktisatta da geçerliliğini muhafaza etmektedir. Siyasî partiler ve aynı zamanda dünya blokları arasında ihtilaf konusu olan; piyasa, planlamacılık, ferdi mülkiyet, içtimai mülkiyet gibi mefhumlardır. Oysa bu kavramlardan hiç biri gelişme meselesiyle doğrudan doğruya alâkalı olmayıp, bu kavramların bir rejimin gelişmesine uygun olup olmadığı kesinlikle söylenemez.

Rejimlerimizi tarif eden kavram unsurlarını birbir tekrar ele alalım. İlk önce üretim araçları özel mülkiyetini düşünelim. Ferdî mülkiyet rejimi, üretimi teşviki işçi ve işletmeci lehine kuvvetlendirdiği gibi, diğer bir ferdî mülkiyet rejimi teşviki önleyici hareketlerde de bulunabilir. İşçinin ve işletmecinin çabaları ile elde ettikleri randımanları arasında müspet bir orantının mevcudiyetinin ortadan kaldırılması, çıkarılacak yanlış ve kötü kanunlar ile yaratılabilir. Bütün çağdaş ekonomik rejimlerin bünyelerinde bir takım menfaatların ve cezaların mevcudiyeti göze çarpmaktadır. Bu mükafatlar ve cezalar gerek kapitalist bir toplumda, gerekse sosyalist bir toplumda mevcuttur. Bir rejimde gelişmeyi tayin eden kavram faktörleri, diğer bir rejimde gelişmeyi tayin eden kavram faktörlerinden farklı olmaktadır. Kavramlara verilen farklı mânalar sebebiyle sermaye, nüfus, kurumsal kadrolar meseleleri üzerinde farklı telakkiler oluşturulmaktadır. Bir misali ele alalım.

Yapmış olduğum tahlile göre ilmi malûmatların genişletilerek endüstriye uygulanışını sağlamak, yani ilim fikri, gelişmeyi öngören faktörlerden biridir. Amerikan rejimi özellikle tatbiki ilimler büyük bir irade ile gerçekleştirmekte ve bu ilimlerin üretime uygulanışını sağlamaktadır. Fakat Sovyet rejiminde büyük bir irade ile ilmin tekniğe uygulanışını sağlamak amacıyla her sene muazzam miktarda paralar ilmi gelişmeye tahsis edilmektedir. Buna mukabil Fransız rejiminde, edebî incelemeler, ilmi incelemelere tercih edilmekte ve Fransa'da âlim, araştırmacı eksikliği hissedilmektedir. Fransa'da sanki, bütün sosyal problemlerin genel kültürle çözülebileceği kanısı mevcuttur. Bu yüzden böyle bir fikir yapısına sahip olan bir ülke gelişmeye elverişli olmayıp, üstelik ne kapitalist ne de sosyalisttir.

Gelişmenin mutlak bir mutluluğu beraberinde getireceğini düşünmüyorum. Zaten mutlak surette en büyük gelişme oranına ulaşamaz. Bütün söylemek istediğim, temel gelişme faktörlerinin tahlili neticesinde doktrin tarafı gözükenlerin zorla kabul edecekleri şu sonuçtur : Birbirinin tezadı olan rejimler ile hızlı ekonomik gelişme arasında basit bir ilişki yoktur.

Kesin ekonomik hesabın hızlı gelişme için zarurî olduğuna ve bu ekonomik hesabın ancak piyasa mekanizmalarında yapılabilmesiyle mümkün olabileceği gibi, liberal çoğunluk tarafından ileri sürülen delilleri tabiatıyla bir kenara bıraktım. Planlamaya dayalı Sovyet tipi bir sistem içinde; endüstri kesiminde, ekonomik hesaplama fikri teknik yaratıcılık fikrinden daha az gelişmiştir. Bu farklı davranışlar özellikle endüstri teşkilatında olmak üzere, sosyal teşkilatta birtakım farklılıklara sebebiyet verir. Ne olursa olsun gelişme faktörleri ve genel gelişme nazariyesi muvacehesinde, farklı ekonomik rejimler üzerinde kesin bir hüküm taşımak imkânsızdır. Farklı bünyelere sahip rejimlerin gelişmenin gerçekleştirilmesini eşit olarak, aynı bünyelere sahip rejimlerin ise gelişmenin gerçekleştirilmesini eşit olmayarak yürüttükleri müşahede edilebilir.

Muhtelif rejimler ile gelişme olayları arasındaki ilişkiyi tesis edebilmek için ekonomik rejimleri tekrar nasıl düşünmek gerekecektir? Araştırmanın daha ileri bir safhasında bu soruya bir cevap verilebilecektir. Şimdilik düşünme yoluyla mücerret seviyede kesin neticelere ulaşılmanaktadır. Öyleyse hangi metodu kullanmak gerekir?

Tecrübe metodunu kullanmak gereklidir. Farklı ekonomik rejimlere sahip ülkelerde oluşan gelişmeleri mukayese ve müşahade etmenin ehemmiyeti büyüktür. İşte biz gelecek dersten itibaren bu çeşit bir mukayeseye başvura-

çağız. Fakat bu mukayeseye başlamadan evvel gelişme meselesinden çıkarılacak neticelerin, neden bir kesinlik arz etmediğini size göstermek istiyorum. Mücerret seviyede yapılacak bir mukayese gelişme probleminin çözümünde kesinliğe götürmemesine rağmen, tarihi mukayeseler bizi müşahhas neticelere ulaştıracaktır.

Birinci engel yaratılmış olan sanayi toplumu ile onun taklidi olan toplum arasındaki farktır. 1880 - 1910 senelerinin Amerikan sanayii gelişmesini, 1928 - 1952 senelerinin Sovyet sanayi gelişmesi ile kıyaslarsanız tek bir temel farkla iki toplum arasındaki benzerlikleri müşahade edebilirsiniz. O tek temel fark şudur: Amerika kendi tekniğini kendi yaratmıştır. Sovyetler ise yaratılan bu teknik imkânları tatbik etmişlerdir.

Diğer taraftan hızlı gelişme unsuru olan: zengin maddeler, emre amâde olan topraklar gibi toplumların tasarufunda olan maddi kaynaklar birbirinden çok farklıdır.

Üçüncü engel, nüfus hareketleridir. 1880-1910 devresine tekabül eden Amerikan ekonomisi ile, 1928-1952 devresine tekabül eden Sovyet ekonomisi mukayesesi yapıldığı zaman bazı benzer olaylar bulunabilmektedir, fakat nüfus hareketleri her iki ülkede farklılık göstermiştir. Geçen yüzyıldaki ekonomik gelişme ölüm oranının azalmasına sebebiyet verirken, aynı anda nüfus artışı çoğalıyordu. XX. yüzyılda ise, modern tıp ve sağlık örgütleri sayesinde ekonomik gelişme olmadan da nüfusun miktarı çoğaldı. XIX. ve XX. yüzyılın ekonomik gelişme temel verileri demek ki, farklıdır: XX. yüzyılda sanayi toplumu gelişmesinden önce, ekonomik gelişme zaten çok artmış olan nüfusun temeline istinat ettirilerek yürütülüyordu. Oysa ki, geçen yüzyılda nüfusun yaygınlaşması hemen hemen sanayi toplumu gelişimini takip ediyordu.

İki formül ile hülâsa edeceğim; evrensel kıymeti olan bazı neticelere hiç bir zaman ulaşamayacağımızı biliyoruz. Frédéric II'nin «Herkesin selâmı kendine hastır» lafı, herkesin kendisine has bir gelişmesi olduğuna delalet eder. «Çağının fikrine ters düşen, çağın bütün kötülüklerine maruz kalır» sözü ise Voltaire'e ait olup, ekonomik gelişmenin gerçekleştirilmesinde ters ve yanlış kararlara varılmamasını, aksi takdirde çok gerilerde kalma tehlikesinin mevcut olduğunu açıklar. Sınai gelişmesi, sosyal gelişmesine nispetle geride kalan Fransa gibi bir ülke, çağının bütün kötülüklerine hedef olur.

Olağanüstü milli vasıflar, her iktisadî devreye has özellikler, bütün evrensel gelişme nazariyesindeki sınırları açıklamaktadır.

BÜYÜME (GELİŞME) MODELLERİ

Bugün bu eserin yeni bir kısmına başlıyorum. Sanayi toplumu mefhumundan başlayıp, muhtelif çeşit sanayi toplumlarının karakterlerini araştırmış, gelişmenin bütün sanayi toplumlarının ortak karakteri olduğunu müşahade etmiştik. Bugünden itibaren «Muhtelif tip sanayi toplumlarının gelişmelerini mukayeseli» olarak inceleyeceğiz.

Bu araştırmanın gayesi, bir taraftan gelişme modeli kavramına diğer taraftan sanayide toplum tipi kavramına olmak üzere bu iki kavrama ulaşmaktır. Muhtelif gelişme modellerinin, farklı tipdeki sanayi medeniyetlerine hangi ölçüde ulaştıklarını araştıracağız veya muhtelif yolları takip etmek suretiyle sanayi toplumlarının aynı neticeye nasıl vardıklarını göreceğiz. Sovyet tipi bir toplum ile batı tipi bir toplum arasında temel tezat veya benzerlik üzerine iktisatçılar veya sosyologlar arasında tesis edilmiş bir doktrin mevcut olmadığı için, bu araştırmanın belirsiz karakterini size tesbit etmem faydasızdır. Demek oluyorki bugünden itibaren araştırmasına başlayacağım konu yeni olup içinde birtakım zorluklar ve belirsizlikleri ihtiva etmektedir.

Başlamadan evel özür dilemeden edemeyeceğim, çünkü bir sürü rakamı size sıralamak mecburiyetindeyim. İs-

tatistikleri çoğaltmak arzusunda değilim, ancak ne var ki, birkaç istatistiki rakam vermek zorundayım.

1955 senesinde Sovyetler Birliğinde; 45,2 milyon ton çelik, 390 milyon ton kömür, 170 milyon kwh.lık elektrik ve 70 milyon ton petrol üretildi.

Aynı devrede Amerika Birleşik devletlerinde; 110 milyon ton çelik, 500 milyon ton kömür, 300 milyon ton petrol ve 500 milyon kwh.lık elektrik üretildi.

Rusya'nın nüfusunun 210 milyon, Amerika'nın ise 165 milyon olduğuna göre, Rusya'ya göre Amerika Birleşik devletleri ağır sanayi alanında çok öndedir.

Gelecek 5 yıllık planı kapsayan rakamlar şöyledir (bugün için ilk defa Sovyet yöneticileri üretimi mutlak rakamlarla vermişlerdir) :

Çelik üretimi 70 milyon tona, kömür üretimi 593 milyona, elektrik üretimi 320 milyon kwh'a, petrol üretimi 135 milyon tona ulaşacaktır. Bu durum enerji ve demir potansiyelinin Amerikan enerji ve demir potansiyelinden daha aşağı durumda olduğunu göstermektedir. Fakat bu fark gelecek beş sene içinde azalabilir veya daha az nispetler dahilinde gerçekleşme ihtimali vardır. Neticede bugün, ağır sanayiinin genişleme ritmi Amerika Birleşik devletlerinden daha hızlıdır. Artma yüzdesi Rusya'da, Amerika'dan daha fazladır. Buna bir misal verelim : 1928 ile 1955 seneleri arasında Sovyet Rusya'daki çelik üretimi 10 misli artmış, aynı zaman zarfında ise Amerika Birleşik devletlerindeki çelik üretimi sadece 2,5 misli artabilmiştir. Bu rakamları birbirine yaklaştırmak, birbirleriyle mukayese etmek müsbet bir netice vermez, zira Rusya'daki çelik üretim artışının senelik yüzdesi gelecek senelerde azalacaktır. (belirli bir seviyeye ulaşılmış olması nedeniyle).

Rusya'daki çelik üretiminin ilk beş yıllık zamanlara gö-

re 10 misli arttığını hatırlayalım ve tüm sanayi dallarında Rusya'nın büyük hamleler yaptığını unutmayalım.

Şimdi küçük sanayi dalına geçelim ve dokuma sanayiinden başlayalım.

İstatistiklere göre, Rusya'da imal edilen pamuklu kumaş 1928 senesine göre 2 misli artmış ve 6 milyar metreye ulaşmıştır. Yünde ise üretim 2,3 misli artmıştır.

Demek oluyor ki, 1928 -1955 senelerine tekabül eden rakamlar kabul edilecek olursa, dokuma sanayiî 2,3 misli bir artış kaydetmiştir.

1955 de Rusya'da otomobil üretimi 445.000 ve beş sene zarfında ,yani 1960'a kadar öngörülen üretim 650.000 idi. Bu 650.000 miktar otomobil arasında zaten üçte ikisi ticaret ve nakliye arabaları idi. Ancak burada bir an için duralım. 1960 için Rusya'da üretimi öngörülen araba miktarı bugünkü Fransız otomobil üretiminin altındadır. Böylelikle Sovyet yöneticilerinin, otomobilleri kullanılış amaçlarına göre, bir yanda malların nakliyatında kullanmaları, diğer yanda insan taşınmasında kullanmaları sebebiyle, aldıkları planlı kararlar bir çabukluk göstermektedir. Acaba sor-mak gerekir, Sovyet tüketicileri alınan bu kararlardan tat-min olmuşlar mıdır? Demek oluyor ki, Sovyet yöneticileri lüzumlu görmedikleri maların üretimini kısılabilmektedirler.

Buna mukabil radyo ve televizyon sayısı 1960 da 10 milyona ulaşmıştır. Dokuma ve otomobil sanayiinde yavaş bir artma olduğu halde, radyo ve televizyon üretimi devamlı olarak artmaktadır. Hemen size birkaç ders evvel fiyatlar için söylediğim meseleyi hatırlınıza getirin. Bir televizyonun fiyatının, bir çift ayakkabıdan daha ucuz olduğunu söylemiştim. Ancak istatistikler bugün için bir çift ayakkabıdan fazla (adam başına) üretim yapıldığını gösterir (297 milyon). Bu durumda bir çift ayakkabının

neden çok pahalı olduğu ortaya çıkmaktadır. Şurası muhakkak ki, eğer senede 10 milyondan fazla radyo ve televizyon üretirseniz, fiyatları çok aşağıya düşürebilirsiniz.

Batıda ihtiyaçlar tatmin edildiği ölçüde bir üretim tipinden diğer üretim tipine geçilmektedir. Planlı bir gelişmenin ise mahzurları ve yararları olduğu müddetçe muhtelif endüstriler arasındaki gelişme yıkılma tehlikesi geçirir.

Tarımda ise durum daha çarpıcıdır. Sovyet tarım üretimi ile ilgili istatistiki rakamlar vererek sizin canınızı pek sıkamak istemiyorum. Tahıl üretimi ile ilgili olmak üzere Sovyet yöneticileri birtakım rakamları istatistiki olarak vermişlerdir (tahıl çeşitlerini gözönünde bulundurmadan). En uygun rakamları söylemek gerekirse, Sovyet Rusya'da 1913 - 1955 seneleri arasında adam başına düşen tahıl üretimi artmamıştır. Eğer proteini bol olan gıda maddeleri miktarı aynı dönemde çoğalmışsa, nüfus başına düşen tahıl üretiminin bir artma göstermemesi, zenginliğin bir işaretidir. Yani basit gıda maddelerinin yerine proteini bol olan et ve süt mamülleri tüketilmeye başlanmış demektir. Ancak bugün Sovyet Rusya'da, küçük baş hayvan sayısı 1928'deki rakama tekabül etmektedir ve 1955'de adam başına tüketilen et, süt ve tereyağı miktarı 1928'de tüketilenin altındadır.

Yukarıda yaptığım açıklamadan dolayı Sovyet halkının eksik beslendiği veya az beslendiği neticesine varıp, Sovyet cehennemi masalına dönmeyin. Sovyet Rusya'da, nüfus başına kalori miktarının artabileceği imkân dahilindedir. Başta et olmak üzere, Fransızların tercih ettikleri gıda maddeleri 1928 senesine göre bugün için daha az miktarda tüketilmesine rağmen, Sovyet halkının beslenme şekli hiç bir zaman Fransızları tatmin edemez.

Bir demir perde ülkesi olan Sovyet Rusya'da hayat seviyesinin Fransız hayat seviyesinden daha yüksek olduğuna iktisatçılar veya gazeteciler bizi ikna etmeye çalışırlarsa, biri otomobil, diğeri de et olmak üzere iki temel istatistikî neticeyi onlara hatırlatmak isterim. Fransız tüketicilerinin bu iki mala atfettikleri tercih büyük olup, Sovyet yöneticileri ise nedense bu iki mala sempati beslemektedirler.

Batı tecrübesinden türeyen gelişme modelinin evrensel bir değeri yoktur. Bu gelişme modeli satın alma gücünün ve arzuların seyyaliyetine bağlıdır. Temel besin maddeleri daha fazlaca tatmin edilerek, gıdanın kalitesi yükseltilmekte: giderek giyinme ihtiyaçları tatmin olunmakta ve daha kaliteli mamüllerin temini suretiyle, dayanıklı tüketim mallarının tüketimine ulaşılmaktadır.

Bu yukardaki şema iki sebepten dolayı Sovyet Rusya'da bulunmamaktadır. Birincisi, bugünün Rusyasının geçirmekte olduğu safhayı, batı memleketleri geçirdikleri zamanda bu dayanıklı tüketim malları mevcut değildi. Televizyon üretiminde mi, yoksa yün kumaş imalâtında mı seçim yapmak meselesi ne XIX. asırda, ne de XX. asrın başında ortaya konmamıştı. İkincisi, Sovyet rejimi, kendiliğinden arzuların seyyaliyetini takip etmeyen bir ekonomik gelişmeye yönelikti.

Sovyet ekonomisi dünyanın ikinci sanayi ekonomisidir. Ekonomik güç olarak çok uzaklardan gelmesine rağmen, bugün için Sovyet ekonomisi, Amerika Birleşik devletlerinden sonra birinci sırayı teşkil etmektedir. Fakat Sovyet Rusya'daki besin ve dokuma tüketimi paralel bir artış göstermemektedir. Belki gelecek senelerde bu problem halledilebilecektir. Sovyet Rusya'da televizyon ve radyo gibi dayanıklı tüketim mallarının artmasının sebebi, Sovyet yö-

neticilerinin geniş halk kitlelerine kültürü yaymak amacıyla doğmakta, ya da bu tip malların üretiminde Sovyetlerin kullandıkları üretim metotlarının başarılı olmasından ileri gelmektedir.

Sovyetlerin uzun zaman tüketimden fedakârlık yapmak suretiyle büyük sanayii kurmak için çaba sarfettikleri söylenmektedir. İstatistikî rakamlar bizi böyle fikre yöneltmektedir, zira Sovyet tüketicisinin arzusu hilafına üretim yapılmakta ve planlamacıların kararları üretilecek malın seçiminde tesirli olmaktadır. Fakat hemen üretimin gelişmesi ile gelişmenin verimliliği arasında diğer bir müşahedenin yapılması gerekir.

Bugün Sovyet Rusya'da tarımsal olmayan 45 milyon iş mevcuttur. Amerika'da ise tarımsal olmayan iş alanı daha fazladır. Çünkü Amerika'da tarım dışı olan emek daha çok sanayide toplanmıştır. Sovyet Rusya'da ise sanayide toplanan emek miktarı, Amerika'da sanayide yoğunlaşan emek miktarından pek uzak değildir. Buna rağmen Sovyet endüstri üretimi, Amerikan endüstri üretinimden üç misli daha azdır. Sovyetlerde emeğin verimi Amerika Birleşik devletlerine nazaran düşüktür.

Sovyetler Birliğinde tarımda istihdam edilen 50 milyon insan, 210 milyonluk Sovyet Rusya nüfusunu beslemekte güçlük çekmektedir. Amerika Birleşik devletlerinde ise tarımda istihdam edilen 7 milyon insan, 165 milyon nüfusu beslediği gibi, bir de üstelik Amerika'da tarım fazlalığı mevcudiyetini sürdürmektedir.

Bu mukayese muhtelif şekillerde değerlendirilebilir. Ancak toprağın verimliliği, nüfus başına düşen ekili alan, ziraatte emeğin verimliliğini yükselten teknik imkânlar gibi meseleler, her iki ülkede çok farklıdır. 7 milyon ile 50 milyonun mukayesesi neticesinde, tarımda ferdi mülkiye-

tin kollektif sisteme olan üstünlüğünü mutlak bir delil gibi yorumlamamak lazımdır.

Fakat, eğer tarımda alınan neticeler tamamen Rusya'nın lehine olsaydı, kollektif sistemin ferdi mülkiyetten üstün olduğuna şüphe eden bir iktisatçı olacak mıydı? Rusya'da endüstride istihdam edilen emeğin miktarı hemen hemen Amerika'da istihdam edilen emeğin miktarına yaklaşıp olup, tarımda ise kullanılan emek miktarı Amerika'da az, Rusya'da ise çok olur. Rusya'da tarım alanında istihdam edilen emeğin miktarı çok olmasına rağmen, tarımda elde edilen üretim, Birleşik devletlerde elde edilen üretimden daha düşüktür. Rusya'ya yollanan Amerikan tarım uzmanları Rusya'da tarım alanında, kolhozlarda istihdam edilen emeğin çok miktarda olduğuna hüküm verdiler. İktisadi tabirlerle ifade edecek olursak, Rusya'da emeğin tarım alanında harcadığı bir gerçekse sanayide üretim artışı çok hızlı olacaktır. Zaten bu kesimlerde verimlilik farklarının giderek azalması üretim artışlarını çoğaltacaktır.

Ancak bu farklar nasıl gerçekleştirilecektir? Yeniden size birkaç sade rakam vermek mecburiyetindeyim. Rusya'da 1928 de tarım dışı 10 milyon iş mevcut iken, bu rakam 1932 de 20 milyona fırlamıştır. Tarım dışı iş miktarı 4 sene içinde iki misli artmış, tarım dışı emeğin yüzdesi toplam nüfusa göre 6,6'dan 12,7'ye yükselmiştir. Bu kadar çabuk bir sanayileşme ve şekilleşme hareketi hiç bir batı toplumunda mevcut olmamıştır.

Amerika Birleşik devletlerinde, 1870 - 1890 seneleri arasında yani 20 senede tarım dışı iş miktarı 6.600.000'den 13.740.000'e yükselmiştir. Hemen hemen iki misli artan iş miktarı 40 milyondan 63 milyona ulaşan bir nüfus artışı ile birarada olmuştur. Bu devre zarfında tarım dışı emeğin

yüzdesi, 16,3'den ancak 21,8'e ulaşabilmiştir.

Hiç unutulmaması gerekli olan şu cümleyi tekrar edelim : Rusya'da ilk beş yıllık plan döneminde meydana çıkan şehirleşme hareketi hiç bir batı toplumunda bu kadar hızlı ve kısa zamanda gerçekleşmemiştir. 1928 - 1955 seneleri zarfında yani 27 sene içinde tarım dışı emeğin miktarı 10 milyondan 45 milyona geçmiş, bu demektir ki, bu devre zarfında 4 misli bir artış olmuştur. Amerika'da ise 4 misli artışın gerçekleştirilmesi ancak 50 senede olmuştur. Üstelik bu 50 sene zarfında tarım dışı emeğin 4 misli artmasına sebep olarak Amerikan nüfusunun hızlı artması ve göçler sebebiyle doğrudan doğruya şehirlerde yerleşen göçmenler gösterilebilir.

Sovyet Rusya'da müşahade edilen bu olay dünyanın hiç bir yerinde, hiç bir ülkesinde, bu kadar hızlı, bu kadar kısa zamanda gerçekleştirilememiştir.

Şimdi ikinci bir mukayese olan, emeğin Sovyet Rusya'da ve Amerika'da dağılımına geçelim.

Gelişme veya büyüme nazariyesine göre, tarım sektöründe istihdam edilen emek, bu sektör tarafından kovulunca, sanayi sektörüne, oradan da hizmetler sektörüne geçer.

Rusya'da sanayide istihdam edilen emeğin oranı yavaş yavaş yükselme eğilimindedir. Bu oran 1928'de % 38 iken, 1943 de % 42'ye yükselmiştir. Amerika'da bu oran 1928'de Rusya'nın aynı idi; sonra 1938 de % 28'e düştü, tekrar savaş sırasında % 39'a yükseldi ve 1952 de yeniden % 32'ye düştü.

Bu nokta üzerinde bir an için duralım. Çünkü tarım dışında kalan toplam emeğin içinde sanayide istihdam edilen emeğin oranı, kanaatimce her iki ülkenin farklı gelişme modelini açıklayıcı bir faktördür.

Bu rakkamların göstermek istediği esaslı mesele şudur: sanayide istihdam edilen tarım dışı emeğin oranı Amerika'ya nazaran, Rusya'da daha yüksektir. Bu oran, Amerika'da savaş zamanlarında yükselmekte, sulh zamanında tekrar düşmektedir. Bu olayın sebebi nedir? Talebin değişikliğine bağlıdır: Çünkü sulh zamanında hizmetler sektörünün talebi artmakta ve sanayi sektöründeki emeğin yüzdesi azalmaktadır.

Hizmetler sektöründe yer alan iki unsuru kesinlikle birbirinden ayırmak gerekir. Bu unsurlardan biri, tarım ve sanayi sektöründe ihtiyaçların doyurulduğu ölçüde ortaya çıkar ve arzuları tatmin etmeye çalışır. Diğeri ise sanayi sektörünün verimini garanti eder, bütün idari teşkilat ve sanayi kesiminin genel masrafları bu unsurun kapsamına girer.

Batıdaki gelişme nazariyecileri, belirli bir noktadan itibaren sanayi sektöründen hizmetler sektörüne emek seyyaliyetinin meydana geleceğini kabul etmişlerdi. Oysa bu durumun Sovyet ekonomisinde gerçekleşeceği ispatlanmamıştır. Şimdiye dek bu seyyaliyet cereyan etmemiş, Sovyet Rusya'da tarım dışı kalan emeğin sanayideki oranı sabit kalmış olup, bu oran % 40 civarındadır. Bu oran, Amerika Birleşik devletlerinde bugün sanayide istihdam edilen emek oranından daha fazla olup, hemen hemen bundan elli yıl evvelki Amerika'nın sahip olduğu orana eşittir. Sovyet yöneticilerinin arzusu sanayi üretimini en kısa zamanda ,çok çabuk olarak arttırmak ve hizmetler sektöründe istihdam edilen emeğin miktarını azaltmaktır.

Emeğin dağılımında meydana çıkan farklılık nasıl tezahür etmektedir? Rusya'da ve Amerika'da ticaret alanında istihdam edilen emek oranında temel bir farklılık

vardır. Bu ticaret alanında istihdam edilen emek miktarı Amerika'da Rusya'dakinin iki mislidir.

Amerika Birleşik devletlerinde ticaretle istihdam edilen emeğin yüzdesi 1870 de 12,4 iken 1930 da 21,9'a çıkmıştır. Ancak şuna işaret edelim ki, ticaretle istihdam edilen emek miktarı, bir toplumun gelişme safhasını tam olarak gösterememekte, sadece sanayi toplum tipinin veya gelişme modelinin ne şekilde olduğunu açıklamaktadır.

Eğitimde istihdam edilen emek miktarının, Sovyet Rusya'da, Amerika'dakinden daha fazla olup, bu miktar : Rusya'da % 7 - % 10 arasında iken Amerika'da % 3 - % 5 arasındadır. Bu fark eğitimin sınıflandırılması şeklinden gelmektedir, çünkü tam olarak eğitim mevzuuna dahil olan unsurları tesbit etmek pek kolay değildir. Emeğin miktarı mutlak bir rakam olarak ancak nüfusun tamamı gözönünde bulundurulursa bir değer kazanır, yoksa gelişmenin belirli bir devresine tekabül eden rakamlar gerçeği yansıtmaz. Tarım dışı kalan emeğin mutlak miktarı arttığı müddetçe, Rusya'da tarım dışı kalan ve eğitimde istihdam edilen emeğin oranı azalacaktır, çünkü nüfus artmadığı müddetçe mutlak rakam değişmeyecektir. Eğitim alanında Rusya'da ve Amerika'da görülen bu oran farkı, endüstriyel gelişmenin ehemmiyeti ne olursa olsun, bünyesel bir farklılığı ifşa etmemekte, sadece Rusya'da eğitim düzenine çok önem verilmesinden ve bu alandaki ihtiyaçlara olan kesin bağlılıktan ileri gelmektedir. Sovyet Rusya 1928' den beri halkın eğitimi için çok büyük masraflar yapmaktan hiç sarfınazar etmemiş ve bu alanda harcadığı masraf oranı, batı memleketlerinin aynı gayeye yönelik olarak harcadıkları masraf oranından çok yüksek bir seviyeye gelmiştir.

Şimdi de inşaat ve ulaştırma kesimlerinde istihdam edi-

len emeğin, her iki ülkedeki yüzdelerini inceleyelim. Amerika'da ulaştırma kesiminde istihdam edilen emek miktarı bir düşüş göstermektedir. Bilhassa son senelerde bu oran % 10'dan % 8'e ve hatta % 7'ye kadar düşmüştür, ancak gene de Rusya'ya göre bu oran daha yüksektir. İnşaat kesiminde istihdam edilen emeğin oranına gelince bu oran Amerika'ya nazaran Rusya'da daha yüksektir. Fakat bu üstünlük zahiridir, çünkü Rusya'da inşaat kesimindeki emeğin oranı, hem ev inşaatlarını, hem de fabrika inşaatlarını kapsamaktadır. Üstelik Rusya'da çok geniş bir şehirleşme hareketinin mevcudiyeti sebebiyle lojman buhranına çare bulmak için girişilen çabalar, bu kesimde istihdam edilen emeğin oranının Amerika'ya nazaran daha yüksek seviyede olmasını gerektirmektedir.

Nihayet son bir rakam serisini size vermek suretiyle gelişme modelinin tespitine varacağım. Bu son olarak vereceğim rakamlar Rusya'da ve Amerika'da yatırımın dağılımı ile ilgili rakamlardır.

Beş yıllık planlar döneminde, Rusya'da yatırımların dağılımı hemen hemen şu şekildedir :

Yatırımların dağılım payları :

Sanayi = % 40 ve % 50

Tarım = % 16 ve % 19

Ulaştırma ve nakliyat = % 10 ve % 11

Ticaret = % 1 ve % 3

İdari hizmetler = % 20 ve % 25.

1880 - 1912 seneleri arasında Amerika'daki tarım yatırımlarının payı % 10 civarındaydı. Demek ki, Rusya'da tarımdaki yatırım oranı Amerika'ya nazaran daha yüksektir. Buna mukabil ulaştırma ve nakliyat kesimlerinin Amerika'daki yatırım payı % 22'ye kadar çıkması sebebiyle, bu oran Rusya'dan çok yüksektir. Ancak bu kesimde meydana

na gelen fark, coğrafi şartların eşitsizliğinden ileri gelmektedir. Yol inşaatı ulaştırma yatırımları arasında çok büyük bir kaynaktır. Oysa Sovyet Rusya'da bu yollar gerek malların dağılımında, gerekse insan taşınmasında çok mühim bir rol oynamazlar. Gerçi Sovyet şehirleri civarında iyi yollar vardır, ancak şehirler arasındaki mesafenin çok büyük olması, malların demiryoluyla nakline daha uygun düşmektedir.

Sovyet Rusya'da sanayi yatırımları toplam yatırımların % 40 ila % 50'sine tekabül ederken, Amerika'da bu oran % 25 civarındadır. İşte temel fark buradan gelmektedir. Demek ki, Rusya ile Amerika arasındaki gelişme farkının temel nedeni, yatırımların farklı olarak dağıtılmasından ileri gelmektedir. Sovyet Rusya'da sanayi yatırımları toplam yatırımların yarısını teşkil etmesine rağmen, Birleşik devletlerde sanayi yatırımları toplam yatırımların dörtte birini teşkil etmekte, bazen üçte bire kadar yükselmektedir. Sadece savaş zamanlarında Amerikan sanayi yatırımları, Sovyet sanayi yatırımlarına ulaşmaktadır: Bu dönemde, yani savaş zamanında Amerika'da sanayi yatırımları fiili olarak % 40'a kadar yükselbilmiştir.

Öyleyse, Amerikan yatırımları hangi kesimler üzerine yapılmaktadır?

Toplam yatırımların dörtte birinin sanayi yatırımlarına yapıldığı, ulaştırma ve nakliyat kesimlerindeki yatırımların Rusya'ya nazaran üstün olduğu, tarımdaki yatırımların daha az olduğu Amerika Birleşik devletlerinde, toplam yatırımların % 55'i, sanayi, ulaştırma, nakliyat ve tarım dışında kalan hizmetler sektörüne yapılmaktadır. Demek ki, Amerika'daki yatırımların yarısından çoğu hizmetler sektörüne akmaktadır. Hizmetler sektörü nazariyeleri batı örneğine göre kurulmuş olup tuhaftır ki, bu nazariyeler-

den hiç biri şu meseleyi tam olarak açıklığa kavuşturamamıştır: Sovyet tipi bir sanayi toplumu, batı toplumlarının geliştirdiği gibi hizmetler sektörünü geliştirmeye mecbur mudur?

Sovyet gelişme modeli ile Amerikan gelişme modeli arasındaki esaslı fark her iki ülkede emeğin, yatırımların, sanayi yatırımlarının, ağır sanayi yatırımlarının farklı olarak dağılımından ileri gelmektedir. Sovyetler Birliğinin aksine, batıda toplam yatırımların yarısından çoğu hizmetler ve ticaret sektörüne yapılmaktadır.

Mukayesesi yapılacak son bir unsur olarak inşaat kesimi kalmaktadır. Rusya'da sadece ev inşaatı kesimine ayrılan yatırım payı devamlı olarak Amerika'ya göre daha yüksek miktarlara ulaşmamaktadır. Amerika'da ev inşaatı yatırım yüzdesi öyle bir an gelmiştir ki, toplam yatırımlar yüzdesinin üçte birine kadar yükselmiştir, halbuki Rusya'da ev inşaatına ayrılan yatırım payı toplam yatırımların % 10'una tekabül etmektedir (1928 - 1932 seneleri arasında). Eğer Rusya'daki şehirleşme hızının hiç bir batı toplumunda bu kadar hızlı, bu kadar kısa zamanda cereyan etmediğini, özellikle Amerika Birleşik devletlerinden dahi daha hızlı bir şehirleşme cereyanının mevcudiyetini hatırlarsanız, şehirlerdeki aşırı çoğalmanın neticesinde bir veya iki oda içinde yaşayan Sovyet ailelerinin çoğunlukta olduğunu müşahade eden bütün seyyahlar yukarıda izahını yaptığım olayın birer şahididirler.

Yaptığım mukayeselerden neticeler çıkarmaya başlayalım:

Sovyet gelişme modeli ile batı gelişme modeli arasında bazı artık karakterler mevcuttur. Bu artık karakterler şunlardır: Tarımdan endüstriye akış, şehirleşme hareketi, toplam üretim artışı, nüfus başına düşen üretim değeri.

rinin miktar olarak artışı, emek seyyaliyeti ve nihayet yatırımları çoğaltmak gayesiyle tüketicinin kısılarak tasarrufun arttırılması. Bu artık çizgiler her iki tip ekonomiye has olup, bu ekonomilerin zahmetsizce gayelerine ulaştıklarının bir delili değildir. Liberaller planlı bir ekonomide gelişme olamayacağını söylemekle yanılmışlar, planlamacılar da kapitalizmin uzun zamanda elde edemeyeceği neticeleri, kısa zamanda elde edeceklerini zannedip büyük bir gaflete düşmüşlerdir. Sovyetlerde çok büyük zahmetlere katlanarak büyük bir endüstri kurulmuşsa ve özellikle üretimle ilgili çok iyi neticelere ulaşılmışsa, bu Sovyet rejiminin, liberal bir rejimden daha üstün olduğuna veya liberal rejimin Sovyet rejiminden daha üstün olduğuna delalet etmez.

Her iki rejim modelinin mukayesesinde ortaya çıkan üç temel farkı size tekrar kısaca hatırlatmak isterim :

I. Sovyet gelişmesi, Sovyet nüfus artışının XIX. asırda İngiltere'de ve Amerika'da meydana gelen hızlı nüfus artışından daha az bir artış olduğu devreye rastlamıştır. Sanayi gelişmesi kırsal alandan şehirlere akan nüfusun sayesinde olmuş ve bu kadar hızlı bir şehirleşmenin bir eşine daha batı toplumlarının tarihinde rastlanmamıştır.

II. İkinci fark, üretim artışı ile verim artışı arasındaki münasebeti ihtiva eder.

1928 - 1955 devresi arasında Rusya'da toplam sanayi üretimi artışını tesbit zorluğundan dolayı, kesin olarak sanayideki verimlilik artışı tayin edilememiştir. Geçmişteki bir konuşmasında, Sovyet lideri N. Khrouchtchev Sovyet sanayi üretiminin 1938 - 1955 devresi arasında 20 misli çoğaldığını, fakat çelik üretiminin 10 misli olduğunu söylemişti. Bütün bu rakamlar göstermektedir ki, Sovyet sa-

nayi üretimi içinde, ağır sanayi, batıya göre daha yüksek seviyeye erişmiştir. Eğer çelik üretimi 10 misli fazlalaşmışsa, sanayi üretiminin 20 misli çoğalabileceği olağanüstü bir durumu gerçekleştirmektedir. Ancak herşeye rağmen Sovyet Rusya'da yukarıda söylediğimiz devre esnasında elde edilen neticeler aynı yıllarda batıda elde edilen neticelerle mukayese edilecek olursa, Sovyet Rusya'nın çok büyük hamleler yaptığı anlaşılacaktır. Sovyet sanayiinin en mühim özelliği, emeğin en hızlı bir şekilde sanayi kesimi tarafından emilmesidir. İşçi başına en fazla sermayeyi gerektiren ağır endüstriye öncelik tanınmıştır. Sanayi kesimi Rusya'da 27 sene içinde 35 milyon emeği kendi bünyesinde istihdam etmekle çok büyük yatırımları gerçekleştirmiştir. Bu büyük yatırımların gerçekleştirilmesinde tüketim kısılmış, işçi başına düşen ücret düşürülmüştür. Bu sanayileşme devresinde, Sovyet vatandaşlarının hayat seviyelerinde bir düşüş meydana gelmiş, ancak bu düşüş, planlamacıların kasıtlı davranışlarından değil, sanayileşme sebebiyle Sovyet ekonomisinde meydana gelen değişikliklerden dolayı doğmuştur.

Bu sanayileşme devresi nasıl oluştu? Sanayi kesiminde tarım dışı kalan emek yoğun bir şekilde istihdam edildi. Bu emeğin endüstride çalışmasını sağlayabilmek amacıyla gerekli sermaye ve şehirlerin yiyecek ve teçhizat bakımından yaratılması gerekli idi. Şehirdeki nüfusun her türlü ihtiyacı, özellikle gıda ihtiyaçları köylünün mamüllerini satın almak gereğini doğurdu. Buna karşılık köylüye sanayi tüketim maları verildi, ancak köylüye verilen tüketim maları yeterli değildi, zira Sovyetlerde ağır sanayie yönelik bir faaliyet vardı. Tarımda tek bir çare kalmıştı, o da köylünün rekoltesinin büyükçe bir kısmına el koymak ve neticede toprağı kollektifleştirmek.

Bu kollektifleştirme teknik bir zaruretin mi yoksa doktriner bir tercihin mi neticesi idi? 1928 senesinde tarımda ferdi mülkiyet hâkimdi. Tarımdaki bu ferdi mülkiyet «kulak» olarak adlandırılan zengin bir köylü sınıfını oluşturmuştu. Bolşevik doktrinini savunanların gözünde «kulak» olarak adlandırılan bu köylü sınıfı, burjuvazinin başlangıcını teşkil ediyorlardı. Diğer taraftan, ferdi mülkiyet üzerine kurulu bir tarım ekonomisi hızlı sanayileşmeye bir engel teşkil ediyordu. Sanayileşme planlarının başlangıcından önce, 1928 senesinde devletin köylülerden aldığı hububat rekoltesinin miktarı % 15 civarındaydı. On sene sonra bu oran % 35'e yükseltildi. Kollektifleştirme olayına başvurmadan Sovyetlerin köylülerden rekoltenin büyük bir kısmını almaları mümkün olabilecek miydi?

Fakat bu kollektifleştirme hareketi Sovyet Rusya'da bir sürü olay yarattı. Köylüler toprakların kollektifleştirilmesine karşı direniş gösterdiler, özellikle hayvanları öldürdüler. Ve böylelikle tarımda birbirini takip eden krizler neticesinde Sovyetler 1932-33 devresinde bir kıtlıkla karşı karşıya kaldı. Bugün dahi bu buhranın yarattığı neticeler halen silinememiştir.

Bu hadiseler, Sovyet gelişme modeline ait olmayıp, Sovyet gelişme tarihine hasdır. Kıtlığı, köylülerin direnmelerini, kollektifleştirmeyi bertaraf ettikten sonra Sovyet gelişme modelini uygulamakta bir sakınca yoktur. Sovyetler Birliğine bağlı hiçbir uydu memlekette köylüler arasında bir savaş cereyan etmemiştir, ancak ağır sanayii kurmak için çaba sarfeden bütün bu uydu ülkelerde Sovyetlerdekine benzeyen olaylar ortaya çıkmıştır. Sovyet tarımına teşvik sisteminin getirilmesinden dolayı, rekolte yetersiz olmaktadır. Köylülerin çok istihsalde bulunabilmeleri, ancak bu üretimden bir menfaat beklemeleri ile olur.

Yani üretilen kısımdan köylülere bir pay verilmesi halinde, üretim faaliyetine sıkı sıkıya bağlı olurlar.

Belirli bir iktisadî gelişme kavramından itibaren, Sovyet yöneticilerinin öngörmedikleri engellere nasıl çarptıklarını gelecek derste görme fırsatını bulacağız.

SOVYET MODELİ

Bugün, sanayideki toplum tipleri ve gelişme modelleri üzerindeki araştırmaya devam edeceğiz.

Geçen ders istatistikî rakamlara çok yer verdim. Bugün bu rakamlardan çıkarılan fikirleri formüle edeceğim.

Herşeyden evvel şunu hatırimızda tutalım ki, her iki toplum arasında kullandığım mukayeselerin sınırlı bir değeri vardır. Şunu kesin olarak bilmenizi isterim; gerek Sovyet ekonomisinde, gerekse Amerikan ekonomisinde benzer safhalar mevcut değildir. 1928 - 1950 döneminde Rusya'da demir üretimi artışı ile 1890 - 1950 döneminde Amerika'da demir üretimi artışının mukayesesinin sınırlı bir değeri vardır. Çünkü Sovyet demir sanayiinin geliştirildiği devredeki teknik imkân XX. yüzyılın tekniği, Amerikan demir endüstrisinin oluşturulduğu devredeki teknik imkânlar ise yarım asır evvelinin tekniği idi.

Bu mukayeselerin vazifesi, muhtelif ekonomilerin gelişimlerindeki benzerlik ve ayrılıkları sadece tesbit ve işaret etmektir.

Her çeşit ekonomideki gelişme :

1. Nüfus hareketi ile kaynakların hareketi arasındaki orana göre değişmekte,

2. Sınai kaynakların artması ile tarımsal kaynakların artması arasındaki orana göre değişmekte,

3. Verimlilik ve üretim artışı arasındaki ilişkiye göre değişmektedir.

Kaynakların hareketi ile nüfus hareketi arasındaki ilişkiyi alalım. Muhtelif kesimler arasında dağılımını gerek Rus, gerekse Amerikan ekonomisinde birbirine tekabül etmeyen tarihlerde mukayese edersek keyfi neticelere ulaşırız. Bugün Sovyet Rusya'da, % 50 endüstride, % 50 tarımda olmak üzere istihdam edilen emek oranına göre, Amerika Birleşik devletlerindeki aynı dağılım miktarı hangi tarihte olmuştur? Bu oran 1870 senelerinde mevcut olmuştur. Çünkü o tarihte Amerika'nın nüfusu 40 milyondur ve kaynakların artışı nüfus artışına paralel gidiyordu. Buna mukabil Sovyet ekonomisinde sanayileşme safhası başlamadan Sovyet nüfusunun çok arttığı müşahade edilmiştir. XIX. asırda Sovyet nüfusu 2 - 3 misli çoğalmış, buna mukabil sanayileşme hareketi XIX. asrın sonuna doğru başlamıştır. Sovyet nüfusunun sanayileşme hareketinden evvel artmış olması bir bakıma faydalı olmuştur.

Sanayileşme hareketinden önce nüfus çoğalmasının meydana gelmesi ile, büyük miktarda toprağa sahip olan Sovyetler Birliği'nin ekonomisi arasında bir ilişki vardır. Çoğalan nüfus daha çok köylerde bir nüfus kabarıklığına sebebiyet verdi. Ancak aynı tarım üretimi daha az bir nüfusla, yani daha az bir emek istihdamı ile elde edilebiliyordu. Böylelikle tarımda istihdamı gereksiz olan bu fazla nüfus, tarımsal alandan şehirlere kaydırılmakla sanayileşme hareketini yoğunlaştırdı. Demek oluyor ki, emeğin seyyaliyeti, yani tarımdan sanayi sektörüne kaydırılması Sovyet ekonomisini müsbet yönde etkiledi.

Sovyet ekonomisi ilk defa nüfusun yoğun bir şekilde

artmasından sonra sanayileşme hareketine girişen bir ekonomidir. Batı Avrupa ülkelerinde ise nüfus artışı ile sanayileşmenin gelişmesi aynı anda, XIX. asırda olmuştur. Rusya'da ise sanayiın kurulması ile birlikte, hızlı bir nüfus artışı olmamıştır, halbuki İngiltere'de XIX. asırda sanayileşme hareketi başladığı zaman nüfus hızlı bir şekilde artmağa başlamıştır. XX. yüzyılın başında, eğer gelişme oranı 1890 - 1910 seneleri arasındaki oranı muhafaza ederse, iktisatçılar Rus nüfusunun 1950 senesinden 350 milyona ulaşacağını hesaplamışlardı.

Ancak öngörülen nüfusa ulaşamamasında yapılan hata kolayca açıklanır. 1919 senesinde Rusya'da yaşayan 35-40 milyona yakın insan Rusya'dan kopmuşlardı, yani bu nüfus miktarı Rusya'dan ayrılmıştı. Diğer taraftan tarihi felaketlerin meydana çıkışı ve doğum oranında kısmi bir azalmanın meydana gelmesi, öngörülen nüfusa ulaşılmasına tesir eden faktörlerdi. Birinci ve ikinci dünya savaşları, Sovyet ihtilâli, kollektifleştirme hareketi, Sovyet nüfus uzmanlarının söyledikleri gibi 70 milyona yakın insan kaybına sebebiyet vermiştir. Sanayiın kurulması esnasında Sovyet artışının yavaşlaması hiç bir batı toplumunda aynı şekilde cereyan etmemiştir. Genellikle bütün batı toplumlarında sanayileşme ile birlikte nüfus artışı hızlanmış, Sovyetlerde ise yavaşlamıştır.

Sovyet tarımı kesinlikle Avrupa ülkeleri tarımı ile mukayese edilemez, çünkü Avrupa köylüleri küçük toprak alanlarında entansif tarım usulünü uygulamakla yüksek randımana ulaşabilme imkânını bulmuşlardı. Hektar başına düşük verimle yetinen Sovyet tarımı Amerikan tarımı ile de mukayese götürmez. Çünkü farklı iklim şartlarına sahip olan bu iki ülkede, aynı zamanda istihdam edilen

emek miktarı da değişik olup, özellikle Rusya aleyhine bir belirsizlik göstermektedir.

Rusya'da hayat seviyesinin düşmesine rağmen, üretimi arttırmak çabasıyla sanayiın yaratılması, emeğin birikimi, üretimin çok büyük miktarda en kısa zamanda artırılması gibi meseleler¹ üzerinde ısrarla durulması Sovyet sınaî gelişmesinde görülen tipik örneklerdir. Batıda aynı tekniği uygulamanın gereği yoktur, zira batıda, tarım alanında nüfus fazlalığı mevcut olmayıp, üstelik tüketicinin arzusu hilafına bir sanayi kurmanın da hiç bir yarar sağlamıyacağı aşikârdır. Sovyet gelişme modelindeki sanayileşme safhasının menşesinde tarım, nüfus ve toprak şartları değişken bir veri olarak kabul edilmiştir. Batılıların başvuracakları bu sanayileşme modeli mevcut olmayıp, gelişme meselesini evvelden kestiremeyecekleri aşikârdır. Buna mukabil Sovyet planlamacıları gelişme modelinin çizgilerini daha evvelden tayin edebilmektedirler.

Sovyet gelişmesi şu fikirlerle açıklanabilir: 1) Tarımdaki nüfus fazlalığını şehirlere ve sanayie transfer etmek. 2) Ağır endüstriye öncelik tanımak. Ağır sanayie öncelik tanımakla küçük endüstri ve tarım ihmal edilmiştir. Oysa ki, tarım sektöründe ilk beş yıllık planlarda öngörülen hedefler 1955 senesine göre daha üstündü. 1955 senesinde Sovyetlerin tarım sektöründe ulaşmak için çizdikleri hedeflere acaba bizzat Sovyet yöneticileri inanmışlar mıdır? Her şeyden evvel Sovyet gelişme modeline hâkim olan unsur, ağır sanayie yönelik olmak, mutlak surette gerçekleştirilmesi gereken bir şarttır.

Sovyet ekonomi sitemini Batıdaki savaş ekonomisi tecrübeleriyle kıyaslayabilirsiniz. Batıda sulh zamanında teçhizat ve silah imalatına öncelik verilmesi ve her şeye rağmen ulaşılabacak tek bir hedef, tek gaye olarak bu neviden

bir üretime karar verilmesi Sovyet ekonomik sisteminin ağır endüstriye tanıdığı öncelikle mukayese edilebilir. Batılıların savaş ekonomisinde tatbik ettikleri üretim şekli düzeni, Sovyet ekonomisinin ulaştığı üretim düzeni ile mukayese edilebilir. Sovyet ekonomisi planlarda öngörülen oranlar dahilinde düzenli bir gelişme göstermemiştir. Her devirde planın gerektirdiği hedefler tayin olunuyor, geri kalan hedefler ise ihmal ediliyordu.

Rusya'da ağır endüstriye tanınan öncelik, köylerdeki zirai mamüller ile şehirlerdeki sınai mamüller arasındaki mübadeleyi imkânsız hale sokmuştu. İlk beş yıllık planların başlangıcında bu mübadeleyi işleyebilir hale sokmak için planlamacılar tarafından tedbir alındı. Bu tedbirlerin başlıcası şehirlerden köylere, köylerden şehirlere sınai ve zirai mamüllerin hızlı bir şekilde tüketicilerin emrine gönderilmesidir. Bu tedbir alınırken tarımsal olanlar kollektifleştirildi ve Devlet kollektifleştirilen topraklardan büyük pay almaya başladı. Ancak bütün bu işlemlerin gerçekleşmesi için otoriter bir hükümete ihtiyaç duyuldu. Hükümet, otoritesine dayanarak köylülerin ürettiği zirai mamülleri satın aldı ve bu satın aldığı malları çok yüksek bir fiyatla şehirdeki tüketicilere sattı. Zirai mamüllerin köylülerden alınış fiyatı ile şehirdeki tüketicilere satılan fiyat arasındaki fark yatırımlar için gerekli olan sermayeyi oluşturdu.

Tarımda gelişmenin yavaşlaması kollektif işletme tecrübelerinin tesirsiz oluşundan mı ileri gelmektedir? Veya tarımda köylülerin rekoltesinden büyükçe bir kısmı devlet tarafından alınması tarımcıları cesaretsizliğe mi sevk etmektedir? Her iki sebebin de rolü vardır. Kanaatimce, planlamacıların yanlış kararlarından dolayı tarımda bir yavaşlama olmamaktadır, bu yavaşlamanın sebebi daha çok

sınai gelişmeye, sanayi düzenine öncelik tanınmasından ileri gelmektedir.

Sovyet halklarının hayat seviyesi ve sanayi medeniyetinin genel alt yapısı Sovyet tipi bir gelişme modeli ile ulaşılan iktisadi - askeri güçle hiç bir ortak yönü olmamakta, yani erişilen iktisadi - askeri gücün halkın hayat seviyesini yansıtmadığı neticesine varılmaktadır. Batı endüstrilerinden üstün veya kalite olarak batı endüstrilerine yaklaşan Sovyet endüstrisinin büyüklüğü, geleneksel medeniyet temeli üzerine kurulmuştur.

Özellikle Sovyet gelişme modeli ile batı gelişme modeli arasındaki farkı anlamak kolaydır. Çünkü 1917 ihtilâlinde önce Rusyada ekonomik gelişme, batı modeline göre başlamıştı. Özellikle Alman, Fransız, İngiliz ve Belçika'dan sermaye yardımı talep edilmişti. Talep edilen bu sermayelerle geniş bir demir yolu şebekesi kurulmuş, 1890-1914 senelerinde tarımsal üretim arttırılmış ve nihayet küçük sanayide bir ilerleme olmuş; hızı ağır sanayiden daha yüksek seviyeye çıkarılmıştı.

Savaş ve sıkıntılı yılların geride bırakıldığı 1928 senesinde, küçük sanayiın üretim değeri Sovyet istatistikçilerine göre 10,1 milyar rubleye, ağır sanayi değeri 8,2 milyar rubleye tekabül ediyordu. Ancak 1940 senesinde küçük sanayi üretim değeri 53,6 milyar rublede kaldı, ağır sanayi üretim değeri ise 83,9 milyar rubleye ulaştı.

Bu rakamların kesinliği her ne kadar kabul edilmese de, Sovyet sanayiinin büyüklüğü hakkında bir fikir verdiği aşikârdır. Sovyet ekonomik gelişmesinin 1917 ihtilâlini takip eden 20 sene içinde oluştuğu ve bu sanayileşmenin çok çabuk olduğunu müşahade ediyoruz. Ancak Sovyetler Birliğine karşı olan kimseler gelişmenin çok geç olduğunu, üretimde elde edilen neticelerin, bilhassa sanayi sektörün-

de ulaşılan hedeflerin gerçeği yansıtmadığını, Sovyetlerde ihtilâl öncesi elde edilen neticeleri hiçe saydıkları gözden kaçmamaktadır. Bu çeşit engellemelerde bulunmak tarif gereği olarak belirsizliği doğurur. Ancak şunu kabul etmek ve şüphe etmemek gerekir ki, ihtilâli takip eden 20 sene içinde kömür ve demir endüstrisi çok hızlı bir gelişme kaydetmiştir. Rus ekonomisi gözlemcilerinin hemen hemen hepsi 1914'den evvel Rus ekonomisinin XX. yüzyılın ortasında Avrupa'nın bir numaralı ekonomisi olacağını öngörmüşlerdi. Fakat unutmamak gerekir ki, 15 sene müddetle harpler ve ihtilâl dolayısıyla, gelişme ister istemez yerinde saymaya başladı, ne var ki, beş yıllık planlar sayesinde devamlı bir ilerleme ve gelişme ile varılması gereken noktaya ulaşıldı.

Sovyet gelişme modeli, hangi ölçüde Sovyet planlamacılarının başarısı neticesinde meydana gelmiştir. Veya hangi şartlar ölçüsünde bu neticeye ulaşılmıştır? Batılıların hedefine ters düşen Sovyet hedefi hangi ölçüde bahis mevzu edilmektedir?

Sovyetler Birliğine düşman olan çevreler batı ekonomilerinin tüketicilerine mutluluk getirdiğine, oysa ki, Sovyetlerin mutluluğu bertaraf ederek, kudret ve kuvvete dayanan ve planlamacıların arzusuna bağlı bir gelişme modelini tatbik ettiklerini söylemektedirler. Sovyetizmin bu denli sert olarak tenkidi sosyalistlerin durumunu zedelemektedir, çünkü iktisadi model olarak yorumlanan Sovyet ekonomisi, kuvveti, tüketime tercih etmektedir. Bu mevzu ile ilgili olarak Mareşal Goering şöyle konuşmuştur: «Ruslar topları, tereyağına tercih eder».

Bu yorum bana çok sade gözükmiştir. Komünistlerin felsefesi, bolluk felsefesidir. Bugüne dek çok kişi Sovyet tüketicisinin mutluluğundan endişe duymuştur, ancak Sov-

yet planlamacılarının ne pahasına olursa olsun şuurlu olarak kuvvete başvurdıklarını açıklamak mübalağalı olacaktır. Sovyet Rusya ihtilâlden sonra yabancı sermaye yardımı olmadan sanayileşmeyi gerçekleştirmiştir. Oysa ki, ihtilâlden, yani 1914 senelerinden evvel Sovyet ekonomisi yabancı sermayeyle gelişmesini sürdürebilmiştir. Sovyet sanayileşmesi; planlamacıları kuşkulandıran harici bir tecavüz endişesi ile birlikte gelişmesini sürdürmüştür. Sovyetler harici bir tecavüze karşı, yani muhtemel bir savaş alternatifini gözönünde bulundurmak suretiyle kaynaklarının çoğunu savaş için ayırmışlar, muhtemel bir savaş tehlikesine karşı hemen hemen bütün kaynaklarını savaşa tahsis etmişlerdir. Üstelik savaş ekonomisine tahsis ettikleri miktarlar Batılılardan daha çok bir seviyeye ulaşmıştır.

Tıp, hastahaneler, eğitim gibi temel meseleler bahis konusu olunca, Sovyetler, nüfusun bu türden ihtiyaçlarını çok iyi karşılamışlardır.

Birinci planın gayesi kapitalist ekonomiyi, özellikle Amerikan ekonomisini hızla takip etmek ve onu yakalamaktı. O devirde Sovyet yöneticileri herhangi bir kapitalist tecavüzüne karşı direnebilmek için Sovyet ekonomisine kuvvetli bir temel atmanın gereğine inanıyorlardı. Birinci, ikinci ve üçüncü plânın hedeflerine ulaşabilmek amacıyla yöneticiler mümkün olduğu kadar Sovyet tüketicisinin tüketim arzusunu yerine getirmek istedilerse de, bunda muvaffak olamadılar. Tarımda kollektifleştirmenin yapılmasıyla, Sovyet tarımı uzun seneler çok düşüş kaydetti. Diğer taraftan birinci planın gerçekleştirilmesi için öngörülen emeğin çok üstünde bu emek miktarı kullanılmıştır. Verim artışı düzenli olarak tahminin hep altına düşmüş ve toplam üretim tahminleri ancak işçi miktarını sey-

yal tutmakla gerçekleştirilebilmiştir. Köylülerin yeni rejime düşman olmaları, tarımsal kollektif teşkilatın hububat mamülleri için müsamahalı davranırken, aynı teşkilatın hayvan yetiştirmesine karşı tesirsiz kalması, belki de toplam rekolteden devletin büyük pay alması gibi temel sebepler dolayısıyla, tarımda tahmin edilen neticeler gerçekleşmemiştir.

Kısmen planlamacıların arzularına göre, kısmen de planlamacıların iradeleri dışında ortaya çıkan neticelerden oluşan Sovyet gelişme modeli, Rusya'ya benzeyen ülkelerde oluşan gelişme modellerinden daha çekicidir. Köylerdeki fazla nüfusu şehirlere, yani fabrikaların bulunduğu sanayi alanlarına transfer etmekle köylerde biriken nüfus fazlalığına bir çare bulmak ve aynı zamanda bu fazla nüfusu sanayi sektöründe istihdam etmek çok mantıklı bir davranıştır. Oysa bugün XX. yüzyılda bir çok memleket, Rusyanın çözmeyi başardığı problemle karşı karşıyadır.

Beş yıllık planlama usulüne başvurmadan Sovyet sanayileşmesinin mümkün olamayacağını iddia etmek çok saçma bir tutumdur. Batı tipi bir gelişmenin iktisadî olarak mümkün olacağını anlamak için, 1890-1914 devresinde Rusya'da olup biteni müşahade etmek yeterlidir. Batı tipi bir gelişme dahi sosyal gerilimleri atlatmaya muktedir bir hükümeti gerektirir. Bugün Fransa'da ekonomik gelişmenin yarattığı bazı sosyal gerilimler mevcuttur. Rusya'da XX. yüzyılın başında batı tipi bir gelişmenin iktisadî olarak imkânı belki mevcuttu. Ancak siyasî rejimi elinde bulunduranların tutumu 1917 ihtilâlinin patlamasına sebebiyet verdi.

Tarımda, Sovyet gelişme tekniğini taklid eden bir memleket çok büyük tehlikelere çarpar ve taklide yeltenen

memleketin tarımsal temelini çok zayıflatır. Rus ekonomisi başlangıçta çok geniş bir tarımsal temele dayanmasına rağmen, tarımda kullanılan teknik neticesinde Rusya'da kıtlık başgöstermiştir. Rusya'da tatbik edilen Sovyet tarım tekniğinin çok kötü neticeler vermiş olması sebebiyle, aynı tekniği kullanmaya yeltenen Asya ülkeleri tarımsal düzeyde çok büyük tehlikeler ve zorluklarla karşılaşmışlardır. Örnek verecek olursak, Çin'de uygulanan Sovyet tarım tekniği çok büyük bir kıtlığa sebebiyet vermiştir.

Ekonomik unsurlarını gösterdiğim Sovyet gelişme tekniği, bünyesinde bir takım siyasi görüntüler taşır. Sovyet gelişme tekniği bir rejime dayalı olup, ideolojik bir unsuruna kapsama alır. Batılılar XIX. yüzyılda ve hatta XX. yüzyılda fabrikalar inşa ettiler, kırsal alandaki nüfusun şehirlere göçünü sağladılar, ancak bu gelişme süreci içinde kitlelerin birbirine olan bağlılığı hiç bir zaman gerçekleştirilemedi. Sovyet sistemi XIX. yüzyılda sermaye birikimi olarak adlandırılanı, sosyalizmin inşası olarak adlandırmakla hem haklı, hem de haksızdır. Psikolojik olarak sosyalizmin inşasını ekonomik gelişme olarak adlandırmak daha çok tercihe şayandır, çünkü kitlelerden talep ettiğimiz fedakârlıklara ruhi ve ahlâki bir anlam vermiş oluyorsunuz. Fedakârlıklara mâna veren bir ideoloji tarihi tesirden yoksun değildir.

Tabiatıyla bu ideolojinin yukarıdaki tabirlerle formüle edilmemesi esastır: ideoloji seviyesi ile ilmi tahlil seviyesi birbirine karıştırılmaz.

Giderek bu iki tip sanayi toplumu birbirine yaklaşıyor muydu? Her iki toplum arasındaki fark gelişme modelinin farklı oluşundan mı gelmektedir? Belirli bir noktadan sonra iki toplum birbirine yaklaşma eğilimi gösterecek midir?

Bu iki sanayi toplumu arasındaki farkın azalacağı düşüncesi her iki toplum yöneticilerinin sık sık tekrarladıkları konudur. Tek partiye dayalı bir rejimin aşamasını geçirerek, ekonomik gelişme safhalarını tamamladıktan sonra ve gelişme yeterli bir seviyeye geldiği zaman, ortadan kaybolması arzu edilen bir durumdur. Bugünkü gelişmenin uzaması düşüncesinden çekinerek, belirli bir gelişme oranı hesap edilir ve birkaç seneye tekabül eden yeterli üretim hacmi tesbit edilir. Bu iki toplum tipi, aynı hayat seviyesini ve faal nüfusun aynı şekilde dağılımını sağladıkları zaman, aynı tarzda yaşayan hemen hemen aynı teşkilata malik olacaklardır.

Sanayi toplumlarının birbirlerine benzeyip benzemedikleri meselesinin bu toplumların birbiriyle savaş yapıp yapmayacakları meselesiyle bir ilgisi yoktur. Neticede hakiki savaşlar kardeşler arasında olan savaşlardır. Sovyet ve Amerikan toplumları ilerde birbirlerine benzerlerse, bu toplumların birbirlerini seveceklerini hayal etmek büyük bir yanlışlığa sebebiyet vermek demektir.

Her iki toplum tipi giderek hangi ölçüde birleşeceklerdir? İstatistiki ayrıntılara girmeyeceğime dair size söz vermiştim, sadece büyüme oranlarını mukayese ederken kullanılan rakamların niçin ihtiyatla seçilmesi gerektiği üzerinde birkaç kelime söylemek istiyorum. Herşeyden evvel emin olmak gerekir ki, Sovyet tipi bir ekonomi ile batı tipi bir ekonomide milli gelir hesabı aynıdır. Ancak iki ekonomi arasındaki milli geliri mukayese ederken farklı fiyat cetvellerinden doğan hataları bertaraf etmek lazımdır. Farklı üretim ve tüketim bünyelerinden çıkan neticeleri istatistiklerde hariç tutmak gerekir. Sovyet sanayiindeki, özellikle ağır sanayideki gelişme oranı, beşer

yılık planlar döneminde, hiç şüphesiz Amerikan ekonomisinin bugünkü gelişme oranından daha yüksektir.

Sovyetlerde ağır sanayi kesimindeki gelişme oranının Amerika'ya nazaran daha yüksek olması kolaylıkla açıklanabilir: Eğer yatırımları dağıtırken sanayi yatırımlarına daha yüksek bir yüzde ayırmayı uygun görürseniz, dar anlamda sanayideki gelişme oranının, sınaî yatırımlar yüzdesinin daha düşük olduğu bir ülkeden, daha yüksek olması gerekir.

Hayat seviyesi ile ilgili alanda size istatistikî rakam vermek amacında değilim. Sovyet vatandaşlarının hayat seviyelerinin müspet bir karakter gösterdiğini iddia eden M. J. Romeuf'ün «Rusya'daki hayat seviyesi» adlı menfi ve M. Laurat'nın «Beş yıllık planların yirmibeş yıllık bilançosu» adlı müsbet kitaplarını okumanızı tavsiye ederim. Eğer vaktiniz varsa ve istatistikî rakamları mukayese etmekten zevk alıyorsanız, bu kitaplarda mevcut olan aynı rakamlardan gerek yorum, gerek sunuş bakımından farklı neticeler çıkarıldığını göreceksiniz. Bir kilo biftek, bir kilo buğday, bir bisiklet, bir otomobil, bir televizyon satın alabilmek için bir işçiye gerekli olan iş saati sayısının ne miktarlarda olduğunu gösteren rakamları da bu kitaplarda bulabilirsiniz.

Eğer genişletilmiş verilerle yetinirseniz, esasî kolayca kavrayabilirsiniz. Sovyet Rusya'daki lojman durumu (özellikle şehirlerde), Fransız şehirlerindeki lojmanların durumu kadar kötüdür. Sovyetlerde şehirleşme o kadar hızlı bir şekilde cereyan etmiştir ki, milli kaynaklardan lojmanların yapılması için harcanan para yeterli olmamıştır. Beslenme açısından Sovyetlerde tüketilen gıda maddeleri kalorisine belki batı ülkelerinde tüketilen gıda maddeleri kalorisine yakındır, ancak batı ülkelerindeki gıda maddelerinin

kalitesi Sovyetlerdeki gıda maddelerinin kalitesinden daha üstündür. Dayanıklı sanayi mamülleri tüketimine gelince, bu alandaki Sovyet Rusya lehine olan büyük fark on senedir azalmağa başlamıştır. Dokuma sanayiinde tüketilen yünlü ve pamuklu mamüller, batı memleketlerine nazaran Sovyet Rusya'da daha azdır.

Hizmetler sektöründe ise, batı ülkeleri ile Sovyet Rusya'yı kıyaslamak zordur. Sovyet toplumu, batı dünyasında, batı hayat şartlarında mevcut olmayan bazı hizmetleri yerine getirmektedir. Ancak batı rejimlerinde büyük sayıda arz edilen hizmetler Sovyet rejiminde bilinmemektedir.

Birinci beş yıllık plan döneminde, 1928-1937 senelerinde ferdi işçi ücreti değerini kaybetti, bu düşüş savaş esnasında da devam etti. Sonra 1948-49'a doğru yavaşça yükseldi ve 1949 - 1955 devresinde hızla arttı. Altıncı Sovyet beş yıllık planına göre, gelecek beş senede ücretlerin gerçek değeri % 30 oranında artacaktı ve ben şahsen bu artışa ulaşılacağını iyimser bir tahlil ile kabul ediyordum. Ancak tahminim doğru çıkmadı, çünkü arzu edilen seviyeye ulaşamadı. Sovyet sanayiinin devamlı olarak gelişeceği kabul edilecek olursa, ağır sanayi sektörüne yüksek miktardaki milli kaynaklar tahsis edilse de, planlamacılar düzenli bir şekilde hayat seviyesini yükseltebilirler. Fakat ileride iki toplumun hayat seviyelerinin birbirine yaklaşacağı farzedilirse, iki temel veri herşeyi emri altına alacaktır.

Birinci temel veri tarımdır. Batıda hayat seviyesinin mükemmelleştirilmesi nüfus başına düşen gıda miktarının artması ile oldu. Tarımdaki üretim artışı, beslenecek nüfus sayısından daha hızlı artmasıyla gıda maddelerinin fiyatı düştü ve böylelikle emre amâde olan gelirlerle diğer mallardan satın alma imkânı doğdu. Demir perdenin iki tarafındaki ülkelerin hayat seviyelerinin birbirlerine yaklaş-

ması şartı ile Sovyet tarımındaki gelişme uzun vadede gerçekleşir. Sovyet tarım üretimi artmadığı sürece Sovyet tüketicileri ellerindeki satın alma gücüyle gıda maddelerini tedarik etmek imkânından çok uzak olacaklardır. Sovyetler Birliğinin ürettiği sınai mamûller karşılığında dış ülkelerden gıdasının bir miktarını temin etmesi mümkündür, ancak dışarıdan ithal edilen bu gıda maddeleri henüz çok düşük seviyededir.

Sanayide verimliliğin arttırılması olan ikinci temel veriye gelelim. Sovyet sanayi gelişmesinin, istihdam edilen işçilerin miktarının arttırılmasıyla mümkün kılındığını gördük. Gelecek beş yıllık planda istihdam edilen işçilerin miktarının daha da arttırılacağı öngörülmekte, fakat daha çok verim artışı üzerinde durulmaktadır.

Sosyalistler ve kapitalistler arasındaki ideolojik çekişme üzerinde birkaç müşahede ile bu meseleyi nihayete erdirmek istiyorum.

Sovyet ekonomisinin çok büyük hızla geliştiğine inanan iktisatçılar, Sovyet planlamacıların emre amâde olan teknik vasıtaları maksimum seviyede kullanmalarını Sovyet rejiminin bir avantajı olduğunu söylemişlerdir. Sovyet sisteminin fazileti, ekonomiyi yöneten idarecilerin ve parti temsilcilerinin davranışlarından ileri gelmektedir. Sovyetlerde, şahsiyetleri üzerine şartsız bir yetkiye malik olan sevk ve idareciler ile işletmeciler, kapitalist rejimlerde müdahele konusu olabilecek varsayımları gözönünde bulundurmadan üretimi en yüksek seviyeye götürmeye muktedirlerdir. Sovyet rejimi, milli kaynakların büyük bir yüzdesini yatırımlara tahsis eder. Brüt yatırımların yüzdesi batı ülkelerindeki kadar yüksek olmasa da, net yatırım yüzde-leri çok yüksektir. Rusya'da yatırımların dağılımı planlamacılar tarafından tesbit edilmektedir. İyimser gözlemciler;

Sovyet Rusya'da üretimi teşvik tedbirlerinin çoğaltıldığını, randımanı çoğaltmak için ücret eşitsizliklerinin bertaraf edilmeye çalışıldığını, prim vermek suretiyle verim artışına sebebiyet verildiğini bize açıklamaktadırlar. Bundan da fazla olarak, Sovyet Rusya'da üretimin kısılması için sendikalarından gelecek her türlü teşebbüs bir cinayet olarak nitelendirilmektedir. Ve nihayet bütün sanayii kapsayan imalât sırları prensip olarak kabul edilmiştir.

Sovyet ekonomisi; parti yöneticileri, sevk ve idareciler, planlamacılar tarafından benimsenen gelişme arzusu, ekonomik davranış ve teknik ruhu bünyesinde taşımaktadır. Sovyetlerde tedbirler çoğaltılmakta, hatalar cezalandırılmakta ve çabalar mükafatlandırılmaktadır. Geçen asırda kapitalistler tarafından tedariki sağlanan sermaye birikimi, Sovyet Rusy'da çok çabuk oluşturulmuştur.

Eğer tarımda ve inşaat kesiminde elde edilen neticeler pek müsbet olmamışsa, Sovyetlerin bu kesimlerde, üretimi teşvik tedbirlerini iyi uygulamamış olmalarından ileri gelmektedir. Devletin tarım mahsulünün büyük bir kısmına el koyması, gösterilen çaba karşısında tarım üreticisinin ücretini tesbit etme zorluğu, ferdi mülkiyetin olmayışı sebepleri dolayısıyla Sovyet tarımına üretimi teşvik tedbirleri getirilememiştir. Bu yüzden ferdi mülkiyetin tesirini biraz olsun neticelendirmek için, tarım sektörünün sınırlı bir kısmı yeniden düzenlendi ve teşvik tedbirinin rolüne ehemmiyet verildi.

Kollektif üretim tekniğinin bir taraftan sanayie, diğer taraftan tarıma uygulanışında karşılaşılan zorluk veya kolaylığa rağmen, Rusya'da tarım ve sanayi kesimlerinde elde edilen neticeler az çok mükemmelliğe ulaşmıştır. Hızlı bir gelişmeye kavuşabilmek amacıyla, kollektif üretim tekniğini sanayie uygulamanın bir mahzuru yoktur. Ta-

rımda, ticaretle ve inşaat kesiminde ise kollektif üretim tekniğini uygulamakta büyük zorluklar belirir. Sovyet gelişmesini müdafaa ederken, bu gelişmeyi üreticilikle adlandırıyorum. Oysa ki, sosyalizmin menşesindeki nazariye eşitliği öngören bir nazariyeydi : «Adâletsiz olan kapitalizmden sonra, sosyalist rejim gelecek ve bu rejim üretim vasıtalarını kollektifleştirecektir. Ortak çaba ile elde edilen kârlar neticede fertler arasında eşit olarak dağıtılacaktır.»

Bir asır sonra, ekonomik gelişmeyi yeter derecede oluşturamadığı için batı rejimlerine karşı bir takım deliller ileri sürülebilse de, esasında ekonomik gelişme, üretim vasıtalarının birikimi ve üretim artışı ile az çok gerçekleştirilmektedir. Sovyet tipi bir rejime atfedilen mükafat, bu rejimin üretimi azamiye çıkarmayı başarmış olmasından ileri gelmektedir.

Eğer gerçeğin müşahedesi yapılırsa, temel tezatlar keşfedilecektir. En fazla üretimde bulunan bir rejimin en arzu edilen bir rejim şekli olduğu, en adil rejimin aynı anda en tesirli bir rejim olduğu ispatlanmamıştır. Bütün bu faziletlerin bir arada bulunması arzuya şayandır, ancak bütün faziletler aynı anda varolamazlar. Uzmanların her rejimde tanıdıkları faziletlerin tamamen tersi olan faziletleri her rejime uygun görmemek daha değerlidir.

KAPİTALİZMİN KENDİ KENDİNİ TAHRİP ETMESİ ÜZERİNE

I

İki tarz iktisadi gelişme mevcut olduğuna göre, iki tip sanayi toplumunun mevcut olup olmadığını geçen ders ortaya atmış ancak bu suale cevap vermemiştim. Bu suale olumlu bir cevap verebilmek için her iki farklı sanayi toplum tipi içindeki gelişmeyi ilk sınıfl safhalarının ötesinde takip etmek gerekecektir. Ancak iki farklı sanayi toplum tipinin gelişme ölçüsü ne olursa olsun, Sovyet tipi bir toplum kapitalist tipte olan bir toplumla aynı safhada değildir. Tarımda istihdam edilen faal nüfus oranının mukayesesi okulda kalan ölçülerden biridir. Bu oran Sovyet Rusya'da % 50 (veya % 45), Amerika Birleşik devletlerinde ise % 40 civarındadır. Fakat diğer taraftan bütün sanayi toplumlarının aynı oranlara ulaşmak mecburiyetinde oldukları ispatlanmamıştır. Her türlü illi durumda mukayeseyi geliştirmek için, daha yakından tanıdığımız kapitalist tip sanayi toplumlarında meydana gelen değişiklikler üzerinde soruşturma yapmak faydalı olacaktır. Şu anda birkaç hafta evvel işaret ettiğimiz meseleyi bulduk: Kapitalizme karşı yöneltilen büyük itirazlar arasında kapitalizmin kendi kendini tahrip edeceği meselesine işaret etmiştim. Ancak gelişme mukayeselerini o zaman henüz yapmadığım için, bu meseleyi bir kenara bırakmışım. Bugünden itibaren bü-

tün dersler kapitalist rejimin gelişme meselesine tahsis edilecektir.

Kapitalist rejimlerin ne olacakları sorulduğu zaman, üç farklı seviye arasında seçim yapma imkânı vardır :

En müşahhas olan birinci seçim : tarihi gerçek olarak farzedildikleri müddetçe, Amerikan ve Avrupa kapitalist batı toplumlarının geleceğinin ne olacağı savunulmaktadır. Müşahhas olarak farzedilen bu kapitalist toplumların geleceği iktisatçıların iktisat dışı olarak adlandırdıkları sebeplerle belki tesbit ve tayin edilebilir. Mesela nasıl Aztek medeniyeti İspanyol istilasını ile tahrip edilmişse, bu toplumlar da dışarıdan gelen bir istilaya maruz kalarak tahrip edilebilirler. Bu durumda tarihi gerçekle ilgili bir tahminde bulunulmaktadır.

İkincisi sosyo-ekonomik inkişaf seviyesidir. Zenginliğin çoğalmasıyla kapitalist bir toplumda oluşan sosyal ve ekonomik olayların neler olduğunu müşahade edip, kapitalist gelişmenin yarattığı sınıflar arası münasebetlerin kapitalist rejimin işleyişine hangi ölçüde yardım ettiği veya bu rejimin çöküşüne sebebiyet verdiği sorulabilir.

Üçüncüsü tamamen iktisadi olan inkişaf seviyesidir : Piyasa mekanizmaları ve üretim araçları özel mülkiyeti üzerine kurulu kapitalist bir rejimin kendi işleyişine karşı çıkarak onu yıkması, çökertmesi suali sorulabilir veya daha basit tabirlerle Amerikan sistemine benzer çok gelişmiş bir kapitalist toplum, gene kendisi gibi kapitalist olan ve iktisadi tabirlerle ifade edilirse az gelişmiş olan bir Fransız toplumundan, işleyiş şekline göre daha çok zorluklarla karşı karşıya bulunmakta mıdır?

İlmî olarak yukarıda saydığım bu üç inkişaf derecesini birbirine karıştırarak, inkişaf derecelerini tayin eden neticelere mutlak surette inanmakla yanlışlığa sebebiyet

verilecektir. Mesela kapitalist rejimin erişmiş olduğu iktisadi safhanın seviyesi ne olursa olsun, rejim işlerliğini sürdürebilir, fakat bu durumdan kapitalist toplumların tahrip edilemeyeceği neticesi çıkarılamaz. Belirli bir ekonomik ve sosyal sebepler dolayısıyla Schumpeter'in dediği gibi, kapitalist rejimin çökmesi veya değişikliğe maruz kalması muhtemeldir. Herşeyden evvel bugün için varmış olduğumuz neticelerin mantıkî tecrübelerle kıyaslanabileceğini unutmayalım. Tahlilin zaruretiye inanarak birbirlerinden ayırmış olduğum bu üç problemin bütünü, gerçeğin kendisini teşkil eder. En nihayet mesele tarihi gerçek üzerine götürülür. Fakat eğer açık seçik düşünmek arzu ediliyorsa üç çeşit ölümü sıralamanın (birbirinden ayırmak) gerekli olduğu söylenebilir: birincisi : tamamen iktisadi, ikincisi : sosyal ve siyasi ve üçüncüsü : birbirine ters düşen rejimler arasındaki kuvvet ilişkisi.

Sorduğum sual marksist kaynaklıdır. Geçmişte Marx ve marksistler, özellikle kapitalizmin kendi kendini tahrip edeceği meselesini ortaya atmışlardır. Bir çok burjuva iktisatçısı bu suali ortaya atmış, hem de çoğunluğu bu suale olumlu bir cevap vermişlerdir. 1930 senelerinde ortaya çıkan iktisadi buhran sebebiyle kötümserliğin yaygınlaşması moda haline gelmiş ve bunalımlı devreler hâkimiyetini sürdürmüştü. Buhran devrelerinde iktisatçılar kapitalist sistemin çökmeye maruz kalacağına buhrandan sonraki ekonominin genişleme devrelerinde ise, başarının sonsuz olarak uzayıp gideceğine inanmışlardır.

Kapitalizmin kendi kendini tahrip etmesi ile ilgili iktisadi nazariyenin muhtelif veçheleri nelerdir?

Kapitalizmin kendi kendini tahrip edişi nazariyeleri üzerine en çok mücerret seviyede bir düşünme denemesine

girerek, hemen hemen birbirini takip eden şu sınıflandırmaya ulaştım.

Menşei Marx'a ait olan fakat sayısız şekillere bürünen birinci nazariye: gelirlerin dağılımı ile üretim kapasitesi arasındaki ahengin giderek devamlı olarak kaybolması üzerine kurulmuştur. Gelir dağılımının yetersiz olması, emre amâde olan satın alma gücünün, fazlalık veren üretim kapasitesinin altına düşmesine sebebiyet verecek ve böylelikle kapitalist rejim kendi öz üretimini tamamen tüketmeyecektir.

Gelirler ile üretim kapasitesi arasındaki klasik çelişme formülü bir mâna ifade ettiği ölçüde, telkin ettiği husus şudur: Kapitalist bir rejimde emre amâde olan gelirlerin az olması halinde, satılamayacak miktardan daha fazla istihsalde bulunmaktadır. Varsayımını kabul ettiğimiz nazariyeye göre gelirler ile üretim kapasitesi arasındaki çelişki, iktisadi gelişme olduğu müddetçe giderek artacaktır. Tabiatıyla nazariyeyi tenkit etmek gerekir: hangi rejimde olursa olsun, malların mallara karşı mübadelesi yapılmaktadır, öyleyse üretim kapasitesi ile gelirler arasındaki ahengin giderek devamlı olarak kaybolmasına bir neden görülememektedir.

İkinci nazariye yatırımların yetersizliği üzerine tesis edilmiştir: bir ekonomik sistemde toplam talep; tüketim malları talebi ile üretim malları talebinden müteşekkildir. Demek ki, kapitalizmin çökmesi arzulanıyorsa, talebinin yetersiz olması şarttır. Bazıları tüketim malları talebinin, bazıları da üretim malları talebinin yani yatırımların yetersiz olduğunu doğruluyorlar. Yatırımlar niçin yeterli değildir? Bu nazariyeye göre, kapitalizm geliştiği ölçüde kârlı yatırım fırsatları azalacak, şöyle ki, tam istihdamı sağlamak için üretim malları talebi yetersiz olacaktır.

Özel mülkiyet üzerine kurulu kapitalizmin kendi kendini yıkmasına dair üçüncü nazariye gereğince; ya ekonominin gelişmesi neticesinde kapitalist rejimin kendisi için luzumlu olan rekabet ortadan kaybolacak, ya da belirli bir noktadan itibaren özel mülkiyet ekonomik gelişmeyi engelleyecektir.

Bu nazariyelerdeki basit fikirlerden sayısız tefsirler çıkarabilirsiniz, fakat neticede bu üç temel nazariye eksiksiz bir sıralama meydana getirmektedir. Piyasa mekanizmaları ve üretim araçları özel mülkiyeti ile tanımlanan kapitalist sistemde; ya üretim ve tüketim malları talebinin yetersizliği, ya da mülkiyet sisteminin şekli gelişmeye engel teşkil etmeleri, sistemin çöküşünde bir varsayım olarak kabul edilir.

Özellikle Rosa Luxembourg'a ait çok karmaşık bir nazariye daha mevcuttur. Bu nazariyeye göre kapitalist rejim, kendi sınırları dışındaki ülkeleri sömürmeden hiç bir zaman işleyemez ve gelişemez. Fakat bu nazariye netice olarak, incelemiş olduğumuz diğer üç nazariyeye dayanır.

Tüketim malları talebindeki yetersizlik veya gelirlerin adaletsiz dağılımı gibi sebepler dolayısıyla gelecekte kapitalizmin çökeceğini savunan birinci nazariyenin ileri sürdüğü delillerin değeri ne olursa olsun, bu nazariye mücerret seviyede biteviye can sıkıcıdır ve kolayca reddedilebilir.

Bu birinci nazariyenin kıymeti niçin ortadan kaldırılamıyor? Ekonomik gelişmenin seviyesi ne olursa olsun modern bir ekonomide üretim fazlalığı ve fakirliğin birbiri üstüne geldiğini müşahade ediyorsunuz. Emre amâde olan tüketim malları her zaman için mevcuttur, ancak nüfusun bir kısmının bu tüketim malarını satın almaya nakdi kudretleri yoktur. Bu olay gerçek olup, rezaletlere sebebiyet

vermektedir. Her defasında bu klasik olayın şiddetli bir şekle bürünmesi, talep yetersizliği nedeniyle kapitalizmin kendi kendini yıkması nazariyesi, olayların tesiri altında kalarak direnilmesi zor bir heyecanla ortaya çıkmaktadır.

Eğer üretimdeki fazlalık tek bir sahaya yayılmış olsaydı, sadece özel bir malın talep yetersizliğinden bahsedip, talebin dağılım şeklinin üretimin bünyesine tekabül etmediğini söyleyecektim. Toplam talep ile toplam arz arasında, yani insanların satın almak arzusunda oldukları mallar ile üreticilerin satmak istedikleri mallar arasında bir uygunluğun teessüs etmesini herkes kabul edecektir. Ancak çok sayıdaki hallerde, üretimde buhran olarak adlandırılan gözle görülen bir genel fazlalığın olduğu müşahade edilmiştir. Talep'e göre üretimde bir fazlalığın oluşması, belki hiç bir zaman gözüktüğü gibi genel olmayabilir. Fakat üretim fazlalığı halinin devamlı tekrarlanması, bu fazlalığı genelleştirmekte ve kapitalizmin kendi kendini yıkışı tezi, bu fazla üretimi karşılayamıyan talep'deki yetersizlik dolayısıyla tekrar önem kazanmaktadır.

Kapitalist bir rejimin bünyesinde bir takım anarşiler taşıdığı doğrudur. Devamlı olarak insanların satın almak arzusunda oldukları malları tamı tamına üretmek ile, gerçekte olup biten arasında fark vardır. Toplumların daha tatminkâr olmalarının insanlar tarafından mantıki olarak zorlanmaları, mesela bir toplumda gözle görülen bir anarşinin mevcudiyetini ortaya çıkaran delildir. Fakat gerçek anarşinin mevcudiyeti gözle görülemiyorsa, bu nazariyenin mücerret seviyede doğrulanması gerekir.

Satın alma gücüne oranla bir üretim fazlalığının mevcudiyetinden bahsedilmektedir. Fakat bu hususta bundan bir asır evvel dahi aynı bugünkü boyutları ölçüsünde tar-

tışılıyordu. Bir marksistin kitabını tekrar okuyarak çok eğlendim ve hemen şüphemi dağıtmamak için komünist aleyhtarı olan marksist M. Lucien Laurat'ının kitabını aldım. M. Lucien Laurat, mevcut satın alma gücüne göre 1931 senesinde Amerika'da bir üretim fazlalığı olduğunu yazıyordu. Oysa bu tarihten beri çok zaman geçmesine rağmen, bugün üretim iki misli arttırılmış olmasına bakılacak olursa, bir üretim fazlalığı meydana gelmemiştir. Amerika Birleşik devletleri üzerine, 1928 de M. Siegfried tarafından yazılmış kitabı açıp okuyun ve biraz eğlenin. M. Sieggried tüketim kapasitesine göre Amerikan üretiminde bir fazlalığın mevcut olduğunu açıklamaktadır. Oysa bugün iki misli üretildiği halde gene de tüketiciler üretileni tüketebilmektedirler. Gelişmenin her seviyesinde satın alma gücünün yetersiz olduğu tezi müdafaa edilebilir. Ancak bu tez, üretim fazlalığının artacağı ispatlanabilirse bir mâna ifade edecektir, halbuki bu ispat şu ana kadar yapılamamıştır.

Basit ve eski bir cümleyi katırlamak gerekir: Her üretim kendi değerine eşit satın alma gücünü otomatik olarak yaratır. Bu satın alma gücü nasıl paylaştırılmıştır? Her üretim bir takım masraflarla oluşur. Bu masraflar: işçiye ödenen ücret, hammadde satın alınışı için tahsis edilen meblağlar ve makine tedariki fonları olarak ayrı ayrı oluşur. Otomatik olarak bir üretim, üretilmiş olan malın değerine eşit bir satın alma gücü yaratır. Demek ki, kapitalizmin kendi kendini yıkacağı tezini tasdik edebilmek için, kapitalizmin gelişmesi ölçüsünde Marx'ın bazı metinlerindeki kehanete göre, zenginliğin bir tarafta, fakirliğin diğer bir tarafta toplanacağını gerçekleştireceğini ispatlamak lazımdır. Gelirlerin dağılımındaki adaletsizliğin giderek çoğalması neticesinde büyük seride üretilen malların ikti-

sadî özneler (fertler) tarafından tüketilemeyeceğini ispatlamak gerekir.

Tekrar moda haline gelen mutlak ve nisbi fakirleşme nazariyeleri üzerine birkaç kelime söyleyelim. Mutlak fakirleşme nazariyesini bir kenara bırakıyorum, çünkü bu nazariye kolaylıkla reddedildiği için irdelemenin gereği yoktur. Fakat nisbi fakirleşme nazariyesi saçma olmayıp, üstelik ciddi iktisatçılar tarafından müdafaa edilmiştir.

Nisbi fakirleşme nazariyesi ile anlaşılan husus: işçi ücretlerinin veya genel mânada milli gelirden çalışanlara ayrılan payın giderek azalmasıdır.

İktisatçıların mücerret seviyede dahi bir genel dağılım nazariyesini geliştirmemiş olmaları sebebiyle, nisbi fakirleşme nazariyesini irdelemek zordur. Eğer mücerret seviyede bir ücretler nazariyesi mevcutsa ki, bu marjinal verimlilik nazariyesidir ve şu anlama gelmektedir: işçi ücreti en son istihdam edilen işçinin yaratmış olduğu kıymete göre tesbit edilir. Eğer bu nazariyeyi kabul ederseniz nisbi fakirleşmeye inanmakta hiç bir sebep yoktur. Diğer taraftan ücret seviyeleri arasındaki ilişkiyi memleketler itibariyle incellerseniz, marjinal verimlilik seviyeleri ile ücret seviyeleri arasındaki farkların yaklaşık olarak birbirlerine eşit olduklarını göreceksiniz. Meselâ Amerika Birleşik devletleri ile Fransa, marjinal verimlilik ve ücret seviyeleri bakımından karşılaştırılacak olursa, ücretler ve verimlilik seviyelerinin birbirine benzer oldukları müşahade edilir.

Marx'ın «Kapital» adlı eserinde nisbi fakirleşmenin mücerret deyimlerle ispatına rastlanmadığını ilave etmek isterim. «Kapital» de ücretin değeri, işçi ve ailesine lüzumlu olan malların değerine göre tesbit edilmiştir. İşçinin ve ailesinin hayatı için lüzumlu olan malların tamamen iktisa-

dî olmaktan ziyade daha çok sosyal ve psikolojik bir tarzda tarif edildiğini Marx ilave etmektedir. Marx verimlilik artışının işçi ve ailesinin hayatı için lüzumlu olan eşyaların değerini azalttığını işaret eder : işçi hayatı ihtiyaçlarını tedarik etmek için daha yüksek meblağlar ödemektedir. İşletmedeki faiz oranı yükselmediği müddetçe işçinin reel ücretinin artması mümkündür. Marx'ın nisbi fakirleşmeyi ispat ederken elinde bulunan yegane delil sanayideki ihtiyat (işçi) ordusudur. Marksist sisteme göre uzun vadede reel işçi ücretlerinin artmamasının sebebi : her an için çalışmaya hazır olan işsizlerin sayısının kabarık olması ve bu işsizlerin cari ücret seviyesinden daha düşük ücretlerle çalışmayı kabul etmelerinden ileri gelmektedir. Eğer teşkilatlanmış sendikaların işçilerin ücretini arttırmak için işletmelere yaptıkları baskılar gözönünde bulundurulursa; reel işçi ücreti artışı ile «Kapital»daki mücerret cümleler arasında hiç bir çelişki mevcut değildir. Ekonomi alanında çizilmiş hangi şemada olursa olsun, eğer sadece sosyal faktörlerin tesiri gözönünde bulundurulursa, verimlilik artışı mantıkî ölçülerle işçilerin reel ücretlerinin yükselmesine sebebiyet verir. «Kapital»de oluşturulan şemada mutlak ve nisbi fakirleşme nazariyesinin iktisadî bakımdan ispatı hiç bir zaman yapılmamıştır.

Verimlilik artışı gözden kaçtığı için, mutlak veya nisbi fakirleşme nazariyesinin ispatı kesinlikle zorlaşmıştır. İş veriminin arttığı bir sistemde işçilerin ücretlerinin düşeceği hemen hemen kavranabilir bir husus değildir. Marx verim artışı olayını düşünmüş, ancak iktisadî sebepler dolayısıyla verim artışının işçi ücretlerini yükselteceğini kavrayamamıştır. Kapitalist bir rejimde ekonomik gelişmenin bazı safhalarında, reel işçi ücretlerinin gerçekten bir düşüş gösterdiği tesbit edilmiştir, ancak bu durum mesela

çok sayıda işçi fazlalığı veya özellikle işletmeci sınıfının kuvvetli, işçi sınıfının ise zayıf olduğu zamanlarda meydana gelmiştir. Herşeye rağmen bugün artık gerçekten biliyoruz ki, siyasi demokrasi rejimine bağlı olarak gelişen kapitalist toplumlarda, işçi sınıfının teşkilatlanmış olması sebebiyle, işletmeciler işçilerin baskısına boyun eğmek mecburiyeti ile karşı karşıya kalmışlardır.

Büyük ve küçük işletmeler, sanayide ücretliler ile işletmeciler, tarımda çiftçiler ile mülk sahipleri arasında toplumun toplam gelirlerinin sektörler itibariyle veya gelirin bir sektör içinde nasıl paylaştırıldığı tesbit edilirken meydana çıkan güçlükler dolayısıyla, mücerret seviyede gelirlerin dağılımını kapsayan bir genel nazariye kurulamamıştır. Bu gelir dağılımı olayları bir çok faktöre bağlı şekilde oluşur ve bunların içinde kesinlikle iktisadi olan faktörleri ayırmak mümkün değildir. Sosyolojik deyimlerle ifade edilecek olursa milli gelirin muhtelif sosyal topluluklar arasında dağılımı kesinlikle iktisadi bir problem olmaktan ziyade, kuvvetler ilişkisi problemidir. Gelirlerin dağılım şeklinde genel bir çizgiye dayanılarak muhtelif sektörler veya topluluklar arasında eşitliğe kavuşmak şüphelidir, zira bazı devrelerde bir topluluğun gelirleri diğer bir topluluğun gelirlerine göre artmakta veya azalmaktadır. Kapitalizmin gelişmesi neticesinde milli gelirden tarım sektörüne düşen pay azalmakta, diğer taraftan hizmetler sektörüne düşen pay çoğalmaktadır. Fakat bu farklı gelir dağılımı olaylarından hiç biri büyük bir kitlenin fakirleşmesine sebebiyet vererek kapitalizmin kendi kendini yıkması tezini doğrulamamaktadır.

Eğer nazariyeden istatistiklerin bize öğrettiği müşahhas seviyedeki rakkamlara geçerse mutlak fakirleşme meselesi nasıl bir durum gösterir?

Bundan bir asır evveline göre Batı Avrupa ve Amerikan işçi kitlesinin ücretlerinin bugün çok yüksek bir seviyede olduklarını müşahade etmek için istatistikleri nazarı itibare almak yetecektir.

Rölatif fakirleşme meselesini kapsayan istatistiki yorumlar burjuva iktisatçıları tarafından iki ekole ayrılır. En az iyimser olan ekol, milli gelirin kârlar ve ücretler arasındaki dağılımının genellikle sabit olduğunu iddia eder. İstatistikleri mukayese eden Schumpeter; milli gelirden karlara ayrılan payın ne artma istikametinde, ne de azalma temayülünde olduğunu iddia eder. Diğerleri ise Colin Clark gibi daha iyimser olup, genellikle kârların payının azaldığına, ücretlerin payının ise arttığına inanırlar. Tüketim maları talebi yetersizliğinden dolayı kapitalizmin kendi kendini tahrip etmesi tezinin çürütülmesi için gelir dağılımının sabit kalması yeterlidir.

Bir asırdan beri tarihi tecrübeye başvurulacak olursa, gelirlerin dağılımı ile ilgili büyük sayıda eksiksiz olarak müşahade edilecek olaylar mevcuttur; ancak bu olaylardan hiç biri kapitalizmin kendi kendini yıkması tezini tasdik etmemektedir. Mesela, ortak gelirler ile öz kapitalist gelirleri arasındaki ilişkide bir değişiklik mevcuttur. Kapitalist ülkelerin çoğunda işletmecilerin gelirleri demek olan ortak gelirler aynı anda hem işletmecilerin, hem de ücretlilerin gelirleri olup, bu ticarî ve sınaî gelirler azalmaktadır. Reel ücretler seviyesinin ise milli gelire oranla hemen hemen yükseldiği müşahade edilmektedir.

Gelirlerin dağılımında en hızlı değişiklikler iktisadî faktörler nedeniyle olmamakta, fakat alınan siyasi tedbirler neticesinde olmaktadır. Meselâ Büyük Britanya'da 1938 - 1955 seneleri arasında gelirlerin dağılımında esaslı bir değişiklik yapılmıştır. Düşük ücret payları yüksek ücret

paylarına göre bir taraftan arttırılırken, diğer taraftan ücret payları kâr paylarına oranla yükseltilmiştir. Bu değişiklikler ekonomik tedbirlerle olduğu kadar maliye (vergi) usulleri ile de elde edilebilir.

Kapitalist ülkelerin çoğunda maliye tedbirleri, yani hazine ile ilgili kanunların mükemmel bir şekilde geliştirilmiş olması nedeniyle, gelirlerin vergilendirilerek devlet hazinesine yöneltilmesi çok müsbet olarak yürütülmektedir. Bu ülkelerin hazineleri çok lüks ihtiyaçlar için harcanan muazzam gelirleri tamamen vergileme yoluna gitmeyerek, sadece çok yüksek olan kazançların bir kısmını vergilendirmek suretiyle, bu kazançların payını azaltmaktadırlar. Müsbet bir şekilde müşahade ve düşünme imkânı mevcut olduğu ölçüde, gelirlerin adâletsiz olarak dağılımı sebebiyle ekonomik gelişmenin kendiliğinden bir çökmeyi yaratacağına inanmakta hiç bir sebep yoktur. Oysa olgunluk devresinden ziyade ekonominin ilk gelişme devresinde ortaya çıkan satın alma gücü yetersizliği gibi düşünülmesi gereken ciddi sebepler mevcuttur. Mesela Hindistan'da bir otomobil fabrikası kurulacağını farzedelim: Halkın fakirliği sebebiyle otomobil üretimi, alıcı bulmakta zorluk çekecektir. Demek ki, ekonomik gelişme hamleleri yapan az gelişmiş bir ülkede alış kapasitesi ile üretim kapasitesi arasında tezat teşkil eden bir olay meydana gelmiştir.

Buna mukabil gelişmiş ülkelerde üretim kapasitesi ile satın alma kapasitesi arasında bir dengesizlik meydana gelmediği için genel fakirlik azalma temayülündedir. Az gelişmiş bir ülkede yönetici sınıflar, ekonomik ihtiyaçların en lüzumlularının neler olduklarının şuuruna çok az varmış olmaları sebebiyle yatırıma daha az, harcamaya ise daha çok yöneliktirler.

Sanayileşmenin olgunluk devresinden ziyade, ilk dev-

resinde müşahade edilen bütün bu olaylardaki varsayımları gözönünde bulundurursanız Marksist nazariyeyi anlarsınız.

Mücerret seviyede münakaşası daha zor ve daha ilginç olan yatırım kararlarını kapsayan ikinci nazariyeye geçiyorum: Yatırım fırsatları yavaş yavaş azalmakta mıdır? Diylektik tabirlerle bu fikir şu şekilde sunulmaktadır: Ya işletmeciler kârlarını muhafaza ederek ücretlilere yüksek ücretler ödemiyecekler ve böylelikle satın alma gücü yetersiz olacak, ya da satın alma gücünü istikrarlı bir şekle sokmak için işletmeciler ücretlilere yüksek ücretler ödeyecekler ve neticede kârdan mahrum kalacaklardır. Bu nazariyeyi daha da basit hale sokmak mümkündür. Şöyle ki, ya kâr eksikliği, ya da satın alma gücü eksikliği dolayısıyla kapitalist sistemin çökeceği farzedilmektedir. Ya tüketim malları eksikliği ya da üretim malları eksikliği meselesinin mevcudiyeti dolayısıyla her iki nazariye de, alternatif karakterin yeni bir veçhesidir.

XIX. asırda batı dünyasında kapitalizmin kendi kendini yıkacağı marksist nazariyesi ciddiye alınmamıştı. Aynı asrın sonunda fiyatların düşüş gösterdiği bir devrede burjuva iktisatçıları, bu mesele üzerinde durmuşlardı. Fakat sonra, ekonomilerde yaygınlaşma ve gelişme devreleri gelmeye başladı ve fiyatlar 114 harbinden evvel yükselmeye başlayınca bu nazariye ortadan kayboldu. 1930 senelerinde tekrar ortaya çıkan ve yeni bir şekle bürünen bu nazariye olgunluk veya durgunluk nazariyesi olarak adlandırıldı.

Bu nazariye, özellikle Amerikan iktisatçısı Hansen tarafından geliştirilmişti. Hansen kapitalist rejimin 1930 senelerindeki bulunduğu şartların sistemin çöküşünü ihtimal dahilinde bırakacağını veya en azından sistemin iktisadi

bakımdan tam bir durgunluk devresine gireceğini ispatlamayı denemişti. Durgunluk nazariyesi zamanla muhtelif şekillere büründü ve tabiatıyla özünü yitirdi. Bu nazariyenin taraftarlarından biri özel mülkiyet üzerine kurulu bir rejimin, belirli bir safhadan itibaren gelişmesinin duracağını söyleyemeyecek; ancak gerçekleştirilmesi mümkün üretim ile gerçekleştirilen üretim arasındaki ve yaratılmış iş miktarı ile yaratılacak iş miktarı arasındaki mesafelerin artacağını veya diğer bir şekilde ifade edilecek olursa, büyüyen devamlı bir işsizliğin meydana geleceğini ve neticede ekonominin gelişme hızının yavaşlaması sebebiyle, cari gelişme hızının altına düşeceğini söyleyebilecektir.

Üretim malları talebi neyi ihtiva eder? Bu geniş kapsamlı konuyu kavramanın en basit yolu durgunlaşma nazariyelerini kendine hareket noktası olarak kullanan Keynesçi modele başvurmaktır. Yatırım kararları faiz haddi ile sermayenin marjinal verimliliği arasındaki ilişkiye göre oluşur. Yatırıma karar verebilmek için, eldeki paranın borç verilmek suretiyle temin edilecek faiz haddinin, o paranın yatırıma yöneltilmesiyle sağlanacak sermaye verimliliğinden daha düşük olması gerekir. Ancak öyle durumlar ortaya çıkar ki, faiz haddi sermaye verimliliğinden daha yüksek olur ve o zaman yatırım kararından vazgeçilir. Hemen şunu ilave etmeliyim ki, sermayenin marjinal verimliliği sermayenin halihazır verimliliği olmayıp, daha önceden işletmeciler tarafından harcanan sermayenin verimliliğidir. Ancak işletmecinin sermaye harcamalarına girişmeden evvel kâr edeceği kanaatı yarıyariya psikolojik bir olaydır. Fakat bazı durumlarda, özellikle buhranlı ekonomik devrelerin hüküm sürmesi halinde faiz haddinin yüksek olmasının, sermayenin marjinal verimliliğinin yetersizleşmesine sebebiyet verir. İşte bu şartlar hüküm sürdüğü

müddetçe işletmeciler tahmin ettikleri kârı elde edemiyebileceklerine inanırlar ve piyasanın doyma noktasına geldiğine kanaat getirirler. Konjonktürel sebepler dolayısıyla ortaya çıkan buhranlar, yatırım kararlarının sayısını azaltır. Yatırımların azalması, yni işletmecilerin yatırımlara girişmemesi, neticede istihdam seviyesine de tesir eder ve tam istihdam sağlanamaz. Keynesçi nazariyenin ortaya çıkışı işte bu buhranlı devrelere rastlar.

Sermayenin marjinal verimliliği veya yatırımların yetersizliği iktisadi gelişmenin bir neticesi midir? İktisadi gelişme olduğu müddetçe yatırımlardaki yetersizliği tayin eden sebepler nelerdir?

Durgunlaşma nazariyesi taraftarlar tarafından ileri sürülen üç belli başlı sebep şunlardır:

Birinci sebep, ülke içindeki yatırımların daha az kârlı olması sebebiyle, yatırım imkânlarının sınırların dışına kaydırılmasından ileri gelmektedir. Kapitalizmin ülke sınırları dışına yayılarak yeni toprakları keşfetmesi ve onları değerlendirmesi kendi gelişmesini kolaylaştırmıştır. Amerika Birleşik devletleri keşfedilmemiş bâkir toprakları, ülkesi sınırları dışında buldu ve yatırımlarını bu alanlara yöneltti. Neticede ülke sınırları dışında yatırım imkânlarının bulunması ve bu yatırımların daha kârlı olması sebebiyle, ülke içindeki yatırımlar yetersizleşti. Ancak bugün, için ülke dışındaki yatırım imkânları da azalmıştır.

İkinci sebep en kolay yatırımların şimdiye kadar yapılmış olması ve yatırımların çoğalması ölçüsünde, yani biriken yatırımların fazlalaşması halinde yatırım imkânlarının daralması ve neticede kârlı yatırım fırsatlarının hemen hemen tükenmesinden ileri gelmektedir. Durgunluk nazariyesi taraftarları, en önemli yatırımların bugüne ka-

dar yapıldığını ve en hayati teknik inkişafların gerçekleştirildiğini söylemektedirler.

Üçüncü sebep, toplumların nüfus özelliği ile ilgilidir. XIX. asırda ekonomik gelişme için nüfus artışı çok zaruri bir faktördü. Bu hususu gözden kaçırır, nüfus artışı durgun olan batı ülkeleri ekonomik durgunlaşma tehlikesine maruz kalacaklardır.

Bu ileri sürülen delillerden hiç biri bana kesin gözükmemektedir. Doğrusunu söylemek gerekirse eğer tekrar bir buhran zuhur ederse yeniden bu delillere büyük bir önem verilecektir. Fakat gelişme, normal iktisadi seyrini devam ettirirse bu deliller gözlemciyi şüpheyne düşürecektir.

Yatırım imkânlarının ülke sınırları dışında azaldığı meselesine dönelim. Bugün daha sanayi medeniyetine ulaşmamış, büyük sayıda az gelişmiş ülke mevcut olup, sermayelerin bu az gelişmiş ülkelere yöneltilmesi imkânı halen mevcuttur. Ancak ülkeler ve kıtalar arası dayanışmayı çoğalttığı müddetçe sermayelerin az gelişmiş ülkelere akmasında bir mahzur yoktur. İktisadi olarak fethedilecek bakir toprakları işlemek ve bu topraklarda yatırımlara girişmek gerekir. Fransız atom bilginlerinin ve hatta Fransızların Sahra'da muhteşem projeleri mevcuttur. Ülke dışında yapılacak yatırımlarda sınırların kapalı olmasından değil, tabi kaynakların yeterli olup olmadığından endişe duymak gerekir. Eğer kendiliğinden hem madde rezervleri veya gıda maddeleri yetersizliğinden üretimi belirli bir seviyenin üstüne çıkaramama tehlikesi mevcut olsaydı gelişmeye engel teşkil edecek bir durum ortaya çıkacaktı. Fakat bugün, daha o noktaya gelmiş değiliz.

Diğer taraftan dışarıya bağlı olmadan, kendi imkânlarıyla bir takım teşebbüslerde bulunmak suretiyle iktisadi gelişmeyi gerçekleştirmenin uygun olamayacağının hiç bir

delili mevcut değildir. Belki de hiç yoktan bu teşebbüsler neticesinde modern bir ekonomi yaratmak gelişmeye ek bir kolaylık sağlayacaktır. Yapılacak yollar, inşa edilecek demir yolları gibi. Mesela yatırımların devamlı olarak çoğaltılması ile, gelişme hızlandırılacak ve öyle bir an gelecektir ki, artık yatırım imkânları kaybolacaktır. Fakat yapılan yatırımlar neticesinde gelişme olduğu sürece toplam nüfusun hayat seviyesi yükselecektir. Hayat seviyesi yükselen halk, yığınları daha evvelden tedarik edemedikleri mallara karşı taleplerini arttıracaklar ve böylelikle bu malları üretmek için tekrar yatırım imkânları doğacaktır. Nazari alanda, bu ekonominin yeni toprakları işgal etmeden gelişemeyeceğini kabul etmekte hiç bir sebep yoktur.

Yatırım fırsatlarının azaldığını ileri süren delile göre: belli başlı teknik icatlar yapılmıştır, bu bakımdan yeni yeni endüstriler yaratılamayacaktır; bu endişe yerindeydi, çünkü XIX. asırda iktisadi gelişme faktörlerinden biri de yeni endüstrilerin ortaya çıkmasına bağlıydı. Yeni endüstrilerin artık ortaya çıkamayacağını 1930 senesinde savunan nazariyeye rağmen, o zamandan beri gelişmede çok büyük rol oynayan yeni endüstriler zuhur etmiştir. Bu endüstriler şunlardır: Bazı kimya endüstrileri (plastik maddeler), elektronik endüstriler ve atom endüstrisi.

Diğer bir şekilde yatırım fırsatlarının azalmasını doğuran sebep olarak; kâr oranının düşmesi, yeni ekonomik nedenin varlığından bahsedilmektedir. Yatırım imkânlarının eksikliği keşiflerin olmamasından değil kâr etme fırsatlarının kaybolmasından ileri gelmektedir. Müteşebbis kârlarının azalması fikri Marx'ın «kâr oranının azalması kanununda da yer almıştır. Ancak ben burada kâr oranının alçalmasını münazara etmek gayesinde değilim. Bu kanunun menşesinde klasiklerin faiz oranının alçalma tema-

yülünde olduğuna dair bir kanaatine rastlanmaktadır. Marx kâr oranının alçalmasını şöyle açıklar: Madem ki, kâr işçi emeğinin bedelidir, yani bir kıymet fazlası emeğin bedelinden doğmaktadır, emeğin meydana getirdiği kıymet az olduğu ölçüde, kâr oranında bir düşüklük olacaktır. Keynes'in kendisi de böyle bir olayın faraziyesini yapmış ve gerçekten bazı şartlarda kârın kifayetsiz olabileceğini düşünmüştür.

Düşük kâr oranı nazariyesini kesinlikle münazara edebilmek için, genel bir kâr nazariyesinin düzenlenmesi kârın nasıl ve nereden oluştuğunun bilinmesi, ekonomik gelişme olduğu sürece kârın azalmasına gerektiren bir sebebin mevcut olması gereklidir.

Yeni bir imalât usulü yaratan veya tatbik eden üretici müteşebbis, kabiliyetinin ve piyasaya arz ettiği yeniliklerin, piyasa için sağladığı avantajların bedelini kâr olarak almaktadır. Herkesin düşünemediği bir usulü akıl edip kullanmak bir maharetin ve bir kabiliyetin mahsulüdür. Bu maharet ve kabiliyet de bir bedel olarak değerlendirilmelidir ki, bu bedele işletmeci payı (kâr) denir. İşletmecinin diğer rakip işletmecilere göre daha müspet bir yenilik getirmesi ve meydana getirdiği yeniliklerin birbirini takip etmesi halinde, iktisatçılar çabasının karşılıksız kalmayacağını ve kâr payının yenilikçi müteşebbise ait olacağını söylemektedirler. İşletmeci tarafından meydana getirilen kârın azaldığını iktisadi sebeplere dayanarak ispatlayabilmek için, iktisadî gelişme olduğu müddetçe kâr kaynağının azalacağını göstermek gerekir. Marx «Kapital»inde kâr kaynaklarının azalacağını varsayımlara bağlı olarak ispatlama teşebbüsüne girişmiştir, ancak bugün için bu ispatların bir değeri kalmamış olup, terkedilmiştir. Mevcut bilgilerin ışığı altında kâr oranının azalması halinde

yatırım hacminin daralıp, kifayetsiz olmasını gerektiren şartların ortaya çıkması mümkündür, ancak kâr oranının aazılması ile yatırım seviyesinin düşeceği ve belirli bir ekonomik gelişme safhasına erişilmesinden sonra, artık kâr etme imkânlarının kalamayacağını, yatırımların yapılamayacağını ve neticede tam istihdamın temin edilemeyeceği şu ana kadar ispatlanmamıştır.

Nüfus artışının azaldığını ileri süren delil üzerinde birkaç kelime söylemek istiyorum: Nüfus artışının bir iktisadî gelişme faktörü olduğu bilinmektedir. Ancak nüfus artışı olmayan bir ülkede iktisadî gelişme imkânı yok mudur? Durgunluk nazariyesine göre, ülke nüfusu artmadığı müddetçe iktisadî gelişme imkânları zorlaşır, millî gelir artışı durur.

Durgunluk nazariyesi taraftarları nüfus artışının yavaşlaması halinde iktisadî gelişmenin çökeceğini izah etmek için daha karmaşık nazariyeler geliştirmişlerdir: hızlı artan bir ülke nüfusunda üretim yapmadan tüketici faaliyetlerde bulunan fertlerin, yani gençlerin sayıca oranı çok kabarıktır. Demek ki, bu ülkede normal şartlara göre tüketim temayülü çok, tasarruf temayülü azdır. Neticede tasarruf meylinin az olması işsizliği doğuran bir tasarruf fazlalığını meydana çıkarmaktadır.

Diğer taraftan fertlerin ortalama yaşama süresi artan ve nüfusu artmayan bir ülkede, üretime katkısı olmayan ve sadece tüketim faaliyetinde bulunan yaşlı insanların sayıca oranı çok yüksektir. Nüfus artışının azalması dolayısıyla tasarrufun çoğalacağı, tüketimin azalacağı ve neticede yatırımların kifayetsiz olacağı endişesine kapılmamalıdır. Zira genç nüfus oranı azalsa da, fertlerin ortalama hayat süresi uzadığı için yaşlı insan sayısının kabarık olması gene tüketim temayülünü çoğaltacaktır.

Nüfus artışının azalması iktisadî gelişmenin yavaşlamasına sebebiyet veren bir faktör olabilir. Nüfus artışının azalması sebebiyle işletmelerini genişletmekten sarfınazar eden, yetersiz yatırımlar yapan, çok az zenginlik yaratan işletmecilerin bulunduğu bir ülkenin mevcut olması mümkündür. Nüfusu artmayan bir ülkenin iktisadî gelişme temposu azalabilir, ancak iktisat nazariyesine göre nüfus artışının eksikliği iktisadî duraklamaya doğrudan doğruya tesir eden bir faktör müdür? Mücerret iktisadî düşünce tarzına göre, nüfus artışı az da olsa, bir ülkede mükemmel bir iktisadî gelişme seviyesine varılabilir.

İktisadî gelişme oranı düşük ve durgunluk arzeden ekonomileri biliyoruz. Fakat bunlar en gelişmiş ekonomiler değildir. Fransız ekonomisinden daha yüksek bir seviyeye ulaşmış olan Amerikan ekonomisi bugün için gelişme ve büyüme oranı bakımından çok üstün bir safhadadır. Fransız ekonomisinde ise on beş seneden beri nüfus artışının düşük tempoda olması ekonomiyi durgun bir hale sokmuştur. Ancak bugün için bu tehlike artık giderilmiş ve Fransız nüfusu artık temposunu çoğaltmıştır. Nüfus hareketleri ile iktisadî gelişme arasında bir bağlantı mevcuttur. Benim incelediğim nazariye ise iktisadî gelişme olduğu müddetçe kapitalizmin kendi kendini yıkacağı nazariyesidir. Bu nazariye kuşatılacak yeni toprakların kalmaması, yatırım fırsatlarının azalması, nüfus artışının yavaşlaması gibi sebeplerden dolayı iktisadî gelişmenin duracağı faraziyesine dayanıyordu. Oysa bu nazariyenin ortaya çıktığı zamandan beri, Batı Avrupa ve Amerika Birleşik devletleri nüfusları çoğalmış, belli başlı teknik keşifler yapılmış, sınırlar ötesinde yeni yeni kaynakların aranmasına devam edilmiştir.

Demek ki, mücerret seviyede kapitalizmin kendi ken-

dini yıkacağına dair bir delil mevcut değildir. Kapitalist rejimin kendi kendini yıkacağına dair bir ispat yapılmış da-
hi olsa bu ispat iktisadi sebeplere dayandırılarak yapıla-
mıyacaktı. Ancak şunu hemen ilave etmek isterim ki, öl-
mek üzere olan bir kimseye ölüm sebebinin doktorun teş-
his ettiği bir hastalıktan ileri gelmediğini söylemek onu
teskin etmeyecektir. Fakat üretimi tüketicilerin arzusuna
göre ayarlamak kapitalist olarak adlandırılan bir ekono-
minin temel meselesidir. Üretimi tüketime uygun olarak
düzenlemek Sovyet rejiminin kolayca bu dengeyi kurma-
sından değil, Sovyet rejiminin ilk gelişme devrelerinde bu-
lunmasından ileri gelmektedir. Başlangıçta Sovyet plan-
lamacılarının, Sovyet tüketicilerinin tercihlerine göre hare-
ket etmemeleri, yatırımları ağır endüstriye kanallı etme-
lerinden ve küçük endüstriyi ihmal etme eğiliminde olma-
larından ileri gelmiştir. Fakat tüketici arzusu nazarı iti-
bara alınarak üretim faaliyetine girildiğinden beri, tü-
keticilerin tercihini üretim çizgisine uydurmak gereği or-
taya çıkmıştır. Tüketicilerin arzusu muvacehesinde en kâr-
lı yatırımların neler olduğunu bilmek için Sovyet planla-
macıları bir takım iktisadi hesaplara başvurmak mecbu-
riyetinde kalmışlardır. Demek oluyor ki, Sovyetler kendi
tüketicilerinin arzusuna göre hareket ettikleri ölçüde ve
iktisadi gelişmeyi pekleştirdikleri zaman en azından iktisa-
di alanda Sovyet tipi bir ekonomi batı ekonomisine yak-
laşacaktır. Eğer vaktim olsaydı nasıl ki, Sovyet stili bir
ekonomi kapitalist unsurları kendine çekiyorsa, batı stili
bir ekonominin de geliştiği ölçüde sosyalist unsurları kendi
yönüne çektiğini göstermek isteyecektim. Ancak bu durum
bu ülkelerin savaşa devam etmeyeceklerinin bir ispatı de-
ğildir.

KAPİTALİZMİN KENDİ KENDİNİ TAHRİP ETMESİ ÜZERİNE

II

Tamamen ekonomik seviyede olmak üzere kapitalist rejimin kendi kendini tahrip nazariyesini geçen hafta münazara edip, incelemiştim. İktisadi gelişme ölçüsünde; bir taraftan gelirlerin adâletsiz dağılımının neticesi olarak satın alma gücünün kifayetsiz hale gelişi, diğer taraftan yatırımların yetersizliği, özellikle artan kârlı yatırım fırsatlarının kaybolması gibi ileri sürülen delillerin tahlilini yapmış ve incelememi bu noktada bitirmiştım. Bu iki delilden hiç birinin ispatlanamayacağını size göstermeye çalıştım. Bugün üçüncü bir delil olarak özel mülkiyetin ve rekabetin kendi kendini yıkışını inceleyeceğim.

Bu delilin ilk şekli Marx'ın eserinde bulunur. Gerek marksist, gerekse burjuva iktisat literatüründe çeşitli şekiller altında ele alınan bu delil, genellikle şu fikri kapsar: iktisadi gelişme ölçüsünde özel mülkiyetin hukukî şekilleri gelişmiş bir ekonomiye ters düşecek ve özellikle rekabet rejimi çökecektir. Kapitalist rejim rekabeti körükleyecek ve rekabet zaman geçtikçe rolünü yitirecektir.

Özel mülkiyetin kendi kendini yıkacağı formülü bir ölçüde doğrudur: modern ekonominin gelişmesi ile bazı sektörlerde ve işletmelerde özel mülkiyetin kaybolduğu gerçekten doğrudur. Marx'ın özel mülkiyetin tipik modeli ola-

rak farzettığı bazı sektörlerde doğan büyük işletmeler, marksist özel mülkiyet karakterine uymamaktadır. Özel mülkiyet konusu ile ilgili Marx'a ait bir cümleyi söylemekten hoşlanıyorum: Hisse senetlerine bölünmüş şirketlerde sermaye paylarına sahip hissedarların çok sayıda olması, özellikle büyük işletmelerin sermayelerinin çok sayıda hissedar arasında dağılması, özel mülkiyetin bir anlamda parçalanmasını doğurur. Büyük işletmelerde mülkiyetin binlere ve onbinlere varan hissedar arasında dağınık bir şekilde serpiştirilmesi özel mülkiyetin yokolmasına sebebiyet verir. Büyük bir Amerikan şirketi artık özel mülkiyet vasfını yitirir, zira bu anlamda düşünülecek olursa iktisadî gelişme özel mülkiyeti parçalayacak ve neticede onu sosyalleştirecektir.

Bazı sektörlerde üretim vasıtalarının biraraya toplanması zarureti vardır ve çoğu durumlarda bu teknik toplanma fertler arasındaki hukukî parçalanmayı veya mülkiyetin devletleştirilmesini icap ettirir. Ancak bu, kesin bir zaruret olmayıp sermaye ne kadar yaygınlaştırılırsa yaygınlaştırılsın, ne kadar çok hisse senedine bölünürse bölünsün, hukukî mülkiyetin kaybolmadığını müşahade etmek mümkündür. Herşeye rağmen gerek Ford, gerekse Krupp firmaları aile özel mülkiyeti olarak durumlarını korumuşlardır. Sermaye hissedarlar arasında ne kadar dağılırsa dağılsın, özel mülkiyet şeklini kaybetmez. Ancak Ford firmasında hisse senetleri sayısız özel şahıslar arasında dağıtıldığı için, genellikle özel mülkiyetin kaybolma temayülünde olduğu müşahade edilmektedir. Demek oluyor ki, özel mülkiyet tabiatı itibarıyla değişikliğe uğramıştır. (millileştirme, aynı problemin başka bir cevabıdır).

Fakat ideolojik ve siyasî açılardan büyük şirketlerin hisse senetlerinin sayısız malikler arasında dağılmış olma-

sı olayı kapitalizmin çökeceği anlamına gelmez; bazı hal-lerde hisse senetlerinin sayısız malikler arasında dağılmış olması kapitalizmin tam tersine olgunlaşacağını da gös-terir.

Rekabetin kendi kendini çökerteceği sık-sık kullanılan bir delildir. Teknik üretim vasıtaları çok büyük miktarda sermaye birikimini gerektirdiği ölçüde rekabete dayana-mıyan firmalar yavaş yavaş ortadan çekilecek ve netice-de tekel yaratılacaktır.

Kapitalizmin tekellerle çökertileceği tezi ile ilgili mü-nazara Schumpeter tarafından parlak bir şekilde yürütül-müştür. Sınırlı belli başlı fikirleri size hemen hatırlataca-ğım.

Tekelden ne anlaşıldığını kesinlikle tarif etmek pek ko-lay değildir. Tekel mefhumunun belirttiği anlam gereğince kelimenin tam anlamıyla en toplu sektörde dahi hiç bir za-man tekel mevcut olmamıştır. Hangi sektörü farzederseniz farzedin hiç bir zaman tek bir işletmenin mevcudiyetine rastlanmamış olup, hatta tek bir sektör içinde dahi birden çok işletmenin varlığını göreceksiniz. Modern ekonomilerde ikamesi mümkün olan mallarda tekel teşkil edilemez. Bazı mallar vardır ki, bunlar, üzerinde tekel tesis edilmiş bu-lunan mallarla uzaktan rekabet halindedirler. Bu takdirde ikamesi mümkün olan malların tekel kuvveti gayet az olup, ikame edilen mamüller dolayısıyla dolaylı bir rekabet ya-ratılmış olur.

Diğer bir mânada Amerikan iktisatçısı E. H. Cham-berlin'in «Tekelci rekabet» adlı kitabına göre, tekel her za-man için mevcuttur. Birbirinin tamamen aynı olan iki ma-mül üretilemez, her satıcının sattığı özel mamül üzerinde bir çeşit tekel yetkisi vardır. Tüketiciye satılan mamülün arz edildiği yer bile tekelin tesis edilmesi için yeterlidir.

Bu ikinci delil birinci delile ters düşmüştür. Zira bir anlamda hiç bir zaman tekelin tesis edilemeyeceğinden, diğer bir anlamda ise tesis edilebileceğinden bahsedilmektedir.

Mücerret tekel mefhumunun belirsizliği dolayısıyla, bu çelişik ve tamamlayıcı iki delil bizi gerçek tartışma hedefine yöneltir: Büyük işletmelerin piyasaya müdahale etmeleriyle sınırlı rekabetin yerini ideal rekabete bırakması halinde kapitalist sistemin çökmesine sebebiyet verilmiş olacak mıdır? Schumpeter, büyük üreticilerin bir araya gelerek takip ettikleri politika gereğince fiyat üzerinde tesir icra etmeleri halinde, rekabet mekanizmasının doğru ve uygun işlemeyeceğini göstermiştir. Farklı kuvvete sahip üreticilerden oluşan ideal bir rekabet piyasasında; liberaler, üreticilerden hiç birinin kendi tesiri ile fiyatları etkileyemeyeceğini ve toplam üretimi kısımağa muktedir olmayacaklarını söylemekle tekelcilere karşı cephe almışlardır.

Muhtelif şekiller gösteren rekabetin küçük sayıda üreticiler arasında meydana gelişi ile, ideal rekabette büyük sayıda üreticiler arasında meydana gelişi çok farklıdır. İdeal rekabet halinde herhangi bir büyük işletmenin farklı fiyat ve üretim politikaları takip etmesi mümkündür.

Fakat büyük işletmeler arasındaki bu rekabetin ne teknik ilerlemeye, ne de üretimin çoğalmasına engel teşkil etmeyeceği gösterilmiştir.

Büyük sayıda üreticiler arasındaki ideal rekabetin en iyi rekabet olduğu farzedilmektedir. Yeniliklerin ortaya çıkarılması üretim vasıtalarının değiştirilmesi, yeni sanayilerin geliştirilmesi gibi gelişme faraziyelerini doğuracak etkenler gözönünde bulundurulduğu andan itibaren, yani işletmeler ileriye dönük olarak, yenilikçi anlayışla hareket

edip, eğer yenilikleri yaratmak kapasitesine sahipse, yaratmış oldukları yeniliklerin mükafatı olarak fazla kâr edeceklerinden emin olurlar.

Netice itibariyle rekabet tesisinin liberalizmin ideal şemalarına göre cereyan etmediği ispatlanabilirse de, aynı anda tatbiki alanda noksan olarak işleyen bu rekabetin teorik alandaki tam rekabetten daha kötü olduğu ispatlanamaz. Genellikle modern ekonomilerde malların ikame elastikiyeti olması sebebiyle tekele gidilememesi, büyük işletmeler arasındaki rekabeti teşvik eder. Demek oluyor ki, rekabetin kendi kendini çökerteceği tezi doğrulanamamaktadır.

Kapitalizmin kendi kendini yıkması tezini doğrulamak için en çok kullanılan üç tafsillatlı delili şimdi artık geride bırakıyoruz. Kesinlikle ekonomik sebepleri kapsamak suretiyle hiç bir iktisatçının kapitalizmin kendi kendini yıkışı nazariyesine hiç bir zaman inanmadığını söylemek gerekir. Kapitalist rejimin kendi kendini yıkışını açıklayan ideal bir şemadaki fikrin dahi kavranması mümkün değildir.

Tarifimize göre, kapitalist rejim rekabet ve üretim araçları özel mülkiyeti üzerine kurulmuş bir rejimdir. Kesinlikle iktisadi sebeplere dayanarak kapitalizmin yıkılışını ispat edebilmek için böyle bir rejimin (mücerret seviyede bir anlamı olmamasına rağmen) üretime oranla düzenli bir satın alma gücünü yaratamadığını ispatlamak gerekecektir. Müşahhas olarak tarihi durumlar içinde belirli bir üretimi emecek satın alma gücünün kifayetsiz olduğu kavranabilir. Ancak belirli bir andan itibaren veya devamlı bir şekilde bir özel mülkiyet sisteminin üretimini emecek kifayetsiz bir satın alma gücü yaratacağı kavranamaz.

Mevcut gelir dağılımının üretimi ememeyecek bir özel mülkiyet sistemini hipotez olarak kabul edersek, bu seviyedeki bir sistemde devletin gelir dağılımını düzenli hale getirmek için tedbirler alamıyacağını ispatlamak lazımdır. Çünkü devletin gelir dağılımını düzeltmek için ani tedbirler alma imkânı ortaya çıktığı zaman kesinlikle iktisadi ispatlamadan çıkıp, sosyolojik bir ispatlamaya varmış olursunuz. Hiç bir iktisatçı, hatta kendisinden ne kadar bahsedilirse edilsin Marx dahi kapitalizmin kendi kendini tahrip etmesi ile ilgili iktisadi bir nazariye geliştirememiştir. Marx'ın kapitalizmin çökeceğine dair ileri sürdüğü fakirleşme fikri ile kâr oranının düşme temayülü fikri kapitalist rejimin kendi kendini yıkacağı nazariyesinin iktisadi bir ispatı değildir. Marx'a göre sanayide biriken işçi ordusu ihtiyatı, iş piyasasına göre bir fazlalık meydana getirir ve fakirliğin sebeplerinden biridir. Ancak hemen ilave edeyim ki, iş arzına göre işçi sayısının fazla olması iktisadi bir sebebin sonucu değil, sosyal ve nüfus problemi olayı ile ilgilidir. Düşük kâr oranı kanununun doğruluğu farzedilse bile ispatı mevcut olmayıp, kimse hatta Marx dahi kâr oranının tespitini yapmağa muktedir olamamıştır.

Kapitalizmin çökeceğine dair ileri sürülen deliller artık kolaylık çürütülmüş olduğundan bu konuyu kesip şu gerçek probleme geliyoruz: Tahlil ettiğim ölçüler içinde iktisadi gelişme olduğu müddetçe piyasa mekanizması ve özel mülkiyet üzerine kurulu bir sistemin işleyişi kötüye mi gitmektedir? Şimdiye kadar kapitalist sistemin giderek artan bir çökme tehlikesi geçirmeyeceğini göstermiştim, ancak iktisadi büyümenin gelişmeyi çökartecek veya yavaşlatacak yönde tesir eden faktörleri yaratmayacağını ispat etmemiştim.

Gelişme olaylarının tahliline göre iktisadi gelişmeyi

hızlandırma eğiliminde olan faktörlerin giderek ortadan kaybolacağı veya iktisadi gelişmeyi yavaşlatma eğiliminde olan faktörlerin çoğalacağı ispatlanabilir mi? Bu problemi ortaya koyuş şekli bundan evvelki problemin ortaya konuş şeklinden daha karmaşık olup, üstelik alınacak cevap pek kesin olmayacaktır.

Ortaya attığımız bu iktisadi gelişme meselesini çözebilmek için genel bir gelişme nazariyesi düzenlemek ve normal ölçülerde gelişmeyi hızlandıracak faktörleri sıralamak gerekecektir. Sonra gelişmeyi yavaşlatacak veya çökertecek faktörleri saymak ve gelişme olduğu ölçüde bütün yavaşlatıcı ve hızlandırıcı faktörlerin durumunu incelemek gerekecektir.

Gelişme nazariyesi muvacehesinde tarifini yapmak üzere olduğum mücerret ideal tabirler arasında bulunan geleneksel marksist mesele bugün ortaya konacaktır : Kapitalizmin kendi kendini çökertmesi tehlikesi çoğalmakta mıdır? Tabiatıyla bu problemi çözmek, ortaya atmaktan daha zordur. Doğmatik bir neticeye ulaşmamak şartıyla iktisadi gelişme için elverişli veya elverişsiz belirli sayıdaki faktörleri sınırlı bir şekilde sıralamak istiyorum. Gelişmeyi hızlandıran veya yavaşlatan faktörleri sıralarken amacım doğmatik neticeler çıkarmak değil, fakat meselelerin nasıl ortaya konduklarını size göstermektir.

İktisadi gelişmeye elverişli olan faktörler hangileridir? Size bu faktörlerden bazılarını sayıp onların yorumunu yapacağım.

İnsanların öz iktisadi davranışı modern ekonominin unsurlarından biridir. Akli (rasyonel) hesap araştırması veya ilmin endüstriyel tatbiki çabası bu iktisadi davranışın kapsamına girmektedir. Bu davranış şekli, tekniğe bağlı yenilikçi anlam ile akli hesaplamanın karışımından oluşur.

Çünkü bu davranış biçimi iktisadî gelişme olduğu ölçüde boyutlarını genişletmek, yaygınlaştırmak zorundadır.

Ülkelerin çoğunda modern iktisadî davranış şekline en yavaş uyan : üretici köylüdür. Fransa gibi bir ülkede köylü kitlesinin büyük bir kısmı çalışmasını ve üretim faaliyetini geleneksel usullerle yürütmekte, kesin bir şekilde iktisadî hesaplama tekniğine uyamamaktadır.

Amerikan ekonomisi gibi en gelişmiş ekonomiler artık geleneksel çalışma tarzlarını tamamen geride bırakmış, geleneksel metotları bertaraf etmiş ekonomilerdir. Batı toplumlarının artık daha çok kapitalist olma temayülünde oldukları söylenebilir. Küçük sayıda insan topluluğunun eğilimi olan iktisadî davranış biçimi, giderek artan bir şekilde nüfusun diğer tabakalarına da yayılmaktadır.

İlmî tekamül gelişmeye elverişli olan ikinci bir faktördür. XIX. asrın ortasındaki ilmî tekamül temposu XX. ortasındaki ilmî tekamül temposundan hissedilebilir derecede daha hızlı olmaktadır. Emre amâde olan teknik ve ilmî malûmatlar bugüne kadar üretim faaliyetinin hızlanmasında etkili olmuşlardır, ancak teknik ve ilmî malûmatları daha çok yaygınlaştırmak suretiyle üretim faaliyetindeki tatbikatını daha çok yoğunlaştırmak gerekir. Neticede ilmin endüstriye uygulanışı kapitalist gelişmeyi genelleştirir.

Sermayenin emre amâde olması gelişmeyi kamçılayan, iktisadî gelişmeye elverişli üçüncü bir faktördür. İktisadî gelişmenin ilk devrelerinde düşük hayat seviyesi sermaye birikimini sınırlayan bir faktör olması sebebiyle emre amâde olan sermayeyi temin etme zorluğu vardır, çünkü tüketim belirli bir noktadan itibaren kısılamaz. Fakat hayat seviyesinin yükselmesi ile nüfus başına düşen gelir artar ve milli gelir marjı fazlalaşır. Milli gelirden fertlere düşe-

cek payın yükselmesi ile tasarruf miktarı çoğalır ve bu tasarruflar yatırıma tahsis edilir. Daha basit tabirlerle ifade edecek olursak: toplum zenginleştiği ölçüde daha çok tasarrufta, dolayısıyla daha çok yatırımda bulunulur. Demek ki, sermaye miktarının çok ve emre amâde olması halinde, gelişme müsbet yönde olacaktır.

Üretimde bir artış elde etmek için lüzumlu sermaye tutarı nedir? Bu problem Colin Clark tarafından eskiden ortaya atılmıştır. Bugün; bir asır veya elli sene evveline göre, üretimde bir artış elde etmek için, lüzumlu sermaye miktarının daha fazla olduğu bir gerçektir. Üstelik bugün aynı sermaye tutarı ile üretimde daha hızlı bir artış elde edilebilir. Demek ki, sermaye, iktisadi gelişme için lüzumlu olan bir faktördür.

Gelişmeye elverişli olan dördüncü faktör: Bir topluluk ne kadar çok zenginse, zenginliğinin önemli bir payını genç kuşakların eğitimine o kadar çok tahsis eder. Çünkü bir nüfus ne kadar eğitilmiş ise sahip olacağı teknisyenlerin sayısı da o derece artar ve gelişme lehine müsbet adımlar atılır. Genç kuşakların eğitimi için emre amâde olan kollektif kaynaklar halkın iktisadi davranışını rasyonelleştirmek için en önemli faktörlerden biridir. Demek ki, bu eğitim meselesi faktörü gelişmeyi kuvvetlendirir.

Gelişmeye elverişli beşinci faktör: Bir nüfusun satın alma gücü ne kadar büyükse, yeni endüstriler yaratmak, yeni malları piyasaya sürmek gücü de o kadar kolaylaşır. Mesela Amerika Birleşik devletlerinde elektronik sanayii hızlı bir şekilde yayılmıştır, çünkü nüfusun büyük bir kısmı dayanıklı tüketim mallarını satın alma imkânına kavuşmuştur. Amerikan nüfusunun çoğunluğu gelirini zaruri olan malları satın almakla tüketmeyeceğine göre, yani Amerikan halkı gelirinin yüksek seviyede olması sebebiyle,

en kısa zamanda radyo ve televizyon üretimini gibi teşebbüslerde bulunmak mümkün olabilmektedir.

Marx «satin alma gücünün yetersizliği» nazariyesini geliştirirken, satın alma gücünün devamlı bir şekilde kifayetsiz olacağını iddia ediyordu. Ancak müşahade ettiği bu olay sermaye birikiminin ilk safhasında meydana çıkmıştır. Marx'ın zamanında emre amade olan gelirler yetersizdi, dolayısıyla gelirleri düşük olan bütün toplumlar satın alma gücü kifayetsizliğinin tehdidi altında bulunuyorlardı. Ortak kanaate ters düşen bu fikir mekanizmasını her defasında açıklığa kavuşturulmak istense de şüphecilğe düşülür. Satın alma gücü yetersizliği meselesini çözebilmek için Sovyetlerin metodunu kullanmak yeterli olacaktır: sermaye birikimini ağır sanayie yönelterek, bu sanayinin oluşturduğu mamüller yeni fabrikaların kurulmasını sağlayacaktır. Bu durumda küçük endüstri zayıflayacak ve genellikle üretim malı üretilmediği için tüketicilerin maddi sebeplerden dolayı satın alma gücü yetersizlik göstermiyecektir, çünkü satın alma gücü olsa da zaten piyasada arz edilen tüketim malı olmayacak ve neticede satın alma gücünün yetersiz olduğu ileri sürülemeyecektir. Bu durumu gözönünde bulundurarak ilk gelişme devresinde olan modern ekonomiye sahip ülkeleri satın alma gücü yetersizliği zorluklarından kurtarmış oluyorsunuz, fakat gelişme arttığı vakit satın alma gücü yetersizliğinin doğurduğu zorluk azalma temayülündedir.

İşte size şu ana kadar iktisadi gelişmeye elverişli olan faktörleri saydım ve onları yorumladım.

Şimdi de iktisadi gelişmeyi ters yönde etkileyen, yani gelişmeyi yavaşlatıcı ve köstekleyici faktörleri sıralayacağım.

Birinci faktör, nüfus artışının azalmasını kapsar. An-

cak geçen hafta da bu husus üzerinde dikkatimizi çekmiş ve nüfus artışının yavaşlamasının adam başına düşen gelişme verimi üzerindeki tesirini ölçmenin pek kolay olmadığını söylemiştim. Bu nüfus problemi, bünyesinde çok sayıda zorluğu ortaya çıkarır. Eğer nüfus artmıyorsa ve tarımsal üretim nüfusun ihtiyaçlarını aşıyorsa tehlikeye maruz kalınacağı söylenir. Demek ki, nüfusu artmayan bir ülke gerçekten satın alma gününe oranla tarımsal üretim fazlalığı meydana getirebilmekte ve tarımsal üretimini çoğaltabilmektedir. Tarımda çalışan nüfusun kesimi azaltılabilir, fakat bu azaltma yapılırken nüfusun bir kesimden diğer bir kesime aktarılması bir çok zorluk yaratabilir. Genel olarak nüfus artışı yavaşlamışsa, iktisadi çöküşe doğru gidilmese dahi, gelişmeyi engelleyecek zorluklar ortaya çıkabilir. Çünkü tarımsal nüfustaki fazlalığı diğer sektörlerle aktarırken muvazene temin edilememesi halinde, zorluk yeniden belirecektir. Tarımda çalışan insanların sayısını azaltmak yerine tarımsal nüfusu sabit tutmak şartıyla, tarımdaki emek oranını kıstak daha kolaydır. Ancak nüfus durgun bir hal almışsa, yani artma meydana gelmiyorsa, insanları köylerden şehirlere aktarmakla tarımsal nüfus oranı kısılamaz. Nüfusun azalmasıyla kârlı yatırım imkânlarının da azalması, hatta işletmecilerin, en kolay yatırımlara dahi girmekten vazgeçmesi mümkündür.

İkinci faktör: ülke sınırları dışında bulunmuş kaynakların sanayi toplumu sistemine bütünleştirilmesi imkânının kaybolma temayülünde olması gelişmeyi yavaşlatmaktadır. Üçüncü faktör ise: gelişmeyi kolaylaştıran yeni sanayilerin noksanlığıdır. Yeni sanayilerin artık geliştirilemeyeceği bir devreye gelmiş olsaydık, mevcut eski sanayileri değiştirerek, teknik vasıtaları mükemmel bir şekilde kullanarak iktisadi gelişmeyi hızlandırmak müm-

kün olabilirdi, ancak eski sanayileri değiştirmek suretiyle elde edilecek neticeler yenilerinin yaratılmasıyla elde edilecek neticelerden daha menfi seviyede olacaktır. M. Sauvvy bu konuyu iyi bir şekilde açıklamıştır : Yeni sanayilerin yaratılmasıyla açıkta bekleyen işsizler derhal bu yeni sanayi dallarında istihdam edilme imkânlarına kavuşacaklardır. Eski sanayilerin değişikliğe tabi tutularak akli bir şekilde uygulanışı sağlanırsa bile, bunlar istihdam ettikleri emeği doğrudan doğruya azaltacaklardır.

Yavaşlamayı doğuran bu iktisadi faktörlerin dışında iktisadi ve sosyal gelişme sınırlarına gelindiğinde ortaya çıkacak ve gelişmeyi baltalayacak olaylardan çok sık bahsedilmiş, ancak bu olayların kapsamını ölçmek kabil olmamıştır. Bu olaylardan biri de iktisadi bünyelerin sağlamlaşması ve çok sayıda işletmelerin dev yatırımlara malik olması ile meydana elebilir. Belirli bir noktadan itibaren çok sayıda işletme artık yatırım yapmaktan vazgeçerse, tabiatıyla üretim faaliyeti sınırlanacak ve neticede gelişme yavaşlayacaktır.

Diğer bir faktör : (gelişmeyi yavaşlatan) istisnai kârların yok olmasından ileri gelecektir. Devlet hazinesi kanalıyla kârların alınması : üretimi, yaratıcılığı, ve yenilikçiliği bertaraf edecek ve dolayısıyla teşebbüs ruhu azaltacaktır. Psikolojik olarak bir toplumun zenginleştiği ölçüde gelişmeye karşı daha çok kayıtsız kaldığını ilave etmek isterim. İktisadi gelişmeye elverişli faktörlerden olan ve tahlilini yaptığım iktisadi davranış faktörü bu olaya ters düşmektedir. Kapitalizmin yaşlanması ile her ne kadar insanların daha çok kapitalist olacakları ve işlerini organize ederken daha fazla rasyonel davranacakları kabul edilse de; eğer hayat seviyesi yükseliyorsa ve modern iktisadi toplumlar erişmek istedikleri noktada hedeflerini gerçek-

leştirmişlerse Rockefeller'ler, Renault'lar gibi büyük sanayi yaratıcıları kaybolacak ve yerine yeniliğe, yaratıcılığa, değişikliklere daha az temayüllü olan diğer insan tipleri ortaya çıkacaktır. Sonunda gelişme için lüzumlu olan faktörlerden biri olan emeğin, bu sektörden diğer bir sektöre kaydırılması daha zor şartlar altında cereyan edecektir. Bu müşahedeleri hülasa edecek olursak, sanayi toplumları ilerlediği ölçüde üretim faktörlerinin daha az oynak oldukları söylenebilecektir.

İktisadi gelişmeyi hızlandıran ve yavaşlatan faktörlerle ilgili delillerin eğer tarihi tecrübelerle yüzleştirilecek olursa, pek ikna edici olmadıkları müşahade edilecektir. Sanayi kesiminde Amerika Birleşik devletleri Avrupa'ya oranla daha büyük hamleler yapmıştır ve halihazırda üretim faktörlerinin hareketliliği Avrupa'ya göre daha ileri bir seviyededir. Ancak bu durum en azından üretim faktörleri hareketliliği ile gelişme devresi arasında doğrudan doğruya bir ilişki olmadığını ispatlar. Bundan böyle Amerika Birleşik devletlerinde dahi üretim faktörleri hareketliliğinin azalma temayülü göstermesi mümkündür.

Gelişme devresi içinde sanayi ve hizmetler sektöründeki nüfusun artmasıyla tarım sektöründeki fert başına düşen verimlilik, hizmetler ve sanayi sektöründeki fert başına düşen verimlilikten daha az olacaktır. Tarım sektöründen diğer sektörlerle emek seyyaliyetinin hızlı bir şekilde olması, doğrudan doğruya toplam gelişme oranını etkilemektedir. Bir milyon ton çelik üreten bir ülke bir iki sene içinde bu çelik üretimini iki misli çoğaltırsa, yüzde yüzlük bir gelişme kaydedecektir. Buna mukabil 100 milyon ton çelik üreten bir ülke, iki sene sonunda ancak 110 milyon ton çelik üretmişse, bu ülke sadece yüzde onluk bir gelişme oranı kaydedebilir. Ekonomiler modern-

leştigi ve sanayileştigi ölçüde gelişme oranı azalacaktır, ancak bu meydana getirilen gelişme oranlarının mutlak rakamlar olarak azalacağı anlamına gelmez. Diğer taraftan muhtelif gelişme devrelerinde hep aynı sektörlerin ilerleme kaydetmeleri veya aynı istihsal mallarının artma temayülü göstermeleri beklenemez.

İktisadî gelişmeye elverişli olan ve olmayan faktörlerin tesirlilik derecelerini ölçmek niyetinde değilim, ancak gelişmeyi hızlandıran faktörleri, gelişmeyi yavaşlatan faktörlerle karşılaştıracak olursak, gelişmeyi hızlandırıcı faktörlerin gelişmeyi yavaşlatıcı faktörlerden daha sağlam olduğunu söyleyebilirim. Ancak şunu derhal ilave edeyim ki, bu kanunun ispatı kanaatimce yapılamaz. Böyle bir hükmü ispatalayabilmek için muhtelif faktörlerin tesirini ayrı ayrı miktar olarak ortaya sermek gerekecektir, oysa ki, mücerret seviyedeki muhtelif faktörleri kesinlikle birbirinden ayırma imkânı yoktur.

Bir ekonominin gelişmesini devam ettirebilmesi için, iktisadî öznelerin (fertlerin) bulundukları şartlar altında alacakları kararların iktisadî gelişmeye faydalı olması gerekir. Özellikle işletmecilerin yatırıma teşvik edilmeleri gereklidir. Ancak iktisadî şartlar bazen öyle durumlarla karşılaşır ki, işletmeciler yatırım kararlarından kolayca dönmek mecburiyetinde kalırlar. Teknik seviyedeki tabirleri kullanacak olursak: eğer yatırım kararlarının sermayenin marjinal verimliliği ve faiz nispeti arasındaki ilişkiye göre değiştiği farzedilirse, sıralamış olduğum bütün elverişli faktörlere rağmen yatırım yapmaktan vazgeçilecektir, çünkü yatırım kararları iki ekonomik değişken arasındaki ilişkiye göre cereyan edecektir. İktisadî gelişme için yatırım yapmak elverişli bir faktör olduğu halde, eldeki sermayenin bankaya yatırılması ile elde edilecek faiz nis-

peti oranı, sermayenin marjinal verimliliğinden fazla olursa yatırım yapılmaktan sarfınazar edilecek ve dolayısıyla gelişme akamete uğramış olacaktır. Bu anlattığım mücerret durumun anlamını kavrayabilmek için Fransa'da 1930 senelerinde olup biten olaylara başvurmanız lazımdır : Fransa'da hükümetlerin aldıkları menfi tedbirler dolayısıyla, 1930 buhranı uzadı ve neticede işletmeciler farklı fiyat ilişkileri sebebiyle yatırım kararlarını bir süre ertelediler, yatırımların yavaşlaması ile birlikte de gelişme durdu. Demek ki, Fransa'da hükümetlerin yarattıkları menfi iktisadi tedbirler gelişmeyi menfi yönde etkiledi. Genellikle piyasa mekanizması üzerine kurulu bir ekonomide yatırım kararlarının yeter derecede alınmamasını doğuran sebeplerin ortaya çıkacağı muhtemeldir, ancak yatırımları engelleyen bu sebeplerin kısa sürede bertaraf edilmesi gerekir.

Sermayenin marjinal verimliliğinin faiz nispetine oranla kifayetsiz olması ve dolayısıyla yatırım kararlarının alınmaması iktisadi gelişmenin ortaya çıkardığı bir durum mudur? Keynes bu sual üzerinde çok durmuş ve iktisadi gelişme dolayısıyla yatırımların durduğuna inanmak istemiştir. Keynes, iktisadi gelişme arttığı müddetçe, iktisadi gelişmenin yaratacağı sebeplerin dolayısıyla işletmecilerin yatırım kararlarına tesir edeceğini söylemiştir. Ancak kendisi, yatırımların azalması ile rejimin çökme tehlikesi ile karşılaşp, işlerliğini kaybedeceğine inanmamıştır. Keynes özel yatırımların kifayetsizliği halinde geçici bir tedbir olarak, devletin durmadan yatırım yapmasını teklif etmiştir.

1930 Dünya iktisadi buhranı artık otuz sene geride kalmıştır. Şimdi bu buhranı Keynes gibi iktisadi gelişmenin ortaya çıkardığı durum olarak değerlendiremeyiz. Muhak-

kaktır ki, 1930 senesinde Keynes'in teklif ettiği devlet yatırımlarının uygulanışı fayda sağlamıştır. Ancak 1930 sene-lerinde ortaya çıkan buhranı ekonomik gelişmenin bir ne- ticesi olarak bugün artık kabul etmemize imkân yoktur. 1930 senelerinde Avrupa ekonomilerine musallat olan buh- ran bir çok sebebe, özellikle bünyevî sebeplere dayanır, yoksa hiç bir zaman iktisadî gelişmenin doğurduğu bir ne- tice değildir. Bugünkü iktisatçılar otuz sene evvel meydana gelen iktisadî olayları iyi bir şekilde tahlil ettikleri öl- çüde, meydana gelecek geçici iktisadî durgunluk devrele- rini bertaraf etmeseler bile, buhranlı iktisadî devreleri azaltmak imkânına sahip olabilirler. Özel yatırımların ki- fayetsizliği halinde geçici buhranlı devreleri atlatabilmek için Keynes'in ve şyimser iktisatçıların tekliflerini göz- önünde bulundurarak devlet yatırımlarının çoğaltılmasını ve neticede tam istihdam ve gelişmeyi tesis etmenin yolla- rının aranması ile, geçici olan buhranlı devrelerin daha az meydana geleceği ve daha kısa süreli olacağı kabul edi- lebilir. Ancak bir hususu hatırlatmak isterim : eğer batı toplumları bugün ortaya çıkabilecek bir buhranın ağırlığı- nı ve süresini her ne kadar azaltmağa muktedir olsalar dahi, otuz sene evvelki gibi yeni bir iktisadî buhranın ye- niden oluşmasına tahammülleri yoktur. Modern kapitalist toplumlar geliştikleri ölçüde XIX. ve XX. yüzyıldakine benzeyen buhranlara artık hoşgörü gösteremezler. Bugün artık milyonlarca kişiyi işsiz bırakacak iktisadî buhranların olamayacağını kabul etmekle beraber, uzun süreli bir buhranın zuhur etmesi ülkelerin piyasa mekanizmasından vazgeçerek planlamaya dayalı bir ekonomi yolunu seçme- leri için yeterli bir sebep olacaktır.

Belirli bir iktisadî rejim, işleyiş şeklini yitirdiği için değil, kendine bağlı olarak gelişen olayları önleyemediği ve

bertaraf edemediği için çöker. Eğer iktisadi buhranların piyasa mekanizmasından hiç bir zaman ayrılamıyacağı doğrulanmış olsaydı, batı toplumlarının mukadderâtını planlamaya dayalı bir rejime daha çok yaklaştırmış olmalarına inanmak da bir sebep olabilecekti.

İktisadi durgunluk devrelerinde çökme tehlikesi geçiren, gelişmesi yavaşlayan, buhranlı devrelere giren bütün milli ekonomilerin iktisadi gelişmeleri, krizi doğuran bir faktör olmayıp, durgunluğu yaratan esas unsurlar : sayısız müşahhas sebeplerin tarihi oluşumundan ibarettir.

Fransa sınaî alanda gerek Almanya'dan, gerekse İngiltere ve Amerika Birleşik devletlerinden daha az ilerlemiş ve kapitalizme daha az yaklaşmış bir ülke idi. Nüfus artışının yavaşlaması, yatırımların azlığı, işletmecilerin yatırım kararlarından vazgeçmeleri, Fransız para fiyatlarının dünya para fiyatlarının daha üstünde tutulmasını sağlayan para politikası gibi sosyal ve ekonomik seviyede oluşan ve sayısı bilinmeyen faktörler, neticede Fransız ekonomisinin 1930-39 devresinde durgunlaşmasına sebep olmuştur. 1930-39 devresindeki Fransız ekonomisinin durgunluk göstermesi, bize ilerlemenin kadercilikle bağdaşmadığının ispatıdır. Gerçek ilerlemeye, gelişmeye varabilmek veya varmamak gelişme vasıtalarını kullanan insanlara göre değişmektedir. Şu ana kadar saymış olduğum olaylar «kapitalist rejimin çökmesi» tezini imkân dahilinde doğrulamaktadır. Ancak kapitalizmin kendi kendini tahrip edeceği tezini hiç bir olay ispatlayamamaktadır.

Şimdi Sovyet tipi bir ekonominin kendi kendini tahrip edeceği tezi üzerinde birkaç kelime söyleyelim : Sovyet tarzı bir gelişme kendi kendini çökertecek midir? Mademki Sovyet stili bir ekonomi planlamaya dayalı olarak geliştirilmektedir, öyleyse planlı bir gelişmenin kendi kendini

yıkması düşünülemez. Çünkü yatırımların hangi alanlara kanallenebileceği, milli gelirin nasıl paylaşılacağı gibi hususlar bir plan dahilinde planlamacılar tarafından tayin edilmektedir. Ancak Sovyet aleyhtarı olanlar Rusya'da yatırımların dağılımının kötü bir şekilde organize edildiğini söylemektedirler. Fakat herşeye rağmen kesinlikle iktisadi sebeplere dayanarak Sovyet rejiminin kendi kendini tahrip edeceği ispatlanamaz. Ben size iktisadi açılardan hareketle daha evvel kapitalizmin kendi kendini tahrip edemeyeceğini göstermeye çalışmıştım. Şimdi size Sovyet rejiminin de kendi kendini yıkamayacağını kesinlikle söylüyorum. Gerek Sovyet, gerekse kapitalist bir rejim için şöyle bir soru ortaya atılabilir: iktisadi gelişme tarafından tesbit edilen sosyal değişiklikler nelerdir ve bu sosyal değişikliklerin ekonomik rejim üzerindeki tesiri nedir? Sovyetler Birliğini gözönünde bulundurarak bugün bu soruyu birkaç kelime ile cevaplandıracağım.

Genellikle gelişmenin ilk devrelerinde Sovyetler Birliği planlamacıları, tüketicilerin kararına karşı çok kayıtsız bir tutumda idiler. Piyasada arz edilen mamüllere Sovyet tüketicileri çok büyük arzu gösteriyorlar, ancak Sovyet planlamacıları Sovyet tüketicilerinin bu tercihlerini bilmezlikten geliyorlardı. Fakat Sovyet Rusya'da iktisadi ilerleme kaydedildiği ölçüde, tüketicilere dağıtılan gelirler arttı ve Sovyet tüketicilerinin tüketim malları üzerindeki tercihleri fazlalaştı. Ancak bugün için Sovyet planlamacıları Sovyet vatandaşlarının tüketim arzularını üretime uydurmaya çalışmaktadırlar.

AVRUPA EKONOMİLERİNİN SOSYALLEŞMESİ

Bundan evvelki derste kapitalizmin kendi kendini tahrip etmesi nazariyesini incelemiş ve iyimsér bir sonuca varmıştım. Piyasa mekanizması ve özel mülkiyet rejimi üzerine kurulmuş bir ekonominin faydalarını ve mahzurlarını incelemiş ve neticede iyimser bir sonuca vararak, faydaların mahzurlardan daha çok olduğunu açıklamıştım. Özel mülkiyet ve piyasa mekanizması rejiminde, iktisadî gelişmenin çökme tehlikesi ile karşılaşmıyacağı tezini müdafaa etmiş ve böyle bir tehlikenin mevcudiyetine inanmakta hiç bir sebep olmadığını tekrar tekrar söylemiştim. Ancak yaptığım bu hülasa kanaatimce sizi şüpheciliğe sevk eden muhtelif sebepleri açıklamak istiyorum : Birinci sebep psikolojik seviyede Fransa'da şartların elverişsizliğine rağmen iyimser bir havanın estirilmesidir. Diğer sebepler : hepimizin kafasında sınaî toplumların kapitalizmden sosyalizme dönüşeceğine dair bir şemanın yer almasıdır. Marksist olsak da, olmasak da, marksizmin tarihi yorumunun tesiri altında kalıyoruz. Sermayenin azalan verimi düşüncemize hâkim olmakta ve bizi kötümserliğe sevk etmektedir. En ilginç yatırımların şu ana kadar yapılmış olması sebebiyle, iktisadî gelişme ölçüsünde kârlı yatırım fırsatları azalmaktadır. Ricardo tarafından geliştirilen

toprak rantı nazariyesini hatırladığınız zaman, ister istemez tarımda azalan verim kanununun mahzurlarını ileri sürüyorsunuz. Bu mahzurları ileri sürmekte haklısınız, çünkü belirli bir toprak parçasını genişletmeden eğer nüfus artıyorsa, daha az verimli olan topraklar üzerinde tarım kültürünü devam ettirmek gerekecektir. Ancak aynı verimi elde etmek için daha çok sermayeye ihtiyaç duyulur. Fakat sizi haklı olarak şüpheye sevkeden bütün bu sebeplere rağmen, kapitalist rejimin gelişmesini devamlı kılacak diğer mekanizmaların mevcut olduğunu uzun uzun açıklamıştım. Üretim araçları özel mülkiyeti ve piyasa mekanizması ile tarifi yapılan kapitalist sistemde, müşahade ettiğimiz olayları size izah ederken, kapitalist sistemin iktisad gelişmesini takip eden sosyal olayları gözönünde bulundurmamıştım.

İktisadî gelişme ile birlikte oluşan sosyal değişiklikleri teferruatlı olarak incelemek benim için şimdilik imkânsızdır (bu meselenin etüdünü gelecek sene yapacağım). Sadece Batı Avrupa toplumlarında meydana gelen yapı değişiklikleri müşahhas seviyeye yaklaşarak inceleyeceğim. Hiç bir kimse akli delillere dayanarak Amerika'daki iktisadî gelişmenin rejimin kendisi tarafından yıkılmak üzere olduğunu idia edemez. Buna mukabil bazıları Avrupa toplumlarındaki gelişmenin yavaşlayacağını ve bu yavaşlamanın Avrupa toplumlarında meydana gelen değişikliklerden ileri geldiğini düşünüyorlar.

Bugün kapitalist Avrupa toplumlarında ortaya çıkan karakteristik değişiklikleri inceleyeceğim. Bu değişikliklerin sebepleri ve iktisadî gelişme üzerindeki tesirleri inceleme konumuş olacaktır. Bu inceleme beş özel alanda ortaya çıkan değişikliklere göre yapılacaktır: işletmelerin hukukî statüsü veya hukukî şekilleri, Avrupa ekonomileri-

nin yapısı, sosyal ve maliye kanunları, ekonominin işleyiş şekli, farklı ekonomik piyasalar arasındaki ilişkiler. Bu sıralama tam olmasa dahi, en çok bilinen ve bahis konusu olan değişiklikleri kapsar.

1. İŞLETMELERİN HUKUKİ STATÜSÜ VEYA HUKUKİ ŞEKİLLERİ

Sayırsız işletmelerin millileştirilmesi (kamu mülkiyeti haline sokulması) Avrupa toplumlarında meydana gelen en tipik değişiklikler olarak farzedilmektedir. Ekonomilerini kamusal işletme mülkiyeti haline dönüştüren ülkeler mevcuttur. Büyük Britanya ve Fransa'da kamu mülkiyeti haline dönüştürülen işletmelerin sayısı Belçika ve Almanya'dan daha fazladır. Genellikle Avrupa'da bugün, büyük sayıda önemli işletmeler kamu mülkiyeti haline sokulmuştur.

Çoğu zaman sanayilerin millileştirilmesi teknik sebeplerden dolayı ileri gelmemektedir. Bazı ender şartlar altında, tamamen ekonomik ihtiyaçlar dolayısıyla millileştirme zorunlu olmuştur. Meselâ tamamen iktisadî ihtiyaçların zaruretine dayanarak İngiliz kömür işletmeleri kamusal mülkiyet haline sokulmuştur. İngiltere'de kömür madenleri işletmesi mülkiyeti, küçük sayıda malikler arasında toplandığı için akli bir reorganizasyonu tesis etmek mümkün olamamıştı. Fakat şunu ilave etmem gerekir ki, millileştirmeye teknik ve ekonomik sebeplerden ziyade, psikolojik ve siyasî sebeplerden dolayı başvurulmaktadır: Meselâ Renault işletmesi pekala özel mülkiyet halini muhafaza edebilir. Neden özel mülkiyetten kamu mülkiyetine kayıldığını kavramak için sosyal olayları gözönünde bulundurmak gereklidir. İlmin dışına çıkılarak millileştirmeyi doğuran

olayın ekonomik ve sosyal sebeplerden ileri geldiğini söylemenin ehemmiyeti yoktur. Mühim olan pratik seviyede olduğu gibi, ilim seviyesinde de bu millileştirme mekanizmasının hangi ölçüde bertaraf edileceğidir. Millileştirmeyi tayin eden siyasi ve psikolojik sebepler arizi sebepler olmayıp, derin sebeplere bağlı olan, ancak gerekli oldukları söylenemeyen sebeplerdir. Büyük özel işletmelerde çalışan işçilerin kanatine göre, bu tür büyük işletmeler çok büyük kârlar elde etmektedir. Çalışan işçilerin emeği ile oluşan bu yüksek seviyedeki kârlar küçük sayıda maliklerin, yani özel işletme sahiplerinin cebine gitmektedir. Büyük ve özel sanayi işletmelerine karşı duyulan düşmanlık, genellikle pek az ülkede meydana geldiği ve özel mülkiyete karşı hak iddia etmek biçiminde oluşmadığı için, bu özel mülkiyet düşmanlığı bertaraf edilebilir. Ancak az da olsa bazı ülkelerde, genellikle kapitalist rejimi uygulayan ülkelerde : özel mülkiyete karşı direnme, özel mülkiyet üzerinde hak iddia etme, özel mülkiyeti kamu mülkiyeti haline getirme gibi çabalar ve direnmeler işçiler tarafından yapılmaktadır. Siyasi parti yansımasının yoğun bir şekilde yapıldığı çok partili bir sistemin ve üretim araçları özel mülkiyetinin aynı anda bir rejim içinde mevcut olması halinde, iktidarı ele geçirmek için çarpışan partilerin, özel mülkiyeti millileştirme meselesini sık sık ileri sürüp, işçileri özel mülkiyete karşı çıkmaya ikna ederek, sefaletlerinin asıl sebebinin üretim araçları mülkiyetinin özel şahıslar elinde toplanmasından ileri geldiğini söylerler. Savaşa veya iktisadi buhran devrelerine tekabül eden buhranlı yıllarda millileştirme veya kamulaştırma gibi işlemlere girişmek memnuniyet vericidir. Ancak bu gibi işlemleri bünyevi bir reform olarak adlandırmak doğru değildir. Çalışma organizasyonu değişmeden mülkiyetin statüsünde bir değişiklik

olması neticesinde, ücretliler hayale kapılıp maddi durumlarının düzeleceğini zannederler.

İşte bu anlattığım siyasî ve psikolojik sebepler dolayısıyla sanayiın bir kısmı muhtemel olarak millileşecektir. Fakat genel olarak Avrupa kapitalist toplumlarında işletmeleri kamu mülkiyeti haline dönüştürmek temayülü pek yoktur. Özellikle tarım sektöründe ve küçük sanayide özel işletmelerin kamu mülkiyeti haline dönüştürülmesine karşı olan çok muhafazakâr bir kamuoyu mevcuttur. Eğer bu sektörlerde mevcut olan büyük özel işletmeler kamu mülkiyeti işletmeleri haline dönüştürülecek olursa, bu millileştirme işlemine karşı büyük sayıda siyasî ve psikolojik direnmeler olacak ve millileştirmeye, kamu mülkiyetine karşı ters bir tepki başgösterebilecektir. Mesela bu direnme daha çok toprak mülkiyetinde başgöstermekte ve toprağın özel maliki olan köylü, asla kamulaştırmaya razı olmamaktadır. Köylü sınıfı daima kollektif harekete karşı çıkar ve kollektif mülkiyet partizanlarına düşmanlık duyar.

Neticede sanayi sektöründeki mülkiyetin küçük sayıda ellerde toplanması gelişmeyi menfi yönde etkilemez. Eski davranışlarını terkedemiyen teknik tekamüle uyamıyan sayıları milyonlara varan : tüccar, sanayici ve köylülerin demokratik iradeleri gelişmeyi tehdit eden esaslı bir faktördür. Batı toplumlarında, özellikle Fransa'da ticaret, sanayi ve tarım sektörlerinde mülkiyetin giderek küçük sayıda ellerde toplandığı müşahade edilmemektedir. Bu yüzden devlet müdahalesine ve kamulaştırma işlemine pek rastlanmamaktadır. Fransa'da bazı büyük işletmeler millileştirilmiştir. Ancak küçük sanayi, tarım ve ticaret kesimlerinde özel mülkiyet sistemi muhafaza edilmektedir. Büyük sayıda kamu sanayi işletmeleri ile küçük sayıda özel işlet-

melerin faaliyetlerinin bir arada yürütüldüğü bir ekonomide, iktisadi gelişmenin pek elverişli olmaması mümkündür (fakat doğru değildir). Bu varsayım içindeki gelişmeyi geciktiren mekanizma, aynı zamanda sosyalizmi bir an evvel ortaya çıkartan mekanizmadır. Sosyalizm kapitalizmin bertaraf edilemeyen bir neticesi değil, fakat özel mülkiyet rejimi tarafından yaratılan gelişme zorluklarını yenen bir vasıttır.

2. AVRUPA EKONOMİLERİNİN BÜNYELERİ

Bünye kelimesini seçmemdeki gaye, bu kelimenin bugün moda haline gelmesidir. Bünye kelimesinin ihtiva ettiği anlamın müsaadenizle tahlilini yapmak istiyorum. Bünye kelimesinin üç anlamı vardır :

1. Muhtelif faaliyetlerin veya muhtelif sanayilerin ekonomi birimi içinde dağılımı.
2. İşletmelerin boyutları.
3. Alıcılar ile satıcıların oluşturdıkları piyasa özellikleri.

Gelişme olduğu ölçüde tarım, sanayi ve hizmetler sektöründe istihdam edilen iş günü miktarının değiştiğini biliyoruz. Sanayi toplumunun iktisadi gelişmede merhale geçirmesi, özellikle gelişme oranının yükselmesi ile birlikte sektörlerde yaratılan toplam kıymetlerde değişikliğe uğrayacaktır. Özel mülkiyet ve piyasa rejiminde bu değişiklikler neticesinde gelişme daha mı kolay olmaktadır? Hizmetler sektöründe toplam emeğin yarısının istihdam edilmesiyle bir ekonominin daha çok tehlikelere maruz kalarak yıkılması ile aynı ekonominin hizmetler sektöründe toplam emeğin % 20'sini istihdam ederek dengeyi muhafa-

za etmesi hali mukayese edildiğinde, bu iki şıktan hangisi iktisadi gelişmeyi olumlu yönde etkiler?

Aynı mesele bu tabirlerle hiç bir zaman ortaya konmamıştı: Neden hiç kimse sektörler arasındaki ilişkinin gelişme oranına yaptığı tesiri açık bir şekilde görememiştir?

Kollektif gelirin artması ferdi gelirlerin sektörler arasında dağılımına tesir eder. Belirli bir noktadan itibaren tarım ve sanayi sektöründe iktisadi gelişme artmazsa, hizmetler sektörü gelişir. Hizmetler sektöründe gelişen bir ekonomi, sanayi sektöründe gelişen planlı bir ekonomi ile kıyaslandığında, çok farklı olaylar müşahade edilir. Askeri ve iktisadi bakımdan güçlü olan bir ülke ekonomisi fertlerin tercihlerine göre gelişir, ancak temel sanayilerde ve hatta genel sınaî gelişmede bir yavaşlama meydana gelir. Fakat bu yavaşlama ile birlikte hizmetler sektöründe bir gelişme ortaya çıkar. Öyleyse sektörler arasında meydana gelecek değişiklikler dolayısıyla, piyasa mekanizmasının yıkılması için bir sebep mevcut değildir. Bir toplumda gelişme belirli bir seviyeye gelmiş olsa bile, küçük sayıdaki sanayilerde oluşturulan faaliyet iktisadi gelişmeyi dengede tutar.

Amerika Birleşik devletlerini ele alalım: Amerika'da emeğin yarısından çoğu hizmetler sektöründe istihdam edilmiştir. Dayanıklı tüketim malları (televizyon, buzdolabı), otomobil, inşaat gibi birkaç büyük sanayi dalında sürdürülen üretim, iktisadi konjonktüre göre değişmektedir. Emek miktarının yarısından çoğunu hizmetler sektöründe diğer yarısını ise fertlerin üretim ve tüketim mallarının iyi bir şekilde karşılandığı diğer endüstrilerde istihdam eden Amerika Birleşik devletleri, iktisadi buhranın başgösterdiği devrelerde çok büyük tehlikelerle belki karşı

karşıya gelecektir. Belki diyorum çünkü bu durumu kanıtlayacak bir olay iki savaş arasında cereyan etmemiştir. Hatta kapitalistlerin ve iktisatçıların, ikinci dünya harbinden sonra ortaya çıkması beklenen buhranı, endişe ile beklemelerine rağmen, şu ana kadar büyük bir buhran olmamıştır. Demek oluyor ki, bugün bir buhran ortaya çıksa dahi Amerikanın bunu atlamıyacağı ve iktisadi durgunluğa sürükleneceği doğru olarak kabul edilemez.

İşletmelerin boyutları üzerinde pek fazla bir şey söylemek istemiyorum, çünkü bu konuya daha evvel temas etmiştim. Genel bir kanaat olarak işletmelerin birbirleriyle birleşerek hukukî ve iktisadi bağımsızlıklarını kaybetmeleri gelişmeyi olumsuz yönde etkilemez. Hukukî ve iktisadî bağımsızlıklarını kaybederek kartel ve tröst şeklinde birleşen bu işletmelerin tekelci (monopolistik) kârlar sağlaması gelişmeyi elverişli hale sokar. Bu tip işletmeler, küçük işletmelerin çoğunluğundan daha çok, iktisadî gelişmeye katkıda bulunurlar. Birbirleriyle birleşmiş ve monopol yaratmış büyük işletmeler piyasaya hâkim olmaları sebebiyle her ne kadar üretimi maksimum seviyeye çıkartmakta bir fayda görmezlerse de, uzun vadede iktisadî gelişmeye engel teşkil etmezler. Büyük sayıda iktisadî güçten mahrum olan diğer işletmeler gelişmeyi daha çok frenlerler.

Bünye kelimesinin ifade ettiği diğer bir anlam piyasa teşkilatını kapsar. Fransa'da büyük sayıda iktisatçının ve M. J. Marchal'ın görüşlerine göre, Fransa'daki piyasa teşkilatının XX. yüzyılda gösterdiği özellikler, XIX. asra nispeten çok farklıdır. Bugün işçiler ve işletmeciler işçi ve işveren sendikaları gibi meslekî teşekküller etrafında toplanmışlardır. Fiyat dalgalanmaları büyük bir hızla toplumun bir kesiminden diğer bir kesimine yansımaktadır. Üc-

ret ve fiyat hareketleri dar bir piyasa bünyesinde değil, geniş bir piyasa bünyesinde cereyan etmektedir. Bu izah tarzının taşıdığı hakikat payına rağmen, geniş bir piyasa bünyesinde fiyat ve ücret hareketlerinin toplumun bir kesiminden diğer bir kesimine yansımaları gelişmeyi elverişsiz hale sokacak mıdır? İşçiler ile işletmeciler arasındaki ilişkileri düzenleyen toplu sözleşmeler meydana getirilebilir. Ancak yapılan bu toplu sözleşmelerde iktisadi gelişmeye engel teşkil edecek bir unsur olmaması lâzımdır. Bir tarafta kuvvetli işveren sendikaları piyasaya hâkim olurken, diğer tarafta üretimi en yüksek seviyeye çıkarmamak için direnen işçi sendikaları iktisadi gelişmeye engel teşkil ederler. Ancak sınıf çelişkileri, sınıf mücadeleleri durgun olduğu zaman, veya başka bir deyimle sınıf çelişkileri çözümlenmiş bir toplumda işçi ve işveren sendikaları arasındaki uyumsuzluk asgari bir seviyeye inmişse üretim artışı olumlu bir yön takip edecektir. Eğer hem sınıf ihtilafı yoğunlaşmış, hem de kuvvetli işçi sendikaları ortaya çıkmışsa, bu iki olayın birleşmesi, bu arada mevcut olması halinde, iktisadi gelişme azalacaktır. Mesela Fransa'da bu tür olaylara çok rastlanmış ve iktisadi gelişme zaman zaman akâmete uğramıştır. Geniş mânasıyla ekonominin sosyalleşmesi bir gelişme faktörü değildir, fakat iktisatçılar tarafından müşahade edilen geniş piyasa bünyesi hiç bir zaman iktisadi gelişmeye bir engel teşkil etmez.

Gelecek derste daha tefarruatlı bir şekilde inceleyeceğim Büyük Britanya'nın durumunu ele alalım. Büyük Britanya'da ekili topraklar nüfusun ancak yarısını beslemektedir. İngilizler ya aynı verimi elde etmek için daha çok sermaye kullanarak münbit olmayan topraklar üzerinde zırai faaliyetlerini sürdürecekler, ya da gıda maddelerini dışarıdan satın alacaklardır. Tarımsal mamûllerin sınaî

mamûlleri ile mübadele edilmesinde İngilizlerin zor duruma düşeceklerini söyleyen kötümserlere rağmen, İngiltere ihtiyaç duyduğu gıda maddelerini çok avantajlı fiyatlarla dış ülkelerden temin etmiştir. Demek ki, bazı ülkelerde yukarıda izah ettiğim İngiltere örneğinde olduğu gibi bazı sebeplerle ortaya çıkacak kötü durumlar dolayısıyla bir iktisadi durgunluğun ortaya çıkacağını kabul etmek bahis konusu olamaz. Şunu bir kere daha söylemek isterim ki, belirli bir olgunluk devresine erişmiş bir özel ekonomide, durgunlaşma belirtileri olsa bile, kolayca giderilmesi mümkündür.

3. SOSYAL VE MALİ KANUNLAR

Sosyal güvenlik kanunları ile maliye kanunları kapitalist bir ülkenin gelişmesi ölçüsünde daha sağlamlık kazandırır. Bu gibi kanunların gelişmesi iktisadi, siyasi ve sosyal yönden önlenemez. Demokratik siyasi nizamı benimsemiş olan kapitalist ülkeler, toplumsal zaruretten doğan bu gibi güvenlik kanunlarının tesirliliğini bertaraf edemezler. Mesela eğer Sovyet toplumu batı ülkelerinin kapitalist ve demokratik siyasi rejimini kendi bünyesinde tatbik etmiş olsaydı, maliye kanunlarını geliştirmek mecburiyetinde olacaktı.

Gelirler arasındaki adaletsizliği bertaraf etmek için vergi nispetlerini yükseltmek suretiyle yüksek gelirlerden daha çok vergi alınmasının iktisadi gelişmeye uygun düşmeyeceği her zaman söylenir. Gelirler arasındaki adaletsiz dağılımda ilk göze çarpan, ücretler yelpazesinde görülen eşitsizliktir. Her işçiden elden edilen farklı iş verimine göre işçi ücretlerinin farklı ve eşit olmayarak tahakkuk ettirilmesinin, iktisadi gelişmeye elverişli bir ortam yara-

tacağı genellikle doğru değildir. Bazı sanayi teşkilatlarında verime göre ücretlerde bir farklılık meydana getirmek mümkün değildir.

Sanayi işletmelerinin en üst kademesinde çalışan şahısların ücret gelirleri çok yüksek bir seviyededir. İşletmecilerin, en yüksek verimi elde etmek için çaba sarfettiklerini söyleyen muhafazakârlar, bu işletmelerin şahsi gelirlerini yüksek nispette vergiye tabi tutmanın gerekli olacağı kanaatinde idirler. Modern kapitalist sanayi işletmelerinin en üst kademesinde vazife gören işletmecilerin ferdi gelirlerini % 50 veya % 60 nispette vergilendirmekle, bu işletme müdürlerinin çalışma azimlerinin kaybolacağından şüpheliyim. Ancak İngiltere’de işletme müdürlerinin ferdi gelirlerinin çok aşırı nispette vergilendirilmesine taraftar değilim. Fransa’da işletmecilerin ferdi gelirleri % 55 ila % 60 oranında vergiye tabi tutulur. Bu yüksek vergi nispetine rağmen Fransız işletmecilerinin ve sanayicilerinin çalışma azimlerinin kırılacağına ve davranışlarının değişeceğine pek inanmıyorum. Vergilendirme yoluyla gelir eşitsizliklerinin azaltılması halinde, tasarruf hacminin daralmasına sebebiyet verileceği bir delil olarak ileri sürülmektedir. Bu delildeki hakikat payına rağmen, tasarrufu başka usullerle de elde etmenin imkân dahilinde olması sebebiyle, gelirleri yüksek nispette vergilendirmenin iktisadi gelişmeyi yıkacağı sonucu çıkarılamaz. Yatırımların finansman kaynağı olan ferdi ve iradi tasarrufun azalması halinde, iktisadi gelişme yavaşlamaz.

4. EKONOMİNİN İŞLEYİŞİ

Fertlerin tasarruf etme kararları yatırımları ve yatırımların dağılımını tayin ettiği kanaatindeyim. Yatırım ile

tasarruf ilişkisi fertlerin kararları ile yatırımların dağılımı arasında mevcuttur: fertlerin herhangi bir mamül yerine başka bir mamül ısrarla satın almaları yatırımların dağılımı üzerine derhal yansır.

Batı toplumlarında mevcut olan büyük işletmeler, yatırımlar için gerekli sermaye fonlarının büyük bir kısmını kendi işletme bünyelerinden temin ederler. XIX. asrın kapitalizmi tasarruf-yatırım çemberi olarak tarif edilmiştir: ilk önce fertlerin tasarrufa karar vermeleri, sonra bu tasarrufun sermaye piyasalarına hisse senedi ve tahvil olarak kanalize edilmesi yatırımların miktarını tayin eder. Liberal ekonominin bu şeması hiç bir zaman gerçeği yansıtmamıştır. XIX. asırda ferdi olan tasarrufun, artık kolektif bir karakteri oluşturduğu her zaman söylenir. Ferdi tasarrufun giderek kolektif tasarrufa dönüşmesinde bir hakikat payı olmasına rağmen, XIX. asırdaki Alman ekonomisinin gelişmesi ferdi tasarrufların bugünkü sermaye piyasalarına benzeyen kamu kurumlarında birikmesi sonucu gerçekleşmiştir. Şurası bir gerçektir ki, sermaye tedarikinin gerek sermaye piyasası kanıyla elde edilmesi, gerekse işletmelerin sermaye fonlarını kendi bünyelerinden ayırmaları Avrupa'daki yatırım miktarlarının oluşmasında önemli faktörlerdir. Kapitaist ekonomilerin işleyiş tarzında işletmelerin gerekli yatırım fonlarını kendi bünyelerinden tedarik etmeleri, sosyalist bir ekonominin işleyiş tarzına benzemektedir. Bugün artık devletlerin ekonominin işleyişinden kendilerini mesul hissettikleri bir gerçektir. Artık devletlerin büyük iktisadi buhranları hoşgörüyü karşılayacak durumları yoktur. Batı kapitalist ekonomilerinin bu anlamda bazı sosyalist mekanizmaları bünyelerinde muhafaza ettikleri bir gerçektir, fakat bu mekanizmalar kısmi de olsa Büyük kapitalist çağ'dan çok evvelki tarihlerde

de mevcuttu. Bu yeni mekanizmalar gelişmeye engel olmaz. Sermaye fonlarının işletmelerin kendi bünyelerinden karşılanması ve bütçe fazlalığı yatırımların miktarına tesir eden faktörler olup yatırımların miktarı ve dolaylı olarak gelişmenin hızlanması toplum tarafından alınacak kararlara göre değişebilmektedir. Demokratik rejimlerde fertlerin uzun vadede ziyade bugüne dönük olarak yaşamaları, daha başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, fertlerin günlerine yarınlarından daha çok bağlanmaları, toplum için bir tehlikedir. Zira fertler devlet yatırımlarından ziyade kendi tüketim arzularıyla daha çok ilgilendikleri için, devlet yatırım harcamalarının azalmasını tercih eden bir temayül içindedirler. Fakat hükümetler daha kurnaz davranarak yatırımların miktarını arttıracak dolaylı usuller keşfetmişlerdir. Ancak hükümetler yatırım miktarlarını arttırırken, vatandaşlara bu hususta bir şey söylemezler. Mesela Fransız bütçesi hazırlandıktan sonra, bütçe hesapları kamuoyuna açıklanırken genellikle keyfi olarak bütçenin açık verdiği söylenir. Bütçenin açık vermesi demek : herhangi bir yatırım miktarının kâfi gelmediği söylenerek o yatırım miktarının arttırılmasıdır. Oysa bütçeden yatırımların fazlalaştırılması için ek bir tahsisat konmasına fertler genellikle karşı olur, fakat bu mekanizma fertlerin haberi olmadan yürütüldüğü için hükümetler yatırım miktarlarını arttırabilmektedirler. Fransız tarihinde üçüncü cumhuriyet devrinde bir defaya mahsus olmak üzere Maliye Bakanının, bütçenin fazlalık gösterdiğini açıklamıştır. Ancak bu açıklamanın ortaya çıkardığı neticeler çok kötü durumlar yaratmış olduğundan, bu deney bir defa daha tekrarlanmamıştır.

5. FARKLI EKONOMİK PİYASALAR ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Dünya piyasası ikiye bölünmüştür. Bugün herşeyden önce tek bir piyasanın mevcudiyetinden bahsedilemez. Çağımızda artık iki dünya piyasası mevcuttur. Dünyanın muhtelif ülkeleri birbirlerine ve özellikle Avrupa ve Amerika ekonomilerine bağlı değildir. Ülkeler arasındaki mübadeleler çok farklı bir şekil almış olup, dünya memleketlerinin pek çoğunda konvertibilitesi olmayan, yani paranın Merkez Bankalarına ibrazında altın ödenmeyen bir sistem oluşturulmuştur. Bugün bir tarafta batı ülkeleri piyasası, diğer tarafta Doğu Avrupa, Rusya ve Çin piyasası olmak üzere iki tür piyasa mevcuttur. Rusya, Çin ve Doğu Avrupa'nın oluşturduğu ve batı ülkeleri piyasası kadar önemli bir yeri olan komünist dünya piyasası, giderek artan bir şekilde mübadele sisteminin geliştirmekte ve batı dünya piyasasına rakip olmaktadır. Komünist dünya piyasasının mübadele sınırlarını genişletme çabaları mantıki ve kanunidir. Dünya, bugün birbirine rakip iki büyük dev piyasa haline bölünmüştür: batı dünya piyasası ve komünist dünya piyasası. Her iki piyasa kendi bloklarına bağlı olmayan ülkeler ile yaptıkları ticareti genişletmek ve bu mübadelelerden en büyük payı almak için durmadan rekabet etmektedir.

Bu rekabet komünist dünya piyasası lehine bazı avantajlar sağlar. Sovyet tarımında meydana gelen başarısızlık dolayısıyla, Sovyetler endüstriyel mamüller karşılığında dünyanın farklı ülkelerinden gıda maddeleri ve hammadde satın almışlardır. Bu arada Amerikan tarımının hem başarılı, hem de başarısız sayılabilecek özellikler göstermesi kapitalist dünya piyasasını tehlikeye sokmuştur. Ame-

rikan ekonomisinin tarım alanında fazlalık göstermesi, kapitalist dünya piyasasını zor durumlara sokmuştur. Çünkü bu tarımsal fazlalığı tarımsal alanları azaltarak bertaraf etmek Amerikan köylüsünün üretimine karşı çıkmak demektir. Üstelik tarımsal fazlalığı yoketmek de kapitalizmin olumsuzluğu anlamına gelecektir. Demek oluyor ki, tarımsal fazlalığın uygun bir şekilde kullanılamaması kapitalist dünya piyasasını zor durumlara düşürmüştür.

M. Mikoyan komünist partisinin yirminci kongresinde Rusya'nın tarımsal alandaki başarısızlığı ile Amerika'nın bu alandaki fazlalığı hakkında şöyle demişti: «milyonlarca hektara ulaşan ekili toprağın alanının azaltılması Amerikan ekonomisi için lüzumludur. Sovyet Rusya ise başarısızlığını gidermek için 30 milyon hektara varan ek bir sahada tarımsal kültürünü devam ettirmeye kararlıdır». Eğer toprak verimsizse, tarım kültürünün ek sahalarda milyonlarca hektar arazi üzerinde devam ettirilmesi, toprak verimli ise tarımsal mamûllerin satılma imkânı olmasa da ekili tarım alanlarını azaltmağa mecbur kalınması kabul edilemez. Her iki dünya piyasasının başı olan Sovyet Rusya ve Amerika'nın, kendi bloklarına dahil olmayan ülkeler ile yaptıkları ticarî mübadele rekabeti Sovyet Rusya lehine kaydırmaktadır.

Kapitalist dünya piyasa sisteminin, giderek bir takım değişikliklere tabi olması başka sebeplerden de ileri gelmektedir. Altın para makyası terkedilmiş ve böylece paranın Merkez Bankasına ibrazında altın ödenmiyen sistem oluşmuştur. Mübadeleler daha çok milletlerarası idareler tarafından kambiyo sistemine göre yapılmaktadır. Dünya piyasasının iki piyasa haline dönüşmesinde birinci sebep komünist veya Sovyet rejiminin mevcudiyeti olmuştur.

İkinci sebep sayısız olayların ortaya çıkmasından ileri gelmektedir. Özellikle harpler ve oluşturduğu kötü sonuçlar özel teşebbüs üzerine kurulu ekonomileri zor duruma düşürmüştür. Bu ekonomiler tam istihdamı sağlayamama ve enflasyonun etkisiyle çok zor şartlar altında milli piyasalarını dünya piyasalarından ayırmak zorunda kalmışlardır. Hemen hemen bütün Batı Avrupa'da ülkeler dış ticaretin kontrol altına almak için çareler aramışlardır.

XX. yüzyılda Avrupa toplumlarında meydana gelmiş temel değişiklikleri anlatmış oldum. Şimdi şu iki soru üzerine tekrar dönelim: 1) Avrupa ekonomileri sosyalizme daha mı çok yaklaşmaktadır? 2) Avrupa ekonomilerinin inkişafı bir çöküşü mü meydana getirecektir?

Nazariyecilerin, profesörlerin, siyaset adamlarının ve genellikle aydınların ihtilaf konusu yapmayı tercih ettikleri bu birinci sorunun cevabına yalınlaşmış durumdayız. Eğer kapitalizm; piyasanın ideal bir şekli ise, sosyalizmden çok uzaklardayız; fakat kapitalizm hiç bir zaman ideal bir piyasa şeklini bünyesinde oluşturmamıştır. Müşahhas olarak belirli sayıdaki sosyalist değerlerin Avrupa toplumlarında gerçekleştirilmeye çalışıldığını ve hatta sosyalist tarzda bazı kurumların ve çalışma usullerinin kullanıldığını söyleyebiliriz. Mesela: dış ticaretin kısmi kontrolü, tasarrufların kollektifleştirilmesi, yatırım miktarlarının devlet tarafından çoğaltılması, kredi ve bütçe politikaları vasıtasıyla iktisadi konjonktürün düzenlenmesi gibi hususlarda, Avrupa ekonomilerinin sosyalist uygulamaya yaklaştıkları kanaatindeyim. Kısmen siyasî, kısmen de iktisadî sebeplerden dolayı Avrupa ekonomilerinin, sosyalist uygulamanın daha çok tesiri altında kalacaklarına inanıyorum. Eskiden sosyalist olarak adlandırılan değişiklikleri ve reformları bugün batı ekonomileri hiç kuşkusuz uygulamaktadırlar.

Bugün artık eglir eşitsizlikleri bertaraf edilmekte, işçi sendikalarının hür bir şekilde meslekî faaliyetlerinin sürdürülmesi temin edilmekte, işçi sendikaları ile işveren sendikaları arasında çalışma şartları toplu sözleşmelerle tespit olunabilmekte, sosyal güvenlik kanunları yaygınlaşmaktadır. Diğer bir şekilde söylemek gerekirse, bundan elli sene evvel sosyalist haklar olarak talep edilen yukarıdaki meseleler bugün artık kapitalist sistem içinde gerçekleştirilmiştir.

Her ne kadar kapitalist bir ekonomi sosyalist unsurları bünyesine dahil etse de, ferdi mülkiyet sistemi ile geniş ölçüde piyasa mekanizmasını, temelden değiştirmesine imkân yoktur. İdare edenlerin idare edilenlerin arzu etmedikleri hususları yaptırabilmeleri için çok kurnaz olmaları gerekir. Üstelik böyle bir teşebbüs idare edenlerin çalışmalarını zorlaştırdığı gibi idare edilenlere teminat verme mecburiyetini de doğurur. Eğer idare edilenlerin tehlikeye sürüklenmeleri idare edenlerin yüzünden olmuşsa, bu bir siyaset felsefesi problemidir ve üzerinde sayısız spekülasyonlar yapılabilir. Ancak şüphe edilmemesi gereken bir husus varsa, o da sosyalizmin hayranlık uyandırmadığı, çalışan kitleleri tatmin etmediği ve neticede dar sınırlar içinde kaldığıdır.

İşletme otoriter yönetimini muhafaza eder. İster özel, ister kamu işletmesinde olsun; işçilerin işletmeyle olan ruhi ve moral bütünleşmesi sağlanamamıştır. İşçilerin büyük bir işletmede çalışırken, kendileri için çalışmadıklarını hissetmeleri veya patron için çalıştıklarını kavramaları bazı çevrelerce kabul edilmemektedir. Oysa bu problemin altında çok büyük gerçek yatmakta olup, işçilerin davranış biçimleri ve taşıdıkları psikoloji oldukça önemli bir unsur-

dur. Fransa'da işçi işletmeye ve topluma karşı yabancılaşmaya devam etmektedir. Hatta yarı yarıya sosyalist bir düzene erişmiş olan İskandinav ülkelerinde bile, işçilerin topluma ve işletmeye yabancılaşmaları artmakta ve işletmeyle bütünleşmeleri sağlanamamaktadır.

Modern yönetim tarzı işletmeyi otoritire hale sokmaktadır. Otoriter yönetimi, işletme yöneticilerinin çalışma şartları hakkında işçilerle münazaraya girişmesini engellemez, ancak işletme içinde çalışan işçilere işletmeyi kendilerinin idare ettikleri hissini vermek ve demokratik usulleri yerleştirmek imkânsızdır. İşçilerin hepsinin işletmenin yönetimine aktif bir şekilde iştirak etme arzusunda oldukları henüz ispatlanmamıştır. İşletmenin yönetimi sevk ve idarecilerin elindedir. Sevk ve idareciler: yönetim ve idare ruhuna malik insanlar olup, teşkilatın teknisyenleridir. Çağımızda, kapitalist ve komünist ülkelerdeki bütün büyük sanayi işletmeleri sevk ve idare yönetimini geliştirmişlerdir. İşletmenin yönetimi sevk ve idareciler kanalıyla olmaktadır. Madem ki, bir sevk ve idareci sınıfı vardır ve bu sınıf işletmenin sevk ve idaresini yürütmektedir, öyleyse karşımıza psikolojik ve ahlâki bir problem çıkmaktadır: işçiler sevk ve idare teşkilatını kanunî bir teşkilat olarak kabul ediyorlar mı? Bu teşkilatı ne zaman reddedeceklerdir? Bu soruların cevabı işçilerin şuurlanmaya başladığı zaman verilecektir. Biri özel, diğeri kamu mülkiyeti olan iki benzer işletmede, işletme müdürlerinin gelirleri yaklaşık olarak aynıdır. Müdürlerin otorite yetkisi birbirine benzer. Ancak özel işletmede, işçiler işletmenin küçük sayıda şahıslara ait olduğunu, kamu işletmesinde ise işletmenin kendilerine ait olduğunu sanırlar. İşçilerin böyle bir izlenim içinde olmaları onların yanlışlığa kurban olduklarını ispatlamaktadır. Bu bakımdan işçilerin işleriyle ve müdür-

leriyle olan münasebetlerinin temel bir değişikliğe uğraması lazımdır.

Bu dersin başında ortaya attığım ikinci soru şuydu : Batı Avrupa ekonomilerinde meydana gelecek değişiklikler gelişmeye elverişli mi yoksa elverişsiz midir? Avrupa ekonomilerinde meydana gelen değişiklikleri size ayrı ayrı izah ettim, ancak bu değişikliklerin gelişme üzerindeki tesirlerini tamamen açıklayamadım. Gelecek derste bu problemi Fransa ve İngiltere gibi Avrupa toplumlarını gözönünde bulundurarak, daha müşahhas bir seviyede tekrar ele alacağım.

GELİŞMENİN YAVAŞLAMASI

Geçen hafta sosyalist olarak adlandırılmış olan batı ekonomilerindeki değişikliklerden bazılarını tahlil etmiştim. Bu değişiklikler sosyal mekanizmaları ve kıymetleri kapsıyordu. Gelir dağılımındaki sosyal eşitsizlikler, gelirlerin devlet tarafından yeniden dağılımı, iş süresinin azaltılması, işveren sendikalarıyla işçi sendikaları çatışması gibi meseleler: bu kıymetler arasında bulunuyordu. Bazı fiyatların dondurulması, dış ticaretin kısmi idari kontrolü, tam istihdama ulaşma mes'uliyeti gibi meseleler de: sosyal mekanizmalar arasında yer alıyordu.

Sosyalist olarak adlandırılan değişikliklerin hangi ölçüde gelişmeye elverişli olup olmadıkları? sorusunu, geçen ders cevaplayıp bitirmiştım. Genel problem: kapitalist olarak adlandırılan ekonomilerin değişikliklerin tesiri ile gelişmelerinin ne ölçüde azaldığını ve tamamen durduğunu bilmektir. Birkaç hafta evvel sıraladığım mücerret gelişme faktörlerine başvurmak suretiyle, size hatırlattığım bu değişikliklerden ne gibi bir sonuç çıkarabiliriz?

İktisadi öznelerin davranışı, teknik davranış, iktisadi hesap, yenileştirme, hatırlayacağınız gibi varsayımını kabul ettiğim temel gelişme faktörleridir. Halbuki sosyalist değişikliklerin iktisadi öznelerin davranışı üzerinde doğ-

rudan doğruya bir etkisi yoktur. Bu değişiklikler belki işletmecilerin yenilik getirme arzusunu hafifletebilir. İşçiler açısından ise ücret farklılığının iradi veya gayri iradi olarak ortadan kaldırılması ölçüsünde bu değişiklikler işe karşı olan teşviki azaltırlar. Batı ekonomik sisteminden Sovyet ekonomik sistemine geçen ülkelerde ücret yelpazesi derhal genişletilmiştir. Sovyet planlamacıları, ücretliler arasında taban ile tavan arasındaki ücret eşitsizliğini üretim için elverişli bir faktör olarak farzetmişlerdir. Vergileme yoluyla işletme kârlarının büyükçe bir kısmının maliye kanalıyla devlet hazinesine aktarılması üzerine, işletmeciler çok az çaba göstererek küçük kârları oluşturmak yoluna giderler. Neticede ekonomik yaratıcılığın teşviki zayıflamış olur. Sosyal seviyedeki değişiklikler emre amâde olan tasarruf miktarı üzerinde de bazı neticeler doğurur.

Yarı sosyalist bir kapitalizmin gelişmeye daha az müsait olduğunu göstermek için ileri sürülen delilleri hülâsa edelim.

1. Yarı sosyalist olan kapitalist bir ülkede : üretim teşkilatı ve bünye, tamamen kapitalist olan bir ülkeye nazaran daha çok kristalleşmiş olacaktır. Ekonominin muhtelif sektörleri arasındaki rabıtayı değiştirmek zor olacaktır. Tehlikelere karşı fertleri korumak için sosyal kanunların oluşturulduğu bir sistemde işletmelerin cesaretini genişletmek daha zorlaşacaktır.

2. Bir taraftan sendika faaliyetlerinin kısıtlanması diğer taraftan işletmecilerdeki teşebbüs eksikliği gelişmenin yavaşlamasını doğuran etkenlerdir.

3. Sovyet tipi bir ekonomide milli gelire göre yatırımların yüzdesi, Avrupa tipinde olan bir ekonomiden daha yüksektir. Dolayısıyla, fiili olarak gelişme oranı Sovyet tipi bir ekonomide düşük olmaktadır.

Bütün bu deliller saçma değildir, ancak ispatlanmamıştır. En çok sosyalleşmiş Avrupa ülkelerinden biri olan Norveç'in, milli gelirinin yatırımlara göre yüzdesinin Sovyet Rusya kadar yüksek olmasına rağmen gelişme oranı düşük değil, bilakis hızlı bir artış göstermektedir. XX. yüzyılda ekonomik gelişmesi hızlı bir tempo gösteren Avrupa ülkeleri arasında, hiç şüphesiz sosyalist İsveç yer alır. Bu iki misal, kapitalist ekonomilerin yarı yarıya sosyalleşmesi ve milli gelire göre yatırım yüzdeleri arasındaki gerekli bir ilişkinin mevcut olmadığını ispatlar.

Gelişmedeki yavaşlama olaylarını tahlil etmek isteyen iktisatçılar için Büyük Britanya ve bilhassa Fransa ideal birer ortamdır. Mücerret seviyede münazaralara girmeden gerek Fransa'nın, gerekse Büyük Britanya'nın gelişmede gösterdikleri duraklamaları, yavaşlamaları açıklayacağı.

Büyük Britanya, Fransa ve genellikle bütün Batı Avrupa ülkeleri 1914'den beri Amerika'ya göre ve 1928'den beri de Rusya'ya göre endüstri bakımından daha yavaş bir tempo ile gelişmişlerdir.

Bu yavaş gelişmenin tarihi seviyede doğrudan doğruya sebepleri mevcut olup, genel gelişme faktörleri ile bir alakası yoktur. Fransa ve Büyük Britanya savaş sebebiyle Amerika Birleşik devletlerine göre yavaşlamış olan gelişmelerini müşahede ettiler. 1890 - 1913 devresinin gelişme eğrileri uzatılırsa, 1921 senesinde erişilmesi gereken seviyeye 1929 da erişildiği müşahade edilecektir: Birinci dünya savaşı böylelikle 8 senelik farkın iktisatçılar tarafından büyük olduğu söylenirse de, ölçüsüz bir savaş olan birinci dünya harbinden iktisadi bakımından birkaç senelik bir gecikme ile kurtulmak bir mucizedir.

Fransa ve bilhassa Büyük Britanya 1914 - 18 savaşın-

da dış pazarlarını kaybettiler. Büyük Britanya iki savaş arasında, dış piyasalar üzerindeki bazı sanayi branşlarını kaybetti. Dış münasebetlerin kaybedilmesi ile meydana gelen kötü neticeler çok çabuk gelişti, bu durum özellikle gelişmenin yavaşlamasına sebebiyet verdi. 1914 - 18 savaşını hemen takip eden yıllarda nakdi endişeler dolayısıyla gerektiği gibi gelişememe mahzurları doğdu. Birinci dünya savaşını takip eden yıllarda hâkim olan ekonomik fikir, ikinci dünya savaşını takip eden yıllarda hâkim olan iktisadi fikirlerle kıyaslanacak olursa, iki farklı dünya izlenimi bahis konusu olacaktır.

1919 - 26'ların dünyası enflasyon meselesi ile karşılaşmış ve bu iktisadi enflasyonun giderilebilmesi için ekonomiler sağlam paraya tekrar kavuşmak arzusuyla çok çaba göstermişlerdir. Profesyonel iktisatçılar, hükümetin en başta gelen vazifelerinden birinin, paranın kıymetini garanti etmek olduğunu düşünmüşlerdir. İngiltere'de 1919 ve 1929 devresi arasında hâkim olan endişe sadece sağlıklı bir paraya kavuşmak değil, savaştan önceki para değerinin yeniden aynı kıymete yükselmesini arzulamaktı. Nakdi (parasal) dengeyi muhafaza edememek belki de gelişmede hâkimiyeti hissedilen bir endişeydi. Eğer herşeyden evvel tek gaye nakdi denge olursa, iradi veya gayri iradi olarak yatırımları ihmal edilme tehlikesi ise karşı karşıya gelecektir. Sadece nakdi tedbirleri düşünmek gayesiyle toplam talebin azalması, yatırımların kısılmasını doğuracak ve neticede gelişmenin yavaşlaması önlenemeyecektir. Nihayet iki savaş arasındaki devrede; biri 1919-29, diğeri 1929-38 olmak üzere bir çok memleket iktisadi canlılığını, hareketliliğini yitirmiştir. Fransız ekonomik krizini anlamak için size bilinen esaslı olayları hatırlatacağım.

Fransız gelişmesinin yavaşlaması ekonominin bünyesin-

de doğmuş olsaydı, 1919-29 ve 1929-38 devreleri olmak üzere iki farklı devrenin oluşması gibi bir sebep ortaya çıkmazdı. 1913 senesi reel milli gelir oranına göre 1928-29 senesi reel milli gelir rakkamları: İngiltere'de 113, Almanya'da 109, Fransa'da 124, İsveç'de 129 ve Amerika Birleşik devletlerinde 166'dır. Gene 1913 senesine göre nüfus başına düşen reel milli gelir 1928-29 senesinde: 105, 102, 126, 128, 134 dür. 1929 senesindeki Fransız reel milli gelirinin İsveç kadar hızlı arttığına (savaştan beri) yukarıdaki rakkam ispatlamaktadır. Bu artış memnuniyet vericiydi ve Batı Avrupa ülkelerine kıyasla en yüksek seviyeye ulaşmıştı. Aynı ülkelerde 1929 senesindeki endüstri üretimini gösteren rakkamlar sırayla şöyledir: 106, 118, 139, 143, 173. Diğer bir şekilde söylemek gerekirse, Fransız endüstri üretimi birinci dünya savaşı ile 1929 senesi arasında 3 misli artmıştır.

1937-38 senesindeki reel milli gelir yüzdesi 1928 ve 1913 senelerine göre şöyledir: 1928 senesine göre 1937-38 senesindeki milli gelir rakkamları: İngiltere'de 119, Almanya'da 119, Fransa'da 88, İsveç'de 135, Amerika Birleşik devletleri'nde 98'dir. 1913 senesine göre 1937-38 senesindeki rakkamlar ise şöyledir: 135, 129, 110, 188, 163.

Fransız gelişmesinin gecikmesi 1929-38 seneleri arasında ortaya çıkan olaylar yüzünden meydana gelmiş, yoksa iki savaş arasındaki devrede Fransız ekonomisinin durgunlaşmasından ileri gelmemiştir. 1929-38 on senelik devre ile diğer 1919-29 on senelik devre arasında ortaya çıkan farklı sebepler bünyesel faktörlerden ileri gelmemiştir.

Demek oluyor ki, Fransız ekonomik gelişmesinin yavaşlaması, XX. yüzyıldaki savaş dolayısıyla durgunluk olayı ile ilgili değildir. 1900 - 1913 devresinde Fransız ekonomik gelişmesi, diğer Avrupa memleketlerindeki gelişme

seviyesi ile paralellik göstermiştir. 1919-29 devresi için de aynı şey söylenebilir. Aynı şekilde 1945 - 1954 seneleri de olumlu neticelerle doludur. Ancak Fransa'nın iki savaş sebebiyle kaybettikleri ile 1929-38 senesi arasındaki yavaşlamadan dolayı uğradığı zarar Fransa'ya çok pahalıya mal olmuştur. XX. yüzyıldaki Fransız ekonomisinin tarihi yorumu yukarıda size saydığım pek orijinal olmayan rakamlar dolayısıyla, sabit bir takım verileri hatırlatmamalıdır. Çünkü bu rakamların ortaya çıkmasına tarihi, siyasi ve hükümet kararlarının etkisi vardır. Bugün artık yapılan hatalar bilinmekte olup, bu nokta üzerinde iktisatçılar münazaraya girmemektedir. 1929-38 senelerinin menfi neticesi Fransa dışında ortaya çıkan olaylar dolayısıyla hükümetlerin kambiyo oranını sağlam tutamamaları sebebiyle doğmuş ve bu buhran 1929'dan 1938'e kadar uzamıştır. Hülâsa edilecek olursa: hükümet adamları şartlara bağlı olarak aldıkları kararlar ve bu kararlarda, sonrdn ortaya çıkan hataların bertaraf edilememesi, bir rejimin işleyişini güçleştirmektedir. Netice itibariyle kapitalist bir ekonominin gelişmesi ile Sovyet ekonomisinin gelişmesi kıyaslanacak olursa, sadece buhran tehlikesini değil, hükümet adamları tarafından yapılan hataları da gözönünde bulundurmak gerekecektir. Gelişme, ihtisas meselesi olan ekonomik olaylar üzerinde iktidardaki adamların zorlukla almış oldukları kararlara göre değişirse, belki de bu durum batı rejimlerinin en büyük zaaflarından birini ortaya çıkarmaktadır.

Fransız gelişmesindeki yavaşlığı doğuran sebepleri açıklayan sabit seviyedeki faktörleri düşünelim.

Çağrışım yapan birinci sebep Fransız nüfus artışının yavaşlığıdır. Eğer mücerret bir ekonomik tahlile başvurulursa nüfus artışının yavaş olduğu gerçek değildir. Fiili

olarak Fransa nüfusunun artması yavaş da olsa bu nüfusun istihdamını sağlamak için yatırım miktarları azalmaktadır. Eğer bir nüfus artıyorsa, o nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için yatırım alanlarını genişletmek, işsizlik meselesine çare olarak makine üretiminde bulunarak fabrikaların kurulması ve genişletilmesini sağlamak zarureti ortaya çıkar. Nazari alanda nüfusun hızla artmaması ile işçi başına düşen sermaye miktarının arttığına inanılabilir ise de, neticede nüfus artış hızının az olması gelişmeyi menfi yönde etkiler.

Aynı noktada kalan bir nüfusun, gelecek kuşaklarda sayısını arttırmayı hayal etmeyen bir ailenin gelecekleri pek aydınlık değildir. Burada, gelişmenin zarurî olan şartlarına doğrudan doğruya ters düşen Malthus'cu bir psikoloji geliştirilmiştir. Oysa ki, ihtiyaçların evvelden tedarik edilmesiyle hızlı bir nüfus artışı sağlanabilir. Yani üretim faaliyetini genişleterek artan nüfusun ihtiyacı karşılanabilir. Bir Fransız iktisatçısı 100.000 kişilik stad meselesini örnek olarak göstermeyi sevmektedir: «Fransa'da 100.000 kişilik bir stad inşайдan önce, yani böyle bir stadın yapılmasına karar vermeden, çok iyimser şartlarla bu 100.000 kişilik stada gelecek 100.000 seyircinin bulunup bulunamayacağı sorulmalıdır. İlk önce stadı inşa etmek, sonra da yeterli derecede seyirci bulunması üzerine tahmin yapmak tercihe şayandır.» Bu 100.000 kişilik stad örneğini bir kenara bırakıp, bizim için hayati önemi olan demir çelik endüstrisini gözönünde bulunduralım: İhtiyaçların daha evvelden tesbit edilmesiyle, daha evvelden iktisadi hesaplar yapılmasıyla demir çelik endüstrisi geliştirilmektedir. Üretilen mallar için yeter derecede alıcıların mevcut olduğunu düşünmek yeni üretim vasıtaları yaratılmazsa, yeni üretim vasıtalarının yapılmasına karar verilmezse, tabia-

tiyle gelişme yavaşlayacaktır. Nüfus miktarı artmazsa, işletmeciler üretim tıkanıklığına düşeceklerini sık sık söylerler. Ancak her yeni üretimin yeni satın alma gücü yarattığını unutmaktadırlar. Üretilen yeni malların satın alma gücü ile emilmesi için, herşeyden evvel cesaret sahibi olmak ve atılımlarda bulunarak üretimi oluşturmak gereklidir.

Faal nüfusun dağılım şekli, Fransa'da yavaşlamaya sebebiyet veren ikinci bir faktördür.

Bir çok defa gördüğümüz üzere sanayi toplumlarındaki iktisadi gelişme, çalışanların tarım sektöründen, sanayi sektörüne, oradan da hizmetler sektörüne transferi ile sağlanır. Oysa bu durum Fransa'da nasıl cereyan etmiştir?

XX. yüzyılın ilk yarısında Fransa'da tarım sektöründe istihdam edilen emek miktarı azalmış ve bu azalma diğer Batı Avrupa ülkelerinden daha çabuk olmuştur. 1901 de tarımda çalışan faal nüfusun miktarı 8.200.000 kişiye ulaşıyordu. Bu faal nüfus miktarı 3 milyonluk bir azalma ile 1954 senesinde 5.200.000'e düşmüştür. Demek ki, tarımsal olmayan nüfus 3 milyon civarında bir artışa sebep oldu. Ancak burada şaşırtıcı bir olay karşımıza çıkar: tarımda çalışan nüfusun azalmasına rağmen, endüstride beklenen nüfus artışı olmamıştır. 1901 yılında endüstrinin 87 branşında istihdam edilen emek miktarı 6.200.000 iken, 1954 de 90 endüstri branşında istihdam edilen emek miktarı 6.900.000'e yükselmiştir. Diğer bir şekilde söylemek gerekirse, yarım asır içinde endüstri sektöründe çalışanların sayısı ancak 700.000 kadar artmıştır. Mademki tarım alanından boşalan 3.200.000 nüfusun 700.000'i sanayi sektörüne geçmiş, öyleyse geri kalan aktif nüfus hizmetler sektörüne akınmıştır.

Ancak bu durum niye böyle cereyan etmiştir? Aktif

nüfusun bu dağılım şekli münazara konusudur. Sovyetler Birliği nüfusunu tarım alanından, tarımsal olmayan alanlara aktarırken, bu nüfusu endüstride toplamıştır. Fransa'da ise yeterli endüstri alanları olmadığı için emeğin yani nüfusun transferi tarım sektöründen hizmetler sektörüne doğru olmuş ve bu suretle endüstri sektöründe çalışanların miktarı az bir şekilde artmıştır.

Tarım sektöründen endüstri sektörüne akış, size dersin başında da söylediğim gibi muhtelif ekonomik devrelerde çok farklı olmuştur. İstatistik eksikliğinden dolayı Fransız ekonomisinin farklı safhalarında endüstri sektöründe istihdam edilen aktif emeğin miktarını kesinlikle tayin etmek imkânsızdır. Fakat hiç şüphesiz 1919-29 devresinde tarımdan endüstri alanına geçiş çok hızlı olmuş, 1929-38 devresinde ise endüstride istihdam edilen emek miktarının azaldığı tahmin edilmektedir. Azalan miktarın yanında, bir de çalışma süresini kısaltan emredici kanunların çıkarılmasıyla endüstri sektörü bir çıkmaza sürüklenmiştir. Çalışan başına verimlilik artışı bir gelişme faktörü olarak tek başına kalırken, endüstride daha az kimsenin, daha az bir süreyle çalışması sanayideki gelişme oranını yavaşlatacaktır. Ancak çalışan başına verimlilik artışı faktörü endüstride istihdam edilen çalışanların sayıca mutlak surette artmaları halinde bir rol oynar.

Tarım sektöründe beliren gelişme zorlukları Fransız ekonomisinin yavaşlamasına has olan üçüncü faktördür.

Rusya'da üretim tıkanıklıkları mevcut olamayacağı için tarımdaki gaye mümkün olduğu kadar fazla üretimde bulunmaktır. Nüfusu artmayan ve beslenme açısından hemen kendi kendine yeterli olan Fransa eğer tarımsal üretimi arttırmak istiyorsa ne yapması gerekecektir?

Birinci faraziye : tarımsal üretim fazlası ihraç edile-

cektir. İkinci faraziye : kalori miktarı yüksek ve hayat seviyesine göre tüketimi çoğalacak tarımsal ürünlerin üretimini arttırmak ve böylelikle tahıl üretiminden ziyade proteinli besinlerin üretimini çoğaltmak. Üçüncü faraziye : tarımsal üretimi arttırma imkânı mevcut değilse, tarımda istihdam edilen emek miktarını azaltmak suretiyle tarımdaki emek verimliliğini çoğaltmak. Daha çok bu faraziyelerden üçüncüsü Fransa'da uygulanmıştır.

Fransa'da tarımsal üretim pek artmamıştır. Tarımda istihdam edilen emeğin oranı kısılarak tarımsal verimlilik çoğaltılmıştır. Eğer tarımdan boşalan emek, endüstri sektörüne aktarılmış olsaydı, endüstriyel üretimde hızlı bir artış elde edilebilecekti. Ancak tarım sektöründen boşalan emek endüstri sektörüne aktarılamadığı için, emeğin hizmetler sektörüne geçişi ile toplumun ihtiyaçlarına nispetle bu sektörde sunî bir şişkinlik yaratılmıştır.

Fransız ekonomik gelişmesinde, endüstri sektöründeki gelişme niçin gerçekleşmemiştir? Bir toplumun kalkınmasında çok lüzumlu olan endüstriyel hamleler niçin yapılamamış ve endüstriyel üretim Fransa'da niçin arttırılamamıştır? Bu sorunun cevabı kısmen konjonktürel (iktisâdî dalgalanma) kısmen de bünyesel faktörlere bağlıdır.

Konjonktür faktörü : 1929 ve 1938 seneleri arasında akıp giden on sene içinde öyle sunî şartlar yaratılmıştır ki, Fransız işletmecileri yatırım yapmakla hiç bir menfaate ulaşamayacaklarını anlamışlardır. Fiyatlar ve para politikası sebebiyle kâr marjı tamamen silinmiştir.

Bünyesel faktör : Fransız işletmeciler sınıfı diğer işletmeciler kadar yenilik ve genişleme fikrine malik değildi.

Bununla birlikte Fransız işletmecilerinin normal şartlar altında yatırıma yönelik ve yaratıcılık vasıfları diğer Batı Avrupa devletleri işletmecileri ile kıyaslanacak olur-

sa yeterlidir. Buna mukabil eğer bir işletmeci düşük kârlarla yetinip, tehlikesizce yatırımlara girişmekten çekiniyorsa, o işletmecide Malthus'cu bir psikoloji hâkimdir. Sanki sınırları kapatılmış tek bir piyasa varmış gibi düşünülmektedir, halbuki piyasa sınırsız bir genişlemeye dayanıklıdır.

Ekonomik ve sosyal sebepler dolayısıyla Fransız endüstrisinin büyük ölçüde küçük sayıda bölgelerde toplanması gibi bir diğer olayı da unutmadan geçmiyelim. Britanya ve Güney Batının bazı bölgelerinde faal emeğin her üç sektörde dağılımı, az gelişmiş olarak adlandırılan ülkelerdeki dağılıma benzemektedir. Fransa'da faal emeğin daha % 60'ı tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Fransa'nın muhtelif bölgelerindeki ekonomik gelişmede görülen eşitsizlik kısmen coğrafi şartlardan, kısmen de idari ve siyasi faktörlerden ileri gelmektedir.

Nihayet size tamamını anlatmağa muktedir olmadığım bünyesel bir faktörü göstermek istiyorum. Bu faktör: Toplam milli gelir içinde muhtelif gelirlerin dağılımı ile ilgilidir.

Kapitalist ekonomik gelişme ücret ile sermaye gelirleri paylarının çoğalmasını ve birleşik gelirler payının ise azalmasını bir varsayım olarak kabul eder. Birleşik gelirler: tüccarların ve tarım işletmesi sahiplerinin gelirleri olarak tarif edilir. Kârı elde edenler ile çalışanlar aynı kimseler olduğu için bu birleşik gelirler içinde aynı anda hem ücret gelirleri, hem de kâr gelirleri mevcuttur. Gelişme olduğu sürece bu birleşik gelirler bütün kapitalist ülkelerde azalmaktadır.

Bir buçuk asırdan beri Fransız ekonomik gelişmesi üzerine «Uygulamalı İktisat Enstitüsü» tarafından meydana

getirilmiş çok mükemmel olan ankette, Fransa'da olup biteni gösteren rakamlar aşağıya çıkarılmıştır.

XVIII. asrın sonunda birleşik gelirler milli gelirin hemen hemen % 53'ne tekabül ediyordu. 1854 de bu pay % 41'e düştü. 1890 da ise % 28 civarındaydı. 1952 de çok hayret verici bir olay ortaya çıktı : Birleşik gelirlerin payı arttı ve % 32'ye çıktı. Fransız gelişiminde ikinci bir acayiplik öz sermaye gelirlerinin 1952 de % 4,6'ya düşmesidir. İngiliz veya Amerikan sermaye gelirleri % 10 ila % 15 arasında değişirken, Fransa'da sermaye gelirleri oranı bu rakamların yarısının da altına düşmüştür. Buna mukabil toplam Fransız gelirleri arasında 1952 de sosyal ücretlerin miktarı % 14,3'dü. Bu oranın diğer herhangi bir kapitalist ülkeden çok fazla miktarda olması, Fransız ekonomisinde gelirlerin dağılımının bir özelliğe istinat ettirilerek oluşturulduğuna, bu rakam delil teşkil etmektedir.

Sermaye gelirleri payının düşük olması neticede işletme yatırımlarını teşvik etmeyecek ve yatırımlar azalacaktır. Diğer taraftan sosyal ücretin ihdası ile ücretlilerin gelirlerinin arttırılması ve ücret farklarının azaltılması, çalışanlar arasındaki ücret farklarının eşit hale getirilmesi Sovyet planlamacılarının varsayımlarına tamamen ters gelmektedir. Zira Sovyet planlamacıları yüksek bir gelişme oranının lüzumuna inanarak, iş başında gösterilen çabaya göre elde edilen ücretlerin farklı olmasını öngörmüşlerdir.

Fertlerin yaptıkları ise ve gösterdikleri çabaya göre değil de, onların bütün sosyal ihtiyaçları gözönünde bulundurularak fertlere tahsis edilen gelirler payını arttırırsanız, ahlâki faraziyelere daha çok itaat etmiş ve böylelikle gelişme nazariyecilerinin temel iktisadi varsayımlarını ihmale uğratmış olursunuz.

Bir üçüncü faktör, (gelişmeye menfi yönde tesir eden)

Fransız hükümetlerinin iktisadî özneleri değişikliklere uymalarını mecbur etmekten ziyade, kazanılmış olan haklarını korumakla yetinen bir temayül göstermektedir.

XIX. asır sonunda Avrupa dışında üretilen tahıllar ucuza mâl edilince Avrupa piyasasına zorla girdi. Bu yüzden Avrupa'da tarım sektöründe iki çeşit siyasi tedbir alındı. Birincisi, Avrupa tarımcılarını teşvik ederek rekabetin sağlanması idi. İkincisi, tarım işletmelerinin mevcut bünyelerini sağlamlaştırmak için koruyucu hakların tesis edilmesi idi. XIX. asır sonunda Fransız hükümeti tarafından kabul edilen politika, yukarıda zikrettiğim ikinci politikadır. Ancak bu tarım politikası uzun vadede bizzat tarımla uğraşanların menfaatine uygun değildi. Milli gelir içinde tarımsal gelirlerin payının azalmasına mani olunamıyordu. Hükümetin koruyucu politika uygulayarak tarım sektöründe tarımla uğraşanlara koruyucu tedbirler getirmesi, neticede tarımcıların tembelliğin kurbanı olmalarını doğurdu. Bütün bu devrede Fransız hükümeti tarafından takip edilen ekonomi politikası: güdümlü ve muhafazakâr olarak tarif edilir. Esas terslik özel teşebbüs ile devletin müdahaleleri arasında değildir, çünkü devletin bazı müdahaleleri gelişmeye uygun düşmekte, diğerleri ise tembelliği cesaretlendirmektedir.

En tesirli ticarî işletmeler en iyi bir şekilde en iyi hizmetleri başarırken devletin sistemli bir şekilde zorluklar çıkarması halinde gelişme oranının yavaşlamasını müşahade edip, hayrete düşmemek gerekir. Bütün kapitalist ülkelerde birleşik gelirlerin payı azalırken, bu pay Fransa'da artmaktadır. Çünkü Fransız kanunlarının çoğu sistemli olarak küçük işletmeleri korumaya yöneliktir. Eğer bir işletme faaliyetini belirli bir işçi sayısı altında sürdürürse dolaylı vergi ödememesi ve üstelik devlet yardımına hak

kazanması halinde, bu çeşit bir işletmenin iktisadi gelişmedeki katkısı tahminlere göre pek tesirli olamayacaktır. Hızlı bir endüstriyel gelişme devresinde birleşik gelirlerin payı azalır, sermaye ve ücret gelirlerinin payı çoğalır. Fransa'da ücret ve sermaye gelirleri payının çoğaldığı bu son senelerde müşahade edilmiştir.

Fransa'da hükümet politikalarının çoğunluğu gelişme için lüzumlu olanın hep tersi istikametine yöneltilmiştir. Genellikle modern ekonomi ve hatta Fransız ekonomisi üzerindeki iyimserliğimin sebeplerinden biri de, iktisadi olayların yanlış ve tutarsız politikalarla çözümüne çare aranmasındandır. Kendisinin hep yanlış uygulamalarla çıkmaza sürüklenmesine rağmen, Fransız ekonomisi gelişmiştir ve neticede normal şartlar altında daha çok mucizeler yaratabilecektir.

Eğer 1931-38 devresinde uzayıp giden suni buhran ve harpler olmamış olsaydı Fransa bugün ulaşması gerekli olan seviyeye yaklaşacaktı. Fransa'nın bugünkü durumu gözönünde bulundurulursa % 30'luk bir gecikme ile ulaşması gerekli seviyeye varabilmiştir. Fransız sosyal, siyasi ve ekonomik sistemindeki on senelik kötü uygulama artık geride kalmıştır. 1965 senesine doğru aktif nüfus artacak, tarımsal alandaki nüfus sanayi kesimine çok miktarda aktarılacak ve savaş sonrası iş piyasasına gelen kuşaklar için istihdam imkânları genişletilecektir (yaklaşık olarak bir milyon işçinin sanayide istihdamı gerekecektir). Sanayi sektöründe emek miktarının çoğalması karşısında, Fransız işletmecileri milyarlarca liralık yatırımları hesaplarken eğer «Çoğalan miktarı karşılamak için yeni yatırım alanları açma imkânını bulamıyoruz» diyorlarsa, veya başka türlü ifade edersek: işletmeler çalışanları istihdam edecek durumda değillerse, çalışanlar hizmetler sektörüne akacak

ve böylece ekonomik şekilsizleşecektir. Artan emek miktarı doğrultusunda eğer Fransız endüstri üretiminde bir genişleme yapılamıyorsa, Fransız sisteminin âdil olmayışından dolayı bugünkü sistem yerilmemelidir. Bugünkü sistem ancak değişik şartlara uyamamasından ve yenilik yaratıcı şartları oluşturmamasından dolayı yerilebilir.

Geri kalan dakikalarda, Büyük Britanya problemi üzerine birkaç kelime söylemek istiyorum.

Size vermiş olduğum rakkamlar Büyük Britanya ile Fransa'nın durumlarının farklı olduğunu ortaya koymaktadır. Büyük Britanya Fransa gibi istisnai konjonktürel olaylar ile karşılaşmamıştır, fakat iki savaş arasındaki gelişme oranı Sovyetler Birliğinden ve Amerika Birleşik devletlerinden daha düşük olmuştur.

Büyük Britanya'nın gelişmesinde beliren zorluklar nereden gelmektedir? Rusya'dan, Amerika'dan ve hatta Batı Avrupa ülkelerinin çoğundan farklı olarak. Büyük Britanya; gıda maddelerinin yarısından çoğunu dışarıdan satın alma mecburiyetinde idi. Ürettiği gıda maddeleri miktarını çoğaltmak isteseydi çok fakir (verimsiz) topraklar üzerinde tarım kültürünü geliştirmek mecburiyetinde olacaktı. Ancak toprağın azalan verimini bile bile tarım kültürünü geliştirse de, neticede gıda maddelerinin büyükçe bir kısmını ithal etmek mecburiyetinde olacak ve gıda maddelerini dış ülkelere satın alacaktır. Diğer taraftan Britanya adalarında yaşayan insanları (50 milyon) yaşatmak için yer altında lüzumlu ham maddeler bulunmamaktadır. Ham maddeyi dışarıdan tedarik edip mamül haline getirdikten sonra tekrar dışarıya satmak için büyük bir endüstriye ihtiyaç duyuldu. Büyük endüstrinin gerçekleştirilmesi ile Büyük Britanya devamlı olarak ihracat piyasalarına malik olmağa mecburdu. Ancak ithal ve ihraç ettiği mamüller

arasındaki fiyat farklarından ve dünya konjonktür dalgalanmalarından çok zarara uğradı. Ekonomi enflasyon sınırında olduğu zaman, genişlemesi daha kolay olur. Fakat Büyük Britanya'da meydana gelen enflasyon derhal dış hesaplar dengesi üzerinde tesirini gösterdi. Oysa Büyük Britanya'da ithalata ve ihracata verilen önem, yeni ithalatın ve ihracatın oynadığı rol bir veri olarak kabul edilirse, ülke uzun zaman dış hesaplar dengesinde meydana gelen açığı hazmedemedi. Bu iç enflasyon tehdidi zuhur ettiği zaman, Büyük Britanya enflasyonla savaşmak bir takım tedbirler almak mecburiyetinde kaldı.

Enflasyona karşı kullanılan anti-enflasyonist teknikler tüketimden ziyade yatırımlar üzerinde tesirlerini gösterdiler. Büyük Britanya dış ödemeler dengesindeki açığı kapatamazlar, anti-enflasyonist politikası milli gelir içindeki yatırım oranına menfi yönde tesir ederek, yatırımların azalmasına sebep oldu. İstatistiklere göre savaştan beri Büyük Britanya'daki sabit endüstri yatırımları oranı, Batı Avrupa ülkelerinin çoğundan ve büyük endüstri ülkelerinden daha düşüktür. Ancak sadece anti-enflasyonist tekniğin yatırımlar üzerinde menfi tesir yapmasından dolayı sabit endüstri yatırımları oranı azalmıştır. Büyük Britanya, Fransa gibi azalan kaynakları ile büyük kudrette rol oynama arzusunda olan bir ülkedir. Büyük Britanya'da milli gelir içindeki devlet harcamalarının oranı, gelişmenin hızlı bir şekilde olduğu Kuzey Avrupa'daki küçük ülkelerin çoğundan, daha yüksektir.

Gerek Büyük Britanya'da, gerekse Fransa'da hükümet idarecileri eğer gelişme nazariyecileri olsalardı ve geleceği öngörebilselerdi milli gelir üzerinden tüketilen ve harcanan askerî masraflara yer vermezlerdi. Fakat bir siyaset adamı için yatırımların payı üzerinden devlet masraflarını

ayırarak, yani devlet harcamalarını yatırım paylarından çıkarıp almak daha kolaydır.

Büyük Britanya ve Fransa gibi ülkeler azalan kaynakları neticesinde, devamlı olarak yatırımlarını azaltırlarken gelişmenin temel unsurlarından birine büyük bir darbe indirmiş olacaktırlar. Yatırımlar, Fransız ve Britanya nüfusunun tüketim temayüllerinin İsveç ve Alman nüfusunun tüketim temayüllerinden daha çok tatmin edilerek, doyma noktasına geldiği için azalmamaktadır. Ferdi tasarruflar yetersiz olduğu için sermaye birikimi oluşturulamamakta ve yatırımlar için gerekli fon bulunamamaktadır. İşletmecilerin, hükümetlerin, bankaların tesiri millî gelire göre yatırımların hacmini ve yüzdesini dolaylı veya dolaysız olarak tayin edici unsurlardır. Ülkelerinin itibarlarını dünyaya karşı korumakta arzulu olan Fransa ve Büyük Britanya hükümetleri, halk direnmeleriyle karşı karşıya kalmalarına rağmen millî kaynaklarının önemli bir bölümünü askeri siyasete tahsis etmeye mecbur olmuşlar ve şuursuz bir şekilde tüketimi yatırımlara tercih etmişlerdir. Fransa ve Büyük Britanya gibi ülkelerin geleceğe dönük olarak karar verdikleri gelişme probleminin hangi noktaya kadar geleneksel ideolojilerin telkin ettiği gelişme probleminde farklı olduğunu görüyorsunuz.

Kapitalizmin yaşlanması ölçüsünde kendi kendini tahrip edeceği söylenir. Bilinmesi gerekli husus gerek Fransa'da, gerekse Büyük Britanya'da siyasi demokrasinin işleyişi yüksek bir gelişme oranı ile birlikte olmaktadır. Eğer yatırımların yüksek oranda olması gelişmeyi yüksek seviyede tutan bir faktörse, ekonomik gelişme problemi bir siyasi yatırım problemi ise, gelişme iktisadi olduğu kadar sosyal ve siyasi nitelik taşır. Ancak bana göre gelişme mutlak bir değer olarak gözükmemektedir. Hür bir siyaset

GELİŞMENİN YAVAŞLAMASI

rejiminin iyiliklerine kavuşmak için, gelişmenin düşük oranlarla gerçekleşmesi kabul edilmelidir. Bunun tersi de düşünülerek, yüksek seviyede bir gelişme oranına sahip olabilmek için hür liberal rejimin avantajları ortadan kaldırılabilir. Gelişmeyi hızlandırmak için siyaset rejimini değiştirmenin kafi olduğuna emin olunabilse problem çok basitleşecektir, fakat siyasi rejimin değiştirilmesiyle gelişme oranında bir yükselme meydana gelmezse büyük tehlike zuhur edecektir.

HIZLANAN GELİŞME ÜZERİNE

Geçen ders bazı batı ülkelerinde gelişmeyi yavaşlatan faktörlerin tahlilinden bahsetmiş ve özellikle Büyük Britanya örneği üzerinde durarak aynı anda hem ekonomik, hem de sosyolojik bir yoruma varmıştım.

Gelişmeyi yavaşlatıcı olaylar kısmen siyasi demokrasiye bağlı olarak gelişir. Schumpeter, özel mülkiyet ve piyasa mekanizmasının çöküşü gibi öz iktisadi sebeplerden değil, fakat gelişmeyi etkileyen sosyal bünye değişikliğinin kapitalist rejimlerin ayakta kalabilmesine elverişsiz bir halde getirmesinden dolayı, bu kapitalist rejimlerin gidecek sosyalist rejimlere temayül edeceklerini yorumlamıştır. Benim size telkin ettiğim yorum belki Schumpeter'in yorumuna yaklaşmaktadır.

Schumpeter'in fikirleri ile geçen hafta geliştirdiğim fikirler arasında genel bir mukayese yürütmek amacıyla değilim. Schumpeter'in teorisi benim size kaba taslak çizmiş olduğum fikirlerden daha genel kapsamlı olup, Schumpeter bilhassa Amerikan rejimi üzerinde düşünmekte ve Amerikan ekonomisinin ancak uzun vadede sosyalist bir rejime doğru kayabileceğini ilave etmektedir. Schumpeter, benim geçen hafta sosyalizm kelimesine verdiğim mânaya, daha farklı, daha kesin bir açıdan bakmakta ve bu keli-

menin gerçek anlamına daha çok yaklaşmaktadır. Schumpeter'in sosyalizmden anladığı, planlamaya dayalı bir ekonomidir. Fakat şemasını yaptığı planda, özellikle tüketim malları piyasası gibi bazı piyasa mekanizmalarına yer vermiştir. Schumpeter'e göre sosyalizmi planlamacılığa istinat ettirerek yürütenler, yatırım kararlarını tüketicilerin kararları muvacehesinde almalıdırlar. Demek ki, Schumpeterci sosyalist ekonomi modeli Sovyet ekonomisi ile hiç bir ölçüde bağdaşmamaktadır.

Pratik olarak benim sosyalizmden çıkarttığım mâna batı ekonomilerinin bazı bünyesel değişikliklere uğramasıdır. Fakat hiç bir zaman meydana gelecek olan bu bünyesel değişikliklerin tamamen planlamacılığa dayanan bir ekonomiye yaklaşacağını sanmıyorum. Tam tersine planlamacılığa dayanmadan meydana getirilecek bünyesel değişiklikler ile gelişme eğrilerinin çok yükselebileceğine ve karma rejimlerin faaliyetlerini sürdürebileceklerine inanıyorum. Ancak karma rejimler bazı çevrelerce tatmin edici bir rejim olarak nitelendirilmemekte ve bu çevreler tek bir ekonomi modelinin mücerret modele uygun düşebileceğini iddia etmektedirler. Kanaatimce gerek piyasa ekonomisi, gerekse planlı ekonomi mükemmel olmayan modellere benzer. Ancak piyasa mekanizması planlamacılık ile birleştirilerek tatbiki sağlandığı ölçüde olumlu neticeler elde edilir. Özellikle şunu belirtmek isterim ki, Sovyet ekonomisi inkişaf ettiği ölçüde, kapitalist ekonominin bünyesindeki bazı mekanizmaları tatbik etmek zorundadır.

Schumpeter'in kitabında tahlil konusu olan bir çok olay İngiliz ve Fransız ekonomilerinde görülür. Schumpeter, Fransa'daki sosyal ortamın kapitalizme karşı şiddetli bir düşmanlık duymasının bir sebebinin de kapitalizmin yıkılma tehlikesinden ileri geldiğini farzetmiştir. Ancak sosyal

ortamın kapitalizme karşı düşmanlık duyması kapitalist sistemin yıkılacağını ispatlamak için yeterli bir sebep değildir. Kapitalizm öncesi rejimlerden miras kalan idareci azınlığın yıkılışı, koruyucu bünyelerin çöküşü gibi Schumpeter'in adlandırdığı olaylar Fransa ve İngiltere'de, Amerika'ya nazaran daha açık bir şekilde müşahade edilmiştir. Rejimin tatbik şeklinin kamuoyu tarafından kabul edilmeyen, genellikle siyasi iktidara karşı sadık, fakat idare edenlere karşı nefret besleyen Fransa gibi bir ülke, aşırı bir toplum manzarası arzeder. Bu durum piyasa rejiminin işleyişini koruyan sosyal ve ahlâki bünyelerin zayıfladığının bir belirtisidir. Fakat, Amerika Birleşik devletleri ve dünkü Amerikan kapitalizminin inkişafının Schumpeter tarafından incelenmesinin, yukarıda bahsettiğim çöküş ile ortak bir yönü yoktur.

Bu dersin konusunu hızlı gelişme kaydeden ülkelere ayırmak suretiyle, bir taraftan Avrupa ekonomileri ve Amerika ekonomisi arasında bir mukayese taslağı meydana getireceğim, diğer taraftan bu mukayese kapsamına giren Sovyet ve Avrupa iktisadi gelişmesi arasındaki bazı unsurlara işaret edip, her iki gelişmenin gelecekteki durumlarını ele alacağım.

Birinci sual : Niçin Amerikan ekonomisinin Avrupa ekonomilerine nazaran, daha ileri bir seviyede olduğu söylenmektedir? Avrupa ekonomileri kapsamına Sovyet ekonomisi de dahil olduğu için, Sovyet ekonomisi ile diğer Avrupa ekonomileri ayrı ayrı gözönünde bulundurularak bu suale cevap verilebilir. Rusya'da modern iktisadi gelişme XIX. yüzyılın son çeyreğinde başlamıştır. Şunu hemen rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Sovyetler Birliğinde iktisadi gelişme çok geç başlamıştır. Buna mukabil Avrupa ekonomileri bahis konusu olunca yukarıdaki izah tarzının mü-

him bir rol oynamadığı görülür. Çünkü Avrupa'daki iktisadi gelişme, Amerika Birleşik devletlerinden daha geç başlamamıştır. Üstelik bir zaman farkı olsa dahi, bu fark Avrupa lehinedir. Ancak buna rağmen herkes, Avrupa ekonomilerinin Amerikan ekonomisine göre geride kaldığını söylemektedir. Avrupa ekonomilerinin geride kaldığından bahsetmek, Avrupa ekonomilerinin gelişme oranlarının Amerikan ekonomisi gelişme oranından daha düşük olduğu anlamına gelir. Bu müşahede gerçektir, fakat Avrupa ekonomilerinin Amerikan ekonomisine göre geride olduğuna işaret eden formül, bütün ekonomilerin aynı varış noktasına ulaşmalarını mecburi kılmaktadır. Bütün modern ekonomileri kapsayan ortak bir varış noktası nasıl tarif edilebilir?

Nazariyecilere göre tarım ve sanayi sektöründe istihdam edilen nüfus bölümü en aza indirildiği zaman iktisadi gelişmenin sınırına verilmiş olacaktır. İşte bu iktisadi gelişmeye ulaşıldığı zaman gelişme son bulacaktır. Demek ki, iktisadi gelişme sınırı nazariyecilerin telkinine göre varış noktasıdır. Nüfusun büyük bir çoğunluğu teknik inkişafın olamayacağı işlerde istihdam edildiği zaman, gelişme duracaktır. Nüfusun % 80 veya % 85'inin çalışma verimliliğinin artma imkânı olmayan bir sektörde istihdam edildiğini farzederek, Marx'ın da dediği gibi mevcut iktisadi bünyenin durumunu muhafaza edebilmek için, milli gelirin belirli bir yüzdesini her sene yatırıma yöneltmek gerekecektir. Yukarıda tarifini yaptığımız varış noktası muhtelif toplumlar için tabiatıyla aynı olamayacaktır. Tarım ve sanayi sektöründeki nüfus yüzdesi tâbi kaynakların genişliğine göre değişecektir. Tâbi kaynakların az veya çok oluşuna göre, nüfus yüzdesi az veya çok olabilecektir. İkinci olarak tarım ve sanayi sektöründeki işgücü nüfus hareke-

tine göre değişecektir. Eğer nüfus artıyorsa tarım ve sanayi sektöründeki nüfusu yüzde olarak muhafaza etmek, fakat mutlak rakamlar olarak arttırmak ihtimali belirecektir. Üçüncü olarak, tarımda ve sanayide istihdam edilen emek miktarı askeri ihtiyaçlara göre yüksek miktarda değişecektir. Ancak iktisadi gelişme nazariyecileri kendilerini öz iktisatçı saydıkları için, askeri ihtiyaçlar meselesini nazarı itibare almamaktadırlar. Oysa belli başlı savaş araçları sanayi sektöründe imal edilmekte olduğundan, savaş ihtiyaçlarına göre sanayi sektöründeki nüfusun yüzdesi değişecektir. Eğer mesnetsiz ve karanlık hayallere malik olunsa idi, endüstriyel tüketim malları ve gıda maddeleri üretimi için tarım ve sanayi sektöründe istihdam edilen işgücü yüzdesini en aza indirmek suretiyle, bu işgücü fazlasını hizmetler sektöründen ziyade, silah imalatında çalıştırarak fayda temin edecek toplumlar hayal edilebilirdi. George Orwell «1984» adlı kitabında bu tarzda bir hayal kurmuştur.

İşgücünün her üç sektör arasındaki dağılım veya adam başına düşen verimlilik gibi hangi kıstas kullanılırsa kullanılsın, neticede Avrupa iktisadi gelişmesi Amerikan iktisadi gelişmesine oranla geride kalmıştır. Avrupa ülkeleri neden Amerika Birleşik devletleri kadar zengin değildir? Avrupa'daki çalışma verimliliği Amerika'ya nazaran niçin daha zayıftır?

Amerika Birleşik devletleri ham madde kaynakları bakımından çok zengin olup, tasarrufunda olan alanlar Avrupa ülkelerine oranla çok büyük miktardadır. Bu delilin geçerliliği kabul edilebilir. Tabii kaynakların eşit olmasından dolayı ortaya çıkacak verimlilik farkının genişliği, bilmemiz gereken bir problemdir. Amerikan milli gelirinin toplam değeri içinde tarımsal mamüller ile ham maddele-

rin bütününün teşkil ettiği miktar nedir? Savaştan evvel bu değer toplam milli gelirin % 13'ünü teşkil ediyordu. Fransa gibi daha az gelişmiş bir ülkede ise tarımsal mamüller ve ham maddeler toplam milli gelirin üçte birini teşkil etmektedir. Fransa'nın, bütün ham maddeleri tasarrufunda tuttuğunu farzetseniz bile, nüfus başına düşen milli gelir miktarını üç veya dört misli arttırmağa imkân bulamazsınız. Demek ki, tabii kaynakların farklı oluşu ve verim farkına tesir eden bir faktördür.

Ham maddelerin sadece halihazır değerini gözönünde bulundurmak yeterli değildir. Ham madde kaynakları Amerika'da her devirde gelişme temposuna tesir eden ve verimlilik artışına sebep olan bir faktördür. Ancak ülkeler arasındaki verimlilik farkını sadece ham madde zenginliklerinin eşit olmamasından dolayı ileri geldiğini söylemek inanılacak bir husus değildir. Piyasanın boyutları verim artışına etkili olan bir unsurdur. Çok geniş bir piyasa muhakkak ki, verimliliği kamçılayan bir unsurdur, ancak piyasanın rolünü de fazla abartıldığı kanaatindeyim. Amerika Birleşik devletlerinde endüstrilerin bütün piyasa için faaliyet gösterdiği doğru değildir. Ulaşılabilecek mesafelerin ve nakliyat masraflarının fonksiyonuna göre, toplum piyasa içindeki sayısız piyasalar birbirlerinden ayrılır. Üretim hacmini en düşük maliyetlere göre oluşturacak endüstri sayısı gerek Fransa'da, gerekse Almanya'da sınırlıdır. Amerikalı uzmanlara göre otomobil endüstrisinde en iyi verimliliğe ulaşabilmek için fiili olarak senede 500.000 araba üretiminde bulunmak gereklidir. Fakat bu çeşit endüstrilerin sayısı son derece sınırlıdır.

Verimliliğe tesir eden bir üçüncü unsur da sermaye birikimidir. Amerika Birleşik devletlerinde elde edilen verimlilik Avrupa'ya nazaran daha yüksektir, çünkü Ameri-

kan işçisinin tasarrufuna düşen sermaye miktarı daha fazladır. İşçi başına düşen sermaye miktarı veya sermaye değeri ile üretim değeri arasındaki ilişki mukayese edilebilir mi? Sermaye değeri ile üretim değeri arasındaki rabıta Fransa'da ve Amerika Birleşik devletleri'nde hissedilir bir fark ortaya çıkarmaz. Buna mukabil farklı olan durum şuradan ileri gelmektedir: işçi başına düşen sermaye miktarı Amerika'da fazla, Fransa'da ise daha azdır. Ancak bu miktar farkı verimlilik farkından ileri gelmemekte, verimliliğin neticesinde doğmaktadır. Amerika Birleşik devletlerinde yüksek seviyede verim elde edildiğinden işçi başına yatırılan sermaye miktarı arttırılmaktadır. Diğer bir şekilde söylemek gerekirse, eğer her Amerikan işçisine düşen makine değerinin her Fransız işçisine düşen makine değerinden üç misli daha yüksek olduğu doğru ise, bu durum verimlilik farkının bir neticesidir.

Tabii kaynakların zenginliği, toprak yüzölçümünün büyüklüğü ve piyasa boyutları bakımından elverişli şartlara malik olan Amerika Birleşik devletlerinin, iktisadi bakımdan olumlu neticelere ulaştığı bir gerçektir. Ancak bütün modern ekonomilerin ulaşmak istediği hedefi, Amerika Birleşik devletleri insan gücünü çok rasyonel kullanarak elde etmiştir. Eğer Amerika Birleşik devletleri bugün için verimliliğini üç misline çıkarmışsa, bu uygun şartlar içinde Amerikan iktisadi öznelerin de verim artışında büyük katkıları olmuştur. Ortak hedefe varılmasında fertlerin davranışı çok mühim bir faktördür. Bu bakımdan Amerikan fertlerinin teşvik sistemine adapte oluşları, kesin hesaplama tekniğine sahip olmaları, yenilikçi atılımları gibi iktisadi davranış biçimlerinin müspet bir karakter göstermesi de, verimlilik artışını doğuran etkenlerdir.

Avrupa'ya nazaran Amerika Birleşik devletlerinde ge-

lişme niçin daha kuvvetli teşvik edilmektedir. Bazı liberaler, Amerika'da iktisadi bakımdan teşvik ortamının yaratılmasını, ekonomik rejimin tabiatı icabı olduğunu söylerler. Bunlara göre iktisadi alanda devamlı bir yarış havasının yaratılması, üretimi ve verimliliği arttıran bir faktördür. Demek ki, psikolojik faktör yarışma havasını doğuran bir et-kendir. Ancak unutmamak gerekir ki, sosyal ve psikolojik faktörün birbirinden ayrılması hemen hemen imkânsızdır. Çünkü Amerikan sosyal ortamının tarihi bir neticesi olan yarışma olayı: hem psikolojik, hem de sosyal bir faktördür. Gerçi her ne kadar Amerika Birleşik devletlerinde tabii şartların elverişli olması üretim ve verimliliği arttıran bir faktör ise de liberaller tarafından serbest yarışma biçimi olarak tarif edilen Amerikan fertlerinin olumlu davranışla- rı: üretimi ve verimliliği pekiştiren diğer bir faktördür.

Bir metot problemi olan bu mesele üzerinde biraz daha durmak istiyorum. Toprağın yüzölçümünün büyüklüğü, ham maddelerin zenginliği gibi meseleler bahis konusu olursa kantitatif bir seviyeye varılmış olur. Miktar olarak fiziki avantajlardan verimliliğin sağlayacağı avantajlara geçilip böylelikle tabii kaynakların meydana getirdiği fay- dalar yaklaşık olarak ölçülür. Buna mukabil psiko-sosyal unsurların üretim ve verim artışına olan tesirlerini farzett-iğiniz zaman, bu psiko-sosyal unsurların etkenliği ölçüle- mez. Aynı rekabet tarzının mevcut olduğu, aynı siyasî re- jime bağlı tek bir ülke içinde çok farklı neticeler alınmış- tır. Bu konuyla ilgili olarak Amerika Birleşik devletlerini kuzey ve güney devletleri olarak incelediğimiz zaman şu kanaate varırız: Güneyde ve kuzeydeki devletlerin gelişme oranları birbirinden farklıdır. Amerika'daki iç savaştan sonra güney devletleri yarım asır boyunca az gelişmiş ola- rak kaldılar. Oysa ki, gerek kuzeyde, gerekse güneydeki

devletlerde c ari olan kanuni rejim aynı ekonomik rejimi kapsıyordu. Amerika'da güney devletlerinin hızlı gelişmesi ne zaman başlamıştı? Bilhassa ikinci dünya harbinden sonra, Amerika Birleşik devletlerinin diğ r kesimlerinden güneye giden çok sayıda işletmeci, ücretlerin çok düşük olduğunu gösterdi ve endüstrilerin yaratılmasına elverişli şartların mevcut olduğunu keşfettiler. Neticede elverişli şartların mevcut olması sebebiyle sermayeler büyük  l de güneye kanalize edildi ve sınaî gelişme teşvik edildi. Şunu bir defa daha söylemek isterim ki, tabii, coğrafi, tarihi şartlar ile, insanların bu şartlar içinde oluş an tepkilerinin birleşmesi gelişmeyi doğ rur.

Amerikan verimliliğinin üstünlüğü artacak ve azalacak mıdır?  ıkış noktası olarak bazı tarihler ve bazı devrelere göre bu problemin mukayesesi karmaşıklık arzeder. Ancak bazı sebepler genellikle Amerikan ekonomisinin Avrupa ekonomilerine nazaran daha hızlı gelişeceğini doğ rulamakta ,diğ r bazı sebepler ise bu kanaati doğ rulamamaktadır.

Yatırım y zdelерinin yüksek bir seviyede göründüğü Amerika Birleşik devletlerinde üretim malları fiyatları, Avrupa'daki üretim malları fiyatlarından daha düşüktür. Eğ r bir ülke ne kadar zenginse bu ülkeye yeni üretim metotlarını dahil etmek de o kadar kolaylaşır. Amerika'da geliştirilen bazı  elik üretim metotları Avrupa'ya bundan yirmi sene sonra sokulmuş ve tatbiki sağlanmışır. Çünkü zaten erişilmiş olan bir zenginlik seviyesi mevcut olduğu için Amerika Birleşik devletleri yeni yeni endüstriler kurmak ve yaratmak mecburiyetine ister istemez itilmiştir. Üstelik Amerika Birleşik devletlerinin dış  demeler dengesinde açık vermemesi, sosyal direnmelerle karşı karşıya kalmamış olması gibi sebepler de Amerikan toplumunun

Avrupa toplumlarına göre daha dinamik kaldığının delilidir.

Bununla birlikte gelecek senelerde Avrupa'daki iktisadi gelişme oranının (sanayi kesiminde) Amerika Birleşik devletlerine nazaran daha yüksek olması ihtimal dahilindedir. Bilhassa iktisadi gelişme her üç sektörde de aynı hızlilik temposunu muhafaza edemez. Şu anda Avrupa sanayi sektöründe öyle bir safhaya gelmiştir ki, Amerika'nın sanayi gelişmesinden daha önemli aşamalar kaydetme durumundadır. Hatta, tarımdan sanayi ve hizmetler sektörüne akan işgücü miktarı bugün Avrupa'da, Amerika'ya nazaran daha hızlı bir şekilde cereyan etmektedir.

Şimdi de hızlı Sovyet gelişmesinden bahsedelim. Sovyet gelişmesini hızlandıran bazı sebepler mevcut olup, bunlar çok iyi bilinmektedir. Sovyet planlamacıları toplam yatırımların brüt milli gelirin % 25'ine tekabül etmesi gerektiğini bir hipotez olarak kabul etmişlerdir. Bu rakam hem Sovyetler Birliğinde, hem de Sovyet uydu ülkelerinde tatbik edilmiştir. Sovyet milli gelir hesabı batıdaki milli gelir hesabında hizmetler sektörünün payını dahil etmezler. Demek ki, Sovyet milli gelir hesabı batı usullerine göre yapılacak olsa, toplam yatırımların yüzdesi % 25'i aşacak ve Amerika Birleşik devletleri toplam yatırımlar yüzdesinden çok yüksek olacaktır. Sovyet uzmanları Amerikan yatırımlarının yüzdesini kendi hesaplarına göre yapmakta ve Amerikan istatistiklerinde gösterilen yüzdeleri azaltmaktadırlar. Bu hesaba göre, Sovyet uzmanları Sovyet yatırımlarının Amerikan yatırımlarından (yüzde olarak) üçte bir nispetinde fazla olduğunu kabul etmişlerdir. akat toplam yatırım yüzdesi, yatırımların dağılım nispetinden daha az önemlidir. Yatırımların hesabı yapılırken iktisadi gelişmeye tesiri olmayan masraflar da dahil edilir. Bütün

yatırımlar kesinlikle ek bir üretimi meydana getirip ek bir değer yaratmazlar. Mesela oteller, mağazalar, müesseseler insanların ihtiyaçlarını tatmin eder, ancak bunlar üretim vasıtası olamazlar. Sabit yatırımları temsil eden toplam yatırımların payı, sınıai gelişmeyi tayin eder. Buna göre Sovyet yatırımları içindeki sabit yatırımların yüzdesi batıdaki yatırım yüzdelerinden daha yüksek bir seviyededir. Sovyetler Birliğinde ev inşası için toplam yatırımlardan ayrılan pay, batıdaki ev inşaatı yatırım payı yüzdeslerinden daha düşüktür. Meselâ toplam yatırımlar arasından, lojman inşaatlar için ayrılan yatırım yüzdeleri : Belçika'da % 23, Fransa'da % 24, Batı Almanya'da % 25, İsveç'de % 24 iken Sovyetler Birliği'nde bu yatırım yüzdesi sadece % 13,7'dir. Lojman inşaatı yatırımdan ziyade dayanıklı tüketim malları üretimi gibi farzedilebilir.

Diğer taraftan Sovyet nazariyecilerine göre Rusya'da yatırımların randımanın Batıdakinden daha yüksek olması mümkündür. Sovyetlere göre millî gelirden senelik % 10 bir artış elde edilmesi % 25'lik bir yatırımı gerektirir. Diğer bir şekilde söylemek gerekirse, eğer 25 yatırırsanız 10'luk bir üretim artışı elde edersiniz, yani sermaye ile gelir arasındaki oran 2,5 olur. Bu oranın Batıda daha yüksek olması mümkündür.

Batı Avrupa'da üretimde belirli bir artış elde etmek için yatırılan lüzumlu sermaye miktarları arasında büyük farklar olduğunu müşahade ediyorsunuz. Sermaye miktarlarının uygun bir oranla yatırıldığı Federal Almanya'da : son senelere kadar 123 milyar mark civarında olan toplam brüt yatırımlarla aynı devre içinde yani 1945-55 senesi arasında brüt millî gelir 80 milyar marktan 164 milyar mark'a ulaşmış, demek ki 123 milyarlık sabit brüt yatırımlar sayesinde millî gelirden 84 milyar marklık bir çoğalma kayde-

dilmiştir. Ancak toplam yatırımlar arasındaki teçhizatın payı özellikle yükselmiştir. 123 milyon marklık sabit brüt yatırımların içinde teçhizat yatırımlarının payı 68,7 milyon marklık bir meblağa yükselmiştir.

Yatırımlardaki belirli bir yüzde ile gelişmenin hızlanmasına sebebiyet veren diğer bir faktör: Tüketime yakın endüstriler üzerine ne kadar çok yatırım yapılırsa, belirli bir sermaye miktarı ile daha çok üretim artışı kaydedilir. Belirli bir üretim artışı sağlayabilmek için demir-çelik endüstrisine yatırılacak sermaye miktarı, tekstil endüstrisine yatırılacak sermaye miktarından daha fazla olması gerekir. Ağır endüstriye yatırılacak sermaye miktarı ne kadar çok olursa sermaye kat sayısı da o kadar büyük olacaktır. Oysa Almanlar tüketime yakın endüstriler üzerinde yatırım yapmakla, Rusların uygulamasına ters düşen bir süreç takip etmişler fakat gene de olağanüstü hızlı bir gelişmeyi başarmışlardır.

Alman ekonomisinde kömür endüstrisi yavaş bir gelişme kaydetmiştir. Kömür madenlerindeki Alman işçisinin verimliliği savaş öncesine göre düşmüştür. Demir-çelik endüstrisi gelişme göstermiş, fakat Almanya'da gelişme hızının artmasına sebep olan esas faktörlerden biri de Doğu Almanya ve Çekoslovakya'dan gelen mültecilerin sayesinde transformasyon endüstrisinin yaratılmasıdır.

Üretim artışı ile yatırımlar arasındaki oran farkını tesbit edebilmek için size Büyük Britanya ile ilgili iki rakam sunacağım. 1949-54 arasındaki İngilizler 9,3 milyon liralık sabit sermaye yatırımında bulundular, buna karşılık milli gelirleri 2 milyar liralık bir artış kaydetti. Demek ki, yaklaşık olarak üretim artışı ile yatırım arasındaki oran 4,6'dır. Halbuki bu oran Rusya'da 2,5, Batı Almanya'da ise 1,5 tir. İngilizler yatırımlarının düşük randımanlı olmasının

sebebi, özellikle İngiliz siteminin tesirlilik derecesinin zayıf olmasından ileri gelmemekte, fakat sabit sınaî yatırımlar yüzdesinin toplam yatırımlara göre daha az olmasından doğmaktadır.

Özellikle sanayi sektöründe hızlı bir gelişme gösteren Sovyet Rusya'nın iktisadî gelişmesi yakın bir gelecekte nasıl bir manzara arzedecektir? Eğer iktisadî gelişmenin hedefi hem askerî, hem de iktisadî bir güce erişmek ise en iyi sistem Sovyet sistemidir, çünkü Sovyetler bilhassa sanayi kesimine yatırım yapıyorlar. Eğer Amerika Birleşik devletleri kendi kaynaklarını aynı oran dahilinde temel endüstrilere yatırmaya karar vermiş olsaydı, şüphesiz daha iyi neticeler elde edecekti. Amerika Birleşik devletleri 1939-45 seneleri arasında yatırımların büyük bir kısmını sabit teçhizat yatırımlarına tahsis ederek, Sovyetlerin tatbik ettikleri oranlara göre yatırımları paylaştırdıkları zaman, sınaî üretimi Sovyetlerden daha hızlı bir şekilde geliştirdiler. Fakat bugünkü şartlara göre Sovyet sanayi gelişmesi Amerikan sanayi gelişmesinden daha hızlıdır.

Şüphesiz Sovyet Rusya sahip olduğu kaynaklar ve nüfus bakımından iktisadî bir dev olacaktır. Rusya'daki iktisadî gelişme Sovyet rejiminin kurulmasından evvel artan bir hızla başlamıştı. İktisadî-askeî güç görüşü açısından daha şimdiden devleşen Sovyet Rusya, gelecekte daha da devleşecektir. Rusya'daki kömür üretim artışı daha geçen sene Fransız toplam kömür üretim artışından çok üstün bir seviyede olmuştu. Gelecek beş yıllık planda öngörülen demir-çelik üretim artışı, İngiltere'daki toplam demir-çelik üretim artışından daha fazladır. Sovyet çelik üretimi beş sene içersinde 45 milyon tondan 68 milyon tona yükselecek bir artış gösterecektir. Beş sene gibi kısa bir sürede 23 milyon ton çelik üretmek gerçekten büyük bir aşamadır. Çün-

kü 23 milyon ton çelik üretimi, bugünkü Fransız çelik üretiminin iki katı ile İngiliz çelik üretiminin toplamına tekabül etmektedir. Tarihi plan üzerinde Sovyet Rusya'nın uydu ülkeler nazarı itibara alınmadan tek başına pek yakında sahip olacağı askeri-iktisadi güç, batı Avrupa'nın belli başlı ülkelerinin sahip olduğu toplam güçle mukayese edilebilecektir. Sovyet rejimi henüz iktisadi bakımdan tam bir mükemmelliğe kavuşamamasına rağmen kuvvet ilişkileri açısından büyük bir aşama kaydetmiştir. Bundan elli sene önce Büyük Britanya'nın, Fransa'nın Almanya'nın Sovyet Rusya'dan daha üstün oldukları gerçektir, ancak bugün iktisadi-askeri güç dengesini sağlamış bulunan Sovyet Rusya belli başlı bütün Avrupa ülkelerine hükmetmektedir.

Bazı iktisatçıların ileri sürdükleri delillere göre : Sovyet gücünün giderek çoğalacağı, Sovyet hayat seviyesinin batı Avrupa için tehdit edici bir propaganda olacağı, kanaatimce doğru olduğu kadar yanlıştır. Rusya'nın hayat seviyesi bakımından batı Avrupa ile rekabet edebilir hale gelebilmesi için dört sektör içinde büyük değişiklikler meydana getirmesi lâzımdır : 1) Tarım; 2) Mesken; 3) Hizmetler; 4) Ulaştırma. Bugün Rusya'da adam başına düşen tarımsal gelirlerin 1913 senesi seviyesinin altında olması sebebiyle, Sovyetlerin tarımsal üretimi çok yüksek bir seviyeye çıkarmaları gerekecektir. Toplam yatırımlar içinde lojman inşası için ayrılan yatırım paylarını iki üç misline çıkararak mesken meslesinin köklü bir şekilde halledilmesi lazımdır. Gerek binek, gerekse ticaret vasıtalarının sayısını arttırarak otomobil üretimine büyük bir hız vermek, Sovyetlerin gerçekleştirmek zorunda oldukları diğer bir meseledir. Oysa, eğer Sovyet Rusya hayat seviyesi bakımından Batıyla rekabete girişmeyi kararlaştırırsa, Sovyet ağır sanayiindeki gelişme oranı belki de bütün gelişme oranı aza-

labilecektir. Çünkü gelişme oranı ancak bugünkü yatırımlar ölçüsünde muhafaza edilebilmektedir. Hem yatırımları değişikliğe uğratabacak ağır sanayi gelişme oranını muhafaza etmek, hem de yatırımların dağılım şeklini değiştirmeden gelişme oranını yükseltmek, birbirleriyle çelişik olan iki varsayımı birleştirmek mânasına gelir.

Sovyet sınaî gelişmesi yavaşlayacak mıdır? Resmi rakamlara göre gelecek beş yıllık planda öngörülen gelişme yüzdesi % 10 civarında olacaktır. Halbuki bundan evvelki planda öngörülen gelişme yüzdesi % 15'di. Bu resmi gelişme oranları abartılmıştır. Eğer resmi rakamlar her zaman için doğru olsaydı, Sovyet üretiminin ne olacağı şu an için hesaplanmış olmasa ve Sovyet üretimi, Amerika Birleşik devletleri üretiminden çok yüksek seviyede olması gerekcekti. Oysa ki, resmi Sovyet istatistikleri dahi bu durumu doğrulamamaktadır. Bununla birlikte Sovyet sanayi gelişmesinin gelecek senelerde Amerika Birleşik devletleri endüstriyel gelişmesinden daha hızlı olması beklenir. Geçen beş sene içinde Amerikan sanayi gelişmesi % 75, Sovyet sanayi gelişmesi ise % 25 civarında idi. Sovyet ve Amerikan sanayi üretimleri arasındaki mutlak fark çok büyük olmasına rağmen, yüzde farkı azalmaktadır.

1950 senesinde Sovyet Rusyada 27, Amerika Birleşik devletlerinde ise 88 milyon ton çelik üretilmişti. Fark 61 milyon ton civarındaydı. 1955 senesinde Sovyetler 45, Amerikalılar ise 104 milyon ton çelik ürettirler. Demek ki, üretim farkının 61 milyondan 59 milyona düşmesi, bu farkın mutlak rakam olarak çok az azaldığını gösterir.

Sovyet sanayi üretimi eninde sonunda Amerika Birleşik devletleri sanayi üretimine ulaşabilecek midir? Eğer Sovyet rejiminin toplam milli gelir içinde yatırımlara ayırdıkları payın % 25 civarında olduğu kaidesini farzedecek

olursak, birkaç on sene içinde Sovyet sanayi gelişmesi Amerikan sanayi gelişmesine yaklaşılabilecektir. Ancak bazı çevreler Sovyetlerin ağır endüstri alanına çok büyük yatırımlar yaparak, küçük endüstriyi ihmal etmelerinden dolayı iki ülke arasında XX. yüzyılda bir yaklaşıma olmasının mümkün olmadığını söylemektedirler. Hayat ve yaşama seviyeleri birbirinden çok farklı ve olağanüstü bir tecrübeyle sahip bu iki dev ülkeyi askerî ve iktisadî güçleri bakımından mukayese etme imkânını tarih bize bahşedecektir. Sanayi medeniyeti çağında, klasik siyaset nazariyesi içindeki fakir halkın zengin halk arasındaki muhalefeti yeniden meydana getirmenin mümkün olduğunu keşfedeceğiz.

Sovyetler Birliğinde genel iktisadî gelişmenin nasıl artacağını bilmek için, aşağıdaki temel problemlere cevap vermek gerekecektir :

1. Birkaç sene içinde tabii kaynakların durumu ne olacaktır? En zengin madenler tükenecek midir? Aynı üretimi elde edebilmek için daha çok yatırım yapmak gerekecek midir?

2. Tarımdaki emek miktarının sanayi sektörüne aktarılmasıyla endüstriyel gelişme elde edildiğine göre, tarım sektöründe emek fazlalığı tükenirse endüstriye aktarılması gereken emek miktarı nereden tedarik edilecek ve dolayısıyla endüstriyel gelişme nasıl arttırılacaktır?

3. Eğer üretim faaliyetine iştirak ettirilecek ek işçiler bulunamazsa, işçi başına düşen verimi arttırmak gerekecektir. Oysa yeni fabrikaların üretim faaliyetine dahil edilmesiyle işçi başına düşen verimliliği arttırmak başka meseleleri ortaya çıkaracaktır.

4. Sosyal ve siyasî açılardan yatırımların dağılımını aynen muhafaza etmek mümkün olacak mıdır?

Yatırımların dağılımı geniş ölçüde tüketicilerin tercih-

lerine göre tesbit edildiği için, Amerikan endüstrisi Sovyet endüstrisinden daha yavaş gelişmektedir. Belirli bir hayat seviyesinden itibaren tüketicilerin tercihleri endüstri sektöründeki sınaî mamûllere değil, hizmetler sektörüne doğru kayar. Madem ki, Sovyet rejimi yatırımlarını ağır endüstriye kaydırmıştır ve tüketicilerin tercihleri de bir noktadan itibaren bu endüstriye akmayacaktır, öyleyse Sovyetler yatırımların bugünkü dağılımını değiştirmemekte neden ısrar etmektedirler? Sanayi medeniyetinin ilk gelişme devrelerinde iktisadî öznelerin tüketim arzularını baskı altına almak kolay olabilir. Ancak hayat seviyesi yükseldiği ölçüde, kırsal nüfus oranının fazlaşması neticesinde, sanayi kollarının artması ile nüfusun farklı kesimlerinin arzularına göre hareket etmemek zorlaşacaktır. Demek ki, Sovyet Rusya zenginleştiği ölçüde tüketicilerinin arzusuna göre hareket ederek yatırım yüzdelerini değiştirmek mecburiyetinde kalacaktır. Sovyetlerin, yatırımları Sovyet tüketicilerinin arzularına uydurmak mecburiyetinde kalmaları, neticede yatırımların dağılım şeklinin değişmesine sebebiyet verecektir.

Böylece ekonomik plandan çıkıp bir defa daha sosyolojik ve siyasî plana dönüyoruz. Gelişme ile ilgili yaptığımız iktisadî ve sosyolojik mukayeseler bizi gerçeğin ilmi olan tarihe götürür. Muhtelif ülkelerin gelişmeleri kendilerine has özelliklere göre oluşur ve bu farklı gelişmeler tarih meydana getirir. Amerika Birleşik devletleri ve Sovyetler Birliği arasındaki kuvvet ihtilafı ile ideoloji ayrılığını kapsayan diyalektik ilişki müşahhas gerçeğin bir ifadesidir. Felsefenin en iyi bir ilim dalı olması zorsa da tarihçilerin ilk önce iktisatçı, sonra sosyolog ve biraz da filozof olmaları şartı ile tarih, mükemmel bir ilim dalı haline gelebilir.

GEÇİCİ ÇÖZÜMLER

Batı ülkelerindeki ekonomik rejimlerin gelişmesini takip edebilmek için, birkaç hafta evvel birbirinden farklı üç planı sıralamıştım. Bu planlardan birincisi, piyasa mekanizması ve özel mülkiyet üzerine kurulmuş bir ekonominin oluşturduğu ideal şemanın mücerret planıydı. İkinci plan kapitalist toplumların sosyo-ekonomik değişikliklerini kapsıyordu. Üçüncü plan ise Sovyetlerin ve batı blokunun tarihi mukayesesini gösteren müşahhas bir plandı.

Geçen dersin sonunda birinci plandan, yani mücerret tahlilden üçüncü plana geçmiştim. Sosyo-ekonomik değişiklikleri kapsayan ikinci planı bu senenin ders programına almadım. Bu sene gördüğünüz dersler üzerinde nihai birkaç müşahedeye yer vermeden önce, gelecek senenin ders programının kapsamı olan: «Sanayi toplumlarındaki sosyo-ekonomik değişiklikler» hakkında size birkaç kelime söylemek istiyorum.

Bütün sanayi toplumları ve genellikle bütün karmaşık toplumlar üç farklı yapısal özellik gösterirler. Birincisi, iş bölümü, ikincisi farklı fertler arasındaki itibar veya kudrete dayanan zenginlik hiyerarşisi, üçüncüsü, toplumun içinde oluşan ve birbirleriyle ters düşen toplulukların varlığı. Üçüncü farklı yapısal özellik her zaman bahsedilen

sınıf meselesi ile ilgilidir. Aslında gelecek senenin ders programının büyük bir kısmı sanayi toplumlarındaki sosyal sınıflara ayrılacaktır. Bu problem çok karmaşık meseleleri kapsar. Biraz evvel size hatırlattığım üç farklı sosyal ve yapısal özelliğin görüntüsünü tahlil etmek uygun olacaktır.

İş bölümü gibi bazı belli başlı olaylar, her türlü sanayi toplumu türünde birbirine benzer bir şekilde mevcut olup, üretim tekniği tarafından tesbit edilir. Sosyal farklılaşmanın etüdünde en az ilginç olan kısım, sanayi toplumlarının teknik bünyesini ele alan kısımdır. Biz bu sene, sanayi toplumlarının değişikliğe uğramış görüntülerini inceledik, şehirleşme hareketlerini takip ettik, işgücünün, ekonominin farklı sektörleri arasındaki dağılımını müşahade ettik. Toplumlar arasında veya daha teknik bir ifade kullanırsak, farklı sanayi toplumları arasındaki sosyal farklılaşma; birbirine özdeş olmamakla birlikte benzer özellikler gösterir. Buna mukabil kudret, itibar ve zenginlik hiyerarşisi gibi vakıaların farklı sanayi toplumlarında birbirine benzer olacağına dair bir tahmin bile yürütülemez.

İtibar ve kudret hiyerarşisini gözönüne alalım. Bütün sanayi toplumlarında bazı şahıslar veya bazı insanlar bulundukları mevki icabı kendi benzerleri üzerinde bir kudret ve güce maliktirler. Bu şahıslar bulundukları vazife icabı olarak toplumun diğer üyelerine nazaran daha itibarlı bir durumda olurlar. Rusya'da, Amerika Birleşik devletlerinde veya ransa'da üretim araçları yöneticisi veya büyük bir sanayi işletmesi idarecisi, işletme içinde çalışanlar üzerinde bir yetkiye maliktir. Hangi ülkede olursa olsun, bir sanayi işletmesini idare eden kimse devlete tesir edecek vasıtalara maliktir. Fakat sanayi işletmesi idarecisi ile devlet yetkisini elinde bulunduran kimse arasındaki ilişki

Sovyetler Birliğinde ve Amerika Birleşik devletlerinde aynı çizgileri göstermez.

Bu sene takip ettiğimiz metodun aynısını gelecek sene uygulayacağız. Belli başlı mevki, kudret, zenginlik ve prestij çeşitlerini tesbit etmeye çalışacağız. Özel veya kamu işletmelerinde üretim araçları idarecilerinin (sahiplerinin) tek partili veya çok partili sistemlerle idare edilen devletlere çeşitli yollardan yapmış oldukları baskıları göreceğiz. Ve nihayet sendika sekreterlerinin ve siyaset adamlarının halk yığınlarının görevleri ile kıyaslanmıyacak yüksek seviyedeki idari görevlerini inceleyeceğiz.

İş bölümü, zenginlik hiyerarşisi ve sosyal sınıflar, her türlü sanayi toplumunda mevcut olup, sosyal farklılaşmayı meydana getirirler. Kuvvet ve itibar hiyerarşisi ile ilgili: eski kuvvet şekilleri olarak, askeri gücü elinde bulunduranları ve Auguste Comte'un adlandırdığı dinî iktidarı sıralayabiliriz. Dinî iktidar, çağımızda ikiye bölünmüştür: geleneksel dinî iktidar (kilise dinleri) ile çağımızda aydınların, kitle partilerinin manevî iktidarı. Gelecek sene farklı kategoriler olarak daha teferruatlı olarak tahlil edeceğim kuvvet, itibar ve zenginlik hiyerarşisi çeşitleri sanayi toplumlarının gücünü ve iktidarını belirleyecektir. İncelememizin hedefi imtiyazlı kategoriler arasındaki ilişki şekillerini tesbit etmek olacaktır. Sendika sekreterleri ile siyasi partiler yöneticileri, siyasi parti başkanları ile devlet iktidarını elinde bulunduranlar, devlet ile aydınlar arasındaki ilişkiler toplumlara göre farklı olacaktır. Endüstri-deki toplum çeşitleri sosyal ve siyasi bakımlardan, imtiyazlı kategoriler arasındaki ilişkilerin özüne göre tarif edilecektir. Fakat, diğer taraftan, halk yığınlarının gelirleri ve faaliyetleri bakımından nasıl birbirlerinden ayrıldıklarını da araştıracağız. Kelimenin teknik anlamına göre,

toplum üyelerinin istihdam edildikleri işler ve gelir basamakları yönünden dağılımı, sosyal sınıfların etüdünü hedef alacaktır.

Bir taraftan halk kitlelerinin meslekî faaliyetleri ile gelir dağılımları, diğer taraftan imtiyazlı kategoriler arasındaki ilişkilerin incelenmeleri, bir toplum içinde birbirlerine az çok dayanışma ile bağlı olan sosyal sınıfların etüdünü oluşturur.

Bu görüş noktaları bakımından bütün sanayi toplumları ortak özellikler taşırlar. Sanayi toplumunda entellektüel veya yarı entellektüel işlerin oranı bertaraf edilemeyecek bir şekilde artmaktadır. Teknik kabiliyetleri haiz insanlara, mühendislere, yönetici kadrolara giderek daha çok ihtiyaç duyulmaktadır. Bütün fertler okuma ve yazma bilmek mecburiyetindedirler. Böylece gelişecek iki kategori ortaya çıkacaktır. Bunlardan biri teknik entelligensia (aydınlar sınıfı), yani sanayi toplumunda çalışan teknik kabiliyetlere sahip fertlerdir. Diğer ise sosyal ilimlerin oluşturduğu meslekî faaliyetlerde çalışan uzman kişilerden meydana gelen inteligeniya (aydın) sınıfıdır. Her iki kategorinin, halk yığınlarının üzerinde müspet veya menfi etkisi olacaktır. Mesela : Radyo, televizyon ve gazete gibi haberleşme vasıtaları ile bilgi aktaran uzman kişilerin, halk yığınları üzerinde çok büyük etkisi vardır. İşte, halk yığınlarının kanaat, düşünce ve davranış şekillerinin oluşmasını sağlayan, yanlış veya doğru haberler ileten, hep bu uzman kişilerdir.

Her sanayi toplumu miras ve doğum gibi sebeplerin meydana getirdiği eşitsizlikleri kabul etmeyip, herkes tarafından ifa edilen görev eşitliğini benimsemiş olmasından dolayı, hiç şüphesiz eşitlik fikrini yaymaya mecburdur. Sanayi toplumları halk kitlelerine aynı vazife anlayışını gö-

türmek zorundadırlar. Sanayi toplumları adaletçi bir tutum içinde bütün halk kitlelerini memnun edecek bir yol takip etmelidirler. Sanayi toplumlarının meydana getireceği kolektif teşkilatlarda, ferdin teşkilatla bütünleşmesi için çaba sarfedilecektir. Sanayi toplumları eşitlik kavramını yayarak hiyerarşik bünyeler yaratırlar. İnsanların yaşadıkları ortam ile yaşayabilecekleri ortam arasındaki boşluğu doldurmak için, her sanayi toplumunun bir ideolojiye ihtiyacı vardır. Bolluk ideolojisi adına toplumun gücünü ve kudretini arttırmak için, tüketimin mümkün olduğu kadar kısıldığı Sovyet toplumunda, meydana çıkan bu aşırı çelişik durumu incelemiştik. «Fransa'da her erin mareşal kadar güçlü olduğu» formülü ne kadar eskimişse, Amerikan ideolojisinin hiyerarşik bünyeyi eşitlik ideali ile uzlaştırma çabası da değerini o kadar kaybetmiştir. Amerika Birleşik devletlerinde sosyal mobilite (bir sosyal sınıf mensubunun daha olumlu bir sosyal sınıfa geçebilmesi) Avrupa'ya göre belki daha yüksek miktarlarda gerçekleştirilebilir (bu meseleyi gelecek sene inceleyeceğiz). Belki de sosyal mobilite farkı tahmin edildiği kadar büyük de olmayabilir. Ancak gerek Avrupa'da, gerekse Amerika'da «bir sosyal sınıf mensubunun daha olumlu bir sosyal sınıfa geçme şansı» meselesi farklı şekilde yorumlanmaktadır.

Üretim ve boluk fikri üzerine kurulmuş olan sanayi toplumları nazari olarak sulh taraftarıdır. Fakat tarihte çok sayıda büyük savaşlar yapılmıştır. XX. yüzyılda ise sanayi toplumları savaşçı davranışlardan ziyade, sulhçu davranışları benimsemişlerdir.

Tabiatıyla bu sene incelediğimiz konuların bir devamı olan ve gelecek sene teferruatlı bir şekilde inceleyeceğim problemlerin, kaba taslak özetini yapmış bulunuyorum. Şu ana kadar sanayi toplumları arasındaki iktisadi mukayese-

yi sınırlı tutmuş ve meydana gelen değişiklikleri yüksek ve mücerret seviyede farzetmişim. Gelecek sene, sanayi toplumlarının gelişmesini farklı safhalarda olmak üzere, sosyal bünye değişiklikleri ve sosyal bünye tiplerini aynı anda tekrar ele alacağız. Kesin bir şekilde cevaplamaktan sakındığımız bu seneki problemleri, gelecek sene tekrar bir defa daha ele almak suretiyle, her iki sanayi toplum türünün gelişmeleri ölçüsünde birbirlerine yaklaşma temayülünde olduklarını kavramış olacağız.

Bu sene ve gelecek seneki derslerin konusu, «Kapital» de ortaya çıktığı şekilde Marx ve Marksizmin sosyolojik meselelerini kapsamaktadır. Marx, kapitalizmin bünyesi muvacehesinde kapitalist sistemdeki iktisadi ve insani münasebetleri tahlil etti. Marx, kapitalizmin işleme şeklinin nasıl olduğunu araştırdı ve neticede kapitalist rejimin gelişmesine ilişkin kanunları kavramak istedi. Fakat Marx kendine ait ücret ve kıymet nazariyesinde ve hatta sermayenin tedavülü veya rejim değişiklikleri kanunları nazariyesinde ortaya çıkardığı en belli başlı olay: sermaye birikimi olayıdır. Marx'a göre sermaye birikimi, kapitalizmin özünü tarif eder. Bizde aynı konuyu ortaya attığımız zaman, yani modern ekonominin kavramlarına göre gelişme ve büyüme probleminden anlaşılan hususun, marksist anlamda sermaye birikimine tekabül ettiğini söylemiştik. Bir taraftan sanayi toplumlarının farklı bünyelerini kavramaya çalışırken, diğer taraftan bu farklı bünyelerin işleyiş şekillerini göstermiş ve nihayet her birinin nasıl geliştiği hakkında sorular sormuştuk.

Kapitalizm kavramını büyük tarihi bir kavram gibi almak yerine, sanayi toplumu kavramını seçtik (teknik veya ilmi toplum da denilebilirdi). Sanayi toplumu kavramını kullanmak kanaatimce doğru olmuştur, zira bazı sebep-

lere dayanarak bu kavramı seçtiğimi söyleyebilirim. Özellikle sanayi toplumu kavramını kullanmakla bu toplumun muhtelif çeşitlerini birbirinden ayırma imkânına kavuştum. Bu kavrama ilaveten, uygun bir şekilde gelişme devresi ve büyüme modeli kavramlarını kullandım.

Sanayi toplumu, sanayide toplum tipleri, büyüme modeli ve büyüme devresi gibi dört kavram: nazariyenin birbirini takip eden zamanlarını temsil eder. Rejim tarzları veya planlı ekonomi ile plansız ekonomi arasındaki işleyiş bakımından ortaya çıkan tezadı anlatmak için faydalandığım lüzumlu mefhumlar, bir anlamda yaptığımız incelemeyi müspet neticelere götürmüştür. Meselâ, Sovyet toplumunda müşahade edilen büyüme modeli, işleme şekli değişik olan başka bir toplumun büyüme modeline benzemez. Siyasî mutlak iktidarın ve planlı bir ekonominin noksan olduğu Sovyet tipi bir gelişme modeli kavranamaz. Bu kavramların birleşmesi, yüzyüze olduğumuz tarihi olayların öz vasıflarını anlamamıza yardımcı olurlar.

Bu sene birlikte yürüttüğümüz dersleri, yaptığımız ilk araştırmaları genel olarak hülasa etmenin ve size bazı hususları hatırlatmanın faydalı olacağı kanısındayım.

Aklımda kaldığına göre ilk anlattığım dersler hemen hemen istatistiki meseleleri kapsıyordu. Sovyet ekonomisi ile ilgili size sunmuş olduğum istatistiki neticelerden bazılarını tekrar ele alacağım. M. Maurice Allais Sovyet ekonomisi üzerine hazırlamış olduğu ve uzun araştırmalara dayanan istatistiki neticeleri birkaç gün evvel iktisadi ve siyasi ilimler fakültesine teslim etti. M. Maurice Allais'nin varmış olduğu neticeler, benim aydınlığa kavuşturmaya çalışmış olduğum neticelerdir. Kafamızda kalması gereken temel olaylardan biri şu olacaktır: Rusya'da sınaî gelişme hızlı olmaktadır. Askerî güç olarak kullanılan özellikle sa-

nayi sektörünün çok hızlı bir şekilde gelişmesi için her türlü fedakârlık yapılmaktadır. Bugün için Sovyet Rusya'nın ağır sanayideki gelişme hızı, Amerika Birleşik devletlerinden daha hızlı olmaktadır. M. Maurice Allais Sovyet ağır sanayiinin büyüme oranının muhtemel olarak gelecek senelerde de muhafaza edileceğine inanmakla, aynı benim gibi düşünmektedir. İkinci olay: Sovyet tarımının başarısızlığı ile ilgili çelişik kanaatlerdir. Gazetlerde bu konuyla ilgili çelişik haberler mevcuttur. Bazı haberler Sovyet tarımında meydana gelen başarısızlığı anlatmakta, diğer haberler ise Sovyet ağır sanayiinin yaptığı aşamalardan bahsetmektedir. Aşağıda vereceğim rakamlar Sovyet tarım ve ağır sanayi hakkında bizi açık bilgilere kavuşturacaktır.

Bazı devrelere göre Amerikan ağır sanayiinin geçmişteki gelişmesi bugünkü Sovyet ağır sanayiinin gelişmesi kadar hızlı olmuştur. Meselâ Amerika Birleşik devletlerinde 1875 - 1913 seneleri arasında çelik üretiminin senelik artık ritmi % 11,6 idi. 1945'den beri Sovyet Rusya'da adam başına tüketilen enerji, her sene % 8,5 miktarında artarken, Amerika'da 1850 - 1875 senesi arasında tüketilen enerji miktarı, (nüfus başına) her sene % 15,5 artmıştır.

Global (toplam) olarak Sovyet sınaî gelişmesini belirten istatistikî rakamlar, sektörler itibariyle ortaya çıkan izafi rakamlardan çok daha belirsiz marjlara ulaşır. Neticede eğer hatırlarsanız, size daha evvel bu belirsizliğin neden ileri gelebileceğini izah etmiş ve farklı üretim dallarında farklı fiyat cetvellerinin kullanılmasının bu belirsizliği meydana çıkardığını söylemiştim. Bu arada Sovyet toplam sanayi üretimi artışının 1913 - 1955 seneleri arasında nispet olarak 8 ve 12 arasında olduğunu açıklayan M. Maurice Allais, benim size verdiğim rakamların doğruluğunu ispatlamamızı gerektiren bir sebeptir. Çünkü ben size,

otplam sanayi üretim artışının 1913 - 1955 devresi arasında, 1'den 10'a yükseleceğini söylemiştim. Görüldüğü üzere yanlışla payım M. Maurice Allais'nin rakamına göre sadece iki sayı farkından ibarettir.

Buna mukabil tarımla ilgili rakamlarda nüfus başına düşen tahıl üretimi 1913 - 1955 senelerinde muhafaza edilmiştir. Nüfus başına düşen gıda maddeleri üretimi 1913 - 1955 devresi arasında % 20 azalmıştır. Fakat pamuk ve pancar üretimi çok büyük artışlara ulaşmıştır.

1913 - 1955 seneleri arasında M. Maurice Allais'ye göre. Sovyet Rusya'da tarım sektörü alanında verimlilik artış oranı her sene % 0,37 idi. Oysa Amerika'daki senelik verim artışı % 4'ü geçiyordu. Tabiatıyla Amerika'da tarım sektöründe hızlı verim artışının tarımsal fazlalığı doğurduğu söylenebilecektir. Hayat seviyesi ile ilgili olarak M. Maurice Allais'nin hazırlamış olduğu rakamlar, Sovyet Rusya'nın pek elverişli bir durumda olmadığını gösterir: 1913'den beri saat ücretleri şöyledir =) Rusya'da 100'den 123'e, Fransa'da 100'den 187'ye, Amerika Birleşik devletlerinde 100'den 307'ye çıkmıştır. Bu rakamların sağladığı dolaylı avantajlar nazarı itibara alınmamıştır, fakat Fransa ile Rusya arasındaki fark azalacağına artmıştır. Nüfus başına düşen reel (gerçek) gelir 1913-1955 seneleri itibariyle Rusya'da 100'den 198'e, Fransa'da 100'den 148'e A.B.D'lerinde 100'den 233'e yükselmiştir. Bugün için bu rakamların Rusya'da 540, Fransa'da 910, A.B.D'lerinde 1950 dolar olması gerekecektir.

Hayat tarzlarındaki farklılık ve emre amâde olan üretim miktarları arasındaki farklı mukayese dolayısıyla, hayat seviyesi ile ilgili istatistikî rakamların keyfî bir karakter taşıdığını tekrar ediyorum. Size neticelerini öğütlediğim hesaplar en mükemmel bir metoda göre hazırlanmış olup,

Sovyet üretimi, Fransız fiyatlarına, Fransız üretimi ise Sovyet fiyatlarına göre keyfi neticelere varıldığı göze çarpmaktadır. Şahsen ben bu istatistiki rakamlara kesin bir anlam veremiyorum.

Fakat, eğer istatistikçi keyfi rakamlar vermekten vazgeçerse, tarafsız gözlemcinin gözünde beliren basit elemanları tekrar keşfetmiş olur. Bu basit elemanlar şunlardır :

Gıda maddeleri üretimi yetersiz ise (uzun süre) köylünün gelir miktarını çoğaltmak imkânsızdır. Tarım sektöründe meydana gelen başarısızlık dolayısıyla, Sovyet planlamacıları gelirleri kısmak mecburiyetinde kalmışlardır. Ağır endüstriyi hızlı bir şekilde geliştirmek arzusunda olan Sovyet planlamacıları, üretimi arttırarak sanayi yatırımlarına hız vermişlerdir. Sovyet Rusya'daki yatırımların büyük bir payı sabit sanayi teçhizatlarına yöneltilmektedir. Mesken inşaatı için ayrılan yatırım payları kısılmıştır. Şehirleşme Sovyet Rusya'da çok hızlı bir şekilde cereyan ettiğinden meskenlerin miktarının arttırılması gerekiyordu. Oysa mesken inşaatı için ayrılan yatırım payının yetersiz oluşu mesken meselesinin çözülmemesine sebebiyet vermiştir. Bugün Sovyet Rusya'daki meskenlerin durumu Batı Avrupa'dan daha kötü bir durumdadır. Ham madde darlığı sebebiyle dokuma sanayiinin gelişmesi yavaşlatılmıştır. İşte bu paragrafta saydığımız belli başlı veriler, istatistikçinin tesbit etmiş olduğu düşük hayat seviyesinin izah tarzıdır.

Sovyet ekonomisinin tesirsiz olduğuna dair bir neticeye varmak gerekir mi?

Tesirli ekonomiden ne anlaşıldığı hakkında mutabık kalmak gerekir. Eğer bir ekonomik sistemin en birinci amacı, halkın hayat seviyesini mümkün olan en kısa za-

manda ve en hızlı bir şekilde yükseltmek ise, Sovyet sistemi için, tesirsiz olduğu söylenebilir. Buna mukabil ekonomik sistemin en büyük hedefi toplumun gücünü kuvvetlendirmek ise, değer hükmümüz değişecektir. Eğer bugünkü gaye Sovyet hayat seviyesinin gelecekte en yüksek seviyeye çıkarılması ise, Sovyet sisteminin tesirliliği veya tesirsizliği hususunda sorulacak bir soruya nasıl cevap vermek gerekir? Bu soruya cevap vermekte tereddüt edilecektir çünkü gelecek senelerde Sovyet hayat seviyesinin ne gibi bir hıza kavuşacağını bilmek bahis konusudur. Son senelerde Sovyet hayat seviyesi hızla artmış, hemen hemen reel işçi ücretlerinde senelik % 5 veya % 6 yükselme olmuştur. Sovyetler Birliğinin varmış olduğu nokta gözönüne alınacak olursa, kanaatimce gelecek senelerde hem sanayi gücünü hızla arttırması, hem de aynı anda hayat seviyesini yükseltmesi mümkündür.

Herşeye rağmen gelecek ile ilgili tahminler temel bir belirsizliğe çarpar. Uzun vadede, yani gelecek senelerde Sovyet sisteminin iktisadi bakımdan başarısını veya başarısızlığını tayin edecek unsur, Sovyet tarımının inkişafına bağlıdır. Sovyet Rusya'da gelir dağılımını çoğaltmanın ve sanayideki gelişmeyi hızlandırmanın gerekli şartı, tarım sektöründe istihdam edilen emek miktarını kısmak ve tarımsal mamûlleri yüksek miktarlara çıkararak Sovyet tüketicisinin emrine hazır bulundurmaktır. Ancak tarımsal üretim hacmini artırırken, aynı anda tarım işçisinin verimliliğini de arttırmak gereklidir.

Eğer Sovyet sistemi gelecek senelerde hedeflerini gerçekleştirme imkânına kavuşursa, başka bir tabirle eğer bu hedeflere varmağa muktedir olabilecek ise, batıdaki ekonomik sistemler gibi halkının hayat seviyesini olumlu bir seviyeye çıkarmak için çok büyük çabalar sarfedeceği düşü-

nülebilir. Fakat Sovyet tarımındaki başarısızlık uzasa dahi Sovyetler öncelikle sanayi güçlerini geliştirmekte devam edeceklerdir. Sovyet tarımında elde edilecek bir başarı veya başarısızlık Sovyet sisteminin başarısını veya başarısızlığını tayin edecektir. Batı iktisatçıları Sovyet sistemini tesirsiz olduğunu farzetmeler dahi, Sovyet iktisadi gelişme örneği büyük bir tarihî olaydır. M. Maurice Allais'ye göre sınaî gelişme, Sovyet Rusya'da müşahede edilen iktisadî büyümeyi haber vermektedir. Bugün için Sovyet Rusya'da üretilen çelik ve kömür miktarını çok yüksek seviyelere çıkarmak için, tarımda kollektifleştirmeye, ihtilâl yapmaya, büyük temizliklere girişmeye ihtiyaç duyulmayabilirdi. Buna mukabil bu tür girişimlere girmeden de farklı bir ekonomik rejim sayesinde pekâlâ ıztıraplar dindirilebilir ve hayat seviyesi daha yüksek seviyeye çıkarılabilirdi.

Bu söylediğim sözler doğru veya yanlış da olsa batıdaki tarafsız gözlemcinin kanatini sarsmaz. Batıdaki tarafsız gözlemci, Sovyet Rusya'nın dünyanın ikinci büyük sanayi ülkesi olduğunu müşahade etmiştir. Batıdaki iktisatçılar ise Sovyetler Birliği'nde elde edilen eserin daha az masraflarla meydana getirilmesinin mümkün olacağını iddia etmişlerdir. Kırk sene zarfında aslında tarımsal bir ülke olan Sovyet toplumunun büyük bir sanayi ülkesi haline dönüşmesi pek kolay olmamıştır. Bu gelişmenin başka metotlarla elde edilmesi ihtimal dahilinde olabilir. Fakat diğer ülkelerin hızlı gelişme seviyesine varabilmesi için Sovyet metoduna benzer metotlara ihtiyaç duymayacağı ispatlanmamıştır. Çünkü batı stili metotları kullanan ülkelere hükümetleri, iktisadi gelişmeyi yaratacak idari kadrolara sahip olup, işletmecilerin oluşturduğu bir sınıf vasıtasıyla gelişme çizgilerini tesbit ederler.

Farklı sistemlerin faydalarını ve mahzurlarını dile ge-

tiren rakamlar üzerine kurulmuş bu seviyedeki bir tahlil objektif ölçüler taşır.

Bu konuyla ilgili özet olarak birkaç kelime söylemek istiyorum: Tarihçinin bağlı olduğu toplumda tarihi bilgilerin kökleşmesi tezini müdafaa etmiştim. Sosyolojik ve özellikle ekonomik bilgiler bahis konusu olunca, objektivite tezini belirli limitler dahilinde kabul ediyorum. Ekonomik sistemlerin işleyiş tarzı kesinlikle tarafsız bir şekilde incelenebilir.

Burada taslağını çizdiğim ekonomik tahlil niçin objektif bir karakteri oluşturmaktadır. Ben, basit bir şekilde farklı sistemlerin şemalarını çizmek suretiyle, her sistemin belli başlı değişkenlerini tespit ettim ve sistemler içindeki bu değişkenler arasında mevcut olan ilişkileri ortaya koydum. Bir örnek verelim. Marksistler artık-değer (plus-value) mefhumunu kulanırlar: ücret şeklinde işçiye ödenen miktar ile işçinin çalışması karşılığı yaratmış olduğu kıymet arasında bir fark vardır. (Bu fark artık değeri meydana getirir). Ben, artık-değer mefhumunu kullanmadım. Artık-değer her türlü ekonomik sistemde meydana gelen bir olaydır. İşçinin çalışması karşılığı yaratmış olduğu kıymetin sadece bir kısmı işçiye ödenir, geri kalan kısım ise yatırımlar fonuna ayrılır. Sovyet sistemi bir ekonomide, artık-değer, işletme kârları olarak devletin hazinesine aktarılır. Batı stili bir ekonomide ise, artık-değer özel işletme sahiplerinin gelirleri olur. Her iki durumda da artık-değerin bir kısmı imtiyazlılar tarafından tüketilir. Her iki sistemin mekanizmasını tahlil ederken objektif ölçülerden ayrılmayın. Eğer sizce ferdi kâr mekanizmasını üretilen kıymet ile yatırım arasındaki bir vasıta olarak görmek, veya tam tersine ,artık-değerin yatırımlara kanalize edilmesini

planlamacıların tercihine bırakmak doğruysa objektif ölçülerden ayrılmış olursunuz.

Planlı bir sistemde dahi artık-değerin mevcut olduğunu unutarak, eğer kapitalist ekonomik sistemi mahkûm ederseniz objektif ölçülerden gene ayrılmış olursunuz. Eğer mücerret seviyedeki serbest piyasa şemalarını gözönüne alarak liberal ekonomik sistemi överseniz, gene aynı şekilde objektif kıstaslardan ayrılmış olursunuz. Çünkü tatbikat ideal piyasa şemalarının gösterdiği çizgilerden bambaşka şekilde gerçekleştirilmektedir.

Tarafsızlığın birinci şartı, şemaları gerçek ile birbirine karıştırmamaktır. İkincisi, sistemi oluşturan belli başlı değişkenleri unutmamak şartıyla, mümkün olduğu kadar olayların kemmi tahlilini yapmaktır. Eğer; nüfus emeğin dağılımı, üretim verimlilik ..., vs. gibi ekonomik sistemin değişkenlerini tesbit ederseniz, farklı sistemlerdeki değişkenler arasındaki ilişkileri tesis etme imkânına sahipseniz, tarafsızlıktan ayrılmamış olursunuz. Kemmi sonuçların kalitatif (keyfi) olayları gizlediği bir gerçektir. Kullanılan metot sayesinde diğer metotlara göre daha yüksek seviyede büyüme nispetlerine ulaşılabilir, ancak bu durum sistem hakkında taşıyacağımız değer hükmümüzün doğru olduğunun bir delili değildir. Büyüme nispetini yavaşlatmadan, fertlerinin tüketim arzularını normal ölçülerle yerine getiren bir refah ekonomisini, güce ve kudrete dayanan bir ekonomiye tercih etmek tarzında kararlara ve siyasî hükümlere varmak, her ne kadar mantıkî ise de, bu tarz hükümlerin ve kararların akli oldukları ispatlanmamıştır. Diğer bir şekilde söylemek gerekirse, tarafsızlıktan ayrılmamanın şartı: elde ettiğimiz neticelerin kısmî ve şüpheli özellikler göstereceğini her zaman hatırlamaktır.

Bana önemli gözüken diğer bir ihtiyat metodu: kavra-

miş olduğumuz olayların bir çok sebeplerde nileri geldiğini ve hepsinin tesbit edilmesinin imkân dahilinde olmadığını unutmamak gerekir. Bir iktisatçı bir sistemin diğerine nazaran daha elverişli istatistikî rakamlar gösterdiğini müşahade ettiği zaman o müspet rakamlar gösteren sisteme daha çok temayül eder. Oysa sistemler arasında rakamlardan ziyade mukayesesi yapılacak başka farklar da mevcuttur. Sovyet ekonomisi ile batı ekonomisi arasında çok başka farklar ortaya çıkabilir.

Nazariye ile tarih arasındaki ilişkiler üzerinde bazı müşahedelerim olacaktır.

Liberaller ve marksistler, tarih ile ekonomik kanunlar arasındaki ilişkileri çok müzakere etmişlerdir. Liberaller, iktisadi kanunların evrensel karakterde olduğunu; Marksistler ise bunların tarihi özellikler gösterdiğini açıklamışlardır. Marksizm: iktisadın, tarihi kavramı olarak tarif edilmiştir. Ben size tarihi inceleme ile iktisat nazariyesinin nasıl uzlaştıklarını göstermeğe çalışmışım.

Arz ve talep kanunu, para kanunu (kötü para iyi parayı kovar) gibi bazı mücerret iktisat kanunları bütün ekonomik sistemlerde geçerli olabilir. Buna mukabil XIX. asırda ekonomik buhranlarla ilgili kanunlar, sadece batı ekonomilerinin gelişmelerinin bazı safhalarında geçerlidir. Tarih ile nazariyeyi uzlaştırmak için, ilk önce soyutlama seviyelerine göre iktisadi kanunları farklı bir şekilde tesis etmek sonra da tarihi bir birim içinde uygulaması yapılacak olan bu kanunların veri olarak kabul edilen bir ekonomi tipine uygun düşüp düşmediğini kestirmek lazımdır. Bazı kanunlar bütün ekonomilerin gelişmesiyle ilgili, bazıları ise özel ekonomilerin gelişmesiyle sınırlıdır. Büyüme nazariyesinde Sovyet ve batı ekonomilerinin gelişmesini olumlu bir şekilde etkileyen geçerli teklifler ile-

ri sürülmüştür. Buna mukabil bazı teklifler belirli bir gelişme türü için geçerli, diğerleri için ise geçersizdir. Sovyet ekonomisinin düzenli ve ahenkli seviyesini muhafaza edebilmek için brüt millî gelir toplamının % 25'i yatırımlara tahsis edilmiştir. Yatırımlara tahsis edilen bu yüzde miktarının uzun zaman muhafaza edileceği ve yüzde nispetinin değişmeyeceğini doğru olarak kabul etmek imkânsızdır. Bu yüzden miktarı, (yatırımlara tahsis edilen) bütün planlı ekonomiler için geçerli bir teklif değildir.

Sistemlerin nasıl geliştiklerini kavramaya çalıştık. Bütün ekonomilere tatbiki mümkün olumlu teklifleri ve sadece belirli bir ekonomiye uygun düşen tekliflerin dışında belirli bir toplum türünün veya bir rejimin bünyesel değişikliklerini kapsayan teklifleri araştırıyoruz.

Yeniden, bir çok defa ortaya attığım ve gelecek sene de ortaya atacağım probleme varmış oluyoruz: Sosyalist olarak adlandırılan ekonomik rejimler ile kapitalist olarak adlandırılan ekonomik rejimlerin değişiklik temayülleri nelerdir? Bu değişiklikler kanunlara uygun bir şekilde mi yerine getirilecektir? Bu değişiklikler öngörülebilir mi?

Bu seviyedeki bir soruya nasıl cevap verileceğini, hangi anlamda cevaplanması gerektiğini size göstermiştim. Bazı temel eğilimler bütün sanayi toplumlarına has olup, mesela gelir eşitsizliklerini azaltma ve burjuvalaşma temayülleri yaygınlaşmış bir vaziyettedir. Hayat seviyesi yükseldiği ölçüde despotizm gibi aşırı eğilim şekillerinin azalması ve sosyal hakların daha olumlu bir seviyeye yükselmesi ihtimal dahilindedir. Hayat seviyesi olumlu bir şekilde yükselen Sovyetler Birliğinde, halkın refahını sağlamak için ilk zorluklar belirmeye başlamıştır.

İktisadî gelişme ve büyüme limit seviyeye vardığı zaman, ne tür bir toplumun ortaya çıkabileceğini geçen hafta

tespit etmeye çalışmıştım. Fakat iktisadi gelişme ve büyümenin limit seviyeye çıkmasını önleyen sayısız faktörler mevcuttur. Mesela nüfus hareketlerinin düzenlenmesi otomatik olarak tesbit edilememektedir. Başka bir şekilde ifade edecek olursak: nüfus hareketlerinin düzensiz oluşu iktisadi büyümeyi rayına sokamamaktadır. İyimserler, sanayi toplumunun gelişmesi ile ilgili olarak, nüfus artışının yavaşlamasını takip eden hızlı şehirleşmeye engel olunamayacağını ve hayat seviyesinin yükseleceğini farzetmişlerdir. Gerçekte eğer nüfus artışının yavaşlaması refaha ulaşmak için yeterli bir unsur olmuş olsa idi, sanayi toplumlarının geleceğinin çok ahenkli olacağı tahayyül edilebilecekti. Fakat Avrupada meydana çıkan düzenli nüfus hareketlerinin bütün memleketlerde tekrarlanacağını doğrulamakta hiç bir sebep yoktur. Diğer taraftan iyimser varsayıma göre eğer sanayi toplumları giderek birbirlerine benzeseler dahi, bu durum gereğince, toplumların ahlâki açıdan birbirlerine yaklaşacakları sonucu çıkarılamaz. Sonuç olarak siyasî olayların sadece iktisadi gelişme safhaları ile tesbit edilmiş olduğu ispatlanmamış olup, zenginlik siyasî demokrasiyi yaymaya yeterli olamamaktadır. Meclislerin de inandığı gibi, siyasî demokraside despotçuluğun yıkılmasına, demokrasilerin bozulmasına sebebiyet veren siyasî olayların mevcut olması mümkündür. Siyasî rejimlerin bir şekilden diğer bir şekle dalgalanması, iktisadi hareketlere maruz kalmadan bağımsız bir değişken olabilirdi.

Her türlü tarihi tahminler tesadüflerin imkânını farzetmek mecburiyetindedir. Kesinlikle iyiliğimiz veya kötülüğümüz için (daha çok iyiliğimiz için düşünüyorum) istikbalî öngörmeye muktedir değiliz.

DERGÂH YAYINLARI

1. Şiir Tahlilleri I (Tanzimattan Cumhuriyete) / **Mehmet Kaplan** / 6. baskı / 60 TL.
2. Şiir Tahlilleri II (Cumhuriyet Devri) / **Mehmet Kaplan** / 2. baskı / 100 TL.
3. Hüsn ü Aşk / **Şeyh Galip** / Haz. **M. O. Okay - H. Ayan** / 40 TL.
4. Temel Görüşler / **Alpaslan Türkeş** / 4. baskı / (basılıyor)
5. Batı Çıkmazı / **Dostoyevski** / 15 TL.
6. Büyük Türkiye / **Süleyman Demirel** / 2. baskı / 40 TL.
7. Millet Yolunda / **Turhan Feyzioğlu** / 40 TL.
8. Celaleddin Harzemşah / **Namık Kemal** / 25 TL.
9. Milli Görüş / **Necmettin Erbakan** / 40 TL.
10. Batılılaşma İhaneti / **D. Mehmet Doğan** / 3. baskı / 15 TL.
11. Türk Milliyetçiliği ve Batılılaşma / **A. Debbagöğlu - F. Namıkoğlu** / 2. baskı / (basılıyor)
12. İnsan Kainat Ve Ötesi / **C. Morrison'dan B. Topaloğlu** / 3. baskı / 15 TL.
13. Siyasi Hatıratım / **Sultan Abdulhamid** / 2. baskı / 20 TL.
14. Büyük Türkiye Rüyası / **Mehmet Kaplan** / 2. baskı / 35 TL.
15. Türk Sanatı / **R. Oğuz Arık** / 30 TL.
16. Kırkkanat / **H. Kâmil Beşe** / 20 TL.
17. İslam Felsefesinin Kaynakları / **Y. Kumejr'den F. Olguner** / 25 TL.

18. Bütün Şiirleri / **A. Hamdi Tanpınar** / 2. baskı / (basılıyor)
19. Doğudan Batıdan Ortadoğudan / **M. Atilla Maraş** / 15 TL.
20. Millet Ve Tarih Şuuru / **H. Ziya Ülken** / 2. baskı / 40 TL.
21. Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar / **Mehmet Kaplan** / 100 TL.
22. Yaşadığım Gibi / **A. Hamdi Tanpınar** / 50 TL.
23. Saatleri Ayarlama Enstitüsü / **A. Hamdi Tanpınar** / 40 TL.
24. Tefrik Etme Hazinesi / **Shankara'dan M. Atilla Işım** / 20 TL.
25. Upanişadlar / Hitabeler / 25 TL.
26. Demokratik Sağ / **Ferruh Bozbeyli** / 35 TL.
27. Osmanlı İmparatorluğundan Ortadoğuya / **Necdet Kurdakul** / 40 TL.
28. Musa ve Tektanrıcılık / **S. Freud** / 20 TL.
29. İslam Sosyalizmi / **M. Sibai'den A. Niyazoğlu** / 30 TL.
30. Batının Oluşumu / **C. Davson** / 40 TL.
31. Siyasi Tarih Üzerine Konuşmalar / **İsmail Usta** / 15 TL.
32. Batının İnanç Temelleri / **G. Scognamillo** / 20 TL.
33. Beş Şehir / **A. Hamdi Tanpınar** / 20 TL.
34. Mahur Beste / **A. Hamdi Tanpınar** / 25 TL.
35. Tasavvufun Mahiyeti / **İbn Haldun'dan Süleyman Uludağ** / 35 TL.
36. İslam Düşünce Hayatı / **Nedvi'den Sait Şimşek** / 40 TL.
37. Tarih ve Toplum / **D. Mehmet Doğan** / 35 TL.
38. Edebiyat Üzerine Makaleler / **A. Hamdi Tanpınar** / 100 TL.
39. Batının Çöküşü / **O. Spengler** / 50 TL.
40. İnsanı Tanıma Sanatı / **Adler'den Ş. Başar** / 30 TL.
41. Tekkeler Ve Zaviyeler / **Mustafa Kara** / 25 TL.
42. Endişe / **S. Freud'dan L. Özcengiz** / 15 TL.
43. Sabahattin Ali / **Mustafa Kutlu** / 30 TL.
44. Sait Faik'in Hikâye Dünyası / **Mustafa Kutlu** / 20 TL.

45. Beşir Fuad / **M. Orhan Okay** / 30 TL.
46. Ortadaki Adam / **Mustafa Kutlu** / 25 TL.
47. Al Karısı / **Şevket Bulut** / 25 TL.
48. Gönül İşi / **Mustafa Kutlu** / 25 TL.
49. Gitanjali / **Tagore'den C. Durkan** / 15 TL.
50. Bahçıvan / **Tagore'den C. Durkan** / 15 TL.
51. Ege Denizinde Türk Hakları / **Mehmet Saka** / 20 TL.
52. Türk Dili / **Ali Karamanlıoğlu** / 2. baskı / 25 TL.
53. Türk Edebiyatında Shakespeare / **İnci Enginün** / 100 TL.
54. Nesillerin Ruhu / **Mehmet Kaplan** / 4. baskı / 40 TL.
55. Yeni Edebiyat Yardımcısı / **S. Yağmur - R. Ertem** / 30 TL.
56. Sanayi Toplumu / **Raymond Aron'dan E. Gürsoy** / 50 TL.

DERGAH YAYINLARI

Cağaloğlu Hamam Sok. no : 15 — İstanbul

P. K. 1240 — İstanbul

Raymond Aron, çağdaş Fransız sosyoloğlarının önderi olarak tanınır. Ona göre iktisadi ve teknik gelişme ideolojileri ne olursa olsun aynı tarz toplumu yaratır. Bunun için söz gelişi Amerikan toplumu ile Sovyet toplumu **Sanayi toplumu** olma özelliğinde birleşirler.

Sanayi toplumlarının ortaya çıkardığı meseleler ve bunların çözüm şekilleri birbirine çok benzer. Aron çağın en ileri toplum tipinin **Sanayi toplumu** olduğuna inanmakla birlikte bunun hayal kırıklığını da beraberinde getirdiği kanaatındadır.